

TAKÁTS SÁNDOR

# HANGOK A MÚLTBÓL



ATHENAEUM  
IRODALMI ÉS NYOMDAI R.-T. KIADÁSA  
BUDAPEST

14215. — Athenaeum r.-t. könyvnyomdája. Budapest.

*Dr. Károlyi Árpádnak,*

*a Magyar Tud. Akadémia és a Történelmi Társulat tiszteleti tagjának, a bécsi császári akadémia levelező tagjának, m. kir. államtitkárnak, a bécsi cs. és kir. házi, udvari és állami levéltár ny. igazgatójának, a Szent István-rend vitézének, a vas-koronarend lovagjának, a Ferenc József-rend középkeresztesének, stb. stb.*

*mint feledhetetlen jó mesterének hálás szeretettel ajánlja*

*a szerző.*

## ABSTEMIUS BORNEMISSZA PÁL.

### I.

A xvi és XVII. század régi műkincseink és műemlékeink pusztulásának a kora. Nem mondhatjuk ugyan, hogy e két századiban a művészet pártolása megszűnt volna hazánkban, de a viszonyaink olyanok voltak, hogy eleink meglévő műkincseinket sem tudták megtartani, megvédeni. A folytonos háborúk dúlásai mellett nagy csapás volt ránk, hogy I. Ferdinánd, Miksa és Rudolf mindent elhurcoltak hazánkból, aminek értéke volt. Régi királyaink kincseit I. Ferdinánd beolvasztatta s az így nyert pénzzel fizette a hazánkat pusztító zsoldosait. Méltán írta volt Enyinghi Török Bálint, hogy Ferdinánd király hazánk megnyerését s nem kirablását ígérte meg! Szapolyai János serege egy ízben megszalasztotta Ferdinánd hadát. Az egykori tanúvallomások szerint Ferdinánd vezérének szekereiből menekvés közben kelyhek, szentségtartók stb. hullottak ki.<sup>1</sup> Ferdinánd király Roggendorf vezérét a nyitrai püspöknek drágakövekkel kirakott püspöksüvegével fizette. Ugyanő szent Zoroárd ezüstkoporsóját áruba bocsájtotta, mivel kevesebbet ígértek érte, mint amennyit valójában ért, ebből

<sup>1</sup> Bécsi állami levélt. Hung. Révay volte vezér.

is pénzt veretett. És imígyen prédálták el mind-, azt, amit a mieink a török elől megmentettek. Miksa például erővel vitette el azokat a ládákat, miket a pozsonyi templom sekrestyéjében őriztek. Budáról megmentett egyházi kincsek voltak ezekben. Rudolf követte elődei példáját.<sup>2</sup> Amit jó szóval nem adtak oda neki, erővel elvitette. A királyhú Dobó Ferencnek kincsein kívül, még pompás dolmányát is elvitette. Minderről a fosztogatásról köteteket lehetne írni. Azok az írók, akik mindig a művelt nyugattal állanak elő, s azt hangoztatják hogy egész Magyarország a nyugati kultúrához akart csatlakozni, mélyen hallgatnak arról, hogy *a mohácsi veszedelem idején Magyarország kultúra dolgában nem állott alacsonyabb színvonalon mint Ausztria!* Hiszen a császári gyűjteményeket aligha szaporíthatták volna magyar műkincsekkel, ha a kultúránk oly igen alacsony színvonalon állott volna!

Egyházi műkincseink, régi kézirataink és egyházi könyveink a vallásújítás korában az áttérések által is nagyban pusztultak. Túl buzgóságból az áttértek sokat megsemmisítettek. Például szolgálhat erre Báthory István Rudolf császár országbírája. Ez a hatalmas protestáns főúr, kinek birtokában igen sok egyházi ruha és könyv vala, végrendeletében így intézkedik azokról: »vagy pénzen adják el, vagy ha el nem adhatják, gyöngyét és islóját fejtessék le, akik gyöngyösek benne; akik pedig nem gyöngyösek, sem islogosok, sem ezüstösök, hanem csak közmarhák, azokat is mind eladják; az kik ezüstösök, azt róllok levegyék és az kik közülök olyak, kívül az ötvösök, ezüstöt égethetnek, ezüstöt égessenek, de pápistáknak se zsidóknak ne adják, hanem egyebeknek akármi rendbélieknek adják el pinzen

<sup>2</sup> Lásd minderről az Archeológiai Értesítőben közölt régi cikkeimet.

mind gyöngyöstül. *Az öreg könyveket metéljék ki és azok táblája iskolában való gyermekeknek könyveit kötni jó lészen!*« Ha pedig — írja Báthory — valami váratla akadály miatt eme kívánságát nem teljesítenék s attól kéne tartani, hogy ismét pápista kézre kerülnek, »*rakassanak egy nagy tüzet, s mind megégessék őket, s tegyék porrá, senkinek egy pinz árát se adjanak benne, széllel futtassák fel az út porát; nem akarom, hogy többé bálványozásra keljen a ti lelketek terhe alatt.*<sup>3</sup>

Ugyanilyen rendeleteket tesz Báthory az egyházi edényekről is. így Nádasdy Ferencnének remek arany kelyhet hagy, de hozzáteszi: *az Istenre kényszerítem, soha pápista kezére ne fordítsa*«.

Fogytak műkincseink a katolikus papság révén is. A XVI. században akárhányszor olvashatjuk, hogy az elszegényedett, nyomorban sínylődő zárdák, régi (sokszor megbecsülhetetlen értékű) egyházi edényeiket, kelyheiket, szentségtartóikat *összetörték*, s mint aranyat vagy ezüstöt eladták.<sup>4</sup> Az is gyakran megesett, hogy az efféle edényeket zálogba vetették, de kiváltani többé nem bírták. Még magukat a püspököket is hasonló váddal illelhetjük. Amíg II. Ferdinánd meg nem adta nekik a szabad végrendelezési jogot, hogy az udvart végrendeletük jóváhagyására bírják, a legértékesebb és legművészebb tárgyaikat rendesen az uralkodónak és a főhercegeknek hagyták. E tárgyak aztán sohase kerültek többé vissza Magyarországra! Ugyanez a sors várt a tömérdek »*rebellis*« ingatlanaira is. így állván a dolog, minden írott emléknek, összeírásoknak, végrende-

<sup>3</sup> Károlyi-nemzetség levéltárában másolatban van a 87 nagy ívrétű oldalra terjedő s magyar nyelven írott végrendelet.

<sup>4</sup> Bornemissza Pál több ily esetet említ végrendeletében.

leteknek és leltáraknak ránk nézve kétszeres értékük van; mert sok időn át és sok korra vonatkozólag úgyszólván egyedül ezekből meríthetjük műtörténeti adatainkat.

Tapasztalásból tudjuk, hogy régi leltáraink és összeírásaink fölötté szűkszavúak. E körülményt főleg műtörténeti szempontból sajnálhatjuk, mivel abból a pár szóból, mellyel egy-egy tárgyat leírnak, néha alig lehet valamire következtetnünk. Ép ezért becsesebbek ránk nézve a végrendeletek; mert ezek gyakran bőven foglalkoznak egy-egy tárggyal, sőt olykor történeti vonatkozásokkal és egyéb becses megjegyzésekkel is szolgálnak. Vegyük például *Báthory István* országbírónak fentebb említett végrendeletét, ő a sok műtárgyon kívül még a *saját ötvöséről* is megemlékezik végrendeletében, írván ilyenképpen: »Csonka ötvösömmel csináltattam vala egy *bécsi pohár módra* való öreg pohárt, *publikány van az tetején*, mely ötvösnek bokában az jobb kezét elvágván, csonka vala, igen részeges is vala, keztyűből csináltatott kezefejet és minden cifráit az keztyűs kézzel verte ki. Igen nagy bajszos vala. Ám képét is ő maga felmetszette.« Ezt az öreg pohárt — írja — »Somlyai Báthory Gábornak hagyom; emlegessen meg róla, igyék belőle, de józan, jámbor, keresztény erkölccsel«. Egy másik emléktárgyáról ezeket« írja Báthory: »vagyon tárházamban az régi jó *Báthory István uram pecsétes gyűrűje*, ki az törököket Isten segítségével megverte volt az *Kenyér Mezein*, az ő urának és hazájának szolgálván; *mely gyűrűt az jó hírű nevű István lengyel király, kit az Úristen szegény nemzetünkől támasztott vala, újság csudájára küldött vala még Varannón laktomban Sibrik Györgytől*; én soha nem viseltem, nem is viselem, mert méltónak magam reá nem ítélem!« Volt a tárházában két kürtje is, «egyikről — úgymond — semmi memóriát nem tudok írni kié

volt; az ecsedi tárházban találtam; az második Báthory István lengyel király öfelsége kürtje volt!»

Eféle főúri végrendeletek sok művelődési és műtörténeti adattal szolgálnak, érdekes világot vetnek saját korukra, de művelődési és műtörténeti szempontból mégis figyelemreméltóbbak a főpapok végrendeletei. Egyrészt, mivel a főpapok sokszor a megelőző századok féltve őrzött emlékeiről is szólanak, másrészt meg ők voltak hivatott őrei, terjesztői és védői az egyházi műiparnak, s így legbővebben ők szólhatnak az újabb szerzésekről és a régi kincsek megővéséről. Mivel azonban a végrendeletekben olykor csak azon tárgyakról és ingatlanokról emlékeznek meg, melyeket mint saját szerzeményeiket másoknak hagyományozhattak, a főpapi végrendeletek ismertetésénél az egykorú összeírásokat is figyelembe kell vennünk. Az összeírások ugyanis nemcsak az illető püspök javait sorolják fel, hanem a vezetése alatt állott egyházi kincseket is. Egy-egy egyházmegye kincseiről tehát csak úgy alkotunk magunknak teljes képet, ha a végrendeletek mellett az összeírásokat is figyelembe vesszük. Mennyire fontos körülmény ez, példával igazoljuk. A Történeti Tár 1894. évfolyama közölte Várday Pál esztergomi érsek hagyatékának lajstromát. E lajstromban alig találunk tárgyat, mely figyelmünket megragadná. Az esztergomi székesegyház kincseiről ugyanis egy hangot sem árul el. A közös pénzügyi levéltárban azonban van egy 1549-ben keltezett Összeírás, mely Várday Pál érseknek pozsonyi házában feljegyzett ingóságokról szól. Ez a jegyzék már méltó arra, hogy a műtörténetírók bővebben foglalkozzanak vele. Nem közöljük itt egész terjedelmében — rendkívül sok és drága egyházi ruhát sorol fel —, csak a becesebb kincsek közül említünk fel néhányat. Az összeírás szerint az érsek pozsonyi



házában a többi közt a következő tárgyakat találták:<sup>5</sup>

Szent Györgynek ezüstből készült, megaranyozott fejét, válllaival együtt. Ezüsttábla, melyen az a jelenet volt látható, mikor az angyal bejelenti Máriának a szózatát. Pergamenre írt evangélium, régi díszítésekkel és régi drágakövekkel. Nagy aranykehely patenával. *Nagyszerű aranykereszt, drágakövekkel, képekkel és gyöngyökkel csodás művészettel díszítve. Királyi mű ez!*<sup>6</sup> Egy drágakövekkel és gyöngyökkel ékesített aranykereszt, benne egy rész Krisztus keresztfájából. Püspöki bot egészen megaranyozva, kiváló művészi munka.<sup>7</sup> Szent Balázs aranyozott ezüstfeje a vállakkal együtt. Ugyanilyen ezüstből való feje Szent Vincének és külön Szent Ágnesnek. *Szent Istvánnak és Szent Imrének aranyozott ezüstkarja!*<sup>8</sup> Aranyból szőtt oltárdísz (cum figura depositionis domini). Aranyfonálból szőtt kárpit Tamás érsek-kardinális címerével. Palást, mely állítólag Szent Adalberté volt.<sup>9</sup> Aranyozott atlaszból való nagy kárpit Beatrix királyné címerével. Tábla, melynek közepén a boldogságos szűz képe, a többi részen meg szenteknek ereklyéi vannak.<sup>10</sup>

Ilyen becses tárgyakat találunk *Radetius* egr

<sup>5</sup> Volt közös pénzügyi levélt. Hungarica: Inventarium super rebus Rev. Dom. Pauli de Warda in domo eius Posoniensi repertis. 1549.

<sup>6</sup> «Crux aurea insignis, diversis lapidibus, imaginibus et gemmis miro artificio exornata. Opus regium, altitudine unius ulnae longa, cui unus angélus deest et lapis unus ex minoribus et aliquot gemmae.»

<sup>7</sup> «insignis artificii».

<sup>8</sup> «Brachia duo ex argento deaurata Sanctorum Stephani regis et Emerici ducis.»

<sup>9</sup> «Vile palladium, quod dicitur fuisse sancti Adalberti.»

<sup>10</sup> Ilyenek is akadnak ez összeírásban: «Ornamentum altaris cum insignibus argenteis inauratis, compluribus eo applicatis gemmis. Cappa de atlasio aurato et imaginibus sanctorum» etc.

püspök javainak összeírásaiban is. Ez összeírások közül a legbecsesebbet a Történeti Tár közölte. Egy másik összeírás a közös pénzügyi levéltárban van.<sup>11</sup> Ez utóbbi némileg eltérő amattól. A többi között elősorolja a püspök címerével ellátott flandriai szőnyeget; 916 frt-ra becsült, skófiumszövetét; 716-ra becsült, drágakövekkel díszített vontaranyát és a Báthory-címerrel ellátott, drágakövekkel díszített pompás kelyhét.

*Telegdy Miklós* pécsi püspök végrendelete meglehetősen szegénységről tanúskodik, úgylátszik, az ő gazdagsága könyveiben és könynyomtatóműhelyében rejlett. A végrendeletével egykorú összeírás összes könyveit egyenként felsorolja. Jellemző az ő vagyoni állapotára, hogy az esztergomi káptalan tagjainak egy-egy ezüstkanalet hagyott; azoknak a kanonokoknak pedig, akik temetésén résztvesznek, egy forintot rendelt. A végrendeletében felsorolt tárgyak közül felemlíthetjük I. Ferdinánd nagy arany emlékérmét (nummus aureus satis magnus cum imagine divi Ferdinandi imperatoris), továbbá három más aranyérmét, melyek 28 aranyat nyomtak, két aranyozott ezüstérmét, 17 darab régi ezüstérmét és nagy kárpitját, melybe különféle történetek voltak szöve.<sup>12</sup>

Mosóczy Zacharias, a jeles és tudós nyitrai püspök 1587 július 17-én kelt végrendeletében<sup>13</sup> a

<sup>11</sup> K. p. 1. Hungarica, 14.389. fasc. Ez az összeírás megemlíti, hogy Szent Barnabás aranyozott ezüst feje 20 márka és 4 lat ezüstöt tartalmazott. Említ három oltárterítőt is, melyek roppant becsesek lehettek, mivel árukat 2000 frt-ra teszi az összeírás.

<sup>12</sup> K. p. 1. Hungr. 14.388. 1586. április 20. Telegdy igen érdekes megjegyzést tesz végrendeletében Kutassy Jánosról, a későbbi esztergomi érsekről, írván: «concionator certe talis est, ut neminem ei parem esse in Hungarica ausim dicere, licet forte aliqui magna dese praedicient!»

<sup>13</sup> K. p. 1. Hungr. 1587. jul. 7.

legértékesebb kincsét, remek kelyhét Ernő főhercegnek hagyományozta. E kehely színaranyból készült, s gyémántokkal, smaragddal, krisolittal, rubinokkal, szafirokkal és gyöngyökkel volt díszítve. Oly szép műtárgy volt ez, hogy Mosóczy elküldé megtekintésre Radetius püspöknek is. A végrendelet nem sorolja fel a püspök könyveit, pedig a bibliográfusokat nagyon érdekelnék, mivel Mosóczy kiváló jogtudós és író volt és sok jeles munkát összevásárolt. Könyvtáráról mindössze ennyit ír végrendeletében: «*Bibliothecam nostram universam cum omnibus libris, tdbulis seu mappis chosmographicis, spheris, imaginibus tarn prioribus, quam nuper Viennae emtis, item cum omnibus scriptis et aliis omnibus ad eandem bibliothecam pertinentibus Doctori Andreáé Kecskés<sup>14</sup> affini nostro legavimus*».

*Heresinczy Péter* győri püspök 1590-ben készült végrendeletében szintén kevés említésre méltó dolgot találunk. Könyvei között azonban akadnak figyelemreméltó példányok is. Így ott találjuk a többi között a győri egyház constitútióit két kötetben (*Constitutiones Ecclesiae Jauriensis* libr. 2.). A hagyatékösszeírásban pompás szőnyegetek, török vontarany miseruhát, a püspök címerével ellátott serleget és *hímzett magyar kendőket* (*Hungerisch Handtuch*) is találunk.<sup>15</sup>

*Balásffy Tamás* pécsi püspöknek 1625-ben összeírt hagyatékában találjuk a *zalavári apátság hires aranyozott keresztiét és 20 darab nagyértékű képet*. («*Imagines praeciosae majores et minores partim tabulatae, partim non.*») Könyve is igen sok volt, de ezeket nem tartották érdemes-

<sup>14</sup> Ez a Kecskés András dr. külföldön tanult: a 16. század végén majd minden püspök megemlékezik róla, mint kiválóan jeles emberről. Különben Kutassy János esztergomi érseknek titkára volt.

<sup>15</sup> K. p. 1. Hungr. 1590. fasc.

nek összeírni. Bevett szokás volt ez akkor!<sup>16</sup> A leltárak minden hordó bort följegyeztek, de a könyvekről rendszeresen csak annyit írtak, hogy itt is, ott is nagy rakásban állanak a könyvek.

Kutassy János esztergomi érseknek 1601-ben összeírott hagyatékában és végrendeletében alig találunk valami említésreméltó dolgot, ő maga főlemlíti, hogy az érsekség jövedelme fölment a katonatartásra, s neki alig maradt valamije.<sup>17</sup> Az érsekség pozsonyi házában néhány vontarany szöveten kívül, egy aranyozott réz szentségtartót, három silány kelyhet, Oláh Miklós érsek címerével díszített kárpitot jegyeztek föl. Az egyetlen, ami e leltárban figyelmünket megragadja, e néhány sor: «*Pelves testaceae gypsacae et manu artificis caeruleis coloribus ornatae cum gutturviis!*»<sup>18</sup> Az összeírás nem említi, hogy hol készültek ezen festett terrakottaedények.

Régi egyházi műkincseink közül igen sok úgy veszett el, hogy egyik-másik főpap az új hitre térvén, egyháza kincseit is magával vitte. Több esetet említhetünk. A magyarországi rendek például 1567 július 6-án azzal a kéréssel fordultak Miksa királyhoz, szerezné vissza a pécsi püspökségnek azon kincseit, miket Dudyth (Andreas Sbardalatus) volt pécsi püspök a pozsonyi prépostság házából titokban Bécsbe vitt s ott azokat részben zálogba vetette, részben pedig saját maga javára fordította. «Könyörgünk fölségednek, — írják a rendek — találjon fölséged valami módot, hogy ezek a kincsek el ne vészének.»

<sup>16</sup> K. p. 1. Hungr. 1625.

<sup>17</sup> 42.000 frt-on felül fizetett az érsek évenként az újvári katonaságnak. Ezenkívül saját tisztjeit is fizetnie kellett, s mivel az érsekség jövedelmei a pontos összeírások szerint mintegy 45.000 frt-ra rúgtak, gondolhatjuk, hogy nem sok maradt neki.

<sup>18</sup> K. p. 1. Hungr. Inventarium Domus Archiepiscopalis Poson existent is. Itt van a végrendelet is.

A rendek ezután felsorolták a királynak, mi mindent vitt el Dudyth püspök, aki megházasodott. A felsorolt műtárgyak közt szerepel egy gyöngyös infula, melyet 18 igen értékes drágakő díszített, továbbá Szent Péternek ezüsből való képe, a boldogságos szűz képe ezüsből, előtte egy püspök térdelő alakja, szintén ezüsből, végül drága gyertyatartók, kelyhek, szentségtartók stb.

Miksa király a rendek e kérelmére azonnal írt Dudyth Andrásnak és kijelenté neki, hogy semmi joga sem volt a pécsi egyház kincseinek elvitelére. Legszigorúbban meghagyja tehát neki, hogy a nevezett kincseket visszaváltsa és visszaadja.<sup>19</sup>

## II.

Ha Dudyth püspökhöz hasonló főpap több is akadt, hála Istennek! voltak olyan főpapok is, akik nemcsak óvták az egyházuk régi műkincseit, de még azokat is igyekeztek megszerezni, amiket mások elidegenítettek, vagy eladtak. Ilyen gyűjtő és műkincs vásárló volt *Abstemius Bornemissza Pál* püspök is. Mikor s hol született, nem tudjuk.<sup>20</sup> Forgách Ferenc történeti munkájában megemlíti, hogy Bornemissza Pál a legalacsonyabb parasztcsaládból származott.<sup>21</sup> Vagy valamelyik főpap, vagy valamelyik főúr taníttatta ki. Leveleivel az 1528. évben találkozunk először. Ekkor már prépost volt. Ferdinánd király megismervén őt, hamar fölfedezte benne a nagymíveltségü diplo-

<sup>19</sup> «Quia non licet tibi res aliéna et praesenti ad ecclesias pertinentes distrahere, alienare ant in usum tuum privatum convertere; ideo firmissime mandamus, ut redimas, restituas etc.» (1567. júli 8. Pozsony. Bécsi állami levélt. Hung.)

<sup>20</sup> Sokat volt Pozsega megyében és ott sok rokona volt, nem lehetetlen, hogy ő is ott született.

<sup>21</sup> *Ex infima plebe ortus»* (Francisci Forgachii rerum Hungaricarum sui temporis commentarii).

matât s mint ilyen fontos diplomáciai küldetésekre használta.<sup>22</sup> S bármit bízott rá ura, ő azt sikerrel végezte. Nyájas modorú, sok nyelvet beszélő, sokat olvasott ember volt. Ehhez járultak kiváló lelki tulajdonságai. Áldozatkészség, szelidség, a tudomány és a művészet szeretete töltötte be lelkét. A barátságban hív, a munkában fáradhatatlan, a jótékonyágban kifogyhatatlan volt. Bár vérbeli humanista volt, aki sokszor egyetlen találó kifejezésnek vagy szónak is megörült; bár a humanisták minden munkáját jól ismerte, hitében soha meg nem ingott. A humanizmus csak türelemre tanította őt meg. A vallási gyűlöletet nem ismerte. Egész életében legjobb barátja volt az új hit felé hajló Nádasdy Tamás. Sok-sok szeretetreméltó levelet váltottak egymással; de a vallási türelmetlenséget hiába kerestük leveleikben. A XVI. század másik felében, mikor a szigetvári hős gyermekei, a Nádasdy-család, aztán a Batthyányak már a protestáns vallás hívei voltak, csakúgy leveleztek, csak oly jó viszonyban és barátságban éltek a katolikus püspökökkel, mint azelőtt, mikor még maguk is katolikusok voltak. A vallási gyűlölködés akkor még nehezen vert gyökeret a magyar szívekben.

Amint említők, Bornemissza Pál már 1528-ban levelezett barátaival. Ez évben írta például Nádasdy barátjának, hogy neki nincsenek lovasai, gyalogosa sem sok van.<sup>23</sup> Ugyanez évben Pettau-ból Batthyánynak írta volt magyarul, hogy Albert prépost Újlaky püspökkel Tótországot ment oltalmazni.<sup>24</sup> Tótországból írt egyik levelében jelen-

<sup>22</sup> Tudott dolog, hogy Ferdinánd királynak uralkodása elején Bornemissza Pál volt a titkárja. Hogy ez Abstemius volt-e, avagy más Bornemissza, azt nem tudjuk.

<sup>23</sup> «Ego non habeo nec équités nec vilites; pedites etiam non multos» etc. 1528.

<sup>24</sup> 1528. júni 21. Pethoviae.

tette Batthyáynak, hogy nem volt papirosa, tehát az ablakról szakította le s arra írta sorait.

A későbbi években Abstemius Bornemissza Pál neve mindig sűrűbben és sűrűbben szerepel a diplomáciai iratokban.<sup>25</sup> Temérdek kiküldetésben volt része, s így igen sokat kellett utaznia. Mindig kitüntetvén magát, a király veszprémi püspöknek nevezte ki őt. Mivel Ferdinánd nem igen nélkülözhetette őt, egyházmegyéjében kevés időt tölthetett. Az 1551 december 21--én is Bécsből írt volt Batthyáynak. Latin levelét aztán e magyar sorokkal végezte be: «Ha csak az gyűlésre hoz veled kegyelmed nekem valami jó sajtokat és jó almát és körtvélyt, hát az sajtban nem sokat ehetem; mert csak ottan leszen az nagy quadragesima. De ha mód vóna rajta, hát ugyan mostan kellene az sajtnek elérkezni Pozsonyba, hogy vorálhatnám<sup>26</sup> meg az bojtig».<sup>27</sup>

Mivel Bornemissza Pál püspöknek majd minden levele másutt kelt, gondolhatjuk, mennyit kellett utaznia s mennyi hivatalos ügyet elintéznie! Az 1551 agusztus 25-én Bécsből írta volt Nád&sdy Tamásnak: «Köszönöm mint atyámfiának mind az jó dinnyéket, mind az foglyokat. Én nem tudom, mivel háláljam meg kegyelmednek ez énhozzám való sok érdemeit... Megholt Choron András, kit mindnyájan igen bánunk sok okokért».<sup>28</sup>

Bornemissza az 1553. évben már otthagya egyházmegyéjét. A király ugyanis erdélyi püspök-

<sup>25</sup> A volt császári s királyi házi és udvari levéltárban igen sok jelentés van Bornemisszától. Igen érdekes például az 1542. nov. 2-i jelentése hadi ügyekben, aztán az 1542. dec. 30-i jelentése Serédyvel való találkozásáról s a Fráter Györggyel való tárgyalásról.

<sup>26</sup> nyelhetném le.

<sup>27</sup> Körmendi levélt. Missiles, Bécs, 1551. dec. 12.

<sup>28</sup> Országos Levéltár: Nádasdy-levél. Itt van Bornemissza Pál 53 darab levele.

nek nevezte őt ki. Fontos szerepe volt itt neki; mert Ferdinánd király Erdély megtartása érdekében küldte e hű emberét oda. És nemcsak mint diplomatának, de mint katonának is szolgálnia kellett ott. Ő maga írta volt Nádasdynak, hogy háromszázötven jó lovasa és kétszáz gyalogosa van, kiket a saját költségén tart. Csodálják is az emberek, — írja — mily sok költségem vagyon. Székelyvására mellett a pártosok zászlót bontottak a király ellen. Én a vajdákkal a csatarendben álltam. És a nagyszerű zászló megeresztetvén, a dobok s trombiták harsogtak. Engedd meg, hogy neked mint jó barátomnak magam mondjam el bátor tetteimet; mert hiszen az én dicsőségemnek más hírnökei nincsenek stb.

E latin levelét aztán e magyar sorokkal fejezi be: *«De még énnekem sincsen egyéb lovam azoknál az kiken Zalából ide jöttem ez Under országban!»*.

Bornemissza Erdélyben Gyalu várát bírta s többnyire ott lakott. Innét írta volt Ferdinánd királynak, hogy a vár iratai közt a királyi jövedelmekről szóló kimutatásokat talált. Ezeket megküldi.<sup>29</sup>

Az erdélyi állapotok az 1553. év vége felé nem valami reményteljesek voltak a királypártiak részére. A pártoskodás és a zavargás napirenden volt s a török becsapásától is tartani lehetett. Itt vagyok — írja a püspök Nádasdynak — a te tündérországodban, nappali és éjjeli gondoktól elnyomva, *óh bár ide ne utalt volna a végzet*, megelégedtem volna én a veszprémi püspökségemmel is. Itt vagy meg kell halnom a hazáért, vagy a törökök örökös fogságába kell jutnom. Ezért az enyimeket, már t. i. akiknek sikerül innét megmenekülni, különös jóindulatodba ajánlom. Ha Petro-

<sup>29</sup> Gyalu, 1553. júli 16.



vich ellen nem küldenek segítséget, nagy veszedelem fenyeget minket.<sup>30</sup>

Valamivel később Gyalu várából írta volt latin levelében e magyar mondatot: «Majd ugyan terek császár itthon nem létében elvész ez ország királytul». Latinul folytatván levelét, megírja az okokat, amiért Erdélyt a király elveszíti. A te tündérideid akarják ezt — úgymond — és a népnek gonoszsága. Az ellenség mindenünnen körülvesz minket. Kászon pasa és Petrovich leselkednek, hogy betörhessenek az országba.<sup>31</sup>

A következő év január 15-én kissé nyugodtabban írt legjobb barátjának, Nádasdynak. A tányérnyaló mondta Trasonak — írja a püspök —, hogy sohasem megy el tőle, hogy okosabb ne lenne. Én sem olvasom a te leveleidet a nélkül, hogy valami üdüléshez ne jussak. Hiszen a te csináltad szók, melyeket még Calepinus könyvében sem találhatni meg, nagyon gyönyörködtetnek engem.<sup>32</sup> Az istenek tartsanak meg téged sokáig hazádnak és barátaidnak sértetlenül, vagyis inkább halhatatlanul.

Az Adriai-tengertől küldesz nekem szaladiát (tengeri hal) — írja március 10-én — a Fekete-tengerig. Még nem láttam ugyan őket, de leveledet már megkaptam, melyből értesültem a tengeri halak elküldéséről. Ha e halak Lázár illatúak lennének is, nekem nagyon kedvesek lesznek.

<sup>30</sup> 1553. aug. 22. Alba Julia episcopus Transylv. («Iam sum in illó tuo regno tinderes inter omnes methamorphoseos, curis diurnis et nocturnis obrutus. Oh utinam non fuissem fato hue delegatus!» etc.)

<sup>31</sup> «Kászon et Petrovyth insidiantur, ut irrumpant in regnum, transformationes tuorum tinderonum non cessant iam in Moldavum transformantur». (E levelet írja a püspök *Nagykőrösi Lőrinc deák*, a mi sümegi vár-nagyunk viszi.)

<sup>32</sup> Gyalu, 1554. jan. 15. («Quis antea observaverat apud Calepinum vei cornucopie illa sesquipedia verba tua Manigoldos et verducos Egerszeghienses» etc.)

Az 1554 március hó 24-én írta Gyulafehérvárról Nádasdynak: Mi e nyáron elpusztulunk. Bár rossz próféta lennék! De szemünk előtt látjuk vesztünket. Ha Magyarorszáiban, Tót- és Horvátországban nem tudtok fegyverrel ellenállni a töröknek, sohasem lesz tisztességes béke. Isten haragszik ránk és tirátok is. Várom a fejszét fejemre. *Az apostoli nuncius készen találja az ő annoká-ját ládámban.*<sup>33</sup> *Addig küldjön érte, míg élek. Én magam ugyanis nem küldöm el neki, ha a római curia minden átkát rám önti!*<sup>34</sup>

Bármily szorongatott helyzetben volt is Bornemissza Pál Erdélyben, műgyűjtő szenvedélye mégsem hagyta őt el. Ha valahol, úgy itt Erdélyben sok régiséget, sok műkincset gyűjthetett. S ő nemcsak magának gyűjtött, de másoknak is küldött. Az 1554. év október 13-án például Hamvai György udvarmesterével Nádasdynak küld régiségeket s erdélyi aranyércet. Nem azért küldöm, — írja — mintha nagyon szépek volnának, hanem azért, hogy ne felejtkezzenek meg Erdély megvédéséről, nehogy az aranybányák az aranyhegyekkel együtt elveszenek.

Úgy látszik, ez időben Rómából újra sürgettek az úgynevezett «annoka» megfizetését. Bornemissza elkeseredetten írta Nádasdynak, hogy ezzel nem ő, hanem az ország károsodik.<sup>35</sup> De már — írja — nem panaszkodom. Az annoka együtt van, kölcsön útján szereztem meg. Legalább a pápa bulláját, vagyis diplomáját és nyugtáját hiány nélkül megkaphatnám. Mint akit kemény csapások sújtanak, én is a halált óhajtom!

<sup>33</sup> Az *annoka* szót így, magyarosan írja a püspök.

<sup>34</sup> «Si omnes malediction es Romanae curiae in me effundat.»

<sup>35</sup> Zékelvására, 1555. maj. 5. *We Annoka nihil moror, valeat in malam crucem, ex ea non ego, sed republica ista nostra detrimentum accipiet.*»

Ugyané levelében megható szeretettel szól a püspök Nádasdyról. Megkaptam levelét — írja — s ebből látom, árvaságom iránt mily szeretettel viseltetik.

Érdekes jelenség, hogy Bornemissza Pált a király nemcsak Erdélyben, de itthon Magyarországon is foglalkoztatta. Az 1555 január 17-én például az esztergomi érsekkel együtt Nagyszombatban találjuk őt. Bornemissza a király levelével ment Nagyszombatba, 500 lovas és 500 gyalogos toborzása ügyében. E katonaságot Horváth Bertalan kardja alá akarta a király adni. Ezért az érsek és Bornemissza Horváth Bertalannal alkudtak.<sup>36</sup>

Bornemissza február 18-án jelentette a királynak, hogy Nyitrára visszatérve a legnagyobb igyekezettel és gyorsasággal toborozta össze az ötszáz gyalogost. Február 15-én pedig a felvidéki végházakba bocsátotta őket. A gyalogosok kapitányainak kiválasztásában semmi késedelem, semmi hiba nem történt.<sup>37</sup>

Ügyei elvégzése után Bornemissza felsőbb parancsra ismét Erdélybe ment. Májusban már onnét (Székelyvásáráról) írt levelet Nádasdynak.

Ezen 1555. évben Erdélyből ismét mély fájdalommal írt Nádasdynak. Várjuk — írja — a csapások végét, vagyis az élet megszűnését. A bajoknak is végeszakad, mikor az élet megszűnik.<sup>38</sup>

Ez a csapás hamarosan be is következett. Ferdinánd király elvesztette Erdélyt s így Bor-

<sup>36</sup> Tirnau, 1555. január 17. «Negocium tractandi cum egregio Bartholomeo Horváth de assumendo quingentorum equitum et totidem peditum capitaneatu.» (Hung. sine dato, K. p. Levélt.)

<sup>37</sup> Volt közös pénzügyi levélt. Hung. 14.339. fasc. Absternius Bornemissza Pál, ő felségéhez 1555. febr. 18.

<sup>38</sup> «Expectamus finem malorum, idest interitum vitae, mors enim ultima linea rerum; finis erit malorum, cum finis erit vitae nostrae.»

nemissza Pál is kénytelen volt otthagyni e «tündérországot». Mivel 1556-ból alig maradt ránk levele, nem tudjuk, mi mindenben ment keresztül, míg végre aztán Nyitrára jutott. A király ugyanis őreá bízta a nyitrai püspökséget. Ebben Nádasdy Tamás nádorispánnak is volt része, aki mód nélkül ragaszkodott Bornemissza püspökhöz. Jellemző e barátságra, hogy Nádasdy a birtokán külön szólót műveltetett Bornemissza számára. Sárkány Antal írja például 1556 október 8-án Nádasdy Tamásnak, hogy «az Bornemissza Pál szőlőin 29 cseber bor lett», azaz három hordó és két átalag. Ez utóbbinak egyike barrem yrmes (ürmös), a másika bodzával csinált bor.<sup>39</sup>

Bornemissza Pál püspök Nyitrára érkezvén, az 1557 január elején újra megkezdte a levelezést Nádasdyval. Január 7-én kelt levelét Koromi János diákkal küldte Nyitráról Nádasdynak. Február 12-én válaszolván Nádasdy levelére, megírta neki, hogy az ígért tengeri halat hálás köszönettel veszi. Ő ugyanis szívesen fogadja, amit neki adnak; Thurzó<sup>40</sup> ugyanis nagyon üres perselyt hagyott itt maga után. Ezért akik segítő kezeket nyújtanak, — amint a diplomataék mondják — minden bűntől és büntetéstől felmentetnek. A sors játéka bizony nagyon furcsa! Nagyobb méltóságomból ide a legalacsonyabbra vettem. A test ezt ugyan nehezen viseli, de a lelket meg nem töri. Mi meg lévén elégedve a magánnyal, éltünk hátralévő részét e helyen fogjuk tölteni. Az udvari élet sokba kerül. Itt félrevonulva csendesen élünk, nem vágyunk semmire. Halljuk a hihetetlen hírt, hogy Thurzó az innét elvitt dolgok egy részét vissza-

<sup>39</sup> Országos levélt. Sárkány Antal levelei Nádasdyhoz;

<sup>40</sup> Thurzó ő előtte volt nyitrai püspök, de felmentetvén az egyházi rend alól, a katolikus szertartás szerint kötött házasságot.

adja. Bár előbb tétették volna ezt az istenek véle, nem kellett volna éhezünk és szomjúhozunk.<sup>41</sup> Ám, ha mindent visszaadna is, abból mi nem enénk s nem innánk.

E sorok után megírja Nádasdy nak, hogy családját: szívesen látja. Ha Thurzó semmit sem ad is vissza, egy kis kenyér és bor mégis leszen.

Úgy e levelében, mint a későbbiekben is szívesen emlékszik meg Nádasdy Tamás feleségéről (Kanizsay Orsikáról) és kis fiáról, Ferencről.

Az 1557. év április 19-én jelentette Nádasdynak, hogy Csomory Gergely, az ő püspöki kapitánya, 32 lovassal és az újvári vitézek egy részével portyára ment. Négyszáz török lovas meglepte s mivel csak százan voltak, meg is verte a mieinket. Erdélyből hozott legjobb vitézeimet s Csomoryt — írja a püspök — nagyon várom.

Amíg szerencsés az ember, — írja a püspök egy másik levelében — barátai is hívek. Most senki sem törődik velem Nádasdyn kívül. Annál jobban szeretem tehát őt.<sup>42</sup>

A mi szolgáló atyánkfia (familiáris) és titkárunk Kathych György, akit már régen hívogattunk Erdélyből ide, végre megérkezett.<sup>43</sup> Izabella királyné — folytatja a püspök — «*tabula picta*», Petrovythot meg az ördög szállta meg. Küldtem két szép és nagy rárót. A királynak is küldtem hetet.

Bornemissza püspök más barátainak is küldözgetett Nyitráról vadászó madarakat. Ferdinánd király is több ízben kapott tőle ilyeneket. Egy

<sup>41</sup> O con versi hominis penitentiam — írja ez esetre — celo dignam! Vos illa auditis, nos contraria cernimus... Hic (Thurzó) ne igitur in nos liberális esse potest, qui in pauperes tarn immitis factus est, etc.

<sup>42</sup> 1557. sept. 22. «Dum fueris felix nullus ad amissas ibit amicus opes» etc.

<sup>43</sup> Nádasdy fiáról: Ferkó úrról é levelében is megemlékezett. («Et ipsum dominum Ferko et iam protegat nunc et semper» 1557. szept. 26.)

ízben például négy sólymot,<sup>44</sup> négy rárót és három ölyvet küldött ő felségének. Ha — írja — madaraszaim nagyobb számmal foghatnak, örömmel küldöm azokat fölségednek.<sup>45</sup>

Az 1558. telén jó időt töltött Bécsben, ahol a király tanácsában folyton jeles szerepet játszott. Ez alkalommal nagyon kedves napokat töltött legjobb barátjával, Nádasdy Tamás nádor ispánnal. Bécsből Nyitrára jövén, január 17-én írta Nádasdy nak, hogy már nagyon várja őt; mert megígérte, hogy Nyitrán meglátogatja. Van — írja a püspök — egy vaddisznóm, de ha az idő engedni fog, a disznó nem áll el, tehát siessen Nyitrára. Indiai tyúkjaim, mikkel engem Bécsben traktált, nincsenek, de vannak szelíd páváim. Ezek olyanok, mint a sztenicsnyáki<sup>46</sup> pávák. Szép tollazatuk van, de mivel a sziklákon nem találnak táplálékot, a fák leveleit eszik s a fákkal együtt fonnyadnak.

A következő évben írt levelei kissé szomorúan hangzanak. A püspök ugyanis betegeskedett. Ebben is van valami jó — írja Nádasdynak. — A magas szikláról nézegetem a sárgáló vetéseket s ezek nézése enyhíti a betegséget. Igazában nincs is mit írnom. Hiszen a mezei gazda mit is írhatna mást az udvari és a városi embereknek, mint gazdasági dolgokat.

Betegsége, úgy látszik, nem sokáig tartott. Augusztus hónapban már Nagyszombatban volt az esztergomi érseknél. Nádasdy meghívta őt ez alkalommal dinnyeszedetre; de a püspököt dolgai nem engedték oda. De azért megírta Nádasdynak, hogy lélekben velük van. Aztán tréfásan a sok dinnye meggyilkolásáról ír neki. Ebben

<sup>44</sup> «quorum duo sunt maioris generis, alii duo vero minoris.» (Bécsi állami levélt. Hung. 1560. aug. 19.)

<sup>45</sup> U. o. Ferdinánd király aug. 23-án Bécsből köszönte meg a vadászó madarakat. (Bécsi állami levélt. Hung.)

<sup>46</sup> Nádasdy birtoka Horvátországban.

ugyanis többször volt része már Nádasdynál.<sup>47</sup> Nyitrán — írja — az idén a hideg és a szárazság miatt nem sikerült a dinnyetermés.

Érdemes megemlítenünk, hogy Bornemissza püspöknek a jeles Radécsi<sup>48</sup> volt a titkára. Több ízben ezzel küldi levelét Nádasdynak.

Szokása volt Bornemisszának, hogy latinul írt levelei végén néhány magyar sort is írt volt. Az 1560 január 15-én írt latin levele végén például ezt írta Nádasdynak: «Asszonyomnak és Nádasdy Ferenc uramnak szolgálatomat mondja kegyelmed, azon kérem kegyelmedet».

Ismert dolog, hogy a király Oláh Miklós érsek halála után Bornemissza Pált nevezte ki helytartónak.<sup>49</sup> Ezután tehát még inkább el volt foglalva az országos ügyek intézésével. Sokat kellett utaznia, sokat tartózkodott Bécsben és Pozsonyban. Gyakran volt együtt a nádorispánnal s így ritkábban írt néki levelet. Az 1560 május 16-án Bécsből írta Nádasdynak, hogy rendkívül hőszen tanácskozott ő felségével.<sup>50</sup> Levele végén e megkapó versecskét olvashatjuk:

Spargis dum teneras alarum viribus umbras,  
 Dum tuos rapidis unquibus ipsa foves,  
 Non erit insultans tectis fortunā superbis  
 Nec poterit nostris tutior esse domus.

Tudott dolog, hogy Nádasdy Tamás, a legnépszerűbb és legkedveltebb nádorispán 1562-ben meghalt. Bornemissza püspök 1562 február 22-én intézte hozzá utolsó levelét. Megírta benne, hogy elég jól érzi magát Nyitrán s örömmel élvezi a

<sup>47</sup> «Iamque cernimus, quanta caedes futura sit eorum» etc. (1559. aug. 11.)

<sup>48</sup> Radecius később szintén püspök lett.

<sup>49</sup> E magas tisztségről aggkorában önként lemondott.

<sup>50</sup> «ab hora tertia usque ad quintam fuimus in consilio» etc.

puszta helyet, ahol rendelkezése szerint örök nyugvóhelye leend.<sup>51</sup>

Ugyané levélben hálás köszönetet mondott Nádasdynak a kitűnő gyümölcsfacsemetéért, miket a nádor híres kertjéből küldött neki.

Bornemissza Nádasdyban legjobb, legrégebb és legderékabb barátját veszítette el. Méltán sirathatta tehát őt; mert hiszen nemcsak jó barátját, de legfőbb támaszát veszítette el benne.

Miksa 1563. évi koronázásán Bornemissza püspök negyven pompás lovasa élén jelent meg.<sup>52</sup>

Bornemisszának Nádasdy halála után még több időt kellett Bécsben töltenie a király mellett. Az 1565. év április 19-én írta például, hogy *állandóan Bécsben van s az ország fontos ügyeivel foglalkozik.*<sup>53</sup> E mellett Nyitra megye érdekében a subsidiumot illetőleg erősen védte emberei és megyéje érdekeit.<sup>5\*</sup>

Hivatalos elfoglaltság mellett Bornemissza püspök egyetlen szenvedélyének is élt. Állandóan gyűjtötte és vásárolta az egyházi műkincseket; mégpedig nem a maga, hanem az egyházak számára. Az utókor hálával gondolhat e derék férfúra, aki oly sok műkincset megmentett. És elismerést nem várva, mindegyikét visszaadta volt tulajdonosának.

<sup>51</sup> «hoc deserto iucundissime fruor, in quo requiem meam perpetuam ponere statui, si deo placuerit.»

<sup>52</sup> Listhii Comment, de coronatione Maximiliani (in Belii apparatus ad historiám Hung. 303. lap).

<sup>53</sup> «Hic assidue gravibus regni negociis occupati sumus.» (Bécs, 1565. ápr. 19. K. p. Itr. H.)

<sup>54</sup> Febr. hó 22-én Bécsből ő ajánlotta a saját emberét Nagyváthy Bálintot Nyitra megye rovójának. Ez a Nagyváthy írt a püspöknek 1565. ápr. 5-én, hogy a széknapra megjelent, de a regisztrumot nem adta ki kezéből. «Inkább akarom — írta a püspöknek — halálat, hogy nem mint gonosz hírem-nevem volna és kelne. Könyörgök Nagyságodnak, hogy tisztességemben te Nagyságod oltalmazzon mert azért szolgálok Nagyságodnak.»



Van ő néki még más érdeme is. A tudományoknak nagy barátja volt és sokat költött könyvek vásárlására. Aztán jelentékeny áldozattal számos ifjút taníttatott a külföldi egyetemeken.

Ránk maradt Bornemissza Pál püspök végrendelete. E terjedelmes irat fényesen igazolja mindazt, amit eddig a püspökről mondtunk. Végrendelete azonkívül, hogy fényes világot vet e kiváló főpap lelkivilágára és nagy műveltségére, még igen sok és fontos művészettörténeti adattal is szolgál.

Abstemius Bornemissza Pál, mikor nyitrai püspökké lett, e gazdag és régi egyházat teljesen kifosztva találta. Catzianer hadvezér ugyanis 1530-ban elfoglalta Nyitra várát, *a székesegyház drága kincseit s egyházi ruháit szekereken Bécsbe küldötte*, ahonnét többé egyet sem kaptak vissza. Egy részével I. Ferdinánd híveit jutalmazta; így főudvarmesterének, Roggendorf Vilmosnak egy kövekkel és gyöngyökkel kirakott püspöksüveget ajándékozott!<sup>55</sup> A nyitrai egyházból elvitt *színezüst koporsót* még 1531-ben Thurzó Eleknek kínálták 10.000 forintnyi követelése fejében.<sup>56</sup> Mivel pedig Thurzó Elek a szepesi uradalmat, s nem a koporsót kívánta, Ferdinánd e ritka műkincset a nyitrai egyház többi arany- és ezüsttárgyaival együtt beolvasztatta. Mivel épp akkor engedélyt kapott az örökös tartományok egyházi kincsei egyharmadának beolvasztására, ezekkel együtt a nyitrai püspökségnek századokon át őrzött kincseit is egy sorsra juttatta. Thurzó püspök később még azt is elvitette, ami még Nyitran maradt.<sup>57</sup>

Amikor tehát Abstemhis Bornemissza a nyitrai püspökséget elfoglalta, a kincstárt és a

<sup>55</sup>K. p. 1. N. Österr. 1531. f.

<sup>56</sup>K. p. 1. Österr. Denkbuch, 1531.

<sup>57</sup>t. i. akkor, mikor megházasodott.

székesegyházat teljesen kifosztva találta, újból kellett tehát mindent megszereznie. Az akkori idő igen alkalmas volt erre a célra, mivel a kifosztott egyházak régi kincseit úton-útfélen árulgatták. Bornemissza püspök rendkívüli buzgósággal és kedvvel vásárolgatta s gyűjtögeté az eféle műkincseket. Nagy műveltsége és finom ízlése megővta attól, hogy értéktelen tárgyakat vásároljon. Az egész életén át összegyűjtött kincsek közül aztán minden egyháznak visszaadta a magáét. Nyitra részére csak azokat tartá meg, miket újonnan kétszítettett, vagy amiknek nem akadt gazdája. Mindezekről bőven elszámol 1577 szeptember 2-án kelt végrendeletében.<sup>58</sup> Ez a 35 ívalakú oldalra terjedő végrendelet *úgy* kultúr-, mint műtörténeti szempontból kiváló figyelmet érdemel. A szokásos bevezetés után, ama század divatja szerint, először is az uralkodó családról emlékezik meg. *Az óbudai egyház fakeresztjéről* — írja Abstemius — a gonosztévő szentségtörők lefejtették az *aranylemezeket*;<sup>59</sup> ő ezeket összevásárolván, beolvasztatta, s új aranykeresztet készített, gyöngyökkel ékesítetté azt és a saját nevét belevéselte. Ezen aranykeresztet Rudolf királynak hagyta ezer arannyal egyetemben. Ernő főhercegnek egy belül és kívül *arannyal és kéjekkel díszített régi könyvet hagyott*. Ugyancsak Ernő főhercegnek egy darab termesaranyat («*masam auri, sponte nata, quam vulgo Goldstein vocant*») is hagy. Radetius egri püspöknek<sup>60</sup> ezüst tintatartót, Mossóczy Zachariásnak egy-egy nagy

<sup>58</sup> K. p. 1. 1577. Testament des Paul Abstemius Bischofs in Siebenbürgen.

<sup>59</sup> «quam ex laminibus auri e cruce lignea olim ecclesiae Veteris Budensis per quosdam sacrilegos detractis, ideo sub inscriptione nominis mei de novo conflaris feci. Exornavi etiam gemmis.»

<sup>60</sup> «atramentarium argenteum cum suis attinentiis.» Ezenkívül egy értékes zafirgyűrűt is hagyott neki.

ezüstserleget rendelt.<sup>61</sup> Wárday Miklós árváinak két teljesen egyforma aranyozott ezüstserleget és egy kétágú gyertyatartót, Abstemius Vizucsányi Sándornak (kedves komornyikjának) 13 ezüstmárka súlyú ezüstcsészéket és egy *ezüstkorsót*, melyet különféle állatoknak művészileg készített képei díszítettek (*imaginibus animalium arte ornatam*), végül pedig könyveket hagyott.<sup>62</sup>

Nagybecsű könyvtáráról e sorokkal intézkedett: «*Bibliothecam magnam librorum veterum et gravissorum authorum, majori ex parte Viennae per me a Georgio Syller bibliopala emptam Ecclesiae Cath. Nitriensi in perpetuum haereditatem lego*». Erre aztán megemlékezik nemes Pozsgay Zsigmondról, kit gyermekkorában magához vett, először Bécsben, aztán Rómában, végül Bolognában taníttatott, elkeltvén rá kétezer magyar forintot.<sup>63</sup> Miután befejezte tanulmányait, Abstemius nyitrai kanonokká tévé őt. De ugyancsak megjárta vele, mert Pozsgay otthagya a kanonokságot, s Franciaországba szökött. Ugyanígy járt egy másik ifjúval is, akit szintén gyermekségétől fogva taníttatott, abban a reményben, hogy öreg napjaira hű támasza lészen. Dethkovich Miklósnak hívták ez ifjút. Aggkorában a püspök rábizta Nyitra várát, amit Dethkovich úgy hálált meg, hogy a püspök betegsége alatt *arany- és*

<sup>61</sup> Fejérvögy István veszprémi püspöknek aranyozott nagy ezüstserleget fedelestül hagyott.

<sup>62</sup> Erről a Vizucsányiról mondja végrendeletében: «*cubicularibus meis, quem a prima aetate sua penes meum filium educavi, ac praeter alias suas virtutes, quod Abstemius fuerit, dilexi*».

<sup>63</sup> Pozsony város levéltárában van Abstemius Bornemissza püspök intézkedése Hosszú-utcai házáról, melyet 1571-ben Zágrábi Dethkovich Miklósnak hagyott, kit mint fiát neveltetett és taníttatott. Ha ő meghalna, — írja a püspök, — a ház Pozsgay Zsigmond naszádos-kapitány fiára száll. A püspök 1577. május 8-án ez intézkedését megváltoztatta s a házat nemes Vizucsányi Sándornak, szolgáló atyafiának (*familiari*) hagyta.

*ezüsttárgyainak és okiratainak legnagyobb részét ellopta és megszökött!* «E két ifjú hálátlansága — írja a püspök — keserítette meg öreg napjaimat, gyalázatot hozván reám!»<sup>64</sup>

E rövid kitérés után folytatja a hagyományok felsorolását. Egész sereg jótékonyági intézetre, templomok építtetésére, iskolákra hagy kisebb-nagyobb összeget.

Boglárokkal, függönyökkel ellátott és művészileg festett (*arte depicta*) új ágyát és katedrálját a püspökségben utódainak hagyta. Összes szőnyeget a nyitrai székesegyház díszítésére rendeli. Mivel — úgymond — Catzianer teljesen kirabolta a nyitrai székesegyházat, ő pótolta a hiányokat, s amennyire tehetsége engedte, újra feldíszítette. András és Benedek vértanúk ezüstkoporsóját is elvivén Catzianer, a nevezett szentek földi maradványa számára, nem kis költséggel és munkával új kőmauzoleumot emelt.

A nyitrai egyházon kívül megemlékezett azon székesegyházakról is, melyeket régi egyházi kincseiktől megfosztottak. A veszprémi egyházaknak két igen drága *mitrá-t* hagyott; mindkettő vontaranyból készült, s egész felületüket drága gyöngyök borították. Aranyozott ezüstitűvel és boglárokkal díszített pontificale-ját és missale-ját, valamint a veszprémi püspökség címerével díszített aranygyűrűjét szintén ez egyháznak hagyja. Saját költségén díszes szenteltvíztartót készíttetett ezüsből 1550-ben, továbbá ezüstcsenygyűt és viaticumot (*seu altare portatile novum, opère tesseratum ex ossibus factum*), mindezeket a veszprémi egyháznak hagyja.<sup>65</sup>

<sup>64</sup> Végrendeletében megemlékezik hű szolgáliról: Nagyváthy Bálint nyitrai várnagyról, kinek száz forintot hagyott, aztán nemes Seregélyi Péter nyitrai vice-várnagyáról, Nagyemőkei Deseő Bálint nyitrai kapitányról, stb.

<sup>65</sup> Abstemius egyideig veszprémi püspök is volt.

Aranylemezekkel és gyöngyökkel borított pásztorbotját (cum linio ornamento illi alligato), melyet saját költségén csináltatott, továbbá címeres nagy aranygyűrűjét a gyulafehérvári egyháznak adja. Ha azonban e templom nem kerülne vissza a katolikusok kezére, akkor ezen tárgyak is a nyitrai egyházat illetik.

A gyulafehérvári egyház régi kincsei közül — írja Abstemius — egy-két megmentett tárgy ma is kezeim közt van. Ilyen a többi között az az aranyozott ezüstkehely, — *melynek alsó és felső részét a régi uralkodóknak tizenhat aranyérme borítja.* Továbbá egy gyönyörű szafirköves nagy aranygyűrű,<sup>66</sup> aztán egy aranyozott, ezüsttel borított missale (ad cursum Ecclesiae Cathedralis Zagrabiensis), végül a gyulafehérvári Szt. Anna-oltár két egyforma ezüstkandellabere (insigni rubea, cum lupinis dentibus). Ezeken kívül ugyanazon egyháznak hagy egy kiválóan szép, arannyal áttört corporale-t, melyet valamelyik magyar cardinalis címere díszít és egy maga csináltatta altare portatile-t (opere mosaico facto), melynek közepét egy nagy négyszögű jászpisz díszíti; végül nagy, velencei vörös tafotából készült, Szt. Mihály festett képével díszített aranyozott zászlót.<sup>67</sup>

Az *óbudai egyházzól* így emlékezik meg: egykoron nagy gonddal és költséggel megszereztem az óbudai egyház elrabolt kincseiből a nagy és

<sup>66</sup> Calix argenteus cum patena deauratus per totum, in partibus inferioribus et superioribus sedecim aurea numismata veterum gentilium imperatorum, ligata in argentum deauratum. Item annulus magnus aureus cum saphiro perfectissimo, etc.

<sup>67</sup> «Bandérium magnum, sive vexillum bellicum rubrum ex tafota Venetiana, ex utraque parte deauratum novum, insignis meis episcopalibus depictum et imagine sancti Michaelis Archangeli mea cura et sumtibus factum ecclesiae Transylv. lego.» Egy másik seregzászlót, melyet a veszprémi püspök címere díszített, a nyitrai egyháznak hagyott.

díszes monstrantiát, aztán *egy aranyozott kelyhet, egy régi, pergamenre irt evangeliumos könyvet («imagines Christi crucifixi, Beatae Mariae virginis et S. Joannis sub cruce Christi stantis, /oris in tabula voluminis prioris continens, reliquiis sanctorum intus refertus, omnia ex argento deaurato!»)*. Ugyancsak megszereztem két egyforma jü kristály- és kalcedonkőből készült kandellabert. Ezeket én megújítottam és az óbudai egyház ezüstjével feldíszítettem. Megvettem egy vörösbársony oltárterítőt, egy atlasz casula-t, hátul aranykeresztel, színaranylemezeket. Az óbudai egyház eme kincseit sok egyéb dologgal együtt a mohácsi ütközet alkalmával Zonda várába vitték; de Warkucs Tamás egri kapitány és társai: Kawassy László és Thorma Pál katonáikkal ama várat elfoglalták és mindent elraboltak. Nagy fáradtsággal és hosszú utánjárással a fentebbi tárgyakat megszereztem Warkucs Tamástól s átadtam Kövesdi András veszprémi püspöknek, aki most egyúttal óbudai prépost is. Az aranylemezekből, miket vettem, láncot és kövekkel kirakott keresztet csináltattam,<sup>68</sup> amit szintén az óbudai egyház kincseihez adtam. Eme becses tárgyak megszerzésében nagy segítségemre volt régi jó barátom Istenben boldogult nemes *Feledy Euszták*,<sup>69</sup> aki a fentebbi tárgyakat maga hozta hozzám Pozsonyba.

Erdélyben, 1561-ben a ferencrendiek főnökétől (Fratre Emerico de Thwys) *egy nagy aranykehely két részét vettem, melyet a rend végső nyomorában közös elhatározással világiaknak akart*

<sup>68</sup> «Praeterea crux parva aurea, cum catenula aurea, est quatuor gemmis rubinis, nativis in quatuor cornibus crucis legatis mea cura facta sed ex auro praefato superius a lignea cruce detracto» etc.

<sup>69</sup> Feledy kassai kapitány volt; az egykorúak igen dicsérik őt.

eladni,<sup>70</sup> s engem kért fel, hogy az eladásnál és becslésnél segítségükre legyek. *En, nehogy e hatalmas arany mű (tam ingens sacrum aureum opus) örökre elveszen az egyház részére, sőt hogy a régi magyar főurak örök emlékezetére továbbra is a magyar egyház dicsőségére szolgáljon, megbecsültetvén (absque laboris precio) megvettem.* Magának az aranynak súlya hat bécsi márkát nyomott. Ezt a kelyhet a gyulafehérvári egyháznak ajánlom föl!

A következő évben (1562) ugyanazon De Thwys Imre kérve-kért, hogy egy másik aranykehelynek két részét szintén vegyem meg. A harmadik részét, vagyis a nodus-t már másnak adta el. E kehely árát a barátok a török fogságban sínylődő hat társuk kiváltására szánták.<sup>71</sup> *Figyelmesen megvizsgáltam a felajánlott kehelyrészeket, s bámulva láttam, hogy igen szép, becses és régi munka, s hogy három régi magyar család címere díszíti. Bár nem igen volt pénzem, nem tudtam megválni e remekműtől, s így ezt is megvettem; miután előbb ügyes mesterekkel megbecsültettem (absque tarnen laboris precio).* A hiányzó csomót (nodus) nagy gonddal megcsináltattam s gyöngyökkel kirakattam, öt márkát és hét latot nyomó arany patena-t is készítettem hozzá. E kelyhet örök emlékül a nyitrai egyháznak hagyom. Ugyanennek hagyom Bakócz Tamás bíbornoknak (de Erdőd) és esztergomi érseknek a címerével ellátott skarlát kárpitját, melyet szintén magam szereztem. Vettem egy kelyhet színes patena-val (vulgo zománcos), továbbá aranyozott

<sup>70</sup> «duas partes aurei calicis, cuius tertiam partem scilicet nodum aureum iam antea vendidissent.»

<sup>71</sup> «Quum — opus elegans antiquum et rarum cum tribus insigniis trium veterum Hungariáé magnatum perspexissem, admiratus fuisset» — írja Bornemissza e kehelyről. E kelyhet megbecsültettem és megvettem s saját költségemen megcsináltattam.

ezüst ampulákat, melyeket szintén a nyitrai egyháznak hagyok.

A nyitrai egyháznak hagyom továbbá ezeket a tárgyakat: fehér damaszk, arannyal és vöröszöld Sellyémmel áttört nagy oltárterítőt, a hozzátartozókkal együtt; egy másik fehér, de aranyozott damaszkterítőt, pluviale-t, casula-t és két dalmatica-t, melyeket nyolc négyszögben arannyal és selyemmel átszőtt képek díszítenek, s melyeket *Batthyány* Kristóf adott ajándékba; *Balassa Zsigmondné Fanchy Borbálya* ajándékozta kelyhet és ampulákat, végül a *Koloni Mihály* nyitrai plébános ajándékozta nagyszerű pacificale-t.<sup>72</sup>

Az egyházi könyvei között, a már említetteken kívül volt még öt breviárumja és egy missaleja; mindannyi drágakötésű, arannyal és ezüstrrel díszített könyv vala, ezeket egynek kivételével szintén a nyitrai székesegyháznak hagyta.

Abstemiuss Bornemissza Pál püspök e végrendelete után még két évig élt. Nyitrán halt meg nyolcvanhétéves korában.

Abstemiuss Bornemissza Pálnak kiváló érdemei fejében úgy I. Ferdinánd, mint Miksa király írásbeli engedélyt adott a szabad végrendekezésre. S bár úgyszólván mindenét kulturális célra hagyta, az udvari kamara megakadályozta a végrendelet végrehajtását. Egész nyaláb iratot állítottak ki a hatóságok, míg végre hosszú idő múlva az uralkodó kimondá az utolsó szót ez ügyben.

<sup>72</sup> «Rotundum pacificale argenteum cum catenula argentea reliquiis sanctorum refertum, foris agnum dei continens et imaginem sancti Johannis ab una, ab alia verò Christi domini cruciflxi.»



## RETTENTŐ ÍTÉLET.

Még füstölögtek a feldúlt városok romjai, még érezte a nemzet a Mohácsnál nyert sebek tartós fájdalmát s már ismét fújták a harci trombitát. Ferdinánd és János fegyverrel akarták eldönteni, kié legyen az ország és e kérdés eldöntése szegény Magyarország pusztulásába került. Egymás halálára siettek s a haza halálát okozták. A hosszú harcok alatt modnélkül elvadultak az erkölcsök s mint a burján tenyészett a bűn. Lator zsoldosok pusztították, másén kapó tolvajok fosztogatták a polgárok vagyonát. Az erős a gyöngén jártatta kevélységét, a hatalmas nem az ellenség, hanem saját hazafiai ellen erőszakoskodott. A bűn büntetéséről vagy az igazság szolgáltatásáról alig esett szó. A törvények öre, a nádor maga is rablásra vetemedett s akiknek oszlopi erővel kellett volna támogatniok az országot, azok döntögették, rontották, bontották.

E kínban, gondban tölt években számtalan szívetfacsaró tragédia, tömérdek megható esemény játszódott le, melyekről mélyen hallgatnak a krónikák. Hol ezrek és ezrek pusztulásáról, egy egész ország siralmas állapotáról van szó, ki gondol ott egyes emberek életével, kinek jutna eszébe egy üldözött és gyűlölt felekezet sorsával foglalkoznia? Egy gőgös főúr vagy ötven ártatlan embert elégettetett, jórészt azért, hogy vagyonukhoz jusson. A rettentő tűzhalál megemészti a nyomorultakat;

halál jajuk tovahangzott, hamvaikat elhordta a szél. Néhány hónap és ahol félszáz ember halt irtóztató tűzhalált, a fű ismét kizöldült. A kegyetlen főember büntetlenül erőszakoskodott tovább; abban az időben nem kellett a megtorlástól tartania!

A mohácsi vész után a lakosság a zsidók iránt nem valami jóindulattal viseltetett. Az általános elszegényedés közepette szívt azok vagyonsága s nem tetszett, hogy sokan közülök a török közeledtére mindenüket összeszedve, külföldre menekültek. Különösen erős volt irányukban az antipátia az ország nyugati részein, a németeklakta városokban, hova már régen átszivárgott Németországból az a hit, hogy a zsidók a keresztény gyermekek vérért veszik s templomi célokra használják azt. Nem is volt itt újság a zsidók üldözése; hisz a bécsi zsidóégetések híre ide jutott el leghamarább; *itt beszéltek legtöbbit a híres krembsi esetről, amikor is a zsidók kiáltatván ki a pestis okainak, egyszerre négyszázat elégettek!* Csak a gyanú szikráját kellett hát elejteni, hogy az üldözés tüze lángra lobbanjon.

A kis határvárosban, Bazinban, hol az özvegy Mária királyné kegyelte Bazini és Szentgyörgyi grófok uralkodtak, vagyis inkább zsarnokoskodtak, számos jómódú zsidó család élt. A gögös grófok, Ferenc és Farkas, bár gyűlölték a zsidókat, azért többször leereszkedtek hozzájuk pénzzavarukban. A kölcsönt azonban rendesen a deres somfabot forгатásával viszonozták. S ha alkalom kínálkozott, ők álltak a zsidókat fosztogatók és üldözők élére. Így történt ez 1529-ben is. A mondott év tavaszán Bazinban bizonyos Maydinger György nevű földművesnek kilencéves fia hirtelen eltűnt a szülői házból. Bár semmi bizonyíték sem szólt a zsidók ellen, azonnal őket fogták gyanúba s nyíltan hirdették, hogy a zsidók rejtették el a gyermeket. A Bazini és Szentgyörgyi grófok csatlósaik

élén a fölízgatott földnépével a zsidók házaiba rontottak s törve-zúzva mindent, az elveszett gyermeket keresték és követelték. Mivel Bazinban semmi gyanúsat sem találtak, megjárták a szomszéd falvakat, rémületet hozván a mit sem sejtő zsidókra. Az elveszett gyermeket azonban itt sem találták. De a gyanútól ezzel még nem szabadultak meg a zsidók. A fondorló nyelvek fölkeverték üldözőik eszt s a fosztogatás vágya dühödtekké tette őket.

Néhány nap múlva, hogy ez eset történt, egy öreg anyóka megtalálta az elveszett gyermek meztelen holttestét az erdő szélén, a sűrű cserjésben. A holttestet súlyos sebek borították s állítólag minden ere át volt vágva. Az öregasszony azonnal a városba sietett s a lakosságot azzal a hírrel verte föl, hogy a zsidók a kis Maydinger Jánost megölték s a holttestét a városon kívül elrejtették, de *ő isteni küldetéstől vezetve, megtalálta a gyermeket, kinek arcába bicska volt szúrva, kezei meg hátra voltak kötve.* (!!)

A bíró, az esküdtek és a község lakói azonnal a helyszínére siettek s a holttestet az apai házba szállították. Nemsokára a grófok is megjelentek ott s tanácskozni kezdtek a teendők felől. A tanakodás eredménye az volt, hogy összefogták a Bazinban lakó összes zsidókat, kicsinyét és nagyját kegyetlenül megostorozták, aztán valamennyit börtönbe vetették. Mondanunk sem kell, hogy mindannyinak házáat és vagyonát prédára bocsátották.

Egy hétre ez eset után a Bazini és Szentgyörgyi grófok megkeresték Pozsony és Nagyszombat városát, továbbá Modor és Szeme községeket, küldenének hites embereket a megölt gyermek megvizsgálására, hogy ők a világ előtt kézzelfogható bizonyítékokkal állhassanak elő. A felszólított községek egy-két esküdtet küldöttek Bazinba. Szívesen megtették, mivel már hallották, hogy a zsidók ellen kell törvénylátásra menniök s mivel remélték, hogy Bazinból elegendő ürügyet vihetnek

magukkal haza, nagyobbszerű hajsza megindítására.

Két hétre a gyilkosság után megérkeztek a várva-várt esküdtek Bazinba s megszemlélték a megölt gyermeket. Megállapították, hogy a gyermek fejét beverték, összes ereit felvágták s nyakát átszúrták; egyúttal nagybölcsen eldöntötték, hogy e gyilkosság nem lehet más, mint *zsidó munka*. Az elfogott és megkínzott zsidók azonban kereken tagadták a gonosztett elkövetését. Semmiféle terhelő bizonyság nem állván a bírák rendelkezésére, a zsidók beismerésére volt szükségük, hogy elítélhessék őket. Elővezették tehát újra a foglyokat s megfosztván őket ruháiktól, irtózatosan megostoroztatták. A poroszlók mocskos munkája azonban ismét hiábavalónak bizonyult. A fájdalom és a meggyalázás majd hogy meg nem őrijtette a nyomorultakat, de vallani semmit sem vallottak.

Erre az esküdtek elhagyták Bazint. A grófok kívánságára azonban néhány nap múlva megint visszajöttek, hogy törvényt üljenek. Minthogy az ostorozással semmire sem mentek, a két testvér, Ferenc és Farkas gróf erősebb eszközökhöz nyúltak. Előhozatták a középkor rémítő eszközeit, a feszítő padot, csavarfogót, vastövises hengert, az égető és szaggató vasakat. Ember legyen, aki ezeknek ellent tud állani! S mégis, három családapa, akik tudták, hogy mint a legerősebben gyanúsítottak, először kerülnek a kínpadra, megegyeztek, hogy semmiféle kín és gyötrellem nem fogja őket vallomásra bírni; így talán megmenthetik társaikat. Hiába volt a nemes elhatározás, hiába állották ki a rettentő kínokat; gyötrelmeikkel, sőt halálukkal sem tudták megmenteni a többi a haláltól. A Bazini és Szentgyörgyi grófok ugyanis máglyára hurcoltatták azokat, akik nem vallottak.

Erre a többiek, fenéig ürítvén a kín poharát, mindent elismertek, amit a grófok *kérdés alakjára*

*ban* föladtak nekik. Beismerték, hogy a gyermeknek vérét vették, mert szükségük volt a keresztény vérré. Az előkelő zsidók ugyanis a mennyegzői napokon keresztény vérral hintik be ujjaikat. Megvallottak, hogy a gyermek vérét a zsinagógába vitték, részben pedig a szomszéd falvakba küldötték. A kiküldött futárok azonban sem a zsinagógában, sem a szomszéd falvakban nem találták meg a keresve-keresett vért.

Miután mintegy tizenöt meglett férfi vallomása megerősítette a gyilkosság elkövetését, a grófok és a bírák megalkudtak az ítélet felől. Hogy az ítélet kihirdetésére elegendő nép csődülhessen össze, egy hét múlva, pünkösöd után való pénteken gyűltek ismét össze törvénymondásra. Ez időre tömérdek nép tódult a kis Bazinba. Bécsből, Olmützből, meg az alsóausztriai városokból ezrével jöttek a nagy látványosságra. Künt a szabadban, egy hatalmas térségen állították föl a bírói széket. Középen ültek a Bazini és Szentgyörgyi grófok; jobbjukon a bazini bíró, baljukon az említett városok esküdtszékei, úgy a bíróság, mint *a nézőközönség tisztán németekből és csehekből telt ki.*

Miután mindenki elfoglalta a maga helyét, elővezették a félszáz megkötözött és halálra kінzött zsidót. Voltak közöttük öregek és ifjak, asszonyok és leánykák, kik annyit értettek az egészből, mint az ég dörgéséből s csak azt tudták, hogy meg kell halniok. Reszkettek mindannyian, mint a széltől indult nádszál; némelyiknek a Mállott szenvedések miatt szinte ajkán ült a lelke s mégsem akadt a nagy tömegben senki, kinek szíve megesett volna rajtuk.

Egyszerre megszólalt a bazini bíró. A zsidók vallomását olvasta fel német nyelven. Majd kérdést intézett a vádlottakhoz, így esett-e meg vallomásuk? Az egykorú jegyzőkönyv szerint a zsidók egyhangúlag, hangosan kiáltották, hogy a fölolvastottak megegyeznek vallomásaikkal. Erre kihirdet-

ték az ítéletet, melyet már amúgyis tudott mindenki. *Az egész zsidóság irtassék ki!* — kiáltotta a bazini bíró s helyeslő moraj hangzott rá mindenfelől. Ezt a kannibáli ítéletet azonban nem hajtották végre. A bazini grófok ugyanis irgalomra lágyultak s a nyolc éven alul levő gyermekeknek megkegyelmeztek. A többit a már előre elkészített máglyára hurcolták s nem- és korkülönbség nélkül ezer és ezer ember jelenlétében porrá égették. Másfélezer év kultúrája vajjon mit változtatott a tömegben? Vajjon miben különbözött ez a római cirkuszok vér után vágyódó csöcselékétől?

I. Ferdinánd király, meg az alsóausztriai helytartó tudták, hogy mi készül Bazinban, de semmit sem tettek a bazini grófok zsarnokságának megfékezésére. Csak a rettentő ítélet végrehajtása után szólalt meg a király s akkor sem annyira az elpusztult nyomorultak ügyében, hanem inkább az újabban kitört üldözések miatt. A Bazini és Szentgyörgyi grófok ugyanis, valamint a Bazinból hazatérő tömeg, szószerint vették a bíróság ítéletét s rémítő üldözést kezdtek a zsidóság ellen. Pozsonyban lerontották házaikat s mindenükből kifosztották őket, Fejérváron, Budán, aztán az ország nyugati részén és Ausztriában hasonlóan tettek. A Bazini grófok a Mindszentfalván és Marcheggben elfogott zsidó családokat birtokaikra vitték s megengedték nekik, hogy válasszanak a tűzhalál vagy a pénzbírság között.

A megrémült zsidóság ekkor Ferdinánd elé járult s mint a király írja, kétségbeesésükben trónja zsámolya elé rogytak; folyamodásukban elmondották, minő kínzások között irtották ki a Bazini grófok a zsidókat. Meg kellett halniok a nőknek és a gyermekeknek is, — írják — mert vagyonukra a grófok tették kezüket. Pedig nem volt semmi okuk a zsidók üldözésére, mert hisz jelentékeny pénzüsszegekkel voltak adósaik! Kérve-kérik a királyt, mentse meg legalább azokat, akiket a

grófok fogva tartanak; mert különben ezeknek a sorsuk is tűzhalál lesz.

Érdekes, hogy a zsidóság e folyamodásában nem említi a magyar királyok adta bőséges kiváltságokat, hanem csak a Frigyes és Miksa császároktól nyert szabadságlevelekre hivatkozik.

Ferdinánd meghallgatván kérésüket, az 1529. év úrnapiján egyszerre hat királyi rendeletet bocsát ki érdekükben. Az első *Nádasdy Tamásnak*, Budavára kapitányának szólt. Ferdinánd elmondja benne, mennyire búsítja szívét a Bazini grófok rémítő tette s mily rosszul esik neki, hogy az üldözők élén az egész országban az elüljárók és a tisztek állanak. A legszigorúbban, súlyos büntetés terhe alatt parancsolja tehát, hogy óvja meg a zsidókat a további bántalmaktól. Mert királyi szándéka, hogy a zsidók régi jogaikban és kiváltságaikban megtartassanak. Hasonló hangon írt a helytartónak s magyar tanácsosainak, aztán Alsó-Ausztria kormányzójának. A magyar tanácsosokat megbízta, hogy indítsanak vizsgálatot az isteni és emberi törvény ellenére Bazinban elítélt és kivégzett zsidók ügyében.<sup>1</sup> Jókor volt a vizsgálat! mikor már poraikat is széthordozta a szél a boldogtalannoknak! Egy eredménye mégis volt. A grófok és a bírák leírták az elégetett zsidók vallomását. Természetes, hogy ezt az egyesegyedül a maguk biztosítására tették. Az is természetes, hogy most, mikor már egy sem élt a vádlottak közül, azt írhatták a vallomások közé, ami nekik tetszett s olyan színt adhattak a pörnek, amelyet ők akartak.

A Bazini és Szentgyörgyi grófokhoz két rendeletet menesztett Ferdinánd.<sup>2</sup> Az egyikben méltatlankodik a miatt, hogy *oly nagyszámú embert az ő tudta nélkül és akarata ellenére kivégeztettek*

<sup>1</sup> E rendeletek a volt közös pénzügyi levélt. Hungarica első fascilusában találhatók, az itt felhasznált iratokkal együtt.

<sup>2</sup> U. o.

s *vagyonukból kifosztottak*. Kötelezi a grófokat, hogy a zsidóktól összerablott kincseket az utolsó fillérig visszaszolgáltassák s a további üldözéstől tartózkodjanak. A másik rendelet bizonyos Jakab nevű zsidónak és családjának érdekében írta a király. Ezeket is elfogták a grófok s miután mindenüket elragadták, máglyára akarták hurcoltatni; mert a reájuk kivetett váltságdíjat nem tudták megfizetni. Ferdinánd kijelenti, hogy az ő tudta nélkül senkit se merészeljenek elfogni, kifosztani, annál kevésbé elítélni!

Mindeme rendeletekből az látszik ki, hogy a Bazini és Szentgyörgyi grófoknak hajukszála sem görbült meg. Az a kis királyi nemtetszés meg nem igen búsította őket.



## MŰKINCSEK.

### I.

#### A BUDAVÁRI KIRÁLYI SZT. JÁNOS-PALOTA KINCSEI.

János király idejében a várbeli Szent János-kápolnának mestere (Capellmeister) bizonyos *Péter* nevű magyar pap volt. Ez a Péter mester 1541-ben, mikor Buda török kézre került, a kápolna értékesebb kincseit két ládába csomagolta s a török elől szerencsésen Eperjesre vitte, ahol lepecsételve, megőrzés végett átadta a városi tanácsnak. Híre menyén a templomi kincsek szerencsés megmentésének, *Pálczán János* budai bíró és Ferdinánd király is tilalmat vetettek a nevezett kincsekre. Senki sem törődvén ezután a kincsekkel, 1544-ig az eperjesi városi tanács őrizte; mivel azonban a kincsek ügyében senki sem jelentkezett, a városi tanács arra kérte Ferdinándot, hogy adóságai fejében a nevezett templomi kincseket engedje át Eperjes városának. A város eme kérvénye eszébe juttatván Ferdinándnak a már rég elfelejtett kincseket, Farkas Lászlót, Österreich Lénártot és Preiner Györgyöt küldé Eperjesre, hogy a budai templomi kincseket leltározzák és megbecsüljék. Ezek a királyi parancsnak eleget is tettek. A királyi biztosok a német nyelven kiállított leltár szerint a két lepecsételt ládában a következő dolgokat találták: 1. egy oltáralakú táblát színezüstből, közepén Mária aranyozott képével, to-

vábbb («in geschnitzten glaswerck») a három király képével, amint a kis Jézusnak az áldozatot hozzák; fölöttük aranyozott csillaggal, a csillagban meglehetősen nagy drágakő volt; a tábla alja az ártatlan kisdedek megöletését ábrázolta («in geschmelzten glaswerck»). A leltár szerint *ez a kis oltár Szapolyai János édesanyjáé volt. Az egésznek ezüstsúlya 29 márkát és két latot nyomottl*

A második tárgy egy nagy ezüst pacificale volt, melyben hét gömbölyű kristály között tiszta aranyban néhány ereklye volt foglalva. Az ezüst 14 márkát és 4 latot nyomott. Következett egy aranyozott ezüst monstrantia, hét aranyozott ezüstkehely és hét patena 12 márka és 14 lat súlyban. Ezt az öt tárgyat *Györgymester* eperjesi aranyműves és a király embere, tisztán az ezüst értékét számítván, 543 forint 33 dénárba becsülték. Találtak a biztosok ezeken kívül egy ezüst pacificale-t, egy kristályokkal díszített ezüst monstrantia-t, egypár nagyobb aranyozott ezüstkandelábert, egypár kisebb kandelábert, két ezüstkannát, ezüsfüstölőt, ezüstharangocskát stb. A papi öltönyök között volt kilenc casula. Az elsön gyöngyökkel, arany- és ezüsfonállal hímezve volt Krisztus szenvedése, ezenkívül címer és sceptrum is díszíté. Egy másik szintén aranyfonállal áttört casulát a szentek hímezett képei díszítették. Egy *piros-fehér- és zöldszínű* casula szintén a szentek képeivel volt díszítve. Dalmatica-t négy párt találtak, oltárfüggönyt hetet. Az utóbbiak közül az egyik teljesen ezüsfonálból készült. Találtak még ezeken kívül öt cappa-t is, melyek közül a leltár egyet fölötte becsesnek mond.

Ferdinánd kezéhez vévén a leltárt, 1545 ápril havában azt írta Fels Lénárdnak, hogy mivel Bécs és Komárom építésére úgy sincs elegendő pénz, a nevezett templomi kincsekből az arany- és ezüstneműt azon két vár építésére lehet fordítani; a többit esetleg Eperjes városának lehetne át-

engedni. Ez az átengedés, úgy látszik, nem történt meg, mivel 1554 március 8-án Ferdinánd nyugtát állít ki Eperjes részére, melyben elismeri, hogy az ott őrzött budai templomi kincseket hiány nélkül kezeihez vette.<sup>1</sup>

## II.

### MÁTYÁS ÉS BEATRIX BÉCSI MELLKÉPEIRŐL.

Az 1571. év őszén Miksa király arról értesült, hogy Bélay Imre, a pataki, újhelyi és laádi monostorok vicarius generálisa birtokában két remek faragott kép volt. Az alabástromból készült domborművek Mátyás királyt és Beatrix királynét ábrázolták («ex alabastro factas Mathiae regis et reginæ *effigies pulcherrimas*»). A két faragott képet (reliefet) Krasznahorka kapitánya, Bornemissza Imre, még Bélay Imrénél látta; de ennek halála után mindkettő a csanádi püspökhöz került. Miksa király tehát 1571 augusztus 20-án a csanádi püspökhöz fordult, megírván neki, hogy alattvalói kötelességének tartsa a két reliefnek Bécsbe való küldését, ha tudniillik azok csakugyan régiek és valódiak.<sup>1</sup> így került a két dombormű Bécsbe, az udvari gyűjteménybe.

## III.

### RÉGI KIRÁLYI KINCSEK BÁTHORY ISTVÁN BIRTOKÁBAN.

Ismeretes, hogy Rudolf király szenvedélyesen gyűjtögette a ritka és értékes emlékeket. Megbízottai Magyarországon is kutattak ilyenek

<sup>1</sup> Volt közös pénzügyi levéltár, Hungarica, 14.335. fasc.

<sup>2</sup> Közös pénzügyi levélt. Hung. 1571. aug. 20. Ermahnungsschreiben etc.

után s aminek megszerzése és elvitele nem ütközött nagyobb nehézségbe, Prágába vándorolt. Egyes buzgó tisztviselők is akadtak, akik tudván, hogy a királynak nagy örömet okoznak, figyelmeztették őt az imitt-amott rejlő kincsekre. Ilyen módon tudta még Rudolf 1601-ben, hogy Báthory István uram a régi magyar királyi kincsek közül többet rejteget magánál. Október 20-án már rendeletet is menesztett hozzá, követelvén, hogy a régi magyar királyok kincstárából hozzá került nagybecsű *aranykeresztet*, mely a szent kereszt fájával és a szentek egyéb drága ereklyéivel ékeskedett, küldje hozzá Prágába. Követeljük tőled, — írja a király — hogy hozzád küldött emberünk előtt a való igazságot tárd fel, iránta teljes hűséget tanúsíts és ha az említett keresztén kívül más ritka és régi királyi kincsek is volnának kezeid között, megtekintés végett azokat is küldd Prágába. S ha a kincsek tetszenek nekünk, értékük felől később megegyezünk veled.

A király embere, Glantz József tábori fizetőmester, már útban volt Báthoryhoz, mikor Rudolf Hosszuthoty Istvántól, a szepesi kamara tanácsosától megtudta, hogy Báthory István egyéb drágaságok között egy roppant értékű, arannyal átszőtt, gyöngyökkel kirakott súlyos casulát is rejteget magánál. A király a hír vétele után Hosszuthoty küldé Báthoryhoz a drága casuláért. Jöttéről 1601 november 14-én maga Rudolf értesíti Báthoryt, jelentvén neki, hogy Hosszuthoty köteles magával hozni a casulát.

Mennyiben kárpótolta Rudolf a Prágába vitt kincsekért Báthoryt, nem tudjuk. A későbbi iratok mit sem szólnak erről.<sup>1</sup>

<sup>1</sup> Volt közös pénzügyi levéltár: H. Schreiben des Kaisers Rudolf an Stephan Báthory.

## IV.

## A MÁRIA MAGDOLNA-TEPLOS LEROMBOLÁSA.

Buda visszavétele után, a vízi és fejérvári kapuktól nem messze eső téren, még állott Mária Magdolna faragott kövekből épült temploma. Az idők viszontagságai, aztán meg a budai vár ostroma azonban annyira megrongálták a jeles műemléket, hogy beomlásától tartottak. Mivel az esetleges beomlás nagy veszedelmet hozhatott a templom körül fekvő házakra, a budai kamarai adminisztráció 1690-ben a templom falait félig lehordatta s a pompás faragott köveket («inmassen solche Kirche völlig von quater Stuckh aufgeführt gewesen») a téren ölberakatta. Megkezdődvén a budai vár építése, Kayserfeldt császári mérnök azt indítványozta, hogy a Magdolna-templom köveit a vár építéshez használják. Hírét vévén ennek a budai jezsuiták, arra kérték a primást, meg az udvari kamarát, engednék át nekik a köveket s ők felépítik a «nagy templom» (Mátyás-templom) csonka tornyát. Kérésüket Széchenyi György esztergomi érsek is támogatta s 1691 február 25-én megírta a budai várparancsnoknak és Werlein inspektornak, hogy a Magdolna-templom faragott köveit és emlékeit nem engedi, hogy profán célokra használják. Az érsek ezen jóakarató közbelépése nem hozta meg a kívánt eredményt; mert a templom köveit legnagyobbbrészt mégis felhasználták a vérépítésnél. (Közös pénzügyi levéltár, Hungarica 14679. fasc. Ofner Cam. Adm. Bericht über die Verwendung der Quattersteine der ruinösen Maria Magdalena Kirche zu Ofen.)

## A RÉGI ZÁSZLÓINKRÓL ÉS LOBOGÓINKRÓL.

Ha valakinek középkori multunk hadainak zászlait kellene ismertetnie, ugyancsak nagy zavarban volna. Hiszen tudnia kellene, mi volt a zászlók rendeltetése a középkorban, minők voltak a zászlók színei, címerei; minő szerepet játszottak a harc közben stb. Ezen és efféle kérdésekre megfelelő választ adni — sajnos — senki sem tud. A XVI. és a XVII. században azonban már igen sok írott emlékekkel rendelkezünk s bár ezek között is alig akad olyan, mely a régi magyar zászlókkal és lobogókkal foglalkoznék, mindazonáltal e századok írott emlékeinek segítségével egyet-mást mégis elmondhatunk régi zászlóinkról. Előre kell bocsátanunk, hogy *a zászló és a lobogó két teljesen különböző tárgy volt.* A lobogónak a lovasok és a gyalogosok kopjáján levő kis zászlócskát értették. Lobogó tehát minden magyar katona kopjáján volt mindaddig, amíg a kopját a puskával fel nem cserélték. Előre ki kell jelentenünk azt is, hogy a magyar végházak hadinépének szervezete, nyelve és zászlója magyar volt. Ezt még Bécsben is olyan természetes dolognak tartották, hogy a XVII. század végéig ezen mit sem változtattak.

A zászló egykoron a magyar hadakban igen nagy szerepet játszott.

E nélkül hadat fogadni vagy harcba indulni lehetetlenség volt. Zászlót emelni és a zsoldot megkiáltatni a hadfogadás jele volt; a zászló alá állást egyértelműnek tartották a vitézek közé való szegődéssel. A zászlók kibontása és megeresztése a

harcbaindulást jelentette; a zászló letevését a vitézi élet abbanhagyásának tartották. A zászlónak elvesztése a magyar hadinép szemében a legnagyobb szégyen és vereség volt s ha ilyen eset előfordult, «*az egész sereget renden megkiáltották*». Viszont a legszebb vitézi tettnek az ellenség zászlójának elfoglalását tartották. Aki török zászlót foglalt, arról azt mondták, hogy a vitézi próbát megállotta. Az ilyen legényt szép tiszttel megböcsülték. Az elfoglalt török zászlókat rendszeren Bécsbe kérték s a császár azokat vagy ott tartotta, vagy a birodalmi városoknak s más előkelő híveinek ajándékozta.<sup>1</sup> De azért maradt itthon is. Ha a XVI. vagy XVII. század vitéz főkapitányainak vagyónáról készült összeírásokat lapozgatjuk, török zászlókra mindig akadunk.

A régi magyar hadak a főzászlót (*bandérium* oder *ungarische Hauptfahne*), a köz-zászlót és a lobogót egymástól élesen megkülönböztették. Minden magyar főkapitány, s ha a végházban a főkapitány német volt, úgy a főkapitány magyar helyettese *kinevezésekor magyar főzászlót és seregdobot* kapott. A seregdobot a *virrasztók tornyában* tartották s a török közeledésekor jelt ezzel adtak. Ha mezei dologra indultak, a seregdobot lóháton vitték. Minden (a mai értelemben vett) lovaskapitány (huszár) és minden (mai értelemben vett) gyalogkapitány (vajda) *kinevezésekor köz-zászlót* kapott. Az ilyen köz-zászló alatt levő hadinépet zászlóaljának nevezték. Magát a hadsereget (melyben mindenféle fegyvernem együtt volt) *dandárnak* vagy *dundár-nák* nevezték.<sup>1</sup>

<sup>1</sup> Az 1580. évben Batthyány Boldizsár, Zrínyi György és Nádasdy Ferenc szétverték a pozsegei bég seregét. Bevett szokás szerint az elfoglalt török zászlókat Bécsbe küldték a királynak. (Bécsi állami levélt. 1580. okt. 11.)

<sup>2</sup> Volt közös pénzügyi levélt. Hung. 1546. Kesás országos főkapitány írta: «*realem exercitum, quem nos vocamus dundár*».

A magyar főzászlók (bandériumok) mindig *királyszinűek* (vörösek) voltak.<sup>3</sup> E zászlók finom szövetből, jobbára tafotából készültek s arany rojttal és bojttal voltak díszítve. A főzászló egyik oldalára rendszeren a főkapitány címere s jelmondata volt festve, a másik oldalára Mária a kis Jézussal, vagy pedig az ország címere. Az is megesett, hogy a zászló mindkét oldalán ugyanaz a festmény volt. Istvánffy Pál írta például 1545-ben Zay Ferencnek a zászlófestés ügyében,<sup>4</sup> hogy a festő azt állítja, «*hogy az az szokás, hogy mindkét felől egyformán írják*» (t. i. fessék). A magyar zászlókat s így a főzászlókat is magyar szabók készítették, mégpedig jobbára Bécsben. Hogy milyen lehetett egy ilyen főzászló, arra nézve megemlítjük, hogy a kanizsai és a báni hadinép számára 1640-ben két főzászlót és egy «*Rennfahne*»-t készítettek Bécsben. A festő e három zászló elkészítése fejében kapott 156 forintot,<sup>5</sup> a magyar szabó 113 forintot, a zsinórkészítő avagy gombkötő 32 forintot. Nagy pénz volt ez az akkori időben! *A két főzászló egyenként négy és fél rőf hosszú és három rőf széles volt s vörös damasztból készült.* Az úgynevezett *Rennfahne* fehérszínű volt s egyik oldalán Mária a kis Jézussal, a másik oldalán a császári címer és egy nagy F betű (Ferdinánd) volt festve.

Mikor Wesselényi Ferenc 1635-ben füleki fő-

<sup>3</sup> A főzászlókat seregzászlóknak vagy egyszerűen bandériumoknak is hívták. (Batthyány Boldizsár írta például 1541. szept. 9-én Körmendről: «quod per Majestatem in signum capitaneatus mihi fuit datum banderium. Körmendí ltr. Missiles.) — Az 1542. év márc. 9-én Bánffy Bolidzsár kijelentette a beszercei ülésen a tanácsosoknak, ha ő felsége kifizeti a katonáinak eddig adott háromezer forintot, akkor az *aulicus huszárok* élén tovább szolgál, mint kapitány. («Paratus sit majestati vestrae servire tanquam capitaneus aulicorum sub *banderio*, quod a ma-  
\*jestate vestra habeat.» Bécsi áll. levélt. Hung.)

<sup>4</sup> Zay-ugróci Zay levéltár.

<sup>5</sup> Caspar Dölla udvari festő (Hofmahler) festette a zászlókon levő képeket.



kapitány lett, főzászlaja és seregdobja 177 forintba került.<sup>6</sup> Zrínyi Péter báni zászlaján (királyszín-vörös damaszt) csak a festés 44 forint 18 krajcárba került. Még a vármegyei katonáknak főzászlai is vörösszínűek voltak. Kürtössy János esztergomi vice-főkapitány főzászlóra és seregdobra 150 forintot kapott. Ebből a pénzből — írja az udvari kamara — seregzászlót csináltasson s nevét és címerét ráfestesse (1686.) Általános szokás, — írják — hogy minden magyar főkapitány főzászlót kap. («Einen jeden Oberhauptmann so in einem hung. Gränitzort die gesambte Miliz kommandirt, ein Hauptf ahnen vergünstiget würdet».) Az 1559-ben tartott részleges gyűlés kimondotta, hogy »*veres zászlókat minden vármegye csináltasson!*» Megemlítjük itt, hogy e *veres zászlók* az egykori versekben gyakran szerepelnek, de a mostani kiadók a veres szót mindannyiban *véresre-re* változtatták s *így* hadaink nem veres, hanem (szerintük) veres zászlók alatt harcoltak.<sup>7</sup> Tudnunk kell, hogy a XVI. század magyar zászlói között piros-fehér-zöld zászlóval egyáltalán nem találkozunk. A könnyűhádi lovasság (huszárság), a naszádosság és a királyi gyalogság kopjájának nyele és a rajta levő lobogó is piros-fehér színű volt s ez a szín megmaradt mindaddig, míg a csapatok a kopját puskával fel nem cserélték. Így állván a dolog, a piros-fehér színt igazában régi nemzeti színünknek kellene tartanunk. Azonban a császári csapatok is ilyen színű lobogókat és zászlókat használtak.<sup>8</sup> Sőt még a dunai császári hajóhadnak is voltak ilyen piros-fehér zászlói. Az 1566. évben

<sup>6</sup> Volt köz. pénz. levélt. Hung. 14.490. fasc. 1635. Ex consilio bellico. A régbeli szokás szerint — írja a haditanács — ez jár neki a beiktatáskor.

<sup>7</sup> így vagyunk Balassa Bálint verseivel is. A veres helyett ott is véres zászlók szerepelnek.

<sup>8</sup> A landsknechtek kopjáján például piros-fehér színű lobogó volt.

például a császári hajóhadnak volt árbocra való 4 vörös-fehér zászlója, 82 négyszögletes veres-fehér zászlója, 22 hegyben végződő piros-fehér zászlója, több landsknecht-zászló (vörös-fehér). Ezeken kívül volt a hajóhadon fekete-fehér-sárga zászló, a fregattokon 3 négyszögletes zöld zászló, 43 sárga-vörös zászló, 2 vörös tafotazászló, végül egy főzászló sárga damasztból, mindkét oldalán a birodalmi sas.<sup>9</sup>

Amint látjuk, úgy nálunk, mint a császári csapatoknál a zászlókat illetőleg nem annyira a szín, mint inkább a forma és a címer döntötte el, milyen nemzet zászlója az. A hazai összeírásokban, melyek latin vagy német nyelven íródtak, a formájuk után magyar zászlóknak mondják azokat is, melyek kék, sárga, zöld avagy vörös színűek. Ugyancsak a formájuk s nem a színük után neveznek bizonyos zászlókat török zászlóknak. A legelső magyar ezredék felállítására alkalmával sem alkalmazták a zászlókon a nemzeti színeket. Minden ezrednek olyan színű zászlója volt, mint amilyen színű a ruhája. Az 1702. évben például három hajduezredet állítottak fel. A dunántúli ezred legénységének vörösszínű lévén a ruhája, veres zászlót kapott.<sup>10</sup> A második ezrednek kék ruhája lévén, kék zászlót kapott.<sup>11</sup> A zászlókon a kétfejű sas volt mindkét oldalon, közepén Magyarország címerével.

Ezidőtájt a határőrvidék rendezésénél is ugyanilyen szokás járta. A Maros és a Tisza mentén 2400 hajdú és 1850 huszár örködött. Ezek közt volt 5 főkapitány, 14 kapitány, 27 huszárhadnagy (Hadnak) és 24 gyaloghadnagy 37 hu-

<sup>9</sup> Volt közös pénz. Itr. Österreich, W. 31. fasc. Inventarium und Beschreibung über das Kays. Arsonal in Wien. Ilyen összeírás a későbbi évekből is több vagyon.

<sup>10</sup> 14.574 fasc. Hung. «Primum regimen habeat vexillum rubrum cum duplici aquila ab utrinque depicta in cujus medio fiant insignia Hungáriáé».

<sup>11</sup> Secundum regimen in ceruleo vestitu habeat ceruleum vexillum etc.

szár zászlótartó és 24 gyalog zászlótartó. E szerint határőrvidéki huszárságnál minden ötven lovasnak volt egy zászlója.<sup>12</sup> Meg kell jegyeznünk, hogy még a németnyelvű hivatalos rendeletek is csupa magyar szót használnak a rang megjelölésénél.

A XVI. században, sőt a XVII. század első felében is nálunk minden kapitánynak külön-külön zászlója volt. A századok, helyesebben a kapitányok csapatjai 25-50 emberből álltak. Az ötvenes kompániák úgy a gyalogságnál, mint a lovasságnál állandókká lettek. Csak 1653-ban kezdik meg a magyar tisztek a százaskompániák felállítását célzó mozgalmat. Mondanunk sem kell, hogy minden kapitánynak — akár százaskompánia, akár ötvenes volt is az — külön zászlója volt. E zászlóknak, mint említettük, nem a színe, hanem formája és felirata jelezte azt, hogy magyar zászló. A színeket illetőleg mindenféle színű zászlóval találkozunk. A legtöbb esetben a zászló egyszínű volt. A régi összeírásokban sokszor találkozunk az illetően egyszínű zászlóval. Thököly István javai közt voltak például *fehér- és kékszínű magyar zászlók*.<sup>TM</sup> A hadi fizetőmesterek számadásaiban is mindenféle színű magyar zászlóval találkozunk. Az 1640. évben például negyven hajdúzászlót osztott szét a fizetőmester. *E zászlók vörös-fehérezöld- és kékszínűek voltak.*<sup>14</sup> *Valamennyi zászló három rőf hosszú volt.* Ezekon kívül még egy főzászlót (vagyis seregzászlót) is kapott a hajdúság.

<sup>12</sup> «Eine Fahne», vagyis egy zászlóaljában volt egy hadnak, egy zászlós, egy strázsamester, két tizedes (tizedos) és 45 közhuszár.

<sup>13</sup> «*Vexilla Hungarica ex simplici tela Turcica albi et cerulei coloris.*» (Inventarium etc. comitis Stephani Thököly 1671.)

<sup>14</sup> «35 Fahnen seint mit 8 Blatwindl, 5 Fahnen sein mit 7 Blatwindl.» (Volt k. pénz. levélt. Hung. 14.500. fasc. 1640.)

Ez fehérszínű volt, rajta Mária képe és a császár neve.

Ezen 1640. évben azért látták el a végbeli lovasságot és gyalogságot új zászlókkal; mert *a végházak népe még ekkor is a Bethlen Gábor adta zászlók alatt szolgált!* Pálffy Pál 1640 március 18-án jelentette ő felségének, hogy Felső-Magyarországban járván, meggyőződött, hogy a katonaság még mindig a Bethlen Gábor adta zászlók alatt szolgál, bár e zászlók már meglehetősen rongyosak.<sup>15</sup>

*Az 1611. évben a király a magyar katonaság részére hatvan darab piros-fehér-zöld selyemzászlót osztatott szét.* («Pro husaronibus 20, pro hajdonibus verő 40 vexilla ex serico rubei, albi et viridis coloris conficiantur.») Ha ezen zászlók csakugyan háromszínűek voltak, akkor ez az első eset, hogy a király a mostani nemzeti színeinket használtatta.

Úgy a XVI. mint a XVII. században rendkívül gyakori volt az ilyen zászlókiosztás. Az ember azt hinné, hogy a zászlókat nem őrizték kellő gonddal, azért kellett folyton és folyton új zászlókkal ellátni a magyar végbelieket. A dolog azonban nem így van. *Minden főkapitány és kapitány, ha abbahagyta a szolgálatot, ha meghalt, vagy ha nyugalomba vonult, a zászlóját vagy ő, vagy családja magával vitte s azt a család vagy mint temetőzászlót az illető tiszt sírja mellé tűzte, vagy emlékként kegyelettel őrizte.*<sup>16</sup> Ez ősrégi

<sup>15</sup> U. o. 1640. márc. 18. «Ea autem, sub quibus mere-rentur a Bethlenio adhuc data et distributa, etiamnum attamen lacera et destructa haberi» etc.

<sup>16</sup> U. o. 14.482, fasc. 1631. juni 4. Hofkriegszahlamts-Bericht: Gebreuchig ist, das jeder absterbend oder abziehender Obristleutenant oder Hauptmann an denen hugarischen Gränitzen seinen geführten Fahnen zu einer sonderlichen künftigen Ehr mit sich wegnimt und weder aufs Grab gesteckt oder sonst fleissig aufgehebt.

magyar szokás volt! Az újonnan kinevezett fő-tiszt vagy tiszt aztán új zászlót kapott. Így például 1631-ben a dunántúli magyar generális helyetese új zászlót kapott. Neki — írja a hadi fizetőmester — kettős zászló jár, rajta festett koszorú, közepén F. (Ferdinánd) betű. Kell a zászlóhoz öt rőf karmazsin, 10 frt áru «Fromsen» stb.

Hogy a főzászlók és a seregdobok kiszolgáltatása a főtisztok számára milyen fontos volt, az abból is kitűnik, hogy míg az illetők a zászlót (bandérium regium) s a seregdobot meg nem kapták, addig őket beiktatni sem lehetett. Ezért 1609-ben (28. artic.) az országgyűlésen is kimondták, hogy beiktatáskor a katonaságot fizetni kell s a főtsiszt királyi zászlót (bandérium) kapjon.<sup>17</sup> Zrínyi Péterrel esett meg, hogy sokáig nem tudták őt a báni méltóságba beiktatni; mert nem kapta meg a főzászlót, a közzászlókat és a katonák fizetését. Ezért Szlavónia rendéi a régi szokásra hivatkozva kérték az udvari kamara elnökét s küldöttséggel magát a királyt is, hogy tenék lehetségessé a beiktatást, megadván a bánnak a főzászlót (bandérium banale), a buzogányt, a katonák közzászlóit és fizetését.<sup>18</sup>

Valahányszor új csapatokat toboroztak, a fizetés után mindjárt a zászlók költségeivel álltak elő. Az 1631. évben például négy főkapitány kardja alatt 2000 huszárt fogadtak zsoldba. A négy főkapitány egy-egy főzászlót s egy-egy seregdobot kapott. A négy főkapitány a saját 500 lovasára

<sup>17</sup> Ekkor is a régi szokásra hivatkoztak: «ab antiquo cum banderio regio et milite exsoluto peragi solitam (installationem)».

<sup>18</sup> Volt közös pénz. levélt. Hungarica, 14.562. fasc. 1667. Szlavónia rendéi Sinzendorf kamarai elnökhöz («super installatione solutioneque militis, banderio banali, clava, vexillis militaribus aliisque necessitatibus» etc. Zágráb, ápril 22.).

10-10 zászlót s ugyanannyi zászlótartót kapott. A kétezer huszárnak tehát 40 zászlója volt.<sup>19</sup>

A zászló — amint már az eddig közölt adatokból is láthatjuk — a XVI. és XVII. században nagy szerepet játszott. Nemcsak az volt a rendeltetése, hogy a csapatok nemzetiségét jelölje. A zászló a nevezett századokban az úgynevezett kommandó helyett is szolgált. A megeresztett zászló a harcba indulást jelentette.<sup>20</sup> Harc közben a zászló lengetése jelezte a csapatnak a teendőt. A megeresztett zászló begöngyölése a harc végét jelentette. Az 1577. évben a szerencsétlen váli csatában a vezér (Gregoróczy) a zászlótartóval jeleztette, hogy vissza kell a hadnak vonulnia.<sup>21</sup>

Mivel a zászlóknak fontos szerepük volt a harcokban, a kapitányok folyton sürgették azoknak kiszolgáltatását; mert zászlók nélkül alig indulhattak harcba; zászlók nélkül katonákat sem toborozhattak.<sup>22</sup> Szokás volt, hogy a mustrakor, a fizetéskor és a beiktatás idején — ha volt rá pénz — a végbeliek s kapitányaik zászlókat is kaptak. A bekövetkező fizetés előtt tehát a főtiszték már előre sürgették különösen a főzászlókat.<sup>23</sup>

<sup>19</sup> U. o. 14.482. 1631. Verzeichnuss was die 2000 Pferdt zu werben etc.

<sup>20</sup> A budai basák számtalanszor írták a mieinkről, hogy megeresztett zászlókkal indultak portyára vagy vár-szállásra.

<sup>21</sup> Bécsi állami levélt. Hung. Gründliche Erkundigung und Beschreibung, wie sich der láidig Vál und Niederlag so sich den 4. Aug. 1577. zuegetragen etc.

<sup>22</sup> Volt közös p. levélt. Hung. 14.492. fasc. 1636. Briberi Melith Péter szatmári főkapitány például erősen sürgette a neki járó főzászlót és seregdobot; mert — írja — szégyenszemre zászló nélkül kell a csapatokat a törökök ellen vezetnie.

<sup>23</sup> Az 1670. évben Hofkirchen komáromi generális a bekövetkező fizetésnél főzászlót sürgetett. Régi szokás ez — írja — a magyar végházakban s minden elődje megkapta annak idején a főzászlót. (K. p. ltr. Hung. 1670.)

Úgy a XVI., mint a XVII. század mustralajstromai számtalan példával szolgálnak arra, hogy *a magyar zászlóartók nemes emberek voltak s rendszeren 3-4 lóval szolgáltak.*<sup>24</sup> Még a XVII. század végén is, mikor német módra felállítják az első magyar ezredeket, a király nem kifogásolja azt, hogy *a zászlóartók magyar nemesek legyenek.* Csak például említjük, I. Lipót 1688-ban Pálffyval háromezer emberből álló magyar gyalogezredet állíttatott fel. A zászlóartókat — írja a király — Pálffy tetszése szerint válasszhatja a magyar nemesek köréből.<sup>25</sup>

Ez a régi szokás is azt hirdeti, hogy zászlóartónak csak nagyon megbízható embert tettek meg. Kétféle zászlóartó volt nálunk: úgymint főzászlóartó, aki a bandériumot (főzászlót) tartotta. Ez, akit a mustralajstromok Hauptfendrich-nek írnak, kétszer akkora fizetést húzott, mint a közzászlóartó. Az 1638-ban az esztergomi érsek azt ajánlotta felsőbb helyen, hogy a kapitányok mellé helyetteseket, vagyis a mai értelemben vett hadnagyokat («Vicarios oder Leutenanten») is alkalmazzanak; mert a végházakban most több a katona. A haditanács ezt ellenezte; mert a régi magyar hadiszokás szerint a zászlóartó parancsolna az illetén hadnagyoknak. így tehát ez csak zűrzavart okozna.<sup>26</sup>

A zászlóartó állásának fontosságát világosan jelzi az esküje is. Minden tiszt és altiszt között

<sup>24</sup> U. o. 14.529. fasc. 1653. «Uki Ferencz dient in der Festung Pápa als Fendrich mit zwei Pferdten von 1631. bis 1635. Item dient von 1. Juni 1635 mit vier Pferdten.»

<sup>25</sup> U. o. 14.663. fasc. 1688. szept. 1. «Wir Leopold» etc. («Nachdeme die Werbung und Recrutierung der deutschen Mannschaft derzeit zuschwer und kostbar fallen will, dass anstatt deren ein Regiment von Hungarn etc. aufgericht werden möchte.»)

<sup>26</sup> U. o. 14.535. fasc. 1638. («Weilen in Ungarn dem alten Kriegsbrauch nach der Fendrich dem Leuthenandt commandirt«.)

a zászlótartónak kellett a legsúlyosabb esküt tennie. «Életét kellett föltennie a zászló mellett.» A zászlótartónak meg kellett esküdnie, hogyha jobbkezét átlövik vagy megvágják, a zászlót bal kezében tartja. Ha balkeze is tehetetlenné válnék, a zászlót szájába veszi s tehetsége szerint lengeti. Ha ereje fogytán lesz, a zászlóba csavarja magát s az utolsó pihegésig védelmezi a zászlót.

A XVI. és a XVII. század kisebb-nagyobb csatározásairól ránk maradt írott emlékek világosan hirdetik, hogy a mieink csata előtt a zászló-tartót kemény vitézekkel vétették körül. A nagy-hírű újvári kapitány: Zoltay Lőrinc, mikor 1551-ben 93 huszárával 400 lovas törökre buk-  
kant, támadás előtt a zászló védelmére 24 jó lovaszt rendelt. És csak ezután támadott.

Természetes jelenség ez nálunk. A zászló el-  
vesztését ugyanis a legnagyobb szégyennek tar-  
tották. Mikor Révay Istvánt 1531-ben Szapolyai  
János serege megverte, a hadi jelentésben azt is  
megírták, hogy Révay zászlója is az ellenség ke-  
zébe került.<sup>27</sup> Ennél nagyobb szégyen nem is ér-  
hette Révayt.

<sup>27</sup> Bécsi állami levélt. Hung. 1531.



## AUGSBURGI ÖTVÖSÖK MUNKÁI TÖRÖKÖK ÉS MAGYAROK RÉSZÉRE.

A XVI. és XVII. században rendkívül gyakran megesett, hogy a Habsburgoknak a török jóindulatát vagy a vele kötött békességet drága pénzben kellett megvásárolniuk. Bizonyos, hogy a török szultán és főemberei szívesen látták a csengő aranyakat, azonban mégis többre becsülték a pompás arany- és ezüstedényeket, drága óraműveket, ezüst szökőkutakat, arannyal vagy ezüsttel kivert fegyvereket s más efféléket. Uralkodóinkra nézve ez csupa szerencse volt, mivel az arany- és ezüsttárgyak többet mutattak és mégis jóval kevesebbe kerültek, mintha készpénzzel fizették volna meg a törököt. 1606-ban például 100.000 forint értékű ajándékot kellett a töröknek adni s ez a százezerforintos ajándék nem egészen hatvanezer forintba került s a szultán udvara mégis jóval többre becsülte 100.000 forintnál! Mivel a XVI. század közepétől kezdve alig múlik el esztendő, hogy Konstantinápolyba ajándéktárgyakat ne küldöttek volna, természetes, hogy az ötvösöknek elég dolguk akadt.

A reánk maradt iratok szerint az arany- és ezüstedényeket, meg a díszedényeket majdnem kizárólag Augsburgban készítették. Az augsburgi ötvösöket tartották ugyanis a legügyesebbeknek és legleleményesebbeknek, de meg jelentős számuk

miatt ezek tudtak a megrendeléseknek leghamarább megfelelni. Ha végigtekintjük azokat a rengeteg sorokat, melyek a megrendelésekről s azok értékéről ránk maradtak, nincs mit csodálnunk azon, hogy az augsburgi ötvösség felvirágzott s maguk a mesterek meggazdagodtak.<sup>1</sup> A sok közül csak néhányat említünk fel. 1532-ben Nogarola gróf és Lamberg 53 aranyozott ezüstserleget vittek a szultánnak. A serlegek ezüsttartalma 303 márkára, értékük 5472 forintra rúgott. A serlegek Augsburgban készültek. Három hóval később már ismét 1700 arany értékű ajándék vándorolt Konstantinápolyba. 1540-ben 72.709 forintra rúgott a szultán számára vitt ajándékok értéke. 1581-ben a szultán, fiának körülmetéltetését ünnepelvén, a budai pasa idejekorán tudtul adta a bécsi udvarnak, hogy illő ajándékról gondoskodjék. Miután kérdést intéztek hozzá, hogy minő legyen a «*Beschneidung Present*», a jó pasa ezeket kíváná: «jó páncélt, császárnak valót. Ismég olyan puskát, kiből egyfelől óra vagyon. Ismég oly gyűrűt, kiből óra vagyon, ki császárt illessön. Ismég oly skatulyát, kinek egynéhány kivonó fi ja legyen, felől kristály födele legyen. Ismég oly képalakokat, kik ő magokban játékosok, ki császár fiát illösse. Ezek mindenik nyolc legyen, mint páncél, puska és az többi. Ismég apró ebcskéket.» Az udvar nem elégedvén meg ezen utasítással, Sinzendorf János a király parancsára utánanézett az udvari kancelláriánál, mit adtak Szolimán idejében a császárfi körülmetélésekor. Megtörténvén ez is, Ilsung Miksát, a «landvogt»-ot bízták meg, hogy a nevezett tárgyakat az augsburgi ötvösöknél összevásárolja. Ilsung 1581 november 7-én hozza a császár tudomására, hogy a megrendelt tárgyakat készen nem kaphatja. A művészi ezüstpáncél elkészítése hús

<sup>1</sup> A Konstantinápolyba küldött ajándéktárgyakról külön fasciculusok maradtak ránk. Ezeket a volt közös pénzügyi levéltárban őrzik.

hétig tart. Puskát órával nem talál; félév kell a mesternek, míg újat készít. Aki az órával ellátott gyűrűt készíté, már gyöngeszemű. Ezüst íróasztal sincs készletben. Ezüstkutya kapható, azonban a kereszténység erényei vannak rajta dicsőítve, ami a szultánnak nem igen lesz ínyére. Fiókja is kevés van s ára 2000 forint. Mivel a kívánt tárgyakat készen nem kaphatták s mivel az ajándékok sürgősen kellettek, másféléket vásároltak össze Augsburgban. Költségkímélésből aztán akkor küldöttek le ezeket Konstantinápolyba, mikor a rendes évi ajándékokat vitték 90.000 tallér értékben. Mind a két szállítmányt Nyáry uram vitte le. Megérkezése — amint a konstantinápolyi császári rezidens írja — nagy örömet keltett a török fővárosban. Az átadás a circumcisio hosszú ünnepélye után akkor történt, mikor a szultán ismét visszavonult a seraglio-ba. A pasák roppantul bámulták a fényes ajándékokat, 30—40 ezer aranyra becsülték. Legjobban tetszett nekik a «galera»! A kedvező hangulatot — írja a császári követ — föl lehet használni s a következő alkalommal hitványabb ajándékok is megjárják. Ugyanezen alkalommal Sinán pasa 3000 tallért s egy csomó arany- és ezüsttárgyat kapott: ökigyelme azonban keveselte az ajándékot s még 3000 tallért követelt. Ez az «*ingratissima bestia*» — jelenti a követ — hallatlan szemtelen ember! «Azzal fenyegetett, hogy élve nem megyek haza, ha a 3000 tallért meg nem adom neki. Pedig annyi, mintha a Dunába vetném.» Az 1606-ban Konstantinápolyba küldött ajándéktárgyak is Augsburgban készültek, s úgy értékük, mint kiállításuk tekintetében fölülmultak minden várakozást. Az egyik ezüstedény 1387 márkát nyomott és 40.225 frt. értéket képviselt; egy másik edény 643 márka súlyú volt és 16.095 frt.-ba került. Egy nyaklánc 3000 frt.-ra becsültetett. A kisebb tárgyaknak se szeri, se száma nem volt. Azt a jó szokást, ami Konstantinápolyban dívott,

a Magyarországon élő török pasák is hamarosan meghonosították. Az ajándékok nekik is kijártak ugyan, de ezek már korántsem képviseltek oly értéket, mint a török fővárosba küldöttek. 1636-ban például a budai pasának egy augsburgi tálalt (45 márka) és egy serleget (19 márka) ajándékoztak. 1647-ben ugyanaz ismét ezüsttálalt, benne 69 márkányi ezüstrrel, négy csészét és egy sodrott «Giesbeckh»-et kapott. 1649-ben Hasszán aga 11 márkás serleget, 1650-ben Murát pasa ezüstkelyhet, 1654-ben a budai pasa ezüstkosarat és egy csészét (2493 frt. értékben) kapott ajándékul. Mindannyi augsburgi munka volt.<sup>2</sup>

Az erősen lábrakapott és divatbajott augsburgi ötvösmunkákat a magyar főurak is hamarosan megkedvelték. A reánk maradt főúri végrendeletekben már a XVI. században gyakran találkozunk Augsburgban készült ötvösművekkel, így például Desewffy János pozsonyi kamarai elnöknek 1566-i végrendeletében is több augsburgi ezüstműről van szó. A következő században meg szinte általánossá lesz nálunk is az a szokás, hogy ezüstöt vitetnek Augsburgba s kész tárgyakat hozatnak haza. Mivel azonban az ezüst kivitele sok nehézségbe és akadályokba ütközött, befolyásosabb főuraink császári útlevelet eszközöltek ki és vám- és harmincadmentesen vitték ki az ezüstöt Augsburgba s hozatták be a kész tárgyakat. Mellőzvéen a kisebb mennyiségű ezüst kiviteléről szóló emlékeket, alább közlünk néhány jelentősebb mennyiségű ezüst kivitelére adott útlevelet.

Wesselényi Ferenc, Murány örökös ura, 1647 március 31-én<sup>3</sup> szabad útlevelet kap 250 márkányi öreg ezüstműnek Augsburgba szállítására, hogy az ottani híres ötvösökkel új és díszes

<sup>2</sup> Közös pénzügyi levél. *Geheime Gesandschaft Acta* 18.579. fasc. alatt vannak a Konstantinápolyba küldött rengeteg ajándékok jegyzékei.

<sup>3</sup> U. o. Hungarica, 14.515. fasc.

ezüstneműt készíttessen. Az útlevel alapján sem harmincadot, sem vámot nem kellett sehohly fizetnie.

Nádasdy Ferenc gróf 1654 június 30-án<sup>4</sup> passbriefet kap a királytól, melynek értelmében ötszáz márka ezüstöt szállíthat Augsburgba vám- és harmincadmentesen. Ez ezüstből az augsburgi ötvösökkel saját háza számára edényeket és más szükséges háziszereket készíttetett. A kész tárgyakat ugyancsak vám- és harmincadmentesen hozathatja haza.

Az esztergomi érsek 1656 december hó 28-án<sup>5</sup> 100 márka tiszta ezüst kivitelére kér szabad útlevelet, ő — úgymond — fogadalomból és kegyeletből («ex voto et devotione singulari Beatae Margarethae Virginis filiae Belae Secundi (így!) regis Hungáriáé.») boldog Margit iránt, *akinek testét Pozsonyban az apácák templomában őrzik és tisztelik, Augsburgban megrendelte ezüstből készíttendő nagyszerű szobrát* (grandem ex argento Statutam). Erre a célra kéri a vám- és harmincadmentes útlevelet. Természetes, hogy minden nehézség nélkül megadták neki.

Wesselényi Ferenc nádor (Közös pénzügyi levéltár, Hung. fasc. 14.539.), aki már az előző években is nagyobb mennyiségű ezüstöt vitetett ki Augsburgba feldolgozás céljából, 1657-ben újra ezer márka értékű színezüst kivitelére kért szabad útlevelet. Ferdinánd király patens alakjában 1655 június 15-én állíttatja ki számára a vám- és harmincadmentes útlevelet.<sup>6</sup> Ez útlevel szerint a szállítás Pozsonyból két részben történt. Mivel a nádor jóval több, mint ezer márka ezüstöt vitetett Augsburgba, 1657 június 16-án újabb útlevel kiállításáért folyamodott. Kérvényében csak annyit mond, hogy az ezüstből háziszereket készíttet. Ezek az útlevelek érthetővé teszik, honnét került

<sup>4</sup> U. o. 14.533. fasc. Hung.

<sup>5</sup> U. o. Hung. 14.539. fasc.

<sup>6</sup> U. o. Hung. 1655.

az a rengeteg ezüstmű Széchi Mária birtokába, melyet Murányban őriztek s melyről egész legendák keletkeztek.

Nádasdy Ferenc, ki majd minden évben szállított Augsburgba feldolgozásra kisebb-nagyobb mennyiségű ezüstöt, 1658 július 16-án ismét szabad útlevelet kap 300 márka ezüst kivitelére Augsburgba s a kész ezüstművek hazahozására Augsburgból.<sup>7</sup>

<sup>7</sup> U. o. Hungarica 14.542. fasc.

## REIFFENBERG TÓDOR JÁNOS FŐKAPITÁNYSÁGA.

I. Ferdinánd megépíttetvén a komáromi öreg várat, oda német őrséget vetett s a kiadott Salm-féle regulamentumok szerint magyar ember oda be nem léphetett. Az ember azt hinné, hogy e vár a város védelmére szolgált. A valóság azt mondja, hogy a vár csak pusztulást hozott a városra, úgy a török világban, mint a nemzeti fölkelésekben. Egykoron Zrínyi Miklós, a költő és a hadvezér élesen kikelt a komáromi vár lompos őrsége ellen; mert a vezekényi csatában nem segítette a túlerővel küzködő magyarságot s így győzelemre segítette a törököket. Zrínyi szerint a várban lévő őrség csak a maga nagy felfuvalkodását mutatta, «abból az fundamentumból bánnak Komárommal és Győrrel, midőn úgy rendelték az bástyákat és azokon az álgyúkat, hogy onnét a várost szintén úgy löhessenek és ronthassák, mint kívül az ellenséget».<sup>1</sup>

Amit Zrínyi Miklós írt volt, az többször megesezt Komáromon. Az 1594. évi ostromkor, Bocskay és Bethlen járásakor a vár őrsége gyújtotta fel és pusztította el a várost s megtette volna

<sup>1</sup> Zrínyi Miklós: Siralmas Panasz. Itt írja Zrínyi ezeket is: «Mi érezzük, mi szenvedjük révkomáromiak, győriek, hogy a tulajdon tavainkból kihányattunk, üzetetünk, forgattatunk, meggyaláztatunk és tapodtatunk.»

ezt II. Rákóczi Ferenc felkelésekor is, ha nem félt volna a kurucoktól.

Tudott dolog, hogy Komáromot régi királyaink a mohácsi veszedelemig sok kiváltsággal, sok szabadsággal látták el. Mátyás királyunk még nagykiterjedésű birtokot is adományozott a városnak. A Habsburgok uralkodása alatt a virágzásnak indult királyi város (*civitas regia*) gyors hanyatlásnak indult. A bécsi kamara, meg aztán a vár császári főkapitányai valóságos faluvá tették a várost, a lakóit meg közönséges jobbágyokká. A «*civitas regia*» lakóit királyi privilégiumuk lábbal tiprásával 12-20 napi robottal, az ételmezési tisztt részére kétnapi kaszálással, ingyenfuvarozással, a hajó ki- és bevontatásával s temérdek egyéb szolgálattal és teherrel sújtották. A bécsi udvari kamara emberei és a császári kapitányok készítették az urbáriumokat s azt vették azokba, amit akartak. Ha a város bírái tiltakozni mertek, menten tömlöcbe vetették őket. S így ment ez két századon át. Hogy a város lakói a sok üldözéstől és szenvedéstől meneküljenek, feláldoztak mindent, csakhogy a császári katonaság uralmától szabaduljanak. Mária Terézia azonban méregdrágán tette Komáromot szabad királyi várossá. A szegény városnak hatalmas összeget kellett fizetnie s a magyar királyok adta birtokairól is le kellett mondania.

A két század alatt a vár német kapitányai — egy-kettő kivételével — dölyfös zsarnokok, pénzéhes és telhetetlen németek voltak, akik soha semmit sem kíséreltek meg az ellenség ellen, de a békés város lakosaival mindig úgy bántak, mintha ők lennének a legveszedelmesebb ellenségek. És fosztogatták, üldözték, gyalázták őket. A gonoszok között is a legnagyobb gonosz Reiffenberg Dietrich János főkapitány volt. Az 1614. november hó 1-én nevezte őt ki a király komáromi főkapitánynak s ugyanekkor a komáromi



vár tartományát is átengedte neki. A vártartományt eddig Khuen Özséb bírta zálogban. A tizenhétézernyi zálogösszeget Reiffenberg volt köteles Khuen volt főkapitánynak megfizetni.<sup>2</sup> Az adománylevél világosan megmondja, hogy Reiffenberg a városok és falvak szabadságait köteles érvényben tartani. Mondanunk sem kell, hogy Reiffenberg e kikötésre mit sem adott. Ő kezdettől fogva úgy bánt Komárom város és a többi község népével, mintha azok ellenséges nép rabszolgái volnának. Vérig kiszipolyozta, az elkeseredésig megnyomorította a lakosságot. Nem egy hivatalos jelentésben olvashatjuk, hogy Komárom szegény és üldözött népe fellázad, ha hallatlan sérelmeit nem orvosolják. Hiába adta elő a város bírāja, hogy ilyen és olyan szolgáltatokat a város lakói sohasem teljesítettek, a válasz mindig az volt rá, hogy privilégiumaik mit sem szólnak enemű mentességükről. Az urbáriumok készítésébe a városiaknak beleszólásuk nem volt s úgy oda tetzés szerint bármit beírhattak. A város tiltakozását meg semmibe sem vették. Imígyen Reiffenberg követelte minden levágott marha nyelvét, a malomszegadót, a robotot, a végrendelet nélkül elhunytak hagyatékát, vámot, harmincadot, stb. be kellett szolgáltatniok. Ezek is súlyos sérelmek voltak ugyan a városra, de Reiffenberg ezeknél még különbeket is művelt. Komáromnak az országgyűlésekhez benyújtott panaszirataiban olvassuk például, hogy a komáromi őrség a bago-taiakra rontott s mindenüket elrablá. Reiffenberg kénye-kedve szerint foglaltatta el a magántulajdont; ugyanő a gyűlésre jövő nemeseket börtönbe vettette, a nemesi kúriákat fegyveres erővel támadta meg, a leégett házakat nem engedte fel-

<sup>9</sup> Volt közös pénzügyi levéltár, Hungarica: «Inscriptio domini Comaromiensis egregio domino Joanni Theodorico a Reiffenberg equiti, nuper suscepto capitaneo Comaromiensi», etc.

építtetni; Szép Márton nemesi házát, mivel engedélye nélkül építtette újra, Reiffenberg lebontatta. A madari jobbágyokat katonáival elfogatták és erőszakkal rávette őket, hogy neki hűségsküt tegyenek. Komárom esküdtjei és bírái közül is többet elzárattott. Az egyes védtelen polgárokon elkövetett erőszakoskodást és fosztogatást a város évről-évre felterjesztvén, ezeknek felsorolása egész könyvet tenne ki. Itt tehát mellőzzük; mert ezeknél nagyobb gonoszságokkal is előállhatunk. A városi jegyzőkönyvből idézzük például a szigeti kertek erőszakos elfoglalásáról a következő feljegyzést:

„Mivelhogy az komáromi főkapitány Raiffenbergi Dietrik János úr önagysága az Nagyszigetben lévő szegény embereknek kertjeit el akarván foglalni maga számára, sőt nemcsak azokat, az kik ez elmúlt háborúban elszéledtenek és elbúj dostanak, de még az kik véle együtt ez nyomorult helyben szenvedtenek is, hasonlóképpen sub praetextu occupations az árkaikat azon kerteknek bevonattatta. Mely szegénységnek könyörgésekre és esedezésekre az városi bíró uram egynéhányad magával az szegénység mellett általmenvén azon szigetben, ő nagyságának alázatosan könyörgettenek az szegénységgel egyetemben, hogy ő nagysága ne bántsza az szegénységet az kerteknek elfoglalásával, praetendálván, hogy mi időtől fogva emlékezünk, egyenlőképpen városul és sereggel együtt éltük azon szigetet. Mely alázatos könyörgésre ő nagysága teljes lévén haraggal, mindjárt parancsolván vitézeinek, hogy azon órában bírónkat megöljék, selmoknak mondván mindnyájukat, forgódván lován, ha fegyver volt volna nála és Isten nem őrizte volna az bírót, megölte volna. Melyet hogy az vitézek véghez nem vittének parancsolatjára, mindjárt megfogattatta az várban és az tisztüket elvevén tőlük, tizedesből muskatérossá csinálta, hogy az bírót meg nem ölték. Az

bírót is fogva vitette be az várban, és ha az egész város nem könyörgött volna ő nagyságának, három pálcával (száz botütéssel) ugyan megverettette volna; de Isten nem engedte és nem bocsátotta reá. Az supplicansok peniglen im ezek voltak: Mészáros Miklós bíró, Kovács Imre, Fejérvári Szabó János, Izsai Gergely deák, Akay Tamás, Szabó Ágoston, Csonthó Gál és az több hozzájuk tartozó szegénység. Quidquid agis, prudenter ágas et respice finem!”<sup>3</sup> (Bármit cselekszel, jól csináld s gondold meg a végét.)

Reiffenberg jól tudta, hogy Komárom fegyvertelen polgáraitól nem kell tartania, tehát semmibe sem vette őket. A töröktől azonban nagyon is félt, tehát igyekezett a budai basával jólábon állani. Alig hogy kinevezték őt komáromi főkapitánynak, máris udvarias levélben tudatta ezt a budai basával. Mivel Szefer basa ekkor nem volt Budán, helyette Aly bég, „*Budán lakó, az hatalmas császárnak defterkihajája*” felelt magyar levélben Reiffenbergnek, írván a többi között: „Isten hozta minden jóval és jó szörönccsel kegyelmedet.” (Bécs hadi levélt. Buda, 1614 márc. 3.) Amint a későbbi események mutatták, Reiffenberg többször is írt volt Budára. Sajnos, e levelek nem maradtak reánk. De annyi bizonyos, hogy e levelek hatása alatt Vezér Aly basa 1616 aug. 21-én hódoltató levélben azt kívánta, hogy Komárom város adót fizessen Aly esztergomi iszpáhiának. Ugyanekkor Bekér basa, esztergomi beglerbég *Járfás Mihály* komáromi bírónak írt ugyanily hódoltató levelet. (Osztrogony, 1616.) Valószínűnek tartjuk, hogy a komáromiak nagyot néztek e leveleken, mert sejtelmük sem volt, milyen címen követel a török tőlük adót. De különben sem tud-

<sup>3</sup> Városi jegyzőkönyv, 1623. ápr. 25. Kisdunasziget «Pro memoria sempiterna aliorumque exemplo».

tak volna fizetni; mert amijök volt, azt elvette tőlük Reiffenberg kapitány.<sup>4</sup>

A városi jegyzőkönyben olvassuk 1616. júni 16-án e sorokat: „Gonosz emberek néhány év előtt hamuvá tették e várost.’ Nem tudjuk, csak sejtjük, hogy kik voltak e gonosz emberek. A tűzvészt ugyanis többnyire a császári katonaság okozta, ami többször is megesett. Komárom megye 1614. aug. 13-án keserves panasszal járult ő felsége elé. A megye a többi közt elmondja, hogy az Újvárba rendelt német katonaság a dunaparton tábornokot ültetett s itt Komáromban ezek a katonák kényük-kedvük szerint lakóhelyet csinálnak maguknak. Az amugyis eléggé sújtott városra és megyére ez újabb teher. A megye kéri e német katonaság elvezetését.<sup>5</sup>

Az 1616. évben ismét nagy tűzvész pusztított Komáromban. Reiffenberg maga jelentette Miksa főhercegnek, hogy a tűz a várban ültetett ki s a katonai készletek is mind elégték. A császári Bauhof is porrá égett egész felszerelésével együtt.<sup>8</sup> A helyreállításra magyar rováspénzből kétezer tallért utalványoztak ki. Ugyanez évben sürgette Reiffenberg az új urbárium készítését is; természetesen azért tette ezt, hogy benne újabb terhet róhasson a vártartomány lakóira. Az alső-ausztriai kamarának írták 1616. aug. 31-én ez ügyben, hogy van a komáromi uradalomról urbárium, mely azonban telve van mindenféle javítással;

<sup>4</sup> Mindkét levél megvan a városi jegyzőkönyvben. Az első így kezdődik: «Mi Vezér Aly passa, Istennek engedelméből az hatalmas és győzhetetlen császárunknak az tengeren innen való várainak és Bosznán, Temesváron, Egeren, Kanizsán s több várain is szerdárja, gondviselője és fő helytartója mostan Budán» stb. (1616. aug. 21. Buda.)

<sup>5</sup> Volt köz. pénz. levélt. Hoffinanz, 1614. aug. 13.

<sup>6</sup> U. o. Hungarica, 14.450. fasc.

mert a hofrichter (udvarbíró) kénye és kedve szerint javítgat azon.<sup>7</sup>

Mivel Reiffenberg törekvéseivel szemben a város tiltakozása és könyörgése mitsem használt, Komárom helyettes bírása és tanácsa 1617. dec. 1-én a magyar kamarához fordult keserves panaszokkal és előadta, milyen erőszakosságokat mivel a város lakói Reiffenberg. A hadi tanács erre kérdőrevonta Reiffenberget, aki merész hangon, ügyes kifogásokkal igyekezett magát menteni s azt ajánlotta, hogy az egyenlenségek elsimítására küldjék alá biztosokul Molárt Jánost és Aponius Pált. Ezek természetesen Reiffenberg emberei voltak s így a város mitsem várhatott tőlük.<sup>8</sup> Az elégtelenség és az elkeseredés Komáromban tehát folyton növekedett. A nádorispán: Forgách Zsigmond több ízben sürgette Bécsben, hogy bizottságot küldjenek Komáromba a panaszok megvizsgálására. Bécsben azonban folyton késedelmeztek. Forgách nádor tehát 1619. március 15-én erélyes hangon követelte a bizottság kiküldését Reiffenberg ellen. Ez ügyben — írja a nádor — az országgyűlés már törvénycikket alkotott s ő felsége megerősítette azt; s ha a város sérelmeit nem orvosolják, Komárom népe fellázad!<sup>9</sup>

Amit a nádor megjósolt, az hamar bekövetkezett. Bethlen Gábor felkelésekor ugyanis Komárom lakói, valamint a városban lévő magyar katonaság legnagyobb része Bethlenhez pártolt.

A hadi tanács 1619 szept. 19-én elrendelte, hogy Komáromba sürgősen hatszáz német katonát

<sup>7</sup> U. o. 14.450. fasc. 1616. aug. 31. Az udvari kamara az alsóausztriai kamarához.

<sup>8</sup> Molart-tal éppen annyi vizálya volt Komáromnak, mint Reiffenberggel. (U. o. Hung. 14.453. fasc.) — «Comaromiensium civium contra Detricum a Reiffenberg ejatem capitaneum suae majestati prepositae querelae.» (Orsz. Levéltár, kamarai level.)

<sup>9</sup> U. o.

szállítsanak.<sup>10</sup> Mivel eközben Reiffenberg attól tartott, hogy a felkelők a várat ostromolni fogják, valószínűleg az ő mesterkedésére a várost felgyújtották. Kitűnik ez Reiffenbergnek a városhoz küldött izenetéből. Az 1620. febr. hó 21-én ugyanis e sorokat írták a város jegyzőkönyvébe: „Az kapitány úr Johannes Dietrich á Reiffenberg Héderváry István uram vicekapitány által és Földessy István úr seregbíró által azt izente, hogy avagy az vitézlő rendet kiküldi az város az városból, avagy hogy harmadnap alatt kihordozkodjanak Györré és ide az várba; *mert reánk gyújtatja az várost és fölégettet!* Ez izenöt penig csak azért lett, hogy a vitézlő rend *egy* rácot fogott meg és mindjára kézhöz nem adták. Mi protestáltunk Isten és ember előtt, hogy semmi okot nem adtunk. Lássá önagysága, mint érdemiette az mi hiveségünk áztat, holott másfélszáz mérő búzát, száz szűrt, öt héján kétszáz marhát adtunk mi, ilyen szegény város ez véghelynek ótalmára és megmaradására.»<sup>11</sup>

Mivel Reiffenberg a fenyegetéssel és az égetéssel nem sokra ment, a várost a törökökkel akarta elpusztíttatni, öki gyelme a zavaros időkben is fenntartá az összeköttetést a törökökkel. A körülzárt vár őrsége számára a törököktől vett olcsón gabonát, melyet később méregdrágán fizettetett meg a kincstárral. Mivel a felkelők a várba érkező német és török leveleket elfogták, kisült Reiffenberg gyalázatos terve, *ő ugyanis a budai basát felszólította, hogy semmisítse meg Komárom városát*; könnyen megteheti ezt; mivel a várból semmi bántódása nem esik. E megsemmisítés napját pontosan megírta a töröknek. A töröknek azonban több esze volt, mint Reiffenberg-

<sup>10</sup> Rendelet a magyar kamarához, hogy hajókról gondoskodjék a hatszáz német leszállítására.

<sup>11</sup> Komárom város 1620. évi jegyzőkönyve.

nek s nem jött Komáromba. Ez ügyre vonatkozik az alábbi levél:

Markházy Márton 1620 ápril 18-án írta Nemeskürthi Pogrányi György újvári vicegenerális kapitánynak Komáromból, hogy a törökök mind Budán, mind Esztergomban csöndesen volnának... «Az komáromi kapitány az elmúlt szerdán az budai basának azt írta volná, hogy az mely napot rendölt az pasa, azt el ne mulassza, minthogy az innepekben az magyarok részegségnek adják magokat. És így is módja lészen az komáromiakra való jövésében. Bécsből az minemű leveleket irtanak az komáromi kapitánynak, által küldtem Nagyságodnak, az melyeket mi is megolvastattunk. Melyekből megértheti nagyságod, micsoda szándékkal legyenek hozzánk onnan felül az kapitány instantiájára! Nagyságodat kérem, mint uramat, hogy Nagyságod mindjárást küldtön küldje generális uram önagyágának, az mit az komáromi kapitány írt volt az budai pasának mi felőlünk.» (Országos Levéltár, Neoregestr.)

Bethlen felkelése idején Bécsben nagyon aggodtak a komáromi vár sorsa miatt. A bezárt német őrséget ugyanis élelmezni kellett. Ez azonban nem könnyű dolog volt. Bethlen Gábor ugyanis 1620. április 11-én megírta Thurzó Szaniszlónak, hogy «sem Győrben, sem Komáromban, az élést bevinni meg ne engedje senkinek; úgy igyekezzék mindazonáltal azt is cselekedni, ne legyen ingyen is az hire, hogy mi akaratumkból volna». (Kassa, 1620. április 11.)

Még ez az intézkedés is szerencsét hozott Reiffenbergre. Neki ugyanis volt elég gabonája s a törököktől is sokat vásárolt. A békekötés után aztán horribilis árt követelt a kincstártól a katonái élelmezéseért.

Komárom városa fontos iratait a «ribillio miatt» 1621. május 12-én Érsekújvárra vitette és még a Bouquoi-féle megszálláskor is ott tartotta.

Csak egy év múlva hozták az iratokat és a jegyzőkönyveket vissza. Erről az egy évről természetesen semmit sem írtak a jegyzőkönyvekbe.

Bécsi jelentések szerint Komárom városa az 1621. május hó 1-én meghódolt, vagyis újra ő felége hűségére tért.<sup>12</sup> Mi nem tartjuk valószínűnek, hogy ez csakugyan megtörtént. A város ugyanis ez év május 12-én szállíttatta jegyzőkönyveit és iratait a magyar kézen levő Érsekújvárra. S maga Bethlen Gábor 1621. július 29-én Nagyszombatban állította ki Komárom lakói számára a privilégiumot, írván a többi között: «Mivelhogy Komárom vármegyebeli nemesség ótalomnak okáért kényszerítve volt Komárom városában menni, ez okon mind az vármegyebeli nemességet és mind penig Komárom városának lakóit, nemest és nemtelent, személyekben, marhájokkal, majorságokkal és egyébféle javokkal egyetemben az mi kiváltképpen való oltalmunk és kegyelmes gondviselésünk alá vettük. Hagyjuk azért és serio is parancsoljuk, ez levelünk látván minden rendbeli vitézeinknek, hogy a feljebb megnevezett városra zászlóstul, seregestül és csoportonkint szállani, az vármegyebeli nemességet, mind penig az városnak lakósit, nemest és nemtelent személyekben megháborítani, rajtok mód nélkül való hatalmaskodást, avagy marhájokban, majorságukban és egyébféle javaikban valami dúlást, fosztást, prédálást, kóborlást és zsákmánylást cselekedni senki ne merészeljen. Mert valaki e parancsolatunk ellen cselekszik és panasz jönne reá, semmiképpen büntetésünket el nem kerüli. (Datum ex castris nostris ad liberam civitatem nostram Tymaviensem etc. Gabriel, m. p.)

Nincs semmi nyoma annak, hogy Bethlen hadai részéről a megyei nemesség és a városi

<sup>12</sup> Volt közös pénzügyi levélt. Hungarica, 1621. máj. 10-i jelentés, mely szerint Komárom a maga védelmére fogadott hajdúkat is elbocsátotta.



lakosság valami nagyobb kártételt szenvedett volna. Annál inkább áll ez a várórségre. Egyes történeti művek megemlítik ugyan, hogy Bethlen hadai Komárom és Győr várát is ostrom alá vették, de valami rendszeres ostrom vagy támadás egyik helyen sem történt, csupán körülzárás, azaz megszállás, de maga ez is elég volt arra, hogy Reiffenberg a városra tüzeitessen. És a szegény város teljesen elpusztult. Erre vonatkozik az a 1620. évben írt pasquillus, melyet a felkelőknek valamelyik nagy ellensége írhatott s mely a többi közt ezt írta Komáromról, az akkor még túlnyomó részben protestáns városról:

« Igen serinkedik Komárom városa,  
Kiknek megégette szájokat az kása.  
Isten káromlásra nem vala már mása,  
Minden gonoszságnak gyükére, forrása,  
Nyakad szakad onnat Calvinus vallása.»

Hogy Reiffenberg mivé tette ez idő alatt Komárom városát, arról beszéljenek maguk az egykorú komáromiak. Ideiktatjuk a városnak a magyar kamarához intézett s fölötte érdekes levelét:

«Az mi komáromi városunk az két ízben való megégés miatt az házaknak elromlása miatt és végtére fundamentomából való kihányása miatt, mely nagy pusztaságra jutott legyen, eléggé meg nem mondhatni. Innen vagyon, hogy az mely szegénység rajta vagyon is nagy szívfájdalommal ilyen hideg télben is többire az külső ég alatt sanyarogni láttatik. Az mely házak megmaradtak vala is, azok is az újonnan való utcáknak fundálása és elmérése miatt naponként való romlásokat rettegik. Egy summában azt mondhatjuk, hogy mind égettek és romlottak vagyunk. Minekokáért nagyságodnak és kegyelmeteknek alázatosan istenbéli szerelméiért könyörgünk, hogy vegyen

oltalma alá ebből és legyen kegyelemmel az következendő rováspénzből, az szegény megégett és elromlott városnak, úgy mint megégett helynek, országunk végezése és törvénye szerint, holott az megégettek rovást nem szoktak fizetni bizonyos ideig. Nagyságodtól és kegyelmetektől kegyelmes választ várunk.» (Orsz. levélt, kamarai levelezések, 1622. dec. 13. Iudex et jurati cives ac tota comunitas civitatis Comaromiensis.)

Reiffenberg 1622. ápril havában írta, hogy *huszonegy hónapig volt körülzárva; a vár nagy veszélyben forgott*, «s ha én — írja — mindent meg nem tettem volna a vár védelmére, megtartani alig lehetett volna. Mindenemet kiosztottam a katonák közt, gabonát, barmot, bort stb. A vártartományt a rebellisek tartották megszállva s gulyáimat s birkanyájaimot elhajtották.» A három évi ribillió alatt — folytatja Reiffenberg — a várbirtokból mindössze 50 mut gabonát kapott. Ellenben volt 800 csöbör bora. Eladhatta volna csöbrét 16 talléron, de inkább a katonáknak osztotta ki.

Erre az udvari kamara azt írta, hogy a legdrágább bor csöbre két tallér s Reiffenberg az ő silány boráért 16 tallért számít.

Miután Reiffenberg minden érdemét felsorolta volt, csekély harmincezer forintot követelt.<sup>13</sup> Az udvari kamara meg 8-10 ezer forintnyi jutalom utalványozását ajánlotta, őfelsége viszont tizenötezer forinttal kívánta őt jutalmazni.<sup>14</sup>

Reiffenberg úgy 1621-ben, mint 1622-ben folyton panaszkodott katonái nyomora miatt. A hadifizetőmester ellenben 1622. május 10-én azt jelenti, hogy 35.777 forintot olvasott le Reiffenberg kezébe katonái fizetésére.

<sup>13</sup> Kriegsath 1622. ápril. 5-i jelentése.

<sup>14</sup> Volt pénzügyi levélt. Hofffinanz, 13.685. fasc. 1622. máj. 9.

Bár Reiffenberg Bethlen háborúja alatt ki sem mozdult a várból s csak az időközben fogadott rác katonákat küldé ki a város és a közelfekvő falvak rablására, magamagát jelentéseiben hősnak tüntette fel s ő felsége hősiessége jutalmául több ízben jelentékeny összeget utaltatott ki neki, sőt egy rebellis magyar jószágot is lekötött neki. Folytonos könyörgésére később 40 ezer forintról kapott császári utalványt. Mindez nem volt elég neki. A felesége ugyanis úgy a maga, mint férje kitűnő érdemei fejében és a ribillió alatt tett szolgálataik fejében Morvában vagy Ausztriában kért birtokot. (U. o. Hoffinanz 13683. fasc. 1621. juli 17.)

A történet ugyan nem ismeri, de Reiffenberg testvére hősiességét is élénk színekkel festette le, természetesen megfelelő jutalom érdekében. Szerinte ez az ismeretlen Reiffenberg a törökkel való találkozása alkalmával hősként viselte magát (?!).<sup>17</sup> Valamivel később Reiffenberg a Bethlen ellen való elkeseredésről és a törökök bánásmódjáról írt volt s jelentette, hogy erről ő felségéhez is feltejesztést fog intézni.<sup>18</sup>

Megnyilván 1622-ben a sopronyi országgyűlés, Komárom bírája az esküdtekkel megjelent ott s előadá a város sérelmeit s kérte a királyt a régi kiváltságok megerősítésére. Ezt Ferdinánd király szó nélkül teljesítette, írván ezt latinul: «Mi annak okáért megmondott Komárom városunk bírájának stb., nekünk nyújtott alázatos supplica-

<sup>15</sup> Innsbrucki helytartósági levéltár, Reiffenberg levele 1623. dec. 2.

<sup>16</sup> Innsbrucki helyt, levéltár: Reiffenberg Komáromból 1623. dec. 6-án írt jelentése, Reiffenbergnek 1622. január 5-én kelt jelentése szerint a városban volt magyar katonaság közül Földesi István fővajda és három vajda maradt hű ő felségéhez. A rác lovasokat az elpártolt magyarok helyébe fogadta fel Reiffenberg.

tiojukat királyi jókedvvel meghallgattuk és kegyelmesen néki helyt is adtunk».<sup>17</sup>

A privilégiumok megerősítése mit sem használt Komáromnak. Reiffenberg fittyet hányt azoknak s tovább is zsarnokoskodott. S bár a panasz úgy ment ellene, mint az árvíz, a király nyájas hangon levelezget véle. Az 1623. évben például arra kéri őt, hogy a tulajdonában lévő ezer mérő gabonát engedje át a katonaság élelmezésére s később megfizeteti néki. Biztosítunk — írja a király — állandó kegyelmünkről stb. (Lieber Obrister van Reiffenberg, 1623. okt. 21. és okt. 27. Volt pénzügyi ltr. Hungr. 14.464. fasc.)

Eközben a magyar kamara és a nádorispán folyton sürgették Komárom megye és város sérelmeinek orvoslását. Thurzó Szaniszló nádor 1623. április 4-én írta volt Komárom megyének: «Őfelsége parancsolja, hogy ő felségének speciatim megírjuk, kiknek micsoda injuriajuk, avagy damnificatiojuk legyenek». Egy szolgabíró (Lőrincz Benedek) és egy esküdt szedje össze a panaszokat.

Amint Reiffenberg ennek hírért vette, 1623. május 7-én Dietrichsteinnel együtt arcátlan hangon írt levélben tiltakozott az ellen. Thurzó nádor — írja — az egész megye panaszára ellenem és Földesi István fő vaj dám ellen maga akarja a vizsgálatot vezettetni; mert én az *uratlan rebellis latroknak* («*Herrenlosen rebellischen Buben*») *kívánságait nem teljesítettem!* A volt viceispánt rendelte ide más gonosz latrokkal. A nádornak e jogtalan és merész beavatkozása ellen határozottan tiltakozom.<sup>18</sup>

E határtalanul elbizakodott emberrel szem-

<sup>17</sup> A latin privilégium megvan a városi levéltárban és a volt közös pénzügyi levéltárban.

<sup>18</sup> Orsz. Levélt. Történelmi emlékek, 1622. levéltartó hely.

ben még a nádor sem boldogult. Szerencsére időközben Reiffenberget elmozdították komáromi tiszteből. Mi volt ennek az oka, az egykorú hivatalos iratok el nem árulják. Különben Reiffenberg elmozdítása igazában előléptetés volt; mert bécsi Stadtguardi-Obristnak és haditanácsosnak nevezték ki. Azonban Reiffenberg jobban szerette a pénzt, mint a magasabb méltóságot s hallani sem akart arról, hogy komáromi tiszte és a vártartományt elhagyja.

Komárom városa mit sem tudván Reiffenberg áthelyezéséről, ügyes-bajos dolgaiban még az 1624. év elején is hozzáfordult. így például 1624. február 27-én a főkapitányhoz folyamodott; mert az úgynevezett *öt pénzest* és a *barna garast* sehol sem fogadják el s a komáromiakat mégis kényszerítik, hogy e pénzzel éljenek. A levél különben így hangzik: «Tekintetes és nagyságos úr, minékünk kegyelmes urunk! Adjon Isten minden jókat mind asszonyunk ő nagyságával és az nagyságod szép gyermekeivel, őnagyságákkal egyetemben. Ez szegény, megnyomorodott és romlott helynek és ebben lakozó szegénységnek az szokott kereskedés volna egyik oszlopa, kiből mind az nagyságodnak az árendát megfizetnék. De íme kegyelmes urunk, mire juta ügyünk és állapotunk *h*

Ezután megírják, hogy őfelsége garasának napról-napra való kisebbitése és alább való szállítása, aztán az ötös pénznek változása nagyban sújtja a várost; mert e pénzeket el nem veszik s még a vitézek sem fogadják el a kupsó (osztrák főtt só) árában. Ebből az egész országban lévő szegénységnek jövődöbeli romlása következik. (Komárom város 1624. évi jegyzőkönyve.)

Az 1624. év tavaszán azonban már elterjedt Reiffenberg elhelyezésének híre. A magyar kamara 1624. május hó 13-án arra kérte a királyt, hogy a várbirtokot a kincstár nagy kárára ne

adja ezentúl a várkapitányoknak. Hiszen e nagy birtok szép jövedelmet hozna ő felségének.<sup>19</sup> A kamara idézi az 1518. évi bácsi országgyűlési határozatot a komáromi várbirtok ügyében.

Hogy mennyire igaza volt a magyar kamarának, az kitűnik abból is, hogy Reiffenberg semmi szín alatt sem akarta kezéből kibocsátani a komáromi várbirtokot. Az uralkodó Kollonits Ernő bárónak adományozta ugyan a várbirtokot a kapitánysággal együtt s 1624. július 1-én megparancsolta Reiffenbergnek a lelépést, de Reiffenberg «fontos motívumok alapján» tiltakozott ez ellen. E mellett kijelentette, hogy a várbirtokról addig le nem mond, míg mást nem kap helyébe.<sup>20</sup> November hó 20-án azonban újabb királyi rendelet jelent meg s a haditanács ő felsége nevében Kollonits Ernőt jelenté ki komáromi kapitánynak. Reiffenberg ez ellen is remonstrált. Az 1624. év december 16-án ő felsége elrendelte a várbirtok elfoglalását és összeírását s kijelenté, hogy Kollonits Ernő ugyanoly föltételek alatt kapja meg, mint elődjei.<sup>21</sup> Kollonits személyesen is megjelenvén az uralkodó előtt, 1625 január 30-án tényleg beiktatták a komáromi tisztségbe. Reiffenberg még most sem engedett. 1625 február 6-án megírta az udvari kamarának, hogy a tizenhétezer forintnyi zálogösszezen kívül neki még negyvenezer forintnyi követelése van s amíg ezt ki nem fizetik, a komáromi vártartomány az övé.

Mivel a török békealkudozások miatt Eszterházy Miklós nádor ezidőben kilenc hónapig Komáromban tartózkodott, Reiffenbergnek tehát kifizette a zálogösszeget, a 17 ezer forintot. Kollo-

<sup>19</sup> U. o. 14.464. fasc. Hung.

<sup>20</sup> U. o. Reiffenberg az udvari kamarához.

<sup>21</sup> U. o. Hungr. Denkbuch 168. kötet, 539. lap: «Beschaid für Herrn Ernesten von Kollonits über begehrte Einräumung der Herrschaft Komorn».

nits Ernő azonban még ezután sem bírhatta nyugodtan a komáromi várbirtokot. Reiffenberg ezeryi kellemetlenkedéssel igyekezett Kollonitsot bosszantani. Követelte tőle a várbirtok jövedelmét, mely követelésére Kollonits még feleletet sem adott. Bevádolta őt a haditanácsnál s ő felségénél is s úgy tüntette fel a dolgot, mintha Kollonits a város és a várbirtok lakóit mindenféle új terhekkel nyomorítaná.<sup>22</sup> S e vádakát Reiffenberg teszi, aki valósággal kifosztotta Komárom lakóit. Reiffenberg vádjait semmivel sem tudta bizonyítani. Hiszen Kollonits emberséges ember volt s a komáromiakat, ahol kellett, megvédelmezte. Írt például Nagyszombat városának is a komáromi kereskedők érdekében, mire Nagyszombat bírása és tanácsa imígyen felelt Kollonitsnak: «Az nagyságod levelét az komáromiak mellett illendő böcsülettel vettük és az nagyságod tekintetiért foganatja is volt előttünk az nagyságod levelinek ... Ezentúl az komáromi atyafiaikat nem terheljük» stb. (1630 március 28.)

Reiffenberg 1628 február 1-én Bécsből Kollonitsnak írta: azt hittem, hogy megvédi a komáromi uradalom lakóit és segítségükre leszen; de most ők írják nekem (!!!), hogy tőrhetetlenül molesztálják őket! Ne tegyen ön semmit az én káromra. Még egyszer jóindulatába ajánlom az egész urodalmat. (U. o. 14474. fasc. Hung.)

Kollonits Reiffenberg e hamisságát szóra sem érdemesítette. Reiffenberg tehát 1628. szept. 18-án az uralkodó előtt vádolta be Kollonitsot, előadván, hogy Komárom polgárai hozzá fordultak a panaszukkal Kollonits ellen. Kéri tehát ő felségét, védje meg a szegény polgárokat, erősítse meg régi jogaikat s adjon erről nekik pátenst. (U. o. 14474. fasc. Hung.)

<sup>22</sup> U. o. Hung. 14.474. fasc. 1628. szept. 18. Reiffenberg ő felségéhez intézi panaszát Kollonits ellen.

Mivel Reiffenberg vádaskodását és támadását Kollonits ellen nem hagyta abba s mivel a várbirtok jövedelmét még mindig magának követte, Kollonits a *magyar bírósághoz* folyamodott védelemért. Megijedtek erre Bécsben; mert amint az udvari kamara írta — roppant baj lesz ebből; mert kiveszik az ilyen ügyeket az osztrák kamara kezéből és Magyarország kezére játsszák. Pör helyett tehát császári bizottságra kell bízni e vitás ügy elintézését. (U. o. 14474. fasc. 1628. dec. 30.)

Ez az elintézés tetszett Bécsben. Kimondották tehát, hogy a haditanács és a bécsi udvari kamara tagjaiból bizottság menjen Komáromba. (U. o. 14476. fasc.) Reiffenberg mint vádló hosszú listában terjeszté a bizottság elé, mi minden járna még neki a komáromi várbirtokból és biztosra vette, hogy a császári bizottság mindezt megítéli neki. De ugyancsak nagyot nézhetett, mikor tudomására jutott Kollonits válasza, amely így szólt:

*«A Reiffenberg kérte kommisszió nekem rtem kell; mert ez megsértése volna a magyar szabadságnak. Én magyar ember vagyok s mivel a várbirtokok is Magyarországnak vannak, magyar törvénynek kell eldöntenie az ügyet.»* (Ubi lis coepta, ibiquoque finiri.)

Ezzel aztán dugába dőlt a bizottság működése. Ez a császári bizottság tehát azt ajánlotta ő felségének, hogy adjon valamelyes birtokot Reiffenbergnek.<sup>23</sup>

Reiffenberg elköltözött e világból, anélkül, hogy Kollonits Ernőt sikerült volna tisztségéből és komáromi uradalmából kitúrnia. Ez a Reiffen-

<sup>23</sup> Reiffenberg még 1629-ben is pörlekedett Kollonits-csal, írván, hogy Kollonits a nagyszigeten legelteti lovait s az egész komáromi szigetet tönkre teszi; ő (Reiffenberg) ott házacskát is építtetett. Reiffenberg csak arról feledkezett itt meg, hogy ő erővel ragadta el a szigeti kerteket a szegény polgároktól.



berg, akihez gonosz és embertelen eljárásán kívül semmi jó nem fűződik, a kincstárnak ugyancsak sokba került. Amint említettük, még komáromi követelése fejében kapott 31.424 forintot, özvegye 1633. október 3-án még 92.000 forintot követelt, amit férje állítólag a komáromi őrségre és a török követség eltartására fordított.

<sup>24</sup> U. o. Hoffinanz, 13.720. fasc. 1633. okt. 3. Reiffenberg özvegyének folyamodása. Az özvegy 34 ezret, a két fiú 29 ezret követelt még azonkívül, amit már kaptak.

## AZ AACHENI MAGYAR TEMPLOM ÉGÉSÉRŐL 1656-BAN.

Az ősrégi koronázási város fölötté sokat szenvedett a harmincéves háború idejében. Sok régi műemléke, sok becses kincse jutott prédára s alighogy kiheverte e csapásokat, 1656-ban még nagyobbat mért rá a sors. Május hó másodikán tűz ütött ki Aachen városában. A veszedelem csakhamar oly mérveket öltött, hogy védekezésről szó sem lehetett. Huszonhárom óra hosszáig pusztított a tűz, s a huszonhárom óra alatt — írja Aachen város tanácsa — porrá égett 4600 ház, 20 templom, ispotály és kolostor; a hírneves «*Münster Rathauses* a boldogasszony intézete. Sok épület összeomlott; s némelyiknek még helyét sem lehetett fölismerni; milliók váltak füstté, s tömérdek kincs megsemmisült.<sup>1</sup> Az *elpusztult épületek között volt a magyar templomnak nevezett kápolna* is. Ismeretes, hogy e kápolnát Nagy Lajos királyunk építtette Mária, Anna, Szent István, Imre és László, továbbá Henrik és Kuningunda tiszteletére.<sup>2</sup> Ugyanő kincseket érő mőtár-

<sup>1</sup> Közös pénzügyi levéltár, Hofffinanz, 13.801. fasc. *Aachen város tanácsa az udvari kamarához.*

<sup>2</sup> *A templom falán 1656-ban még a következő felírás hirdette az alapítást: Hanc Capellam ornamentis pretiosis ditavit Lodovicus Rex Hungáriáé, ipsamque aedificari procuravit et conservari in honorem Beatae Virginis San-*

gyakkal ajándékozta meg a kápolnát, s két pap ellátására bőséges alapítványt tett. Nagy Lajos király halála után a magyar kápolna messze földön elhíresült. Sok csodával ékes, titkos erejű helynek mondták mindenfelé, s a búcsú járók ezrével keresték fel évenként. Különösen sokan jöttek oda Magyarországból. *A magyarok — írja Aachen polgármestere 1660-ban — minden hetedik évben, mikor a bazilikából előhozzák a szent ereklyéket, nagy tömegekben jönnek Aachenbe, s a város ilyenkor közköltségen szokta őket megvendégtetni.* Más nemzetek hívői is tömegesen látogatják e szent helyet.<sup>3</sup> Itt, e világhírű kápolnában («*in illa famosissima totó terrarum orbe Capella*») szent Bernát is többször mondott misét. Az egyik alkalommal a legenda szerint a bénák járóképességüket, a vakok meg látásukat nyerték vissza. E híres kápolna most teljesen leégett, s csupán a falai maradtak meg («*bis auf das Mauerwerk ruinirt und verderbt*»). Mivel a két pap ellátásra rendelt alapítvány aacheni házakba volt fektetve, újabb alapítványról kellett gondoskodni, ha az isteni tiszteletet továbbra is fenn akarták tartani. A magyar kápolna helyreállítása, illetőleg a búcsújárások fenntartása, úgy látszik, életkérdés volt Aachen városára nézve. A városi tanács ugyanis az összes leégett templomok és kolostorok közül egyedül a magyar ká-

ctaeque Annae, Sancti Stephani Regis Hungáriáé, Sancti Emerici filii ejus Ducis Sclavoniae, Sancti Ladislai Regis Hungáriáé, Sancti Henrici Imperatoris Romanorum, Sanctae Chunegundae Uxoris ac Viduae et caeterorum Sanctorum Regum Hungáriáé, Anno Domini 1374. quarto Augusti.

<sup>3</sup> «Cum a diversis nationibus frequenter ad illam instituantur peregrinationes, singulariter autem ab ipsismet Hungáriáé incolis, qui singulis annis septenis tempore, quo ex basilica nostra sacrae ostentantur reliquiae, acervatim eo peregrinatum veniunt et a nobis sumptibus civitatis nostrae liberaliter tractari consueverunt.»

polna gyors helyreállítására tette meg a szükséges lépéseket. I. Lipóthoz intézett kérvényében előadván az Aachen várost ért szörnyű csapást, arra kérte az uralkodót, hogy engedje el a város adóhátralékát, mentse föl 20-30 évre minden teher alól, adjon segílyt a magyar kápolna helyreállítására s új alapítványt a két pap eltartására.<sup>4</sup> E kérvényre — amint I. Lipót korában bevett szokás volt — hosszú ideig nem adtak választ. Aachen városa tehát 1660-ban külön szindikátust (Carl von Perg) küldött Bécsbe, hogy az ügyet ne engedje végleg elaludni. A szindikus könyörgéseire és sürgetéseire 1660. dec. 12-én végre összeült az udvari kamara, hogy előterjesztést tegyen öfelségének. Az ülésen Lipót Vilmos főherceg elnöklete alatt résztvettek: Montecuccoli, Portia, Lamberg, Lobkovitz, Rothal, Leslie, Zinzendorf, Schwarzenberg és Traun grófok és hercegek. A gyűlés az öfelségéhez benyújtott jelentés szerint a kért segíly megadását ajánlotta. A magyar kápolna és a két pap ügyére nézve előbb a magyar kamarától kért felvilágosítást.<sup>5</sup> A magyar kamara azonban semminemű felvilágosítással sem szolgált. Jelentésében azt írja, hogy hosszú

<sup>4</sup> Közös pénzügyi levéltár, Hoffinanz, 13.801. fasciban vannak Aachen város folyamodásai. «Hinc — írja a város Lipót császárnak — Sac. Caes. Regiamque Majestatem vestram humillime ac devotissime supplicamus, ut *pro conservatione tantae devotionis et tarn sanctae Ludovici Regis intentionis nationisque nominis ad exemplum gloriosissimi praedecessoris Ludovici de novo hanc capellam dotare et novis redditibus... providere dignetur.*»

<sup>5</sup> Ugyanott: «Referat über der Stadt Aachen gebetene Behilf ihrer erlittenen Feuers-Brunst halber» 1660. 12. Dec. Augustissime Potentissime Invictissime Romanorum Imperator Hungáriáé ac Bohemiae Rex, Domine clementissime Sac. Caes. Regiaeque Matti Vrae antehac prolixius relatum fuit ingens illud et horrendum maximoque calamitosum incendium sedis Regalis et Civitatis Imperialis Aquisgranensis, quae in unam ardentissimam et quasi indelebilem flammam conflagavit.»

és lelkiismeretes kutatás dacára az aacheni egyházi alapítványokra mit sem talált levéltárában. Buda elvesztekor — úgymond — a régi okiratok ott maradtak s ott vesztek; az új levéltár csak I. Ferdinánd korától kezdődik. E kettős jelentésre I. Lipót 1660. dec. 20-án megengedte, hogy Aachen város adójából 17.748 frtot leszámítsanak. A magyar kápolna felépítése és a két lelkész eltartása ügyében pedig úgy határozott, hogy e célra egyelőre 2-3000 tallért enged a birodalmi segélyből. 1661. január 20-án már arról értesíti Köln városát, hogy a nevezett összeget Köln város adójából kell kiutalványozni. Ez a kiutalványozás, úgylátszik, nem egyhamar esett meg; mert 1661. szeptember 14-én Aachen város tanácsa újra sürgeti az ígért 3000 tallérnak kifizetését.

## KÖVÉ VÁLT KINCSEK.

Jó Széchy György uram bátran elmondhatta magáról, hogy birtokai négy országra terjednek! Rengeteg uradalmait még bejárnia is elég volt! De, bár kardforgató ember volt, mint gazda is helyt állott magáért. Aztán ott volt mellette derék felesége, Homonnai Drugeth Erzsébet Mária, kit a magyar gazdasszonyok példaképének tartottak s ki gyermekei nevelése mellett minden idejét gazdaságuk felvirágoztatásának szentelte. Gyűlt is a kincs napról-napra Murány szikla várába! S ami egyszer odakerült, lator zsoldosok vagy kóbor rablók kézre nem keríthették, ha száz karral rendelkeztek volna is.

Az 1625. év nyarán azonban meghalt a hatalmas főúr, Széchy György. Saját fegyverhordója oltotta ki életét. A tengernyi fájdalom mellett, mely a derék özvegye lelkét szorongatta, az óriási birtokok kezelésének és megvédésének terhei is ezután az ő vállaira nehezdedtek. S dicséretre legyen mondva, férfiasan elviselte mindketőt. A családi vagyont gyarapította, kincseit szaporította, úgy hogy gazdaságának híre még az ország határain túl is elszárnyalt. Vagy nem ezt bizonyítja-e az a körülmény, hogy II. Ferdinánd király sem átallotta néminemű kölcsönért fordulni hozzá? Az özvegy, ahogy akkor a magyar

asszonyok szokták, szép magyar levelekben válaszolt a királynak. Módos üdvözléssel köszöntötte őt, biztosítva hűségéről és jóakarataról; sajnos — úgymond — pénzt nem adhat; mert leányának, Széchy Máriának hozományára kell, ami a háznál van. Százezer tallért szánt ő erre a célra, amennyit akkori időben még a királyok sem adtak leányaiknak készpénzben.

Épp mikor Iktári Bethlen Istvánnak, Széchy Mária első férjének át akarta adni a hozományt s a nászajándékot, történt ez a különös eset. A selmeci bányakamara részéről jelentik Bécsbe, hogy mikor özvegy Széchyné a mondott célból fel akarta nyitattani a vasból öntött nagy kincsesládát, mintha csak összeforradtak volna a fűdelek, lehetetlen volt a megnyitásuk, óriási erőfeszítéssel végre nagynehezen felpattantották a fűdeleket. S Murány úrnője majd hogy le nem rogyott ijedtében, mikor meglátta a ládák tartalmát. A fényes ezüstök, drága ékszerek, edények és fegyverek egytől-egyig kővé váltak! Valamennyi megtartotta eredeti alakját, de az érces pengés helyett kongó, tompa hangot adott mindegyik s a ragyogó fény helyett fakó szín derengett róluk a szemlélő felé. Széchy Györgynét s egész háznépét módnélkül leverte e hihetetlen csoda. Sehogy sem tudták kitalálni, Isten micsoda különös végzéséből történt e különös eset.

Mivel a siránkozás és töprengés mitsem használt, az özvegy, nehogy még valami kellemetlensége legyen e dologból, szigorú titoktartást parancsolt népének. A csodás hír azonban minden tilalom ellenére szájról-szájra, fülről-fülre járt s rövid idő alatt Bécsig is eljutott. Széchyné látván, hogy hiábavaló minden titoktartás, a kővé vált kincseket a vár szédítő bástyáiról a mélységbe hányatta. Csörömpölve hullott alá a sok kővé vált arany és ezüst s oly halmazt képezett lent a völgyben, hogy, amint Bécsből jelentik,

hatvan kocsit könnyen meg lehetett volna vele tölteni.

A kővé vált pénzekből Hoyos grófhoz, meg az udvari kamarához is eljutott egynéhány példány. Az utóbbi egy tallért és egy dénárt kapott. Ezek ma is azokhoz az iratokhoz vannak csatolva, melyek az ügy tárgyalására vonatkoznak.<sup>1</sup> Az udvari kamara, azt híven, hogy a pénznek csak külseje változott meg, széttörte a beküldött tallért. Bizony, csak jóféle kavics volt az. Ennek ellenére 1628 nov. 8-án elrendelte a vizsgálatot annak kiderítésére, hogyan és a Mindenható miiven különös végzéséből történt ez a különös csoda”?

<sup>1</sup> Volt közös pénzügyi levélt. Hung. Exped. nov 8. et 9. 1628.



## **MAGYAR MŰKINCSEK PUSZTULÁSA A WESSELÉNYI-FÉLE ÖSSZEESKÜVÉS IDEJÉBEN.**

A Vesselényi-féle szövetkezés tragikus eseményeit rég föltárták már történetíróink. Tudjuk, miként vitték a börtönbe és a vérpadra hazánk legelső családfőit, ismerjük, milyen gyászos vége lett e nagy nemzeti mozgalomnak! A sors, úgylátszik, tetézett mértékkel osztogatta csapásait; nem elégedett meg politikai és gazdasági életünk gyümölcseinek megvesztésével, hanem kiterjeszté pusztító hatalmát századok óta őrzött műkincseinkre is. Még ismeretlenek, még levéltárainkban rejtőznek azok a hosszú naplók, terjedelmes összeírások, melyek a Nádasdyak, Zrínyiek, Frangepánok, Tökölyek, Petróczyak, Rákócziak, stb. lefoglalt vagy beszolgáltatott műkincseiről számolnak be. De ha csak egy pillantást vetünk e szűkszavú leltárakba, azonnal látjuk, mit vesztett a magyar műtörténet a legelső magyar családok arany- és ezüstműinek beolvasztásával és felprédálásával. Ezer és ezer remekbe készült mű, mesteri szobrok, magyar felírású díszedények, arany és ezüst emlékérmek, ritka zsidó, görög, római és magyar ezüstpénzek, melyekről gyakran ma már mitsem tudunk, kerültek hozzá nem értő kezekbe vagy a bécsi

és körmöci pénzverőbe. Nádasdy Ferenc kincseinek összeírása egymaga *nyolc könyvet* tesz ki. S e könyvekből kétségtelenül meggyőződünk, hogy a XVII. század legnagyobb gyűjtője, legkiválóbb műpártolója a kivégzett Nádasdy Ferenc volt! Pedig hát a leltárak csak a megmentett kincsek-ről szólnak. Azokról a tömérdek arany és ezüst edényekről és más értékes tárgyakról, amiket az élelmes kamarai biztosok meg mások elloptak, hallgat a krónika. Tudnunk kell ugyanis, hogy soha nagyobb arányú lopások nem fordultak elő, mint a szövetkezésben részes urak javainak összeírásakor! S a tolvajokat nem a szegény úton-állók, hanem a főurak, előkelő kamarai tisztviselők között kell keresnünk. A sichelbergi főkapitányról, Paradeiser Ernő grófról például hivatalosan jelentik, hogy Zrínyi Péter buchari ingó-ságaiból százötvenezer forint értékű dolgokat el-emelt.<sup>1</sup> Zrínyinek zágrábi palotáját is feltörték s még aranyozott ágyát, a báni zászlóját, türkiszekkel kirakott ezüst lószerszámaait, háromszáz kő-vel kirakott arany dárdáját, szőnyegeit («csontár dicti»), kardját, («gladium vulgo, hegyestőr») stb. is ellopták. («Ex officina mercatoria Zrinyi-ana comes Nicolaus Erdődy abstulit res omnes.») A Zrínyiek zágrábi palotájából az ugyancsak Erdődy gróftól elvitt értéktárgyakról külön leltár maradt ránk! Hogy föl ne ismerjék a forrást, ahonnét az arany és ezüst tárgyak kerültek, vagy szétzúszták, vagy beolvasztották s aztán túladtak rajtok. Az «*Orientalische Compagnie*» nevű kereskedelmi társulat, melynek igazgatói család miatt később törvény elé kerültek, csupán két év alatt, saját bevallása szerint, háromszázezer forint árú egybeolvasztott (pagament) vagy szét-tört ezüstneműt szállított a bécsi pénzverő hiva-talba! 1671-ben a brucki magyar harmincados

<sup>1</sup> Közös pénzügyi levéltár: Hungarica, 14.580. fasc.

megcsípte a Compagnie embereit, amint hét mázsa ezüsttel Ausztriába igyekeztek. Bár semmiféle írással sem tudták igazolni, honnét viszik az ezüstöt, a magyar kamara tiltakozása ellenére az udvari kamara visszaadatta a lefoglalt ezüstöt. S noha a törvény szigorúan tiltotta a nemes fémek kivitelét, patens levelekkel hirdette ki, hogy aki Magyarországból a bécsi pénzverőbe beváltás céljából ezüstöt szállít, se vámot, se harmincadot, se adót nem köteles fizetni.<sup>2</sup> E biztatásra aztán a kereskedők tömegesen szállították ez eddig rejtegetett ezüstműt a bécsi pénzverőbe. Azokat a műkincseket, amik nem kerültek idegen kézire, szintén Bécsbe viték s ott az udvari kamara *Wilhelm de Horde* és *Isak Monteus* jónévű udvari ötvösökkel megbecsültette. A becslésnél a műértéket semmibe sem vették s az arany és ezüst értéket is a minimális becslés szerint vették föl. Nádasdy lefoglalt kincsei között volt például Pádúai Szent Antalnak harmadfél rőf magas és másfél rőf széles ezüst képszobra. Ezt az arányaiban is hatalmas műtárgyat a nevezett ötvösök négyszáz forintra becsülték! Nem csoda hát, ha maga az udvari kamara is kijelenti, hogy «soha tárgyakat olcsóbban nem becsültek, mint most!» Nagyon jól jártak tehát, akiket ez időben követelésük fejében arany és ezüst tárgyakkal elégitettek ki. A Pálfyak például 33.120 forint értékű műkincseket kaptak a Nádasdy-féle javakból. A tárgyak között volt egy remek faragású ébenfa íróasztal jaszpisszal kirakva, Bachus szekere ezüsből kiverve (472 forintra becsülték), sótartó, mely hegyet ábrázolt s tetején Sámson szobra állott (626 forintra), kehely Dávid és Abigal szobrával (780 forintra), díszedény, Sámson harcával a filiszteusok ellen (1033 forintra), óriási ezüst kupa, talpig aranyozva, szarvas va-

<sup>2</sup> Ugyanott: 14.572. fasc.

dászattal és egy szirén szobrával díszítve, két korszó sodrott zománc díszítéssel (595 forintra), szőnyegek (2000 forintra), stb. A hosszú sorozatot kitevő műkincseket az ötvösök először alig 20.000 forintra becsülték. A második becslésnél azonban már 10.000 forinttal felrúgtatták az árakat. De még így is potom áron kapták meg a Pálífyak. Kollonits Lipót kamarai elnök ugyanily árak mellett 14.881 frt. 55 kr. értékű kincseket kapott a Nádasdy lefoglalt javaiból. Zrínyinek Bécsbe hozott ezüstműit a fentebb említett ötvösök mindössze 7854 tallérra becsülték.<sup>3</sup> Ha tudjuk, hogy Zrínyi-féle, drágakövekkel kirakott arany söröskancsókat csak 904 forintra becsülték, nincs mit csodálnunk a hihetetlen csekély árszabáson. A lefoglalt kincsek közül a legszebbeket az udvar számára tartották meg. A Nádasdy-féle kincsek között volt egy természetes nagyságú arany szőlőtőke («goldener Weinreben, so natürlichweiss aus der Erden gewachsen»), melyről egész legenda keletkezett. Ezt maga Lipót tartotta meg. Egy skatulyában találtak nyolc nagy és 2962 kisebb gyémántot és smaragdot, meg nyolc arany rózsát, melyek mindegyikét öt nagy és 31 kisebb gyémánt díszíté. A legszebb gyémántokból (14.080 forint értékben) a császárné születésnapjára készítettek egy nagyobb ékszert. Amit az udvar nem tartott meg, vagy nem ajándékozott el, azt a pénzverő intézetekbe vitték. Ide kerültek a *Rákóczi-család ősi kincsei!* A Rákóczi-család ugyanis, nem tudván a roppant váltságdíjat készpénzben befizetni, ezüst- és aranyműit szolgáltatatta be. Az ezüst tárgyakat azonban csak 38.000 forintra, az aranyból készületeket meg 50.071 forintra becsülték. Mindezeket Selmecen

<sup>3</sup> Az arany és ezüst tárgyak egy részét Grácba vitték. Az ékszereket külön becsülték föl. (Közös. pénz. levélt. Hoffinanz, 13.825. fasc.)

olvasztották.<sup>4</sup> A lefoglalt drágaságok között igen sok arany és ezüst emlékérem és régi, ritka pénz is volt. Ami el nem kallódott, azt Bécsbe szállították. Tököly javai közt két tíz-tíz aranyat nyomó emlékérem, egy 15 tallér nehézségű ezüst érem és egy «polrath» (?) volt. Nádasdy, aki szenvedéllyel gyűjtögette a régi arany és ezüst érmekeket, nehéz; vasládában őrizte azokat. Kivégzése után a vasláda az osztrák udvari kancelláriához, került, úgylátszik, akkorára már alaposan megdészmálták, mert a hivatalos összeírás szerint csak a következő arany és ezüst érmekeket találták benne: 1. ötven arany súlyú érem, melyet Puchaimb Kristóf veretett; 2. Zsigmond lengyel király öt aranyérme, melyek közül egy 80, egy 61 és kettő 41-41 aranyat nyomott; 3. Lajos francia királytól 38 arany súlyú érem; 4. egy darab «quintino», (ain haidnisch Stuck) 14 arany súlyú; 5. *Bethlen Gábor nyolc aranyat nyomó érme*; 6. *I. Mátyás király hét aranyas koronázási érme*; 7. II. Mátyás 4 aranyas érme 1611-ből; 8. tíz aranyas érem *Bolla János* képével; 9. Koronázási emlékérem Lajos magyar királytól; 10. *két magyar pénz, a magyarok vonulását ábrázolja Prágába*; 11. egy négyszögletes Lipót-érem; 12. ezüstpénz, mellképpel és zsidó felírással; 13. 36 darab koronázási emlékpénz (ezüst) II. Mátyás, III. Ferdinánd, IV. Ferdinánd és I. Lipót királyoktól; 14. 50 darab kisebb-nagyobb pogány (haidnisch) ezüstpénz; 15. Szent Ilona érme; 16. V. Kelemen pápa 15 aranyos érme; 17. Mátyás főherceg 16 aranyas érme; 18. III. Ferdinánd 12 aranyas érme; 19. III, Ferdinánd 18 aranyat nyomó érme; 20. pogánypénz (haidnisch) tizenegy arany súlyú; 11. Lipót aranyozott ezüst érme («bei Huldigung unsers allergnaedigsten Herrn»); 22. 53 darab kisebb-nagyobb aranypénz (haid-

<sup>4</sup> Ugyanott: Hungarica, 1671. május.

nisch); S. két, Krisztus idejéből való szentföldi pénz.<sup>5</sup>

Úgy látszik, a magyar főúri asszonyoknak ez időben a drágakövekkel kirakott *aranyrózsa* (boglár) volt legkedvesebb ékszerük. A konfiskált javak között ugyanis száz és száz kisebb-nagyobb aranyrózsát találunk. A nyakszorítók, párták, reszketők, függők, karperecek, stb. majd mind drágakövekkel díszített aranyrózsákból állnak, így például Tököly Éva és Mária grófkisasszonyoknak 1670-ben lefoglalt ingóságai között alig van ékszer, melyen egy-két aranyrózsa (boglár) ne volna. Sőt magában álló arany rózsát is közel ötvenet írtak össze. Nem lesz talán érdektelen, ha ez ékszerek közül néhányat itt feltüntetünk, mert nemcsak ama kor főrangú nőinek ízléséhez, hanem egyúttal vagyonosságukhoz is világos bizonyítékokat nyújtanak. A két grófkisasszony arany és ezüst ékszereinek sorozata egy *«pendulum pectorale»*-nak (násfának) nevezett arany tárggyal kezdődik, melyet koronás griffmadár díszített; a koronát 39 rubin, hat gyémánt és öt igazgyöngy ékesíté. Majd egy nyakszorító (*«collare aureum vulgo holzpont»*) következik, igazgyöngyökkel és 54 gyémánttal kirakva. Szent Ilona képe (arany) követi ezt 27 gyémánttal, 11 rubinnal és ugyanannyi igazgyönggyel. A magában álló aranyrózsákat gyémántok, rubinok és igazgyöngyök ékesítik. A nyakszorítók (*collare*) között különösen szép lehetett az, mely a leltár szerint gyöngyökkel és kövekkel kirakott aranyrózsákból állott, a rózsák között négy fehér pegazus, fölül pedig az oroszlánra rohanó Sámson szobrocskája állott. Egy másik nyakszorítón nagy gyöngyökkel díszített apró aranyrózsák fűződtek egymásba. A párták szintén

<sup>5</sup> Közös pénzügyi levéltár: Hof finánc, 13.824. fasc. 1670. szept. 30. *«Verzeichniss, was sich in dem jenigen eysenen Trüchel des Herrn Grafens Nadasd befunden.»*

csupa aranyrózsából készültek; minden rózsában 5-5 szép nagy gyémánt ragyogott. Két karperec közül az egyik 12, a másik hat nagyobb aranyrózsából készült; a rózsák rubinokkal és gyémántokkal voltak kirakva. A feljegyzett aranyláncok egyike 50 aranyból készült; egy másik 22 gyöngygyei kirakott aranyrózsából és ámbracsomókból. Egy pár fülönfüggőt 24 rubin, egy másik párt 36 gyöngy ékesített. Az egyik arany övet, mely nyolc szint játszott (8 *diversis coloribus vulgo zobáncz variegatus*), apró, lecsüngő arany bilincsek díszítették. A gyöngykoronák szintén aranyrózsából készültek. A leltár szerint egy ilyen homlokéken (*frontalium*) 16 nagyobb és 19 kisebb aranyrózsát számláltak meg; mindegyik rózsza közepét drágakövek tartották össze. Külön sorozatot képeznek azok a pompás ékszerek, melyeket a nők a fül mellett a hajban szoktak volt viselni. Az egyik ilyen ékszer virágcsokor alakú volt, fölül tíz gyémánt és zománcozott aranyrózsza («*colore variagata rosa ad instar floris confecta*»), alul tíz kis virágban tíz kisebb gyémánt ragyogott. Egy másik ugyanezen célra használt ékszer félholdat és csillagokat ábrázolt, a közöket 28 rubin töltötte ki. Volt az ékszerek között több mellű is; az egyik például szivalakot ábrázolt s 45 gyémánt ragyogott rajta; egy másik egy csomó gyémánton álló, kiterjesztett szárnyú turulmadarat ábrázolt; a madár mellét, szárnyait és fejét gyémántok és rubinok díszítették. A gyűrűket felül vagy apró aranyrózsza, vagy gyémántokból alkotott szivalak foglalá be. Ezüst kandelláberek, ezüst - kancsók, aztán ezüst poharak («*pocula argentea vulgo edgybenjáró*») a meghalt gróf címerével, kannák («*amphorula vulgo aranyas kannácska*») és csészék zárják be a több ívre terjedő összeírást.

Volt a grófkisasszonynak ingóságai között egy ezüstérem is Mátyás király képével, továbbá szép

magyar könyvtár. Ez utóbbit azonban nem tartották érdemesnek darabonként összeírni. Mivel az értékesebb ruhaneműeket is lefoglalták, ezek is leltárba kerültek. Képzeltük, milyen értéket képviselhetek e ruhaneműek, mikor az udvari kamara a két grófkisasszony szoknyáinak árából fedezte Likava megszállásának költségeit.<sup>6</sup>

Tököly Mária és Éva kincseivel egyidőben boldogult édesatyjuknak javait is lefoglalták. Az ezreket érő kincsek nagyrészt a Likava és Árva várának ostromával megbízott Heister Gottfried generális kapta meg. A többi 1671. január havában fedetlen szekereken Bécsbe szállították. Mivel a pompás perzsa szőnyeget (vulgo déván szőnyeg), az óriási gobelineket és skarlát szőnyeget (tapetes Turcici), hiuzmálokat, spali ereket és Tököly gróf három remek sátorát zsákokba gyömöszölve szállították, az eső és a hó annyira átáztatta, hogy mire Bécsbe értek a szekerek, a szőnyegek jórészt tönkrementek.<sup>7</sup>

<sup>6</sup> Közös pénzügyi levéltár, Hungarica, 14.580. fasc. 1670. dec. 21.

<sup>7</sup> Közös pénzügyi levéltár, Hoffinanz, 13.825. fasc.



## DONNER SZOBRÁSZRÓL ÉS A SÜTTŐI MÁRVÁNYRÓL.

Ismeretes, hogy *Donner György Rafael*, a jeles szobrász, egyideig Eszterházy Imre esztergomi prímás szolgálatában állott. Mint ilyen, nemcsak a szobrászattal, hanem építési tervekkel is foglalkozott. Így például Donner építette az «*álamizsnás Szt. János*» tiszteletére a prímás által emelt kápolnát.<sup>1</sup> Maga Eszterházy prímás is ismeri és dicséri ezen építés körül kifejtett buzgóságát. Úgy látszik, e kápolna építése bírta rá Donnerre, hogy az esztergomi hegyekben alkalmas építési anyag után nézzen. Kutatásai közben *Süttőn* gazdag márványanyagra talált. A fölfedezés nagy örömet keltett a prímási udvarban, mivel eddig mitsem tudtak a hegyekben rejlő, kitűnő minőségű márványról, s mivel azt hitték, hogy a márvány kiaknázása nagy hasznot fog hajtani. Maga Donner is azt remélte, hogy a márványbányának megnyitása nemcsak az érsekségnek, de a közjónak

<sup>1</sup> Közös pénzügyi levéltár: Hung. 1736. máj. Eszterházy prímás ezeket írja: «Tum vero attentis etiam fidelibus servitiis et zelosa industria, quibus praefatus virtuosus statuarius Georgius Raphael Donner, tum in extruendo praetacto divo Joanni Eleemosynario sacro sacello, velut totius operis assiduam directionem gerens». etc.

is javára fog válni. Mivel Eszterháznak a bányanyitáshoz és a márvány kihasználásához értő embere nem volt, s mivel nem is akart nagyobb összeget kockáztatni, elhatározta tehát, hogy márványtelepeit Donner szobrásznak adja bérbe. Donner kapott a kedvező alkalmon s 1734 május 31-én közte és a primás között a szerződés létrejött. Eszterházy primás az egyesség elején elmondja, hogy a süttöi márványtelepet, melyekben többféle, s a legkiválóbb minőségű márvány bőségesen található,<sup>2</sup> Donner György, a kitűnő szobrász fedezte föl. «Posteaquam — írja az érsek — Deus et natura beneficium illud in bonis nostris Archiepiscopalibus ac montibus supra possessionem nostram Archiepiscopalem Süttö adjacentibus tribuisset, quod in iisdem varium, idque speciosum et laudatissimae qualitatis marmor in abundantia habeatur, cujus recenter reperti atque exquisiti potissimum structura et aedificium sacelli in honorem Sancti Johannis Elleemonsynarii per nos isthic extracti, occasionem praebuit, providisque et in arte sua admodum peritus ac virtuosus vir Georgius Raphael Donner statuarius per solertem indagacionem author fuit!» Ezután elmondja az érsek, hogy eddigi szolgálatai és kiváló érdemei fejében a most felfedezett márványtelepeket, s a régi elpusztult közönséges kőbányát Donnernek és társainak adja bérbe 24 évre a következő feltételek alatt: az első hat évben 75, a második hat évben 100 és a többi 12 évben pedig 150 rajnai forint bért fizet évenként. Italmérsi joga nem lesz. Fát mérsékelt áron kap. Munkásokul lehetőleg az érsekség jobbágyait köteles alkalmazni. Az érsekség részére esetleg szükséges márványt ingyen köteles átengedni, s csupán az előállítási költségeket kapja meg. Ettől eltekintve

<sup>2</sup> Ugyanott: «varium, idque speciosum et laudatissimae qualitatis marmor».

úgy itthon, mint a külföldön szabadon értékesítheti a kiaknázott márványt. *A két szobából álló műtermet, melyet az érseki kertben hü szolgálatai fejében s derekasan teljesített munkái fejében emeltünk, mint épületeinknek igazgatója* (aedificiorum director), a bérlet egész ideje alatt megtarthatja; s mint szabad kurialis telket is bírhatja. Letelvén a 24 év, úgy a márványtelepek, mint az említett régi elhagyott kőbánya is visszazállanak az érsekségre, de ha újra bérbe adnák azokat, Donner Györgynek elsőbbségi joga lészen azokra. Ámbár e szerződéssel az érsekségben következő utódokat nem lehet lekötni, mindazonáltal, mivel sehogysem kell félni a márványtelepek teljes kiaknázásától; mert hisz maga a Gerencse hegye egy mértföldnyi területben márványt tartalmaz, s egész várost lehetne márványból építeni, anélkül, hogy hiánytól kellene tartani: azért bizton lehet hinni, hogy a későbbi érsekek is fenntartják ez üdvös és a közjóra nézve is fontos szerződést. S hogy Donnernek semmi aggodalma se legyen, megengedtetik neki, hogy eme szerződésre a királyi megerősítést is kieszközölje.<sup>3</sup>

A királyi megerősítésért Donner maga folyamodott.<sup>4</sup> Folyamodásában ő is elmondja a süttöi márványtelepek fölfedeztetésének körülményeit, s kijelenti, hogy jelentős költséggel és munkával az országra nézve hasznos és jövedelmező intézményt akar létesíteni, s ez alapon kéri a királyi beleegyezést.

Donnernek kérelmét 1735 április 22-én a magyar kancellária is támogatta.<sup>5</sup> 1736 február 22-én a magyar kamara is fölír mellette. Mindezek alapján aztán 1736 május 26-án az udvari kamara

<sup>3</sup> Kelt Pozsonyban, 1734. máj.. 31. Aláírva: Fráter Emericus (t. i. Eszterházy Imre).

<sup>4</sup> Közös pénzügyi levéltár. A folyamodás kelet nélküli, aláírva: «Georgius Raphael Donner statuarius».

<sup>5</sup> Ugyanott: átírata az udvari kamarához,

is kimondja, hogy a kérelmezett királyi beleegyezés megadásának misem állja útját.

Bár minden kormányzék ajánlotta őt, azért a királyi ügyek igazgatójának véleményét is kikérték. Reviczky János Ferenc aztán ékes szavakkal fejtette ki, hogy nemcsak helyes, hanem szükséges dolog is az engedély megadása. *Az állam haszna és fénye — úgymond — megkívánja, hogy a művészetben jártasakat, főleg a kiválóbbakat, a tehetségeket s magát a művészetet is ápolják és támogassák.* Azokat pedig, kik tehetségüket kiváló munkákkal már bebizonyították, jutalmakkal is kell ösztökélni, hogy hasznos és üdvös céljuk mellett megmaradjanak. Ezen az alapon ő is melegen ajánlja Donner szobrász kérelmének teljesítését.<sup>6</sup>

<sup>6</sup> Ugyanott: kelet nélkül.

## **AZ UDVARI KÉMEK, A MEGBÍZOTTAK ÉS TITKOS RENDŐRÖK AZ 1807. ÉVI ORSZÁGGYŰLÉS ALATT.**

### **I.**

József nádornak gróf Illésházy Istvánhoz intézett leveleiből tudjuk, hogy az országgyűlést már 1806-ban ki akarták hirdetni. Azonban Illésházy egy terjedelmes politikai tanulmányban kifejtette, hogy sokkal helyesebb lesz, ha az országgyűlést 1807-re hívják össze. Illésházy e tanulmányában alaposan kifejtette azokat a sérelmeket, amik az ország minden gondolkozó fiát aggodalommal töltötték el. Az uralkodó udvari háborúkat visel a franciák ellen. Rengeteg pénz- és emberáldozatot hozott az ország e célra az udvarnak, de semmi méltánylásban sem lett része. „Fáj — írja Illésházy — s fájni fog a magyar nemzetnek, hogy megkérdése nélkül szerencsétlen háborúkba keverték s e háborúk minden terhét úgyszólván egyedül Magyarországnak kellett viselnie”.

Illésházy ezután az ország mai romlásának okait tárta fel s követelte, hogy a békekötésekben magyar tanácsosok is részt vegyenek s hadi ügyekben is meghallgassák a magyarokat. A magyar nemzet — írja Illésházy — joggal követel-

heti, hogy a miniszterek és titkos tanácsosok között az ő fiai is szerepeljenek. A kormánynak az insurrectio állandósítását illető követelését Illésházy alkotmányellenesnek írta. A portális felkelésről pedig azt jelentette, hogy az csak nagy veszedelem idején vehető igénybe. A toborozás mértékét, szerinte, csakis az országgyűlések szabhatják meg. Az insurrectio katonasága idegenek vezetése alá nem adható.<sup>1</sup> Illésházy végül a bankócédulák apasztását s a hypothéka emelését sürgette.

Mindaz, amit Illésházy e hosszú felterjesztésben a nádornak írt volt, az ország sérelmeit s az ország követeléseit tárta fel. Ezek a tárgyak szerepeltek azután az 1807. évi országgyűlésen és mivel a kormány a sérelmeket orvosolni s a követeléseket teljesíteni nem akarta, az országgyűlés eredmény nélkül oszlott fel.

Érdemes megemlítenünk, hogy Stahl Fülöp, aki oly nagyszerűen nyilatkozott e kor magyar politikusaírói s helyet követelt részükre a kormányban, szintén írt egy előterjesztést az országgyűlés dolgában.<sup>2</sup> Ezt azonban nem a nádorhoz, hanem a bécsi kormányhoz intézte. Tudott dolog, hogy Stahl Fülöp a kormány szerencsétlen pénzügyi politikájának határozott ellensége volt. Előterjesztése tehát főleg finánciális szempontból figyelemreméltó. Ha — írja Stahl — a magyar országgyűlés két év alatt hatvan milliót szavazna meg, a bankócédulákat nem kéne szaporítani. Ha azonban ez idő alatt háborúra, vagy demonstrációra kerülne a sor, ismét nagy kiadás hárulna a monarchiára, A limevillei békességtől a pozsonyi

<sup>1</sup> Äusserung des Grafen Illésházy an den Palatin, Dubnicza, den 9. Sept. 1806. (A volt titkos rendőrségnek immár elégett levéltárából való az itt felhasznált anyag legnagyobb része. A más levéltárakból vett anyagot külön idézem.)

<sup>2</sup> Bécsi állami levéltár, 1807. márc. 25. Bécs. «Über den Nutzen und Erfolg des bevorstehenden ungarischen Landtags in finanzieller und politischer Hinsicht.»

egyességig az adót évi huszonöt millióval kellett emelni s mégis minden esztendő deficitel végződött. A pozsonyi békekötés óta az adót ötévi tartamra ötven millióval emelték s a kincstárnak még annyi pénze sem volt, hogy egyik vagy másik ezredet más tartományba helyezhette volna át. *Lehetetlenség az adók folytonos emelésével a bankócédulák szaporítását megszüntetni.* Hiszen ez úton az adóalanyok mennek tönkre. De ha Magyarország képes volna is két év alatt hatvan milliót adni, az árak rettentően emelkednének s két év alatt rákszerű betegség<sup>3</sup> szállna meg az államot. Aztán a magyarok ez adó fejében olyan dolgokat követelnének, ami az osztrák császárságra káros volna. Ha közben háború ütne ki, százhusz millió új bankócedula jönne forgalomba, a pénz értéke tehát rémítően esnék. A francia háborúk a legtöbb országot úgy kiszípolyozták, hogy betegség, éhség és kétségbeesés van mindenütt napirenden. *Ha az országot meg akarjuk menteni, a tévútakat osonnál el kell hagynunk. Céltudatosan, minden elmélettel és tapasztalattal ellentétben álló pénzügyi politikát követtünk eddig. Mi valóban az örvény szélén állunk s mi lesz velünk, ha háborúba keveredünk?*

Sem Illésházy, sem Stahl jól meggondolt felterjesztése nem volt hatással az uralkodóra és a kormányra. Ferenc császár titokban háborúra készült Napoleon ellen. Tehát pénzre és katonára volt szüksége. Ezért hívatta össze az országgyűlést. Mindaz, amit e két dolgon kívül a királyi előterjesztések mondtak, csak mézesmadzag volt — a rejtett cél elérésére.

Bár így állott a dolog, az uralkodó mindent tudni akart úgy az országgyűlési tárgyalásokról, mint az országban megnyilatkozó hangulatról is. E célra a titkos rendőrségen kívül udvari kéme-

<sup>3</sup> «eine Krebsartige Krankheit.»

ket s megbízottakat nevezett ki az országgyűlés tartamára.<sup>4</sup> Ezek az udvari kémek természetesen az udvar szája íze szerint írták jelentéseiket, azaz, hogy egekig magasztalták Ferenc császár hallatlan érdemeit, elmondták őt a világ legjobb uralkodójának, a népek legkegyesebb atyjának, stb. Az országgyűlés azon hazafias tagjait pedig, akik Ferenc császár követeléseit teljesíthetetleneknek hirdették, akik az úgynevezett «udvari háborúk» ellen küzdöttek s akik a tizenöt év óta összegyűlt sérelmek orvoslását követelték, teljesen hamis színben tüntették fel az uralkodó előtt s forradalmi szellemmel stb. vádolták őket. Az udvari kémek például Vay tábornoknak a főrendi táblán elmondott beszédjét elferdítve adták a király elébe s Ferenc megfosztotta Vayt tábornoki rangjától. Ez a dolog nagy mozgalmat keltett az országgyűlés mindkét tábláján. Maga a nádor írta Ferenc császárnak, hogy ne higgyen az udvari kémek hamis jelentéseinek. S Ferenc császár kénytelen volt Vay generálisnak a rangját visszaadni. Nem ok nélkül mondta tehát Dessewffy József a rendi táblán az udvari kémeket az emberi nem legutálatosabb s legaljasabb nemének! S vajjon kik voltak ezek?<sup>5</sup> Első helyen kell említenünk a zágrábi születésű Radichevich ügyvédet, aki sok országgyűlésen teljesített kém-

<sup>4</sup> Az 1807. márc. 7-én írta Sumeraw ő excellentiája Ferenc császárnak: «a legutóbbi kegyelmes kihallgatásom alkalmával Felsőged meghagyta, hogy jelentést tegyek, kik azok a megbízható emberek, akik a közeledő magyar országgyűlésen a rendek érzéseinek és gondolkodásmódjának megfigyelésére használni lehetne». (Én Ratoliska tanácsost és Ley, rendőrségi főigazgatót kértem meg s ők következőket ajánlották: Radichevichet, Leurs-t, Tröschert Kőszegről, Karlovitz bárót, Schustek generálist stb.)

<sup>6</sup> Az udvari spion ezt írta Dessewffy beszédjéről: «Graf Joseph Dessewffy zweiter Ablegat des Zempliner Comitates hielt gestern eine ungarische Anrede in der Cirkularsitzung. Der Inhalt dieser Rede war gegen die



szolgálatot. Ügyes és tanult ember volt s túlzásba ritkán esett. Volt idő, mikor ő maga is mint követ (absentium legátus) vett részt az országgyűlésen. De ekkor is a titkos rendőrség szolgálatában állott.<sup>8</sup> Kinevezett udvari kém volt Hoffmann pestvárosi tanácsos és Kollmayer ugyancsak pestvárosi belső ember. E kettőnek magyargyalázó jelentéseit az eredetiben terjesztették az uralkodó elé. Mindketten németül írták jelentéseiket. Udvari kém volt Leurs luxemburgi volt katonatiszt is. Több nyelvet tudó, értelmes és tanult férfiú volt ő, aki több országgyűlésen teljesített kém-szolgálatot. Érdekes és tanulságos jelentéseit az ország hangulatáról és szereplő embereinkről francia nyelven írta. Tröscher kőszegi tisztviselő is szerepel ugyan a kinevezett megbízottak közt, de tőle egyetlen jelentést sem sikerült találnunk. Nem szerepel a kinevezett udvari spionok közt, «*de Perin*», vagyis helyesebben *Kobielszky*, ám bár ő is ilyenféle kém volt. De ő Stadion miniszternek küldé jelentéseit.

A kémek tendőit úgy az uralkodó, mint a titkos rendőrség pontosan előírta.<sup>7</sup>

Ratoliska 1807. március 8-án írta volt a ké-

verabscheungswürdige, verwerfliche und niedrigste Gattung aller Menschen, wie er die Hofspionen nannte, gericht« etc. Ferenc császár okt. 3-án vette a kezébe ezt a jelentést. Sumeraw ő excellentiája azt írta a császárnak, hogy ez a pesti jelentés megérdemli a figyelmet. («Eurer Majestät allerhöchster Aufmerksamkeit würdig zu seyn scheint.»)

<sup>6</sup> A titkos rendőrség feje 1807. márc. 17-én írta neki, hogy jelentkezék Budán ő felsége kabinettitkáránál, Neuberger Andrásnál, ő majd tudtul adja a teendőket. («Ihren aufrichtigen Dank und Anhänglichkeit an die geheiligte Person, unseres allergnädigsten Souverains werthtätig zeugen zu können» etc.)

<sup>7</sup> Az uralkodó parancsa volt: «die Stimmung und Gesinnungen der ungarischen Stände aus dem Gange der Verhandlungen selbst sich am richtigsten zeigen wird» etc. (Dekret an den Herrn Hofrath von Ley 1807. márc. 15. Bécs.)

mekről és a megbízottakról, hogy a rendek érzéseit kell titokban kiszimatolnunk s őfelségének tudomására hozniuk. Ezért oly emberek kellenek, akiknek nagy az ismeretségük s összeköttetésük a nemesség és a papság között. Tisztviselőket, kik az udvar kegyétől függnék, e célra nem használhatni; mert gyanút keltenének. Németeket sem használhatni; mert a magyar nemzetet alkotmányának előnyei felfuvalkodottá és büszkévé tették; a németeket tehát nem jó szemmel nézi. A tót vármegyék követei között kémekül a cseheket lehetne használni. Mivel a huszártiszteket legalább az asszonyok szívesen látják, őket is igénybe lehetne venni, valamint azon ügyvédek is, kik a nemesek pöreit viszik. Azonban minden megbízásnak titokban kell történni, nehogy kompromitálják az udvart s magukat.<sup>8</sup>

Az udvari kémek, a titkosrendőrök és a megbízottak jelentései alapján az uralkodó kabinetirodája naponként kétszer kapott értesítést. Ez értesítések kevés kivétellel korholják, gyanúsítják s rágalmazzák az országgyűlés legkiválóbb tagjait, akik mint igaz hazafiak, nem az udvar, de hazájuk érdekeit tartották szem előtt. S a király és kormánya ilyen jelentésekből ismerte meg azokat a hazafiakat, akikről az osztrák Stahl Fülöp, mikor Pestre jött, azt írta volt, hogy minden párt kiváló embereit megismerte Budán és Pesten, kilenc hónapon át tanulmányozta a magyar viszonyokat s a magyar alkotmányt és sokat értekezett a magyar politikusokkal pénzügyi kérdésekben is. Be kell vallanom, — írja Stahl Fülöp Wallis miniszternek, — hogy hasonlíthatatlanul jobb fogalmat nyertem ez emberekről, mint a milyent a minisztériumban volt alkalmam szerezni. Teljesen a mi bűnünk, hogyha ez emberek a monarchia érdekében nem azok még, akiknek lenniök kellene.

<sup>8</sup> Wien, 1807. 8. März. Bericht.

Higye el excellenciád, szavamra mondom, ennek a nemzetnek van jelleme és fizionomiája.<sup>9</sup>

Az ilyen hang persze nem jutott Ferenc császár fülébe! Különben is ő szívesebben, olvasgatta az udvari spionok jelentéseit, akik kígyót-békát kiáltottak mindazokra, akik az ország sérelmeinek orvoslását s az alkotmány biztosítását sürgették az országgyűlésen. Lássuk már most, minő szerepet játszottak a kémek és a megbízottak ezen 1807. évi országgyűlésen.

Napoleon korának magyar országgyűlései sokkal fontosabbak voltak, mintsem hinnők. E néhez időkbén csak a magyar országgyűlésen nyilatkozhatott meg a monarchia hangulata; csak itt emelhettek szót az elviselhetetlen terhek miatt; csak itt tiltakozhattak az abszolutizmus túlkapásai ellen. És nemcsak az örökös tartományok, hanem a nyugati országok is figyelemmel kísérték országgyűléseinknek tárgyalásait, Ferenc császár azonban mindent megtéetett, hogy a külföld minél kevesebbet tudjon meg az országgyűlési tárgyalásokról. Az idegeneket, főleg a franciákat a kémek és a titkos rendőrök egész seregével figyellette. Ugyanezt tétette a hazafias követekkel is. Aztán gondja volt arra is, hogy a postát kellően ellenőrizzék s hogy a cenzúra kellően működjék. Azt is elrendelte Ferenc császár, hogy a Bécsben megforduló magyarokat pontos, de titkos megfigyelés alatt tartsák; mert ezek a magyarok bel- és külpolitikai államügyekről beszélnek s terjesztik ezeket övéik között.<sup>10</sup> Ugyanezt a paran-

<sup>9</sup> «Glauben mir daher Euere Excellenz auf mein Wort, diese Nation hat noch Charakter und Phisionomie» etc. (Stahl Fülöp Wallis gróf kamaraelnökhöz. — Volt közös pénzügyi levéltár, Hung. 1811. ápril 15.)

<sup>10</sup> «Die Stimmung der hier befindlichen Ungarn zum Gegenstande einer sehr genaueren, geheimen Beobachtung zu machen» etc' (Bécs, 1807. szept. 5.)

csot kapták már előbb a pesti és budai megbízottak is.

Bár minden emberit megtettek, hogy a külföld ne értesülhessen az országgyűlési tárgyalásokról; azért bizony igen helyes és alapos tudósítások jelentek meg a francia lapokban. Köllonits érsek hazafias beszédét például a legtöbb francia lap közölte.

Ferenc császár még az 1807. évi országgyűlés kezdetén szigorúan meghagyta, hogy a rendeknek a királyi előterjesztésekre adandó válaszát sem a lapokban, sem a folyóiratokban nem szabad közölni.<sup>11</sup> Sumeraw báró, a titkos rendőrség elnöke erre azt felelte a császárnak, hogy minden lehető megcselekszik ugyan, de mivel az országgyűlési tárgyalás nyilvános, nehéz lesz a dolgot elhallgattatni.<sup>12</sup>

Két nappal a jelentés után Sumeraw már kénytelen volt jelenteni, hogy a *Le Publiciste* című párizsi lap, mely évek óta Talleyrand herceg érdekeltsége, ismertette a magyar rendek tárgyalását és a királyi előterjesztésekre írt feliratot.

A nevezett lap május hó 31-i számában elég részletesen írt volt a rendek válaszáról s különösen kiemelte azt, hogy a magyar rendek idegenkednek a háborútól. A *Le Publiciste* jelzett száma körülbelül ezt írta a királyhoz intézett felterjezésről:

«A lapok -szerint a királyi kívánságok tárgyában folytatott hosszas és titkos tanácskozások után az országgyűlés végre válaszolt öfelségének, ami azonban nem került hivatalos formában nyilvánosságra. Tudni lehet azonban annyit, hogy e felirat néhány pontja váratlanul érte az ud-

<sup>11</sup> 1807. máj. 3. rendelet Sumeraw titkos tanácsoshoz.

<sup>12</sup> Bécs, 1807. máj. 29. A rendek nuncium-áról ezt írja Sumeraw a császárnak: «Hier eine sehr wiedrige Sensation gegen Hungarn gemacht habe und dass man daraus bange Schlüsse für die Zukunft zog».

vart. Bemutatunk belőle néhány fontosabb szemelvényt:

A rendek kéri a királyt, hogy a jövőben Magyarországba tegye át székhelyét.

Elismerik ugyan az állandó hadsereg felállításának szükségét, mindamellettt kéri őfelségét, hogy ne emelje szükség nélkül a csapalétszámot, lehetőleg csökkentse a hadikiadásokat s csak az önként jelentkező ifjakat vegye fel a seregbe. Mivel Magyarország egész katonai rendszere védekező jellegű, *a rendek lehetőség határáig kerülni óhajtják a háborút s annak okául semmiféle politikai nagyravágyást sem fogadnak el.* Kéri a királyt, hogy az 1608. és 1613. években hozott alkotmányos rendelkezés értelmében a magyarokat mindig vonja be tanácskozásaiba.

Mivel a bankjegy- és rézpénzinfláció eltüntetette az ezüstöt és aranyat, Magyarország kereskedelmét kellene fellendíteni; ezt nagyban elősegítené a szabad terménykivitel és a különböző vámmoknak, illetékeknek megszüntetése. Kéri a bankóprés megállítást, valamint a magyarországi és erdélyi bányák hasznosabb kiaknázását.

Végül megújítják Erdély, Horvátország, Fiume és Trieszt bekebelezésére vonatkozó kérelmüket.»

Ezt a tudósítást, mely az udvart igen kellemtelenül érintette, a nevezett lap Bécsből kapta május hó 18-án.

A kémek s a titkos rendőrök felsőbb utasításra különösen azt igyekeztek kinyomozni, hogy az országgyűlés tagjai miképpen vélekednek a franciákról s hogy nincsenek-e velük holmi összeköttetésben? A követek jól tudván, hogy mindeütt spionok veszik körül, eléggé óvatosak voltak s csak bizalmas körben beszélgettek a franciákról. A kémek és megbízottak tehát igen keveset jelenthettek felsőbb helyre e tárgyról. Pedig bizonyos dolog, hogy az országgyűlés tagjai között

igen sok franciabarát akadt. Az 1807. év elején jelentették Bécsbe, hogy Rosty János ügyvéd Pesten agyonlőtte magát, Rosty Kazinczyval és társai-  
val együtt került a börtönbe.<sup>13</sup> Az 1798. évben szabadult ki. Rosty — jelenti a, megbízott — veszedelmes felforgató ember volt, aki a francia nemzetért lelkesedett.

Április havában jelentették a kémek, hogy fényes egyenruhában francia generális járogat egyik tisztjével Pesten s nyilvános helyeken is ilyen egyenruhában jelenik} meg. A kémek léptenyomon követték őt, de lakását mégsem tudták megtalálni. A náluk okosabb Leurs egyszerűen megismerkedett az állítólagos francia generálissal s így tudódott ki, hogy ő nem generális, hanem amerikai tengerész kapitány,<sup>14</sup> akit Spitzernek hívtak, magyar zsidó s testvérét jött meglátogatni.

A kémek felsőbb rendeletre nagy odaadással szimatolták, nincsenek-e a követek néminemű összeköttetésben a franciákkal s nem tett-e nekik valamelyes ígéretet Napoleon? A király elé került jelentések szerint a kémek erre nézve semmi bizonyosat nem tudtak kikutatni. De azért folytatták ez ügyben a kémkedést.

Érdemes megemlítenünk, hogy már az országgyűlés megnyitása előtt titkos jelentés<sup>15</sup> írta volt, hogy igen sok idegen zsidó van Pesten és Budán, akik folyton gyűléseznek egymásközt és élénk levelezést folytatnak. *Ezek a zsidók a franciák császáraját: Bonaparte Napóleont megváltó-  
juknak tartják.*<sup>16</sup> Jobb lenne — írja a titkos kém —, ha az országgyűlést Pozsonyban tartá-

<sup>13</sup> «Als Mitglied der ungarischen Staatsverbrecher.»

<sup>14</sup> Buda, 1807. máj. 9. Leurs francia jelentése.

<sup>15</sup> Auszug aus einem geheimen Rapport, Pest, den 31. Jänner 1807.

<sup>16</sup> «Sie halten den Kaiser der Franzosen Napoleon Bonaparte für ihren Erlöser.»

nák; mert e város közelebb esik Ausztriához. Mindén politikus és patrióta beláthatja ennek fontosságát. Hiszen a rendek már most hirdetik, hogy addig semmiféle királyi előterjesztést nem tárgyalnak, míg a sérelmeket nem orvosolják. Mindez nem történnék meg, ha az országgyűlést Pozsonyban tartanák.

Ápril hó 30-án jelentette az egyik udvari kém, hiába kutatott, hiába szaglászott mindenfelé, idegen befolyás érvényesülésének nyomára nem akadt. Az országgyűlés tagjai öfelségét bensőleg szeretik. Mondanunk sem kell, hogy francia befolyásról szól ez a jelentés.

Május hó 10-én jelentette Pestről Schwarzleitner a rendőrség fejének és az udvari kabinetnek,<sup>17</sup> hogy Léon de Praix francia kurír Pesten lakik. Konstantinápolyba kellett volna mennie, de Temesvárott azt hallotta, hogy az utak nagyon bizonytalanok, tehát visszatért Pestre. Itt — írja Schwarzleitner — minden lépését figyeljük. Kezessekedem róla, hogy ez kitalált mese s ez az ember finom kém,<sup>18</sup> *A magyar patrióták folyton a franciák győzelmeiről beszélnek. Lehetetlen ez emberek között élni!*<sup>19</sup>

Íme e német kém azért nem érzi magát jól az országgyűlésen; mert a patrióták lelkesedéssel beszélnek a franciák győzelmeiről!

Azt is megírja ez az ember, hogy a követek egy nyomorult színész-bandát hoztak itt össze nagy fáradsággal («eine elende, ungarische

<sup>17</sup> Ezt egy magyar udvari kém jelentette először az udvari kabinetirodának. Ez a magyar kém — Leurs szerint — a követek közt kémkedett.

<sup>18</sup> 1807. máj. 10. «Ich büрге davor, dass dieser Mensch ein ausgemachter, aber feiner Spion sei» etc.

<sup>19</sup> «Täglich verbreiten die ungarischen Patrioten grosse Siege der Franzosen über die Russen. Es ist nicht auszuhalten unter diesen Leuten zu leben.»

Komedienbanda alhier mit vieler Müh zusammengetrieben»). *A magyar színelőadások alkalmával a színház zsúfolva van, ha ellenben szép német darabot játszanak ott, akkor a színház üres!*

Mint franciabarátot jelentik fel a kémek Eszterházy János grófot és barátját Benyovszkyt. Eszterházy gróf — írják június 12-én — azt fejtegette, hogy a császár az országgyűlési előterjesztésekben parancsokat adott. Ez képtelen dolog, öfelségének nincs joga parancsolni — monda Eszterházy — s ő tüzelni fog e hang ellen. Eszterházy társaságában volt egy idős asszony is, aki a legnagyobb franciabarátnak mutatta magát. Ez a hölgy — írja a kém — az idős Desseffy grófné. Eszterházy a társaságnak olyan újságokat mondott el a hadviselő felekről a franciák előnyére, melyek bizonyossá teszik, hogy ő biztos híreket kap a franciáktól. De majd lesz rá gond, hogy levelei konfiskáltassanak.<sup>20</sup>

Minél tovább tartott az országgyűlés, a kémek annál többször hangoztatták a patrióták barátságos érzését a franciák iránt, aztán Napoleon befolyását az országgyűlésre.<sup>21</sup> Kollmayer december 4-i jelentésében már azt írta, hogy a magyarok nyugattól (vagyis a franciáktól) vagy északról várnak ugyan segítséget, de védőt hiába keresnek.

Vajjon miért volt az uralkodó annyira kíváncsi a magyarok hangulatára s a franciák iránt érzett ragaszkodására? Mért kellett neki naponként kétszer jelentést adni az efféle ügyekben? A felelet e kérdésekre nem nehéz. Ferenc császár

<sup>20</sup> «Dieser Correspondenz entgegen zu arbeiten oder selbe zu erforschen, bitte ich um die gütige Belehrung» etc. 1807. jún. 12. (An den k. k. Herrn Rath von Rattoliska hochwohlgl. in Wien.)

<sup>21</sup> 1807. szept. 4-i jelentés.



titokban már készülődött a Napoleon ellen indítandó háborúra. Az országgyűléstől csak pénzt s katonát akart. A sérelmek orvoslásával annál kevésbé törődött; mivel a magyar alkotmány megváltoztatásának tervével foglalkozott. Ezért írták néki a kémek egészen nyíltan, hogy a magyar alkotmány öfelsége lábai előtt csak alkalmatlan kolonc.

Hoffmann pesti tanácsos csak 1808-ban jelentette a titkosrendőrség fejének, Hager bárónak s ez meg öfelségének, hogy a francia barátság a követek közt csillapodófélben van; az egyenlőség, a szabadság és a testvériség eszméje sem hódít már annyira. Az országgyűlés Pozsonyban sokkal csendesebb és engedékenyebb lesz. Hiszen — írja Hoffmann — az egész ország tudja, hogy Pozsony mellett Köpcsényben négy német lovaszrezd s nyolc német gyalogrezd táborozik megfelelő tüzérséggel. Mondják ugyan, hogy a katonaságot nem az országgyűlés ellen helyezték oda, de hát azért mégis megvan a hatása.<sup>22</sup>

Íróinknak a régi országgyűlések ismertetésénél eddig nem igen tűnt fel, hogy Ferenc abszolutisztikus korában egy-egy országgyűlésen a követek között negyvennél is több alispán szerepel. S ezek az alispánok tanult, okos emberek voltak, akik nemcsak a közigazgatás, de a politika terén is helytállottak magukért. Mivel az alispánok jórésze a hazafias pártnak volt a híve s mivel az udvar túlzó követelései ellen küzdöttek, a bécsi kormány megbízottjai, kémjei és rendőrei állandóan kiabálóknak (Schreier) vagy «nem-Zefteü»-éknek nevezték őket. Ez utóbbi elnevezést azért kapták, mert a bécsi kormány hihetetlen követeléseiire «nem lehet»-tel feleltek. (*«Sie schon*

<sup>22</sup> Pest, 1808. júli 27. Hoffmann Hager báróhoz. Hager báró aug. 2-án terjesztette ő felsége elé Hoffmann jelentését.

*längst nicht ohne Grund die Nemlehet-s genannt werden.»)*

A hangulat Magyarországon — írja az egyik kém — nagyon nyomasztó. A rendek jogait akarják erősíteni és kiterjeszteni s a népet tovább is rabszolgaságban tartani. Mindez soha úgy nem mutatkozott, mint a mostani országgyűlésen. A rendek félelemből lármáznak. II. József idejében még álmodhattak arról, hogy a porosz udvar alkotmányuk védelmére közbenjár; mert akkor ott is és itt is a protestantizmus tartá kezében a hatalmat. S ez a hatalom 1790. óta még növekedett is. De ezek az idők már elmúltak. A protestantizmus rettentő rázkódítást szenvedett s a katolikus vallás nyerte el az elsőséget.<sup>23</sup> A nemesek és a követek kiabálnak az alkotmányért; mert előre látják s látniok kell, hogy ez az alkotmány elavult, idejét múlta s a mostani világszellem mellett fent nem tartható. *Az ország városaiban jelentékeny haderő van s e körülmény meggondolásra bírhatná a magyarokat; mert a legkisebb mozgalom esetén is a kiabálókat hamarosan elnémítják.*

Az 1807 április 6-án jelentették Ferenc császárnak, hogy az úgynevezett kiabálók mi mindent várnak a jelen országgyűléstől. A többi közt követelni fogják, hogy a minisztereknek és az államtanácsosoknak legalább fele magyar legyen, hogy a nemzet imígyen jólétesült legyen a külügyekben; mert nem akarja, hogy az örökös tartományok javára föláldoztassék s nem akarja, hogy olyan háborúkra kelljen áldoznia, melyek néki nem kellenek. Az államadósság átvételéről — mondják a kiabálók — szó sem lehet. Elődeinknek nagy érdekük, hogy hazánkat eddig si-

<sup>23</sup> «Der Protestantismus hat ein sehrekliche Erschütterung erlitten, die Katholische Religion hat die Oberhand erhalten» etc,

került megmenteniök az államadósságoktól és az osztrák finans-rákfenétől.

E bevezetés után a titkos megbízott megírta volt, hogy beszélt Aranyossy Pál komáromi szolgabíróval, aki 1790 óta néhány évig testőr volt. Szerinte két szelíd, okos és egymásután következő uralkodó: III. Károly és Mária Terézia az ország alkotmányát és szabadságát teljesen elgyengítette, kijátszotta és feledésbe terelte. Ám II. József alkotmányunk ellen intézett nyílt támadásával akaratlanul is megmentette azt. Ezek a dolgok eredményezték azt, hogy *a magyar alkotmány minden igaz és óvatos hive oly mértékben bizalmatlan a király király iránt, amily mértékben ez Mária Terézia nyomdokait igyekszik követni, mert több veszély fenyeget minket egy második Mária Teréziától, mint egy új második Józseftől*, akinek célját mindjárt az első lépésnél felismerték. Hazánknak — monda Aranyossy — az a szerencséje, hogy alispánjai közt hazafias és állambölcs férfiak vannak, akik értik, mint kell - az országos ügyekben való döntést a tudatlan s csúszó mágnások és főispánok kezéből kivenni. *Ezek a hazafias alispánok a mágnás udvaroncok kizárásával titkos egyetértésbe léptek.* A király már ezen (1807. évi) országgyűlésen látni fogja e politikai megegyezés hatását.<sup>24</sup>

Megpróbáltam, — írja a megbízott, — hogy ez egyesülés természetéről és tagjairól valamit megtudjak Aranyossytól, de hiábavaló volt minden igyekezetem.<sup>25</sup> Erre én figyelmeztettem őt, hogy a mostani országgyűlés alkotmányos vív-

<sup>24</sup> «In ein eigenes, geheimes Einverständnis getreten.»

<sup>25</sup> «Über die Natur und die Mitglieder dieser Verbindung versuchte ich ohne Erfolg durch Nebenfragen mehreres zu erfahren.»

mányok kieszközlésére és a királyi hatalom megnyirbálására nem alkalmas.

Pestre menet ugyanaz a megbízott tanulmányozta az általános hangulatot s arra a meggyőződésre jutott, hogy a nemesség egyáltalán nem kedveli Ferenc császárt és királyt s szakadatlanul igen illetlen és vakmerő kifejezésekkel kisebbiti. A főpapok és a mágnások ellenben hódoló alázattal viseltetnek őfelsége iránt.

## II.

Majláth, április 10-én adta a rendeknek tudására őfelsége kívánalmait. E szerint őfelsége Magyarországon olyan intézkedéseket akar tenni, melyek által a külső biztonság, a rend, a belső háztartás, a gyors igazságszolgáltatás és a nemzeti ipar emelése elérhető legyen. E célból őfelsége követeli a katonaság szaporítását, az ezredek kiegészítését, a megfelelő költséget (adó alakjában), továbbá a nemesi felkelésnek állandó katonasággá való alakítását, hogy bármikor készen legyen. Mivel a húsz év óta tartó háború a kincstárt teljesen kimerítette, a rendeknek segíteniök kell adó vagy kölcsön útján az államháztartás bajain. A rendek ezenkívül gondoskodjanak jobb igazságszolgáltatásról, váltótörvényszékekről s rendezzék az árvák ügyeit, őfelsége a rendek követelményeit és sérelmeit is meghallgatja.

Ami jó és hasznos akadt a királyi előterjesztésekben, az csak a megszokott mézesmadzag volt.

Ugyanezt kell mondanunk a nádor beszédjéről is. Ő is mézes-mázos hazafias húrokat pengetett ugyan, de azért azon volt, hogy az udvar követeléseit az országgyűlés teljesítse.

A országgyűlés megnyitása után már jelentették a kémek legfelsőbb helyre, hogy *«a mi jószágos uralkodónk atyai szeretetteljes gondoskodása*

*soknak szeméből könnyeket csalt*».<sup>26</sup> A királyi előterjesztések általában tetszenek.

A magyar források a rendek ezen meghatottságáról mit sem tudnak. A fentebbi jelentés után négy nappal már maguk az udvari spiónok jelentették, hogy a császárné halála az országgyűlésen semmi részvétet nem keltett.<sup>27</sup>

Az első beszédet az országgyűlés megnyitása alkalmával a rendi tábla elnöke: Semsey András mondta. Szerinte Magyarország boldogan és a béke áldásait élvezve tanácskozhatik a haza javán. Ezért mérsékletre s nyugodt megfontolásra van szükség. Meg kell gondolnunk, — monda — hogy királyunk mi mindent vár ez országgyűléstől; meg kell gondolnunk, hogy a szövetséges népek — sőt egész Európa — mit remél a rendektől.<sup>28</sup>

Megkezdődvén az országgyűlési tárgyalás, a kémek és a megbízottak a titkosrendőrséggel együtt seregével írták a jelentéseket. Radichevich tömérdek jelentése közül felemlíthejjük az április 24-én keltezett jelentését. Minden idegent — írja Radichevich — meg kell figyelni s mindegyiknek jelentkeznie kell a főudvarmesteri hivatalnál. A leveleket, mik külföldre vannak címezve, úgy a budai főpostahivataiban, mint a bécsi postahivatalban is vizsgálat alá kell venni. Az utóbbira azért van szükség, mert az idegen levelezők óvatosságból idegen cím alatt Bécsből küldik el leveleiket.

Radichevich ezután megírja, hogy az udvari ebéden a császár legjobban a zágrábi püspököt tüntette ki. Károly főherceg («a generalissimus») hadsegédei csupa németek. A kerületi ülésen a rendek elhatározták, hogy a királyi előterjeszté-

<sup>26</sup> «Habe ich selbst mehrere wahrgenommen, welchen die väterlich liebevolle Vorsorge unsers gnädigsten Monarchen — Thränen hervorlockten.» (1807. ápril 10.)

<sup>27</sup> 1807. ápril 15. jelentés.

<sup>28</sup> Acktenstücke des ungarischen Landtags.

sekre reprezentációt terjesztenek fel őfelségéhez s ebben kifejtik, hogy a magyar katonaság és az inzurrekció csak az országot köteles védelmezni. A béke és a háború ügyének eldöntése az uralkodónak és a törvényhozásnak közös joga.<sup>29</sup> Kimondták a rendek a kerületi ülésen azt is, hogy minden egyes királyi előterjesztésnél a megfelelő sérelmeket is tárgyalni fogják. Az uralkodóhoz intézendő felterjesztés megírásával Dessewffy bízott meg. ő már elkészült a munkával. Mondják, hogy igen mérsékletes hangon írta meg, mert a nádor több ízben magához hívatta s mérsékletre intette őt.<sup>30</sup>

Május hó 14-én jelentette Radichevich, hogy a «deputatio mixta diaetalis» választása megtörtént. Két deputációt választottak, egyiket a királyi előterjesztések, a másikat a sérelmek ügyében. Az első deputáció 66 tagból áll, a második 55-ből. A választást mesteri módon hajtották végre. A sérelmek és a követelések jórésze például a kamarához tartozik s a kamara elnökét, Szécheny grófot nem választották be a deputációba. A derék Drevenyák udvari tanácsos sem került be egyik deputációba sem.

E küldöttségek tanácskozásából a hallgatóság ki van zárva s így ezekről nem küldhetek tudósításokat. Egyébként tudósításaimat naponként lepecsételve küldöm az udvari kabinetnek s az továbbítja Bécsbe. Szombaton várják ide őfelségét.

Schwarzleitner jelentése szerint ugyanis őfelsége május hó 8-án Mezőhegyesre, Károly főherceg pedig Temesvárra utazott. Stift udvari tanácsos meg Pestre jött, hogy a trónörökös hazavigye Bécsbe. Stadion gróf is tegnap utazott

<sup>29</sup> «Dem Lande aber mit dem Monarchen zusammen vi potestatis legislativae das Recht veranlassen werde über Krieg und Frieden zu bestimmen.»

<sup>30</sup> Pest, 1807. ápril 24.

Bécsbe, de e hó 14-ig valamennyien visszatérnek Pestre.<sup>31</sup>

Egy másik jelentésében írta volt Schwarzleitner Pestről Ratoliska udvari titkárnak: *ön nem is hiszi, mennyi bosszúságot okoznak itt a jó császárnak. A legtöbb követ hallani sem akar az adó növeléséről; hangosan beszél, hogy a király kezdte a háborút s ő kötötte a békességet a nélkül, hogy a törvények értelmében a nemzetet megkérdezte volna.* Emiatt ők semmibe bele nem egyeznek. Az ezredek kiegészítésébe belemennek ugyan, de csakis önkénytes toborzás útján. A váltótörvényszék behozatalát általában ellenzik. Ellenben kívánják a harmincad eltörlését és a szabad kivitel; kívánják azt is, hogy az uralkodó hat hónapon át Magyarországon lakjék; mivel a római császári címet már úgylis letette. A bankócédulák megszüntetése ügyében a követeknek már kész tervük van. Igen tekintélyes emberek mondják, hogys a király célját könnyebben elérhetné, ha a királyi előterjesztések felolvasása vegyes ülésen történnék; mert ez esetben a kiabáló, és nyugtalanzkodó nemesek a nádor jelenléte miatt inkább hallgatnának. Aztán az ilyen vegyes ülésen mindent latinul tárgyalnak s a nemesek e nyelvet nem bírják úgy, mint a magyart, így aztán kénytelenek lennének hallgatni. Azt is beszél, *helyes volna, ha a király megnyerné a kálvinistákat; mert ezek küzdenek ellene legjobban.* Ezt a célt kinevezésekkel s rendjelek adományozásával lehetne elérni.<sup>32</sup>

<sup>31</sup> Schwarzleitner megírja e levelében, hogy az országgyűlés kezd rossz fordulatot venni. A főrendi tábla két pártra szakadt s a nádor kezd a rendek követeléseihez közeledni. Radichevich azonban azt hiszi, hogy a császárt e tárgyban helytelenül értesítették.

<sup>32</sup> «Dem wirklich k. k. Herrn Rath und Hofsekretär von Radoliska hochwohlgeboren in Wien.» (Pest, 1807. ápril 28.)

E sorok írója két nappal későbbben már maga írta Ratoliskának, hogy a kabinetiroda megkapta fentebbi jelentését.

Május hó 4-én Scherasmin név alatt rejtőzködő ember, aki magát magyar nemesnek vallotta, Ley udvari tanácsosnak jelentette, hogy ő meggyőződésből és a legfelsőbb szolgálat iránt való szeretetből minden parancsot híven igyekszik teljesíteni. Ami azon kérdést illeti, mi újság Pesten? erre a pontos felelet sok tevét megtöltő terhet jelent; mert *nálunk mindenütt a patriotizmust hirdetik*. De ez a patriotizmus egoizmussá fajul; mert fizetni senki sem akar s mindenki a társuralkodó és a törvényhozó szerepét játssza. Hogy újságot is jelentsek, hát megírom, hogy három hét óta azon vitatkoznak, hogy a királyi előterjesztéseket a sérelmek elintézése után tárgyalják-e? A királyi követelések esetleges teljesítése fejében a királyt arra szeretnék szorítani, hogy felségjogairól részben lemondjon. Így például azt követelik, hogy a király a nemzet beleegyezése nélkül háborút ne izenhessen, békességet ne köthessen. A vámok eltörlését, a bankócédulák beváltását s jó értékű pénz forgalombahozatalát is követelik. Adná az ég, hogy jó uralkodónknak elég ideje lenne arra, hogy e nyugtalan emberekbe az uralkodó iránt való szeretetet és félelmet ismét beléolthassa s őket ráncbaszedhesse.<sup>33</sup> Én intézkedtem, hogy őfelsége minden kerületi és országos ülésről, deputációkról, konferenciákról s összejövetelekről pontos értesítéseket kapjon. Ezekből őfelsége névleg megismeri azokat a mágnásokat s követeket véleményükkel s argumentumaikkal együtt, akik a király kívánságait ellenezik. Még mielőtt őfelsége a mi szakmánkból valakit meg-

<sup>43</sup> «Die Mitregentschaft dieser Herrn, so in widersinnigem Schreien und Lärmen, oder wohl gar in Aufwieglung der noch ruhigen Gemüther bestehe, wird sich Wieder nach und nach verlieren.»



bízott volna, én már mint követ idejöttem s így mindenüvé szabad bejáratom van, tehát öfelségének napról-napra szolgálatára lehetek. Azt titokban tartom, hogy itt irodát tartok fenn. Sajnos, vagyoni viszonyaim és jellemem nem állanak arányban jóakaratommal. De a kislelkűségtől igyekszem szabadulni, hogy a legjobb császárnak és királynak javára szentelhessem erőimet.<sup>34</sup>

Egy Pestről május 7-én keltezett jelentés,<sup>35</sup> mely ugyancsak a titkosrendőrséghez szolt, s melyet Radichevich írt, tudomásul adja, hogy öfelsége számára írásban küldi az országgyűlésről szóló tudósításokat. Vajjon elolvassa-e öfelsége, azt ő nem tudja; de kötelességét szívből teljesíti, amint az minden hálás alattvalónak kötelessége. Én — írja — minden ülésen jelen vagyok s éjjel írom jelentéseimet. Az országgyűlési tárgyalások semmivel sem haladnak előre, formalitásokon nyargalnak, üres szavak felett vitatkoznak. Mindent megfigyeltem, mindent megvizsgáltam, de idáig nem tapasztaltam, hogy a tárgyalásokra idegen hatalomnak volna befolyása.

Ezenközben javában folyt az országgyűlési tárgyalás. A rendek tizenöt év sérelmeinek orvoslását sürgették s amíg ezeket nem orvosolják, a királyi követelések tárgyalásáról hallani sem akartak. A főrendek, akikben az egy Illésházy István grófon kívül a hazafias érzés mélyen szendergett, az udvarnak alázatos és főhajtó jobbágyai lévén, a császár minden kívánságát teljesíteni igyekeztek. Érdekes jelenség, hogy még az udvari kémeknek és a titkos rendőrség embereinek jelentése szerint is *a nemesség jogi tudás és*

<sup>34</sup> Jelentését ezzel fejezi be: «Végre az én óhajom is teljesült részben. A Mindenható ugyanis Orczy László bárót e világból egy csöndesebbe helyezte s így több rosszat nem tehet hazánkban». (Pest, 4. May 1807. An den kay. kön, Hofrath, Herrn Erhardt Edlen von Ley.)

<sup>35</sup> J3. R. aláírással.

*elszántság dolgában, valamint a magyar és a latin nyelv ismeretében messze felülmulta a főrendeket.* Az ügyvédi fogásokhoz is a rendek értettek, akik a *corpus juris*) mellett nevedektek fel.<sup>36</sup> Mondanunk sem kell, hogy a magyar források még inkább kiemelik a rendi és a főrendi tábla tagjai közt levő nagy különbséget. Ez a különbség különösen a hazafias érzés és gondolkozás terén volt nagy.

A megbízottak és a kémekek minden ülésen jelenlétben, majd minden ülésről küldtek jelentést Bécsbe. Olykor még a tárgyalások alatt is írtak a kabinetirodának az ülésteremből. Az 1807 május 7-én például igen viharos ülés volt a rendi táblán. A főrendek ugyanis mindenáron lehetlenné akarták tenni a sérelmek tárgyalását. E napon tehát a követek azzal a meghagyással küldöttek deputációt a főrendi táblára, hogy addig ne távozzanak onnét, míg a főrendek határozott választ nem kapnak, vajjon előveszik-e végre a sérelmek tárgyalását.

Mikor ez történt, a kémekek és az udvari megbízottak, az alsó táblán a karzaton figyelték a tárgyalás menetét. Egyikük (Radichevich) azonnal papírt vett elő s megírta a kabinetirodának, hogy a főrendekhez küldöttséget menesztenek a sérelmek ügyében s azonnal való választ követelnek. Intézkedni kell, — írta Radichevich, — hogy a főrendi tábla ülését holnapig nyújtsák. Ez az intézkedés meg is történt. A kalocsai érsek hosszú és unalmas beszédet tartott, mely csak négy óra után ért véget.<sup>37</sup> Mivel úgy a rendi deputáció tagjai, mint a főrendek már ebédelni szerettek

<sup>36</sup> «Der Adel am Rechtsgehrsamkeit, Entschlossenheit und an Fertigkeit der lateinischen und Landessprache die Magnaten überwiegt.» (Pest, 1807. máj. 7.)

<sup>37</sup> «Der ohnehin bekannte langsamere Sprecher Bischof von Kalocsa musste ein äusserst schläfrige und langweilige Rede halten» etc.

volna, mindenki szívesen fogadta az ülésnek másnapra való halasztását.

Bármily ügyesek voltak is a titkos kémek és a rendőrök, azért bizony sok baklövést, követtek el. Még a rendkívül ügyes Leurs is elvetette néha a sulykot, ő jelentette például legfelsőbb helyre, hogy két szürkeruhás férfiú merényletre készül a Budán tartózkodó király ellen. Ezt a hírt Leurs egy budai leánytól s annak szülőitől hallotta. Ferenc császár — amint gondolhatjuk — nem nagyon örült e furcsa hírnek. El is rendeltei azonnal a megfelelő intézkedéseket; de azt is meghagyta, hogy minden a legnagyobb titokban történjék. Leurs erre magához vette Hoffmann városi tanácsost és udvari spiónt s ketten elmentek a leány szülőinek lakására. Itt aztán a vallomásokból kisorsult, hogy az egész merénylet csak kitalált mese. Én — írja Leurs — tizenegy óra előtt megnyugtattam tehát őfelségét s fejemmel kezeskedtem, hogy e részről semmi veszély sem fenyegeti magas személyiségét.<sup>38</sup> Másnap Hoffmann házába rendeltük az apát és leányát s mindketten bevallották, hogy hazudtak, nyomorúságukban ez úton akarván segélyhez jutni, őfelsége, — írja Leurs, — akinek jóságos szíve sohasem hazudtolja meg magát, elfeledte ez emberek bűnét, melynek szülőioka amúgy is a nyomor volt s 50 frt-ot adatott nekik — bankócédulában.

Június hó 4-én Leurs Budáról jelentette, hogy a rendek hajlandók ugyan bizonyos engedményekre, de a dunai kerület követői visszautasították azokat, ők makacs és illetlen modorban szegülnek ellene, ami lázongást szül minden jóérzésű emberben s végül a legemberségesebb és a

<sup>38</sup> «je fus assez les onze heures du matin assurer sa Majesté et donner ma tête pour garant, que sa personne auguste ne courait ducun danger de ce chef-ci.» (Bude le 4. juni 1807.)

legbéketűrőbb fejedelmet is, kihozzák sodrából.<sup>39</sup> E lázongók élén Balogh János komáromi alispán áll. Öfelsége — írja Leurs — türelmetlenül várja a tanácskozások eredményét s meghosszabbította budai tartózkodását. A főrendek deputációt akarnak hozzá küldeni, kérvén, maradna még Budán s itt ülné meg a császársága évfordulóját.

Azok között, akik az országgyűlésről titkos jelentéseket küldtek, szerepel bizonyos Perin nevű egyén is. Kalandor volt ő, akit igazában *Kolbielszky-nek* hívtak s mazuriai lengyel nemes volt. I. Ferenc trónraléptekor osztrák szolgálatba lépett.<sup>40</sup> Kolbielszky nem mindennapi ember volt, kitűnő megfigyelőtehetséggel és éles ésszel rendelkezett, de szenvedélyessége sokszor nagyon is elragadta. Gyűlölte az oroszokat, a poroszokat, aztán Napóleont is. A mi nemzetünk iránt sem érzett semmi jóindulatot. Jelentései tehát jórészt magyarelleneseek. De Ferenc császár éppen ezért érdeklődéssel olvasságta e jelentéseket s nem egyszer kiadatta azoknak, akikről szólottak.<sup>41</sup> Kolbielszky ilymódon sok ellenséget szerzett magának. O'Donnel pénzügyminiszter, akit szintén megtámadott, elfogatta őt s a szegény Kolbielszky tizenhét évben Lipótvárott raboskodott, a nélkül, hogy elítélték volna.

Kolbielszky az 1807. évi országgyűlésről küldött jelentéseit mind francia nyelven írta s vala-

<sup>39</sup> «Mais les députés des districts du Danube s'y refusent avec une opiniâtreté et une indécance, faites pour révolter chaque homme a raison et à sentimens et pour faire jurer leur perte par le Souverain, le plus patient et le plus humaine» etc.

<sup>40</sup> Thugut volt a pártfogója.

<sup>41</sup> Kolbielszky nemcsak jelentéseket írt volt az országgyűlésről, de bele is avatkozott az események folyásába. A felső és az alsó tábla tagjai közt például kormánypárt toborzását próbálta. E célból közelebbi összeköttetésbe lépett Mednyánszkyval s Amadé gróf személynökkel s ezekkel igyekezett a rendekre hatni.

mennyit Stadion külügyminiszterhez intézte. Ami természetes dolog, mert Kolbielszky, mint az államkancellária alkalmazottja működött Budán az országgyűlés alatt.

Kolbielszky az országgyűlésről több ízben szóbeli jelentést is tett miniszterének. A hazafias ellenzék tagjairól, akikről osztrák államférfiú írta.<sup>42</sup> hogy méltóan foglalhatnának helyet a miniszterek között, Kolbielszky is csak úgy ír, mint a többi titkos kém. Szerinte ugyanis *a kisszámú, megvadult és túlzó kiabálók a császár akarata ellen küzdenek. Velük szemben a többség gyöngé és gyáva! A megdühödt kiabálók zsarnoki befolyása cselszövéseken és ékes szónoklatokon alapszik.* Ez a befolyás az országgyűlés bezárása után elveszti a talajt. Sajnos, mindez minden újabb országgyűlésen megújul, mert a kialakult párt-szellem magával ragadja az embereket, még ha érdekük ellen van is.<sup>43</sup>

Tudott dolog, hogy I. Ferenc és az országgyűlés felfogása között áthidalhatatlan volt az ellentét. Ferenc pénzt és katonát követelt s a királyi jogok gyarapítását kívánta. A rendek az alkotmány biztosítását, a sérelmek orvoslását követelték. A király titokban háborúra készült, a rendek meg békességet akartak. Épp ezért azt hangoztatták, hogy a háború és béke kérdésének eldöntését a király és az országgyűlés csak együttesen gyakorolhatják. A rendek nem akarták, hogy az örökös tartományok érdekéért Magyarország fiai vérezenek.

A főrendek túlnyomó többsége nem ismervén sem a magyar érdeket, sem a magyar érzést s magyarul sem tudván, az udvar minden kívánsá-

<sup>42</sup> Stahl Fülöp, aki Wallis pénzügyminiszter javaslatait helytelenítette.

<sup>43</sup> Bécsi állami levéltár: Hungarica Comicialia 411. fasc. Berichte des Perin an den Minister des Äussern Grafen von Stadion. (Az egész jelentés francianyelvű.)

gát oly parancsnak nézte, melyet feltétlenül teljesíteni kell.<sup>44</sup>

Kolbielszky avagy Perin természetesen az utóbbiakkal tartott. S amíg ezeknek felfogását helyesli, addig az alsóház kiváló tagjairól ugyancsak kicsinylőleg nyilatkozott. Valóban — írja május 11-én Budáról a külügyminiszternek — az ülések szármalmas lefolyása csak megbotránkozást kelt az emberben. *Nyomorúságos szójátékon nyargal itt mindenki; sehol egy jól átgondolt vagy megalapozott eszme, sehol egy államférfiú. Akik felszólalnak az üléseken, nem egyebek nyomorult prókátoroknál és jogcsavaróknál.*<sup>45</sup> Ámádé gróf<sup>46</sup> és néhány mágnás erélyesen követelte a hadsereg kiegészítésére és a toborzásra vonatkozó javaslat kidolgozását. Még a nádor is hosszasan fejtegette az újoncozás szükségességét, de csodálatosképpen azt ajánlotta, hogy a javaslat kidolgozását a rendi deputácóra kell bízni, ami békülékenységre és beletárasra bírná a rendeket.

Érdekes megemlítenem, — folytatta Kolbielszky — hogy az új harminckrajcárosokat gúnyosan *Zicszerli*-nek hívják, ami célzás a pénzügyminiszter (Zichy) nevére. Jellemző ez is arra, miképpen vélekednek itt Zichy miniszterről és a pénzügyi műveletekről.

Tudott dolog, hogy az abszolutizmus már ekkor is kísértett nálunk. A bécsi kormány nem is titkolta, hogy a magyar alkotmányt, mint teljesen elavultat meg kell változtatni, úgylátszik, Perin avagy Kolbielszky ez ügyben is kapott

<sup>44</sup> Kolbielszky jelentése.

<sup>45</sup> «En général, on ne peut qu' être scandalisé de la manière pitayable dont se passent toutes ces séances. Tout roule sur des misérables jeux de mots: aucune dignité, aucune éloquence, aucunes vues profondes, aucune pensée solide et bien développée; il ny a dans que de miserables procureurs et rabolistes» etc. (Bécsi állami levél. *Hungarica Comititalia* 411. fasc. 1807. máj. 11.)

<sup>46</sup> Ámádé Antal személynök.

némi utasítást Stadion külügyminisztertől; mert több jelentésében foglalkozik a magyar alkotmány megváltoztatásával.

Az egyik ilyenben Kolbielszky a többi közt a következőket írta Stadion miniszternek:<sup>47</sup>

«A magyar alkotmány nyilvánvalóan szükségessé vált reformját nem elsietve, hanem hosszas körültekintéssel kell végrehajtani. A mostani országgyűlés azonban nem alkalmas erre. A nyugtalanságot kelthető tényezők elhárításával ezúttal még be kell annyival érní, hogy a képtelen magyar alkotmány határain belül mennél több segítséget lehessen emberben és pénzben kapni.

A magyar nemzetet kedvezően hangolná a kormány ténykedései iránt egy olyan névtelen röpirat kiadása, mely látszatra nagy tisztelettel írna az alkotmányról és melyről azt lehetne sejtetni, hogy szerzője maga is tagja az országgyűlésnek.

Kifejtené ez az irat, hogy a királyt esküje kötelezi az ország területi épségének és köznek a védelmére, sőt az elszakított részek visszaszerzésére is, ha ez lehetségesnek mutatkozik. A nemzet pedig természetesen a maga részéről mindent megtenni tartozik, hogy az uralkodó e kötelességének eleget tehetessen. Nemcsak háború küszöbén, vagy fenyegető külső veszély előtt kell erre gondolni; hanem már előre el kell hárítani a háborús lehetőségeket, jobban mondva a királyt a nemzet érdekében való előzetes óvóintézkedésekre kell serkenteni. Ezután nyugtalanságot nem kelthető szavakkal fel kellene hívni az ország figyelmét a közeli háborúra, az esetleges sikereiktől elbizakodott, területre éhező s az ország függetlenségével nem egyező követelésekkel fellépő háborúskodó hatalmakra.

<sup>47</sup> Berichte des Perin an den Minister des Äussern Grafen von Stadion. (Bécsi állami levélt. Comicialia, 411. fasc.)

Hangsúlyozni kellene, hogy Magyarországra nézve nem lehet közömbös Galícia sorsa és hovatartozása. Befolyásával ellensúlyozni kell a háborúskodó felek bármelyikének területi gyarapodását, ami káros volna a magyar királyságra nézve. Amellett a hadszíntérhez legközelebb álló Magyarország az, melyet leginkább fenyeget a külső veszedelem, azaz a környező tartományokban beállható területi és politikai változások. így tehát Magyarországnak kell e fegyveres semlegesség költségeit viselni s a királyt hathatósan támogatni abban a szándékában, hogy alkotmányszabta kötelességének a maga teljes egészében megfelelhessen.»

Kolbielszky mindezt hosszasan fejtegeti. Nem tudjuk, mennyiben helyeselték Bécsben az itt kifejtett tervezetet, mely igazában nem volt egyéb, mint a magyar nemzet félrevezetése.

Sokkal érdekesebb ennél Kolbielszkynek egy másik terjedelmes jelentése (22 ív alakú oldal), mely ily címet visel: *Memoire über die Mittel durch welche in der ungarischen Constitution ein für das Ansehen des Königs und das Beste der Nation vortheilhafte Aenderung bewirkt werden könnte.*

E francia nyelven írt fogalmazvány hosszasan tárgyalja az angol és a magyar alkotmányt s kimutatni igyekszik mindkettőnek fogyatékoságait. Rövid kivonatban ismertetjük itt.

A hatalom megoszlása — írja Kolbielszky — a közsabadság szempontjából kétségkívül előnyös dolog, azonban a kormány intézkedéseire nem egyszer zavaróan hat. Az alattvalókat ugyan megvédelmezi a belső elnyomástól, de a kormány külső befolyását és az állam biztonságát viszont csökkenti.

Igen jól megértették ezt az angol törvényhozók, midőn alkotmányukat a hatalom megosztására alapítván, minden igyekezetükkel azon vol-



tak, hogy ezt a hibát lehetőleg kiküszöbölhessék; pedig a szigetországot már pusztá fekvése is előnyösen védi a külső támadások ellen.

Egyébként ugyanaz az alkotmány nem minden időben állja meg a helyét. A mai fokozott fegyverkezés világában vajmi kevés tekintélye lehet a külföld előtt azon fejedelemnek, akinek kezét birodalmának törvényei gúzsbakötik s nem engedik felhasználnia mindazokat a segédforrásokat, melyeket szomszédjai igénybe vehetnek.

Nagyban emeli ez indokolás igazságát a mai európai helyzet, főleg pedig a társadalmi rend romjain felépült francia kormánynak támadó, hódító s még a vele békében élő népeket is fenyegető magatartása. A forradalom rémét csak oly nép remélheti elkerülni, amely a nemzet közbizalmát élvező, teljhatalmú, erős kormány bölcseségére és előrelátására bízta magát.

Főleg Magyarországnak szól ez. Mert nem politikai szörnyszülött-e Európa jelenlegi állapotában az olyan alkotmány, mely a nemességet, illetve a birtokos osztályt felmenti az adózás alól s arra csak a parasztot és a kézművest kötelezi? Az egész fegyveres erő pedig — kivéve bizonyos számú, de az ország lakosságával arányban nem álló rendes katonaságot, melynek kiegészítése az országgyűlési rendektől függ — nem egyéb népfelkelő seregnél, mely százféle, egymást keresztező irányításnak enged, mozdulataiban lassú és feltétlenül vereséget szenvedne, ha nem érne mindig túlkésőn a küzdelem terére.<sup>48</sup>

Mi lenne, ha a monarchia többi államának is ilyen elavult alkotmánya volna!

<sup>48</sup> Ez az insurrectióra vonatkozik, («neconsiste que dans une levée en masse, toujours tumultueuse, dirigée par cent actions diverses qui se croisent, lente dans sa formation et qui serait toujours infailliblement vaincue; si elle n' arriverait pas toujours trop tard pour combattre.»)

Az alkotmányreform tehát elkerülhetetlen; de nem erélyesen, hanem módjával kell azt végrehajtani, az adott helyzetre való tekintettel.

A királyi hatalmat annyira megnyirbáló magyar alkotmány egyben oly fontos előjogokat biztosít a királynak, ami magában hordja összeomlásának okait. Ilyen például a király kegyúri joga, mely egyes politika mellett a királytól függő helyzetbe hozhatná a papságot, s a vallásos eszmék bevonásával megnyerhetné magának a közvéleményt is. Mivel a főpapság az első a rendek között, befolyásoltatni lehetne általuk az országgyűlési tanácskozások menetét. A király védúri joga kiterjed a közoktatás felügyeletére is. Könnyű volna tehát elhinteni az iskolákban a hatalom szempontjából előnyös eszméket.

Helyes volna jónevű és nemzeti írakkal mu-tattatni rá a mai alkotmány hibáira és reformjának szükségességére.

Meg kellene értetni a nemességgel, hogy tehermentességének feláldozásáért cserébe szabadulna népfelkelési kötelezettségétől. Akkor a király is ugyanolyan kedvezésekkel és könnyítésekkel járulna hozzá a magyar kereskedelem felvirágoztatásához, mint többi államaiban, s ennek első-sorban a nemesség látná hasznát. Azonkívül a nemesség ellenzék-számba menő előjogainak megszüntetése elősegítené a király és a nemzet közötti egyetértést.

Igaz, hogy a fenti előjogot az 1741: VIII. te. négy főbenjáró fontosságú pontja mondja ki meg-ingathatatlannak; de önmagában megdőlnő képtelenség az ilyen törvény, mely megköti az esetleg más véleményre jutott utódok kezét.

Könnyűszerrel megnyerheti magának a király a főrendeket is. Hiszen a palatinusi és korona-őri méltóságok kivételével ő rendelkezik a főbb tisztségek és a koronára visszaszállott birtokok felett.

Közvetett úton a király érdekét szolgálná a papság anyagi helyzetének megjavítása is, mert ilyen módon jobban meg lehetne nyerni a közvéleményt az alkotmányreform tervezetének.

Különben a királynak az országgyűlésen való megjelenési joga s a tanácskozások irányítása nagyon megkönnyíti az avult alkotmány szép csöndben való megdöntését. A számos előjog a királynak erre annyi alkalmat nyújt, hogy az igazi szándékot alig sejtheti valaki.

Mátyás (Corvin) király, aki érezte az ország alkotmányának hibáit s bizonyos pontig el is jutott annak reformjáig, évente összehívatta az országgyűlést. Nem lehetetlen, hogy éppen ezzel a sűrű ülésezéssel akarta megunatni a hatalomból részt kérő rendekkel saját abbeli kiváltságukat. Ez a politika ma is beválhatna; de ebben az esetben el kellene törölni a papok és főrendek helyettesítési jogát, ami elvonná a kedvüket a hosszas tárgyalásoktól.

Célravezető volna egy Ötödik rendnek, mondjuk a parasztság rendjének megteremtése is, amely eltekintve emberies és méltányos mivoltától, szintén erősítené a király befolyását az országgyűlésen. A nemességet is megadóztatni s a parasztság terhein segíteni óhajtó kormány majdnem mindig számíthatna ennek a rendnek a szavatára.

Így rövid pár esztendő alatt teljesülésbe menne minden. Ha azonban minden várakozás ellenére még sem lehetne szép szerivel elérni a kívánt célt, akkor a király, alkotmány adta jogához híven, külön bizottságokat állíthat fel a felségjogok ellen vétkezők megbüntetésére, ami igen hatásos eszköz volna.

Végül rendkívül előnyös volna a reform kivihetésének szempontjából, ha a király engedne a rendek hosszas esedezésének s az év egy részét Magyarországon töltené.

Elteltekintve ennek az alkotmányreformra való rendkívül üdvös hatásától, megnyerné a magyarságot a kormány kívánságainak. Az a jelentékeny segítség, amit emberben és pénzben lehetne e pillanatban Magyarországtól várni, rendkívül nagy befolyással lehetne az osztrák monarchia jövőjére. Hiúságuk kielégítésén kívül jelentékeny anyagi haszonnal is járna rájuk nézve a király illetén elhatározása. Természetes, hogy örömmámorukban mindent megtennének, amit csak tőlük kérnek.

A király folytonos távolmaradása tagadhatatlanul hátrányos, főleg Magyarorszáiban, ahol már maga a nemesség is olyan magasan áll a többi osztály felett. Az uralkodó személye itt a csodálat és lelkesülés állandó forrása lenne. A trón fénye pedig elhomályosítaná a dölyfös és függetlenségi eszmékkel túlfűtött nemeseket s eszükbe juttatná, hogy ők sem egyebek alattvalóknál. Kivennék részüket az udvari multságokból, összevegyülnének az osztrák nemességgel, leszoknának arról, hogy hazafiságuk kizárólagos központjává Magyarországot tegyék, ahelyett, hogy kiterjesztenék azt az egész államra. Különben csak a helyszínén lehet felvenni a küzdelmet előítéleteik, visszaéléseik ellen. Csakis így lehet szétrombolni a nemeseket egyesítő nemzeti eszméket s nevelni beléjük a körülményeknek megfelelő eszméket, s elérni azt, hogy *a mai babonás tiszteletnek örvendő országgyűlés csak afféle árnyékellenzék legyen, mint a többi örökös tartományban!* stb.

Amint e jelentések mutatják, Kolbielszky a magyar alkotmányt hibás és elavult intézménynek tartotta, de felfogása azért messze elüt e tekintetben a bécsi politikusok felfogásától. Stadion miniszternek ugyan azt ajánlotta, hogy államcsíny útján kell a magyar alkotmányt megváltoztatni, de azért az alkotmányváltoztatást nem az osztrák

császári szuverenitás alapján, hanem a magyar király jogai alapján akarta keresztülvinni. Szerinte a magyar királyi jog mellett az osztrák császárság csak «accidentelle»! A magyar királynak az osztrák hatalomtól függetlenül vannak ősi jogai, melyekkel csak bátran élnie kell s ez esetben könnyen megváltoztathatja az alkotmány elavult részeit.<sup>40</sup>

Kolbielszky — amint jelentéseiből kiviláglik — szorgalmasan tanulmányozta az alkotmányhű Schwartzner műveit, de azért Kollár tanár felé hajlott. Gondolkozásában nyíltan elárulja, hogy ő a XVIII. századi felvilágosodás híve s így bizonyos fokig idegen I. Ferenc reakciós uralmától. De azért határozottan sürgeti az alkotmányváltoztatás szükségességét, mert szerinte a monarchia Napoleon centralizált monarchiájával szemben csak így állhat neg.

Tudott dolog, hogy Kolbielszky javaslatainak egy részét később felvették a kormány programjába. De akkor, mikor ő a jelentéseit írta, nem tárgyaltak javaslatának megvalósításáról. Az országgyűlés felosztását illetőleg — amint tudjuk — Zichy Károly gróf kamaraelnök adott be javaslatot Stadion miniszternek. Ezt a javaslatot Stadion átadta Kolbielszkynek véleményadás céljából. Kolbielszkynek válasza erre a Zichy-féle javaslatra ránc maradt, ő Zichy javaslatát túlságosan szelídnek tartotta s erősebb rendelkezéseket sürgetett az országgyűlés ellen. Az eredmény azt mutatja, hogy nem a szenvedélyes kalandornak,

<sup>49</sup> Érdekes, hogy Kolbielszky, csakúgy, mint a többi udvari kém, élesen kikel József nádor lanyhasága ellen. A nádor Kolbielszky szerint az ellenzék támadásait nem utasítja vissza elég erélyesen s nem képviseli eléggé a bécsi kormány érdekeit. Különben Kolbielszky a hercegprímás, az országbíró és a személynök szereplését is erősen kritizálja.

Kolbielszkynek, hanem Zichy kamaraelnöknek javaslatát fogadták el.

Mivel a császárt — írja Perin avagy Kolbielszky — a rendek felbosszantották s felháborították, elhatározta, hogy az országgyűlést hirtelenül feloszlatja és az országgyűlésen kívül kísérli meg követeléseinek teljesítését. A jelen országgyűlés vizsgálósan megbizonyította, hogy a rendi tábla végzései nem egyebek, mint a követek utasításai. *Ha remélni lehetne, hogy a főispánok buzgalommal versenyeznének az udvar szándékainak keresztülvitelében, Európának meg lehetne mutatni, hogy Magyarországon korántsem uralkodik olyan közvélemény, mint amilyen az országgyűlésen.* Ha volna olyan egyén, akire öfelsége abban a biztos tudatban bízhatná a primási méltóságot, hogy az minden befolyását a monarchia javára érvényesítené, bizonyos dolog, hogy ez erőt adna a kormánynak s ellensúlyozná a nádor politikáját és excentrikus hajlamait. A közvélemény a váci püspököt tartja e célra legalkalmasabb egyénnek. Befolyásos főispánokat kell a megyék élére helyezni, akiknek jelen kellene lenniök a megyében s meg kellene akadályozniuk ellenzéki követek felküldését. *Egész Magyarországon titkosrendőrséget kell szervezni, csupa kipróbált és intelligens emberekből.* Nagyfontosságú dolog ez, de egyúttal nehéz is. De éppen ezért semmi áldozattól sem szabad visszariadni. A titkosrendőrséget azonban úgy kell szervezni, hogy létezését senki se sejtse. E rendőrség emberei figyeljék meg és tartsák szemmel az alkotmányos fanatizmus híveit, akik forradalmi szellemük alapján ismeretesek. A titkosrendőrség ügyeljen a szenvedélytől elragadott, dégénérait egyénekre. A megyéknek büntetés terhe alatt meg kell tiltani az egymással való levelezést.<sup>50</sup>

<sup>50</sup> U. o.

Tudnunk kell, hogy az országgyűlésen a rendi tárgyalások magyar nyelven folytak s Perin vagy Kolbielszky úr nem értett ebből egyetlen szót sem. Tehát gondolhatjuk, mennyit érnek fentebbi nyilatkozatai a magyar politikusokról. Pedig hát Ferenc császár Kolbielszky jelentéseit szorgalmasan olvasta.

Mivel a követek nagyon jól tudták, hogy folyton kémek ólálkodnak körülöttük; mivel tudták azt is, hogy minő hazug jelentéseket juttatnak ezek az udvar elé, az országgyűlésen nem egyszer élesen kikeltek ellenük. Az 1807 szeptember 27-i kém jelentésben olvashatjuk például, hogy a kiabálók úgy beszélnek, mint ahogy a francia forradalomban beszéltek. *Dessewffy József gróf követ tegnap a kerületi ülésen nagy beszédet mondott magyar nyelven. A beszédben az emberiség legutálatosabb és legaljasabb nemének mondotta az udvari kémeket (Hofspionen).* Ezek — úgy mond — hamisan informálják öfelségét s mindenkit eltávolítanak környezetéből, aki meg meri mondani az igazságot.<sup>51</sup>

Minő veszedelmes hatást keltett e beszéd a jóérzésű emberekre — jelenti a kém — azt leírni nem lehet. Ilyen és efféle jelentést egész seregével kapott az uralkodó. Elgondolhatjuk, hogy ezeket olvasva, minő fogalma lehetett a legkiválóbb magyar hazafiakról. Hiszen a megbízottjai ez országgyűlés legkiválóbb követeiről Dessewffy Józsefről, Vay Józsefről, Baloghyról, Felsőbüki Nagy Pálról, Szentkirályiról, Pécsy Imréről<sup>52</sup>

<sup>51</sup> «Der Inhalt dieser Rede war gegen die verabscheuungswürdige, verwerfliche und niedrigste Gattung aller Menschen, wie er die Hofspionen nannte, gerichtet.»

<sup>52</sup> Pécsy Imre olvasta fel az országgyűlésen Mária Teréziának 1770-ban a magyar főpapsághoz intézett rendeletét, melyben meghagyta, hogy csak németül tudó növendékeket vegyenek fel papoknak.

Máriássyról, Vitézőről, Almássyról, Hollóssyról, Balogh Jánosról, Prileszkyról stb. csak mint közönséges kiabálókról és «nem lehet»-ékről írogatnak öfelségének. Ez a tíz-tizenöt kiabáló — írják — azt hiszi, hogy ők s nem a király a törvényhozó. A nádort többször kell Bécsbe hivatni s ott megdolgozni; ez az ausztriai uralkodó házra igen hasznos lenne.<sup>53</sup> A legműveltebb spión: Leurs egyik jelentésében, mely szintén a király elé került, *azt írta a kiabálókról, hogy olyan vakmerő hangon beszélnek az üléseken, hogy egy erőskezű vezér előbb-utóbb vérpadra juttatja őket.* («Les états persistent das leurs, prétention avec un esprit d'aigreur et de fronde, qui sous un chef impérier leur ferait porter la tête sur l'échafaud» etc.)

A megbízottak és a kémek efféle jelentésein kívül még más természetűek is vannak. Az 1807 június 16-án azt jelentették felsőbb helyre, hogy *a nemesek öfelségének világszerte híres érdemeit minden módon igyekeznek elhomályosítani.* Pesten nem tanácsos országgyűlést tartani; mert a kiabálók mind ide gyűlnének. A kerületi üléseken — írja egy másik jelentés — valamint a rendi táblán is, kizárólag magyarul tárgyalnak. A horvátok, akik nem tudnak magyarul, némán üldögélnek.<sup>54</sup> A főrendi táblán azonban már jobbra latinul folyt a tárgyalás. Tudott dolog, hogy ez időben Ulésházy Istvánon kívül alig akadt főrend, akiben némi hazafias érzés lángolt volna. Nem

<sup>53</sup> E jelentést Sumeraw ő excellenciája 1807. okt. 26-án terjeszti ő felsége elé.

<sup>54</sup> «Hauptsächlich bemerkte ich, dass der Adel sehr bemühet bei jeder Gelegenheit die weltberühmten, herrlichen Verdienste seiner Majestät verdunkeln.» (1807. juni 16.)

<sup>55</sup> «In sessionibus statuum et ordinum, tarn in Circularsitzungen wird alles in der hungarischen Sprache geredet und abgehandelt» etc.



csoda tehát, ha a főrendek az alsó tábla minden hasznos és üdvös határozatát mellőzték.

Bár a kémek és kém jelentéseik dolgában nem volt hiány, még szeptember hóban is folyton sürgették a magyarok megfigyeléseit.<sup>56</sup> A titkosrendőrség feje erre azt felelte Ley udvari tanácsosnak, hogy őfelsége helyesli a Bécsben megforduló magyarok megfigyelését<sup>57</sup> és azt kívánja, hogy olyant kell a kémszolgálatra megnyerni, aki bejáratos a magyar urak társaságába. A pesti és budai megbízottaknak is kötelességük ez irányban fáradozni.

Szeptember hó 4-én a Vay-ügyben érkezett az udvarhoz kémjelentés. Eszerint Budán és Pesten a magyar alkotmány reformálásáról beszélnek s Napoleon befolyását emlegetik.<sup>58</sup>

Ferenc császár szeptember 6-án ismét rendeletet adott ki egyik udvari kémjének. Meghagyta neki, hogy mindent az első forrásból igyekezzék megtudni. Azonnal siessen Pestre és Budára s megfigyeléseiről s az általános hangulatról pontos jelentéseket küldjön.<sup>59</sup>

A rendek még október hóban is felterjesztést intéztek ő felségéhez az országgyűlés meghosszabbítása ügyében. A pesti kém (Hoffmann városi tanácsos) erre azt jelentette, hogy Pest és Buda lakói, aztán a mágnások s a jóérzésű rendek azt óhajtják, hogy ő felsége a rendek kérését meg ne hallgassa s a subsidiumokról és az újoncokról

<sup>56</sup> 1807 szept. 5. Bécs, Ley udvari tanácsos Hager ő excellenciájához.

<sup>57</sup> «Seine Majestät allerhöchsten Beifall erhalten» etc.

<sup>58</sup> A Vay tábornok ügyében ezt írták ugyanezen jelentésben: «Es wäre ein Hauptpunkt zu wissen, in wie weit ein Magnat oder ein Deputirter seine Meinung ohne Gefahr zu äussern berechtigt sei».

<sup>59</sup> «Über die verschiedenen Stimmungen und seine sonstigen Wahrnehmungen mir verlässliche Rapporte zu erstatten.»

szóló törvények megerősítése után az országgyűlést minél előbb feloszlassa.<sup>60</sup>

Sumerav ő excellenciája ezt a kémjelentést okt. 14-én terjesztette ő felsége elé azzal a megjegyzéssel, hogy Buda és Pest minden lakój a, aztán a legtöbb mágnás az országgyűlés feloszlátását sürgeti.

Két nappal később, okt. 11-én Hoffmann újabb jelentést küldött a titkosrendőrség fejéhez. Ebben elmondja, hogy a rendek hivatkoznak az 1805. évi országgyűlésre, mikor is ő felsége megígérte, hogy az ország kívánságait teljesíteni fogja, mihelyt megkötötték a békességet. Az 1807 május 1-én kiadott királyi rezolúcióból is ez olvasható ki. A 14-17. kiabáló a fentebbieken kívül hivatkozik az 1791. évi 13. törvénycikkre, mely kimondja, hogy a sérelmeket is tárgyalni kell. Mindezek alapján a rendek azt kívánják, hogy az országgyűlést a télen át Pesten folytassák. Ez ügy a holnapi ülésen is szerepelni fog; mert a mágnásokat is meg akarják nyerni ügyüknek; pedig a mágnások majd mind a gyors feloszlátás mellett vannak.

A kiabálóknak egyetlen sikere — írja tovább e kémjelentés — a magyar nyelv, melyet már a múlt országgyűlésen hivatalossá tettek. Céljukhoz ez igen közel vitte; mert ezzel jobban elszakadnak s elkülönítik magukat az osztrák tartományoktól. Most a rendek ki fogják mondani, hogy két év múlva csakis magyar nyelven lehet beadni hivatalos írást. Ezzel a határozattal aztán a civilizáció hátrafelé fog haladni és fölébred a nemzeti gyűlölködés. *Nagyon jól tudják a magyarok, hogy Mária Terézia és II. József németté akarta tenni Magyarországot, hogy a többi tar-*

<sup>60</sup> «Nach gesehener Sanction der zwei Gesetze über die Subsidien und Rekruten-Stellung sobald möglich allergnädigst aufzulösen geruchen mögen.» (Pest, 9. Okt. 1807.)

*tománnyal gondolkozást és nyelvet illetőleg összhangot hozzon létre.*<sup>61</sup>

Mindenáron meg kell akadályozni a magyar nyelv hivatalossá tevését! *Magyarországnak csak a neve magyar, de a lakoságnak csupán a legkisebb része magyar. A fő-nemzetek pedig ezek: a német, a horvát, a tót és az illír. Ezek mind gyűlölik a magyart!*

Hoffmann pesti tanácsosnak e jelentését Sumeraw ő excellenciája okt. 20-án terjesztette ő felsége elé a következő megjegyzéssel: «Amiket a megbízott a magyar nemzetről s az országgyűlésről ír, azt fölséged más jelentésekből és megfigyelésekből amúgy is tudja».<sup>62</sup>

Az 1807 okt. 20-án jelentette volt az egyik udvari megbízott (Hofspion), hogy mikor a 12 ezer újonc megajánlása a kívánt subsidiumok nélkül megtörtént, a nádor szerencsétlen módon félelemből azt ajánlotta, hogy szentesíteni kell a 12 ezer újoncra vonatkozó törvényjavaslatot; mert különben a rendek még ettől az ajánlattól is elállnak.<sup>83</sup>

A nádor e gondolata — jelenti a megbízott — bizonyára azt az eszmét kelti a nyugtalankodókban, hogy nem a király a törvényhozó, hanem az a tíz-tizenöt kiabáló és nyugtalan arisztokrata, akik az országban uralkodnak. Ez is azt bizonyítja, hogy a mi nagyjaink helyesen gondolkodtak, mikor Brunswik József gróf tárnokmester nyilatkozatát helyeselték. A tárnokmester ugyanis elég bátor volt a nádorral szemben kijelenteni,

<sup>61</sup> «mit den übrigen Provinzen Gleichheit der Denkart und Harmonie zu Wege zu bringen.»

<sup>62</sup> Erre a király ezt írta: «Nehme den übrigen Inhalt des Rapportes zur Wissenschaft. Franz». (1807. okt. 20.)

<sup>63</sup> Sumeraw e jelentést, mely jórészt a nádor ellen szól, okt. 26-án terjesztette Ferenc császár lábai elé («in tiefster Erfurcht zu Füßen zu legen» etc.).

hogy ha az ő javaslatát elfogadnák, ez feltétlenül az udvar félelmét s meghátrálását jelentené. Ezóta — jelenti a megbízott — a jóérzésűek, akik többségben vannak, de akik a kiabálók miatt beszélni nem mernek, egymásközt a nádort hibáztatják az országgyűlési tárgyalások gyarló menete miatt. Ezt az urat — mondják ők — a környezete nagyon is alkotmányossá tette. Ehhez hozzáteszik még, hogy a nádor Bécsből való visszajövele óta több lett, mint azelőtt. De hát ki merészel a császári főhercegek közt testvérviszályt támasztani? Bizony üdvös dolog lenne ezt a jó urat (t. i. a nádort) gyakrabban és hosszabb időre Bécsben tartani s így az alkotmányos elvektől őt eltávolítani. Ez a jótétemény bizonyára meghozná a gyümölcsöt a legkegyelmesebb osztrák ház számára.

Tegnap — írja a megbízott — Nádasdy Mihály gróf kommisszárius résztvett a rendek gyűlésén, mint a felső tábla kiküldöttje, hogy közelebbit tudjon meg az országgyűlés meghosszabbításának ügyében. Ő (Nádasdy) monda nekem, hogy a mágnások már belementek a gyűlés meghosszabbításába, de ő helyesebbnek tartja az országgyűlés feloszlatását, vagy legalább Pozsonyba való áthelyezését. Pest drágasága és lakáshiánya miatt nem alkalmas hely országgyűlések tartására.<sup>64</sup>

Az 1807 november 9-én kelt titkos kémj elenftés a sérelmekkel és a rendek követeléseivel foglalkozik. Ezek között legfontosabb a magyar nyelv ügye. A mágnások azt követelték, hogy a tíz évnyi határidő a grammatikai osztályokra is kiterjesszessék; mert magyarnyelvű tankönyvek még nincsenek. S ha a főiskolákban az előadás mindjárt

<sup>64</sup> «Die Stadt Pest theils wegen ihrer Handlung, theils wegen der Quartiere, wegen Holz und der zu fürchtenden Theuerung in Betracht aller nöthigen Bedürfnisse unmöglich aufkommen kann» etc.

magyar nyelven történnék, a magyarul nem tudók kénytelenek lennének tanulmányaikat abba hagyni. Nagy Pál erre azt felelé, hogy a felsőbb osztályokra öt évnyi határidő elegendő; mert hisz a magyar nyelv eddig is rendes tantárgy volt. A mágnások abba sem egyeztek, hogy a papi beneficiumok, plébániák stb. betöltésénél a magyarul való tudás legyen a föltétel. Az egyházi beneficiumok adományozása egyedül a püspökök joga legyen. A rendek azonban nem engedtek követeléseikből. *Megerősítette őket ebben Péchy Imre bihari követ felszólalása, aki felolvasta Mária Terézia udvari rezolúcióját (1770), melyben valamennyi püspöknek meghagyta, hogy elsősorban olyanokat kell papoknak felvenniök, akik németül tudnak!* Péchy felszólította a megyéket, hogy figyeljenek az uradalmak patronátusi jogára s a törvények végrehajtására. Amint csak lehetséges, elegendő magyar tanítóról kell gondoskodni. Ezt a rendek is sürgették. A tanítói pályára készülők s a praeparandiák a megyék joghatósága alatt legyenek.<sup>65</sup>

Kollmayer jelentette Pestről november 26-án, hogy Szentkirályi pestmegyei követ az egyik kerületi ülésen kétszáz essztendő sérelmeit adta elő egészen a mai napig, de a személynök: Amadé Antal gróf és Széchenyi gróf több fölvilágosodott férfiúval együtt (kiket a miniszteri párt híveinek mondanak) hangosan és több ízben ezt kiáltották Szentkirályinak: *«Istud est manifestum, Rakóczi-anum»*. Ez a Szentkirályi jófejű ember, de írási viselkedés van ujjában. Nincs megfelelő műveltsége stb.<sup>66</sup> Különben előadását helyeselték s el

<sup>65</sup> Nov. 12-én került e jelentés ő felsége elé, aki ráírta: Dient zur Nachricht, Franz mp.

<sup>66</sup> «Dieser Mensch ist ein guter Kopf studirt viel und hat was Juvenalis cacaothem scribendi nennt, den Schreibkitzel in den Fingern, aber nicht die gehörige Kultur — ein Brilliant, der aber nicht au jour gefasst ist.»

is fogadták. Ma ez a 12 ívre terjedő előadás a főrendek elé került. Már nem Felsőbüki Nagy Pál az első gágogó lúd, hanem Baloghy. Ez utóbbinak beszédei annyira túlzottak, hogy még az ifjúság sem helyesli. *«Ezek a jurátusok a püspököknek, a főpapoknak és a főispánoknak stb. attaché-i. ők mindenre figyelnek, s mivel egyúttal gyorsírók is s mivel modern nevelésben részesültek, többet érnek, mint principálistaik.»*<sup>67</sup>

Kollmayer 1807 december 13-án kelt jelentéséhez csatolta volt azt a gúnyverset, mely az országgyűlés korai bezárásáról szólt. E vers szerint az országgyűlés jelesen letette a vizsgát a szónoklattantól. A következő ülésen bölcselkedni fog; mert a retorika után a filozófia következik.<sup>68</sup>

Ez a vers is — írja Kollmayer — egyik bizonyítéka, hogy *az országgyűlés idejét haszontalan kiabálásokkal és esztelen követelésekkel töltötték el.* Reméljük, hogy a jövő országgyűlést nem viharos szószátyárság, hanem a józan ész és a szerénység fogja vezetni. Akik eddig azt hirdették, hogy a legfelsőbb parancs ellenére is lehetetlenség az országgyűlésnek bezárása december 15-én, most egészen másképpen beszélnek, látván, hogy a lehetetlenség lehetővé vált. A rendek a mai ülésen többet végeztek, mint azelőtt 3-4 hónap alatt. Szavamra mondhatom — folytatja Kollmayer —, hogy őfelsége rövid ittartózkodása óta a rendek gondolkozásmódja észrevehetően megjavult. Félnék lármázni, mert tudják, hogy a ki-

<sup>67</sup> A november 28-i jelenésben írja ugyanő a főrendi tábláról ez érdekes megjegyzést: A rendek izén étét visszaküldte. *«Die Bemerkungen, welche die Herrn Magnaten darüber gemacht haben, sind so erhaben, dass sie die Stände ganz zu der Ergebenheit und Ehrerbietung, die sie ihrem rechtmässigen Könige schuldig sind zurückführen sollten.»*

<sup>68</sup> *«Rhetoricam absolvit praeclare nostra Diaeta verbis, non factis»* etc.

rályoknak hosszú kezeik vannak. Az egész országgyűlés futóhomokon alapult.<sup>69</sup>

Kollmayer egy második jelentésében leírta, hogy minő gazdag Magyarország, hogyan dőlnek ide a milliók, a legnagyobb jólétben él itt mindenki (!!)

csak néhány követ kiabál. Mert maga a nemzet kéri Istent, hogy áldja meg annyi sok jótéteményeért a jó uralkodót. Mikor Frigyes porosz király a hétéves háború után hazafelé tartott, egyik városkában üdvözölték őt. A polgármester így kezdte beszédét: Mikor Hannibál Karthágóból jött. A király félbeszakítván a szónokot, így szólott. Igen, barátom, de ő (Hannibál) akkor már evett, de én még nem. Ezért sietve kell tovább utaznom. A mi szeretett uralkodónk is a következő szerdán pontosan távozik Budáról. Az országgyűlés ülései tehát úgyszólván permanensek hogy a törvénycikkeket szentesítés céljából öfelsége elébe terjeszthessék. A szegény nádornak a legnehezebb szerepet kell végigjátszania s így az angyali türelemnél is többre van szüksége. Holnap viharos ülés lesz; mert az utolsó felterjesztés óta (mely valóságos ultimátum volt) a rendeknek semmi dolguk a felsőbb régiókkal. Most tehát mint az élelem nélkül maradt egerek, egymást támadják. *A követek a mágnásokat vérszopóknak nevezik* s olyan törvény után epednek, melynek segítségével a rablott vagyont visszavehetik tőlük. Baloghy (a kálvinista) egészen váratlanul azt az indítványt tette, hogy a kilencedet és a tizedet el kell törölni s a parasztoknak átengedni. Ez természetesen a főrendek zsebjét érinti s így nagy mozgalmat keltett, főleg a főpapok közt. Testületileg körülvették Baloghyt s követelték utasítása előmutatását. Ez a jelenet igen komikus volt. A francia nemzeti gyülekezet-

<sup>69</sup> Abschrift eines vertrauten Schreibens, Pest, 13. Dec. 1807.

ben is előfordult ilyen eset. A papok ott is hevesen tiltakoztak, egy borbély, akit a rettenetes láрма a gyűlésbe csalt, így szólt az egyik abbnak: Legyenek csöndben, csak megakarjuk magukat borotválni, de ha nyugtalankodnak, könnyen megvágjuk önöket.<sup>70</sup>

Az udvari kémek, úgylátszik, nemcsak jelentéseket írtak, de olykor még az országgyűlési ügyek intézésébe is beleavatkoztak. Hiszen az ősz óta valamennyien sürgették az országgyűlés bezárását, még akkor is, mikor a rendek három felterjesztésben kérték a gyűlés meghosszabbítását. És a kémjelentések mind a király elé kerültek s az történt, amit a kémek ajánlottak s nem az, amit a rendek kértek.

Az egyik udvari spión (Hoffmann vagy Kollmayer) december 4-én jelentette, hogy a rendeknek harmadik felterjesztését az országgyűlés feloszlatása ellen végre a főrendek is elfogadták. Természetesen minden erősebb s büntetést érdemlő kifejezést elhagytak abból.<sup>71</sup>

A rendek azonban azt akarták, hogy a megyék megismerjék e fontos felirat eredeti szövegét; mert ezzel az utókor számára emléket akartak hagyni, erőszakosságukat s féktelenségüket is igazolni akarták.<sup>72</sup> Ezért a rendek küldöttséget menesztettek a személynökhöz s kérték őt, engedné meg, hogy az eredeti repraesentatiot kinyomathassák. A személynök vagy elhirtelenkedve, vagy abban a tudatban, hogy e lázító mű nyomtatását úgysem engedik meg, a küldöttségnek kijelenté, hogy nincs kifogása a kinyomtatás ellen. Erre a

<sup>70</sup> Bizalmas jelentés Pestről, 1807. dec. 13.

<sup>71</sup> «Von den Ständen verfasste Repräsentation an seine Majestät wegen den in selber enthaltenen unanständigen und sträflichen Stellen zu ändern» etc.

<sup>72</sup> «Ihren Mitkomitaten und der Nachwelt ein Denkmal und eine vermeinte Rechtfertigung ihres Ungestümmes und ihrer Zügellosigkeit zurückzulassen» etc.



rendi tábla még azon az ülésen elhatározta az eredeti felterjesztés kinyomtatását s azonnal munkába adta. Én — írja a kém — most azon fáradoztam, hogy a jóézésű országbíró t rávegyem e mű nyomtatásának megakadályozására. Az ő ragaszkodásától a magas udvarhoz s nagy tekintélyétől elvártam, hogy megakadályozza a kinyomtatást. E nemű fáradozásom közben értesültem, hogy a személynök a nyomtatást betiltotta s a munka beszüntetését elrendelte. Ezért a jó Istennek, valamint a személynök úrnak köszönetet mondtam.<sup>73</sup>

Ezt a kiejelentést Sumeraw december 8-án terjesztette «*őfelsége lábai elé*», aki szokása szerint ráírta e szavakat: «dient zur Wissenschaft, Franz».

December hó 8-án írta volt Kollmayer a felszlófélben lévő országgyűlésről, hogy az udvarnál nagyobb fontosságot tulajdonítanak az országgyűlésnek, mint amit valóságban megérdemel; mert ha vannak is szertelen fejek (Brausköpfe), mint ahogy valóságban vannak is, de a tapasztalás azt bizonyítja, hogy csak rakétákat eregetnek, hogy ennél vagy amannál a pártnál brillirozhasanak. Ők maguk sem hisznek már az alkotmány halhatatlanságában s az utolsó lökést északról vagy nyugatról várják. De azért elég okosak s a világ mind a négy tája felé szétnéznek, hogy valahol támaszt találjanak. De hiába keresnek ilyet. *Az uralkodó az alkotmányt úgy tekinti, mint útjában álló koloncot.*<sup>74</sup> A magyarok ma oly kevésbé azok, akik Koppány idejében voltak, hogy a magyar jellemnek utolsó vonása is eltűnőben van. A jellemtelenség a mai idők fő jele. Egoizmus, apathia, elpuhultság, érzékiség lépett a régi

<sup>73</sup> Aláírás nélkül: Abschrift eines Vertrauten Schreibens, Pest, den 4. Dec. 1807. («Wofür ich heimlich Gott und dem Herrn Personal Dank abstatte.»)

<sup>74</sup> «betrachtet als einen alten Klotz im Wege.»

magyar jellem helyébe. A magyar nyelv segítségével próbálják az ősi magyar jellemet ismét életre kelteni. De ez egyenesen komikus. Mi — írja tovább Kollmayer — a feledhetetlen II. József császár kora óta a német kultúrában annyira előrehaladtunk, hogy a társaságokban a magyar nyelvet alig használjuk s ha néha mégis megesik ez, akkor is világosan látszik, hogy a fej németül gondolkozik, s csak a száj beszél magyarul. Szeretnők látni azt az embert, aki ezen állapotot meg tudná változtatni.<sup>75</sup>

Kollmayer e jelentését dec. 14-én terjesztette Sumeraw király elé.

Ugyanő az országgyűlési ifjúságról jelentette, hogy fájdalom fogja el, mikor látja, milyen mély gyökeret vert a magyar ifjúságban a gyom.<sup>76</sup> Az ifjak az országgyűlésen mindent megfigyelnek, hogy az izgatás magvait széthinthessék. Aki csak távolról is dicséri a császárt, arra már dühvel kiáltják: fel kéne őt kötni. Mikor Péchy alispán és követ azt fejtegette, hogyha a sérelmeket nem orvosolják, nemcsak az ország, de az osztrák uralkodóház is elpusztul, az ifjúság hangosan kiáltá: „éljen, ez a hazának igaz fia”. (Vivat, iste est verus patriae filius).

Tudott dolog, hogy Ferenc császár idő előtt feloszlatta az országgyűlést. Tudott dolog, hogy a rendek a legnagyobb elkeseredéssel és zúgolódással távoztak. És az aljas kémek avagy megbízottak ekkor azt jelentették az uralkodónak, hogy a nemzet nagy tömege kéri az Istent, hogy a jó uralkodót oly sok jótéteményeért áldja meg!<sup>77</sup>

<sup>75</sup> «Ja, den möchte ich kennen, der diesen Zustand der Dinge ändert» etc.

<sup>76</sup> «Als ob selbe zu allem Unheil erkaufet oder doch bestellt wäre.» (1807. dec. 9.)

<sup>77</sup> 1807. dec. 13. Pest. «Die nation in Massa bittet Gott, dass er den guten Monarchen für so viel ertheilte Wohlthaten segnen wolle.»

Úgylátszik, ezt már Ferenc császár sem hitte el, mert dec. 16-án a pesti *vertraute* parancsot kaptak öfelségétől, hogy szimatolják ki, minő benyomást tett a különféle osztályoknál az országgyűlés bezárása, s írják meg, minő a hangulat ez idő óta.<sup>78</sup>

Az udvar spionjai és megbízottai természetesen örömmel jelentették felsőbb helyre, minő nagy elkeseredést szült az országgyűlésnek idő előtt való felosztatása. A pesti Kollmayer írta például a felosztás kihirdetéséről, hogy csupa megnyúlt arcot lehetett látni az ülésteremben! Eleget ettek, ittak s táncoltak s most megszólalt egyszerre a hatalom szava s vége a játéknak.<sup>79</sup> A kerületi üléseken még mindig az úgynevezett sérelmekkel («die alt-französischen Doléances») foglalkoznak. Én — írja a spion — csak egy sérelmet ismerek s ez a hallatlan drágaság. De a finom urak erről mit sem beszéltek. Pedig a többi sérelem nem egyéb, mint nevetséges praetensio, amit az állami jólét hátránya nélkül nem lehet s nem szabad támogatni. Sajnos! mi nem vagyunk követek, hanem csak az úgynevezett populus Verböczyanus. De ha a dolog így van, mért fizettetik az országgyűlés költségeit a szegény adózókkal?

Kollmayer ezután a királyi esküről szól. Szerinte már Miksa megmondotta a rendeknek, hogy mindig az esküjére figyelmeztetik őt, de majd kiüzi ezt a fejéből. S Miksának igaza volt; mert a magyar király megesküszik ugyan a régi törvények figyelembevételére, de nem arra, hogy új törvényeket alkot. Az 1715. évben, a leghevesebb vi-

<sup>78</sup> 1807. dec. 16. «Die Pester Vertraute haben aber nun vorzüglich darauf zu sehen, welchen Eindruck das Ende des Landtages beiden verschiedenen Klassen und Ständen gemacht hat und was für eine Stimmung seit dieser Periode herrscht. — Franz.»

<sup>79</sup> «Ja das war ein Donnerwort, welches die Riesen, die einstens nach dem Olymp Steine zuschleudern sich erdreusteten, in Verlegenheit gesetzt.»

ták közben Kinsky gróf miniszter így szólott a rendeknek: *Potentia armata m... ad vestra jura.* Vagy íá a fegyveres hatalom füttyül a ti jogaitokra. (Mint minden országgyűlésen, úgy az 1807. évin is több pasquillus látott napvilágot. Amint tudjuk, ezek mindig névtelenül jelentek meg s az országgyűlési titkos rendőrségnek a dolga volt kikutatni a szerzőt. A nevezett országgyűlésen Szerdahelyi váci kanonok meglehetősen kicsinylőleg nyilatkozott a magyar ifjúságról.<sup>80</sup> Latin nyelvű beszédjében azt állította, hogy a magyar ifjúság csak *egy* kis kéve (*manipulus*) s nem sokat számít. Erre az okt. 30-i nyílt ülésen a kanonok kezébe nyomták a személyéről szóló gúnyverset, melyben ugyancsak alaposan ostorozták őt.<sup>81</sup> Ki volt a szerzője e gúny versnek, azt sem az udvari kémek, sem a titkos rendőrök nem tudták kinyomozni.

Az országgyűlés bezárásakor olyan gúnyverssek is jelentek meg, melyek az országgyűlést korholták s a bécsi kormány szellemében íródtak. Ezeknek a szerzőit a titkos rendőrség természetesen nem kutatta.

Az egyik imígyen kezdte az országgyűlés ismertetését: «*Rhetoricam absolvit praeclare nostra diaeta, verbis, non factis*» etc. Remélhetőleg — írja tovább — ha a jövő országgyűlés a filozófia terére lép, jobban végzi feladatát.

<sup>80</sup> Szerdahelyi azt állította, hogy a magyar ifjúság csak kis része a pannóniai ifjúságnak stb.

<sup>81</sup> «*Ad Sylvanum seu authorem obscurae opellae Silva Parnassi Pannóniáé, velut virulentus infernalium Jesuitarum Quisquilias pro Vaciensi capitulo.*» — («*Zingaricas igitur tibi posthac quaere catervas, te socio dignus ille manipulus érit.*» etc.

## HORVÁT NEMZETI ÜNNEP.

A múlt század első felében többnyire olyanok ültek a zágrábi püspöki székekben, akik magyar kenyéren növekedtek, magyarországi születésűei voltak s előzőleg magyar egyházi tisztségeket viseltek. S mégis majdnem mindnyájan az úgynevezett illír mozgalomnak voltak támogatói s a magyar-horvát nemzet százados testvéri viszonyának gyengítésén fáradoztak.<sup>1</sup> Ezt az igyekezetüket a bécsi udvar és a bécsi kormány nagyon is jó néven vette. Nem csodálhatjuk tehát, hogy ugyanazok a püspökök, akik Zágrábban illetően magyarellenes politikát űztek, az uralkodótól jutalmul az esztergomi primási méltóságot igyekeztek megszerezni. Alagovich és Haulik püspökök például enemű törekvésükből egyáltalán nem csináltak titkot. Szerencsére mindkettőnek erkölcsi élete olyan volt, hogy még a titkosrendőrség is rossz hírtüket jelentette az udvarnak. Az országgyűléseknek pedig mindketten gyűlölt tagjai voltak.

<sup>1</sup> Mint ilyeneket említi a rendőrség Szucsics Pál szerémi püspököt, aki előbb kalocsai kanonok volt, aki különben — mint az országgyűlési rendőrség írta — tiszta erkölcsű, kitűnő műveltségű, de fősvény ember volt. Manich János scutari püspök előbb érdi plébános volt. Bár az országgyűlési rendőrség azt jelentette róla, hogy «*tudatlan, mint egy darab /a*», azért septemvirnek is kinevezték.

Alagovich Sándor Nyitra megyében született (1760. dec. 30.). Tanulmányait a budai egyetemen végezte s ugyanitt a hittudományi doktorságot is megszerezte. Ezután a pozsonyi és a nyitrai papnevelőintézetekben működött. Galántai plébánossá neveztetvén ki, ott az iskolát és a templomot ő hozta rendbe. Nemsokára esztergomi kanonok, helytartótanácsos és kancelláriai referendárius lett. Egyideig rozsnói címzetes püspök is volt. Az aurániai perjelség kormányzójának, a báni hivatal helytartójának és titkos tanácsosnak is kinevezték. Az 1829. év október 18-án szentelték őt fel Kalocsán zágrábi megyéspüspöknek.

Alagovich mint rozsnói címzetes püspök, először az 1825-1827. évi országgyűlésen szerepelt. Néma volt, mint a hal. Egyszer sem szólalt fel; mért méltánytalanságnak tartotta, hogy még nem nevezték ki megyéspüspöknek.<sup>2</sup> Ezt a titkosrendőrség jelentette róla a miniszternek. De hozzátette, hogy *Alagovich rendkívül tehetséges és tanult ember s magánkörben mindig őfelsége érdekében szállt síkra.*

Ez utóbbi kijelentés nem felelt meg a valóságnak; mert Alagovich titokban gúnyiratokat bocsátott ki az udvar ellen. Maga az országgyűlési titkos rendőrség jelentette 1827 május 8-án, hogy a királyi rezolúció megjelenése után gyalázatos pasquillus jelent meg s terjedt el az egész országban. E gyalázkodó s mocskos iratot — írja a rendőrség — Folger besztercebányai kanonok szolgáltatta a rendőrség kezére. A szerzője Alagovich püspök, aki már két ilyen pasquillust is írt volt.

A titkosrendőrség jelentése szerint Eszterházy Ferenc grófot bízták meg e röpirat ügyében a vizsgálattal. Ezt a vizsgálatot azonban hirtelen abbahagyták.

<sup>2</sup> «Hätte mit seinen Kenntnissen und Fähigkeiten viel leisten können» — írja a titkos rendőrség.

Alagovich püspöknek itt jelzett pasquillusa kezünkben van. Mi nem találunk benne semmi gyalázatos dolgot. Ellenben annál tqbb hazafias érzéssel találkozunk benne. A latin nyelven írott vers panaszkodik az osztrák uralkodóház zsarnoksága miatt. Ez az uralkodóház — úgymond — elnyomja azt a magyar nemzetet, melynek az udvar megmentését köszönheti. A vers ezután kikel azok ellen, akik az országgyűlésen érdekből és hasznból az udvari politikát támogatják s nem irtóznak a haza szent érdekét veszélybe dönteni. *«Oh édes haza — mondja az utolsó két sor — ébredj végre álmodból s vedd le szent oltárodról a szentségtelen dolgokat.»*

Amint látjuk, Alagovich püspök e versében semmi gyalázatos dolog nincsen. Másik két pasquillusát is hazafias érzés lengi át. Az országgyűlési rendőrség jelentése szerint az országgyűlési ifjúság nagy lelkesedéssel olvasgatta Alagovich püspöknek ez iratait, de semmi közelebbit felőlük el nem árult.

Az udvar és a bécsi kormány nagyon jól értette, mint kell a reájuk nézve veszedelmes embereket megszelidíteniök. Minden országgyűlés alatt és után egész sereg embernek adott címet, kitüntetést és hivatalt. Alagovichot is elhalmozta ilyenekkel. És Alagovich soha többé nem kelt ki az udvar politikája ellen. Tehát rajta ugyancsak teljesült a latin mondás: honores mutant mores.

Az 1830. évi országgyűlésen a rendőrminiszter, illetve az uralkodó elé terjesztett jelentések Alagovich Sándorról, mint zágrábi püspökről már elismeréssel szólnak. Az egyik ily jelentésben olvassuk, hogy *Alagovich hatvanéves mult; a tudomány terén rendkívül képzett,<sup>3</sup> hivatali dolgaiban fölötte jártas, de erkölcsi tekintetben nem a leg-*

<sup>3</sup> «Wissenschaftlich sehr gebildet» etc. Az 1830. évi országgyűlésen — jelenti a rendőrség — egyszer sem beszélt s a koronázás után hazautazott.

*jobb hírben áll!* («Aber in moralischer Hinsicht, und hauptsächlich in Bezug auf die Kovácsische Familie nicht im Besten Rufe stehend.»)

Ezen az 1830. évi országgyűlésen több megyei követ — közöttük a soproniak is — azt az utasítást kapták, hogy a Horvát-Szlavonországok ama municipális szokását, mely szerint ott csakis a katolikusok telepedhetnek le, s csakis katolikusok szerezhetnek ingatlant, meg kell semmisíteni. S valamint Magyarországon, úgy a nevezett társországokban is szabad legyen a másvallásúaknak is letelepedniük és ingatlant szerezniök.<sup>4</sup>

Igazságos és méltányos volt ez a követelés. Hiszen — hogy többet ne mondjunk — az akkor még magyar megyékben: Szerém, Pozsega és Verőce megyékben igen sok protestáns magyar lakott. Aztán a megyéknek követői a harmincas években még magyarok voltak. (Markovics András, Farkas Sándor, Marczibányi Márton, Bosányi József, Jankovics Antal, stb.)

Alagovich püspök hallani sem akart a protestánsoknak Horvát-Szlavón- és Dalmácia országokba való bebocsátásáról. Az 1832—1836. évi országgyűlésen maga írta értekezésében tiltakozott e «*merénylet*» ellen. Ez az értekezés, a titkosrendőrség jelentése szerint mód nélkül felizgatta a pro-

<sup>4</sup> Abschrift, 27. Aug. 1830. A rendőri jelentés szerint Horvát-Szlavonország és Dalmácia ezen municipális jogát, mely szerint ott a másvallásúak sem polgárjogot, sem hivaltal nem kaphatnak s ingatlant sem bírhatnak, Mária Terézia az 1741. évi országgyűlésen különösen támogatta. A sopronmegyei utasítás meghagyja a követnek: «dass dieses Gesetz vernichtet, auch andere Glaubensgenossen, wie in Ungarn, freigestellt werde, sich in diesen Ländern anzusiedeln, Güter zu kaufen und allerlei Ämter zu führen».

<sup>5</sup> «Die durch den agramer Bischof Allagovich hier gegen die Aufnahme der Protestanten in Croatien vertheilte Dissertation hat unter den hiesigen Akatholiken die grösste Aufregung verursacht.»



testáns felekezeteket.<sup>5</sup> Pázmándy, Prónay, Kocsi-Horváth és más követek Alagovich értekezését újra ki akarták nyomtatni, hogy az izgatottságot országszerte növeljék. A személynök azonban lebeszélte őket e tervről, azzal az ígérettel, hogy ez ügyet a nádor elé terjeszti. Ami meg is történt.<sup>6</sup>

*Alagovich püspök eljárását* — jelenti Pozsonyból a titkosrendőrség — még a katolikusok legnagyobb része is időszerűtlennek mondja. («Das Benehmen des Bischofs Alagovich selbst von dem grössten Theile der Katholiken als zur Unzeit angebracht beurtheilt wird.» 1833 január 9. Pozsony.)

Mondanunk sem kell, hogy Alagovich püspököt az országgyűlésen s azonkívül is hevesen támadták. *Nagy feltűnést keltett Széchenyi István grófnak és Wesselényi Miklósnak szóbeli párbaja Alagovich püspökkel a főrendi táblán. A két nagy politikus alaposan megkorpálta a zágrábi püspököt.* («Erről írja a titkosrendőrség: «eine Vorbereitung zum Ausbruch aehnlichen Zwistes, wie er beider zweiten Tafel bereits ins Leben getreten ist.»)

Alighogy e viszály elmúlt, Alagovich püspök a főrendi táblán a nagynevű Dessewffy Aurél gróffal került szembe. (1833. márc. 29-én.) Dessewffy oly hevesen és kíméletlenül támadta a püspököt, hogy a nádorispánnak kellett közbelépnie. A titkosrendőrség különösen azt vette rossz néven, hogy Alagovich püspököt katolikus részről támadják leghevesebben. Ezért Dessewffy Aurélt ugyancsak csúf szidalmakkal illette.

Tudott dolog, hogy az országgyűlés nemcsak tárgyalta, de el is fogadta azt a törvényjavaslatot, mely szerint Horvát-Szlavonországokban a más-vallásúak is letelepedhetnek s ott ingatlanokat sze-

<sup>6</sup> Ferstl rendőrtanácsos 1833. január 9-i jelentése Pozsonyból.

rezhetnek. E törvény végrehajtására azonban egyelőre nem került sor, mert a főrendi tábla visszaküldötte a törvényjavaslatot.<sup>7</sup> Alagovich püspök mód nélkül megörült e körülménynek s országa papságának meghagyta, hogy *évenként horvát nemzeti ünnepet rendezzenek annak emlékére, hogy a magyar országgyűlésnek nem sikerült az említett törvény végrehajtását keresztülvinnie?* Alagovich püspök — jelenti az országgyűlési titkosrendőrség — ez ügyben nemcsak a papságot, de a nemességet és a népet is tőle telhetőleg felizgatta, hogy necsak állandó nemzeti ünnepet tartsanak, de Zágrábban hatalmas emléket állítsanak a protestáns törekvések szerencsés legyőzésének örök emlékezetére.

A püspöknek ezen indítványa — írja a rendőrség — nem talált valami nagy visszhangra.<sup>9</sup> Bár több mint száz ember számára fejedelmi ebédet rendezett palotájában, hogy ott nyélbeüsse az emlék felállításának ügyét, de alig tizenhatan jelentek meg az ebéden.<sup>10</sup> A püspök tervét pedig úgy a megjelentek, mint a távolmaradottak helytelenítették.

<sup>7</sup> 1836. január 2. Magnaten Renuncium über die Gravamina et postulata. Ennek 1. pontja szól a protestánsoknak szabad beköltözéséről stb. Horvát-Szlavonországba. («Welches Postulat als mit den Fundamentalgesetzen, nach Ansicht der ungarischen Stände, nicht in mindesten Widerspruche stehend, auch ferner zu unterbreiten beschlossen wurde.» — Az országgyűlési titkosrendőrség jelentése.)

<sup>8</sup> «Die Gründung eines Jahresfestes in ganz Kroatien veranstaltete, um jährlich die Erinnerung dessen — das die Annahme der Protestanten alldort, auf welche der dermalige Landtag so eifrig losarbeitete, nicht durchgesetzt wurde — als eine Nationalsache Kroatiens zu feiern» etc.

<sup>9</sup> «Der Antrag des Bischofs habe dort keinen bedeutenden Anhang gefunden.»

<sup>10</sup> «Dass grosse Diné welches in seiner Residenz mehr denn hundert Personen angetragen, wobei aber nur 16 Individuen erschienen seien» etc.

*(«habe den widrigsten Effekt auf die Gegenwärtigen und Abwesenden gemacht.»)*

Amint az Alagovich püspöktől elrendelt horvát nemzeti ünnepnek híre Pozsonyba érkezett, a rendek között nagy izgalmat keltett. Egyik gyűlést a másik után tartották s a megtorlás módjáról tanácskoztak. Tegnap — jelenti a titkosrendőrség 1834. május 9-én a miniszternek — Bezerédynél tanácskoztak ez ügyben a követek. Jelen voltak Beöthy Ödön, Borsiczky, Deák Ferenc, Balogh János, Ragályi Tamás, Klauzál Gábor, Novák, Fekete, Török, Ruttkay, Kocsi-Horváth, Brezovay stb. követek. Beöthy Ödön hatalmas beszédben kelt ki a főpapok ellen, akik elősegíteni igyekeznek Horvátország elszakadását az anyaországtól. Beöthy Ödön Alagovich püspököt olyan nyilvános nőhöz hasonlította, aki vén korában ájtatoskodik és alamizsnát osztogat (*«mit einer alten Buhlerin vergleichen.»*) Szemére vetette a püspöknek, hogy erkölcsi élete nem tiszta,<sup>11</sup> s hogy vén korában a fanatikus hipokrita szerepét játssza, azt hívén, hogy így megnyeri az udvar kegyét s vele a magyar primási méltóságot.

Ilyenformán beszélt a többi követ is és végül határozatban kimondották, hogy Alagovich püspök eljárását a horvát ügygel egyetemben a megyék tudomására hozzák és utasítást kérnek miheztartás céljából.

Az Alagovich püspöktől elrendelt nemzeti ünnep már születésekor halófélben volt. A monumentális emlékre meg senki sem adakozott. Különbösen is — amint tudjuk — rövidesen a főrendi tábla is elfogadta a protestánsok szabad letelepülésére vo-

<sup>11</sup> «Indem er (t. i. Alagovich) — während seine eigene Töchter in Agram den Ruf der Mutter fortsetzen, in seinen alten Tagen den fanatischen Hypokriten spielt, und so den Hof für sich einzunehmen glaubt um Primas zu weden.» (Beöthy beszéde Ferstl rendőrtanácsos május 9-i jelentésében.)

natkozó törvényjavaslatot. Az 1837. évben Alagovich Sándor püspök is elköltözött az élők világából. Mivel vén korában nagyon jótékony volt s több hasznos intézményt létesített, régebbi kihágásairól megfeledkeztek. Nagy pompával temették el őt s még az egykorú magyar lapok is dicsérték jótékonyosságát. Nevét főleg a maga alapította pozsegai árvaházzal örökítette meg. A horvát követek a magyar országgyűlésen 1839 november 12-én azt kérték, hogy érdemeit a törvénykönyvbe iktassák.

## ELSŐ KASZINÓINK ÉS METTERNICH.

### I.

Tudott dolog, hogy nálunk rendszeren a Széchenyi István alapította Nemzeti Kaszinót szokták az első kaszinónak tartani. Ez tévedés. Budán és Pozsonyban például már 1790-ben volt polgári kaszinó. E két kaszinóban nem üztek ugyan politikát, de voltak politikai klubjaink is. Az 1790. évtől ideszámíthatjuk az országgyűléseknek úgynevezett kerületi üléseit. *Ezeket még a hivatalos jelentések is politikai kluboknak nevezik;* mert az országgyűlések alkalmával az egyes kerületek követői egymásközt politikai tanácskozásokat, bizalmas összejöveteleket tartottak. A bécsi kormány e kerületi üléseket mindig törvényteleneknek tartotta, de az *«usus»* az országgyűlések kiegészítő, sőt fontos részévé tette azokat. Ezek a klubok, avagy kerületi ülések természetesen csak addig éltek, amíg az országgyűlések tartottak. Az 1825. évben — mikor a kerületi ülések már az országgyűlések szerves részeivé lettek — helyükbe politikai pártkaszinók léptek. Ezek is csak az országgyűlések végéig éltek.

Bár így állt a dolog, azért a szó szoros értelmében vett hazafias kaszinók igazi alapítója mégis Széchenyi István gróf volt. ő a kaszinói élet cél-

jául a nemzeti küzdelmet tűzte ki mindenért, ami a magyarságot előbbre viszi, ő egyesíteni igyekezett mindazokat a rokonlelkeket, akik a nemzeti érzésért, a nemzeti nyelvért és a haladásért lelkesültek, ő a kaszinók által is terjeszteni igyekezett ez ideákat.

Tehát az áldott magvető: Széchenyi István hinté el nálunk a hazafias kaszinói élet magvát. Ez a mag hamarosan kikelt s erőteljes fává növekedett, az 1825-1848. évig terjedő időszak hazafias küzdelme s e küzdelmek végső gyümölcse a kaszinói élet nélkül aligha érett volna meg. Hiszen a hazafias érzésnek hű támaszai ez időszakban a kaszinók, klubok, körök, stb. voltak. Ezekben költögettek a magyar lelkekben a szunnyadó életszikrát; innét bocsáták világgá az új eszméket és az édes hazai szó jogait. Itt és itt hirdették, hogy a magyar ember élete több, mint kötelesség, a magyar ember élete áldozat is. Innét, a kaszinókból zúgott szét az országba a törvénytelenségek szülte fájdalommas panasz és a fellázadt lelkek tomboló elkeseredése a hazavesztő lelkek ellen.

Ha az itt mondottakat nem is hirdetné ezer és ezer kémjelentés és rendőri felterjesztés, elég volna azokat a lelkes szózatokat és felszólításokat ismernünk, amelyek ez időszak kaszinóiban láttak napvilágot. De éppen azért, mert a kaszinók hazafias szelleme nagyon is ismeretes volt, úgy a rendőrség, mint a szolgálatában állott megbízottak állandó felügyelet alatt tartották azokat. És egyik a másik után veszedelmesnek mondja a patrióta kaszinókat s forradalminak a bennük uralkodó szellemet. Maga a rendőrminiszter tehát nem egyik bezárását követelte. Ferenc császárban természetesen megvolt erre a hajlam. Adott is ki rendeleteket ez ügyben. Az 1834 július 7-én például József nádornak írta volt, hogy Magyarországon forradalmi szellemben vezetik az ifjúságot s politikai egyesületekben tömörítik őket, hogy politikai cé-

lókra használhassák. («Zu ihren revolutionären Zwecken zu benützen.») Forradalmi szellemnek vette Ferenc császár azt, hogy az ifjúság Széchenyi Istvánt lelkes beszéddel fogadta, hogy Wesselényi Miklóshoz hálafeliratot intézett s hogy az erdélyi magyar ifjúságot lelkes szavakkal köszöntve, csatlakozásra szólította. *Meg kell akadályozni, — írja a császár — hogy az országgyűlési ifjúság Pozsonyban kaszinót alapítson!*

Hát bizony ezt még a császár sem tudta megakadályozni! A jurátusok nemcsak Pozsonyban, de később Pesten és Erdélyben is alapítottak kaszinót.

Nálunk az a nézet van elterjedve, hogy az 1827-ben alapított Nemzeti Kaszinó Széchenyinek első alapítása e téren. A valóság azonban az, hogy Széchenyi már a Nemzeti Kaszinó előtt is alapított kaszinót. Az 1825. évben például Széchenyi István Károlyi gróffal egyetemben *patrióta klub*-ot alapított Pozsonyban. Az országgyűlési rendőrség e klubot *Széchenyische—Károlyische Reunion* néven nevezi s állandó felügyelet alatt tartotta.<sup>1</sup> A rendőriminiszter jelentése szerint e klubba minden francia újság jár s minden feltalálható ott, ami az udvarnak kellemetlen.<sup>2</sup>

E hazafias klub, avagy kaszinó eleinte Károlyi György gróf lakásában volt. (Fiedler patikus házában.) Megalakulása első idejében a két gróf fődözte minden kiadását.<sup>3</sup> Nemsokára aztán az

<sup>1</sup> 1826 február 6-án jelenti: «Heute wurde dem Polizeicommissär Ferstl eine Copie zur Überwachung des angeblichen Klubs und zur sohinigen Berichterstattung übersendet.»

<sup>2</sup> «Wo alle französischen Zeitungen gelesen werden. Was nicht für den Hof gestimmt ist, kommt da zusammen.» (Pozsony, febr. 1. 1826.)

<sup>3</sup> «Ihre Stifter sind der Rittmeister Graf Steuhan Széchenyi und Graf Károlyi, welche sie anfangs auf eigen Kosten unterhielten und im Graf Erdodyschen Hause aa Promenadeplatze ein grosses Locale gemittet haben.» (1826. febr. 26. Pozsony.)

Erdődy grófok palotájában béreltek nagyobb helyiséget. Mikor 1826 január havában az Erdődyekkel kötött szerződés lejárt, a főtéren Jeszenszky báró Házának második emeletén béreltek új helyiséget. E ház első emeletén lakott Károlyi gróf és Széchenyi István kapitány is.

A kaszinó tagjai többnyire az ellenzéki fiatal mágnások köréből kerültek ki.<sup>4</sup> Az első tagok között volt három Eszterházy gróf, Wesselényi Miklós báró, Haller, Andrássy György, Berchtold, Dessewffy József és Aurél, aztán a Csáky grófok, Vay Ábrahám, stb. Az ellenzéki követek közül is többen látogatták a klubot, ahol olvasással, beszélgetéssel töltötték az időt.

Ez volt hazánkban igazában az első hazafias kaszinó. A Széchenyi István alapította pesti Nemzeti Kaszinó csak két évvel később keletkezett.<sup>5</sup>

Széchenyi István működése mindig nyitott könyv volt, de azért sokan félreismerték. A mindenható Metternich jól ismerte Széchenyi minden tervét és személyesen is érintkezett vele. De hiába járt Széchenyi a mérséklet útján, azért úgy az uralkodó, mint Metternich szemében csak mint gyűlölt felforgató szerepelt. Tehát Széchenyinek is tapasztalnia kellett, hogy a mérséklet

<sup>4</sup> A titkos rendőrség 1826. ápril 3-án jelentette, hogy végre sikerült egyetmást megtudnia a Széchenyi—Károlyi-féle reunióról. Kétféle tagjai vannak, olyanok, akik 210 frt-ot fizetnek s olyanok, akik csak tiszteletbeli tagok. A fizető tagok körülbelül ezek: Széchenyi István gróf százados, Károlyi György gróf, Eszterházy Károly és Mihály, Csáky Sándor, Berchtold, Andrássy György grófok *éa* Wesselényi Miklós báró. A többiek nevét — jelenti a renèu őrség. — később fogjuk jelteni. A kaszinó havi kiadása 3 ezer forintra rüg.

<sup>5</sup> Széchenyiről jelenti a rendőrség, hogy 1826. aug. 7-én jelent meg először polgári ruhában a főrendi tábla ülésén.



ily körülmények közt nem egyéb, mint elvesztett fáradság. És Ferenc császár csakúgy, mint V. Ferdinánd, a legszigorúbb rendőri felügyelet alatt tartotta Széchenyi grófot. Rút dolog ez az örökös kémkedés, de mégis sokat köszönhetünk neki; mert rendkívül sok ismeretlen adatot szolgáltat nekünk Széchenyiről.

Mivel a rendőrség — ha módját ejthette — Széchenyi István levelezését is elkobozta s lemásoltatta, imígyen Széchenyinek olyan leveleit is bírjuk német fordításban, melyeknek eredetije elveszett.

Említők, hogy már az 1825-27. évi országgyűlés alatt megalakított kaszinót minő gyanús szemmel nézte a bécsi kormány. Metternich egyenest gyűlölettel emlékezik meg a kaszinóról, s közegeivel állandóan figyeltette. Később, mikor több hazafias kaszinó is alakult nálunk Metternich több ízben kifejtette, hogy a végrehajtó-hatalom az uralkodó kezében van s a kaszinó alapítása őfelsége jóváhagyásától függ. S ha mégis él s működik ily kaszinó, azt a kormány csak túri, de bármikor felosztlathatja. Metternich maga írta volt e sorokat: «Wie nach dem französischen Sprichworte: *tout finit par des schansons* — ein Wort welches rechnet man die Guillotine ab — auf Frankreich recht gut passt, könnte man von Ungarn sagen, dass daselbst alles in Casino auflöst.»

Metternich ezután a monarchikus és a köztársasági államformáról mond el egyetmást. Akármilyen legyen is az államforma — írja — a hatalomnak meg kell oszlnia. A dolgok természete kívánja ezt az államokban csakúgy, mint az egyes individuumokban. Mindenütt akad egy fej és egy gyomor. A fejnek nem a dolga a gyomor funkcióit végezni s ez utóbbi nem végzi a fej dolgait. *Magyarországban* erre nincsenek tekintettel, a gyomorral gondolkodtatnak, s a fejjel emésztetnek. Hogyan

haladhat ily módon az ország? Csoda, hogy még fennáll. S ezt nem látják be az okosabbak?<sup>6</sup>

Metternich — bármint kárhoztatta is a hazafias kaszinók működését, számolt a viszonyokkal s az országgyűlések alatt a rendek és a főrendek alapította kaszinók felosztatását nem tartá tanácsosnak. Megelégedett azzal, hogy folytonos megfigyelés alatt tartotta a kaszinókat s velük együtt főleg Széchenyi Istvánt. Különben a magyar országgyűlések tagjai több ízben hangoztatták, hogy a hazai törvények *nem* tiltanak semmiféle hazafias vagy humánus társulást. A kaszinóknak felosztatása tehát nem *áll* jogában a kormánynak. Metternich azért mégis felvette a harcot a hazai kaszinók ellen. Még a legjelentéktelenebb vidéki kaszinót is állandóan kémleltette. Igyekezett a kaszinók alapszabályait a titkosrendőrség útján megszerezni. Az 1844. évben pedig valamennyi kaszinó alapszabályainak beküldését rendelte el. Mivel ezekben államellenes dolgokat hiába keresett, nem talált semmi alapot a kaszinók felosztatására. De gyűlölettel lévén eltelve minden hazafias magyar kaszinó ellen, állandóan leste az alkalmat, mikor csaphat rájuk. Ennek a gyűlöletnek köszönhetjük, hogy a kémek és a titkosrendőrök temérdek jelentést írtak számára kaszinóink működéséről. Mondanunk sem kell, hogy ezek mind gyűlöletes hangon írnak a magyar kaszinók céljáról és szelleméről.

A pesti Nemzeti Kaszinó tervével Széchenyi István már a pozsonyi országgyűlésen is foglalkozott, sőt az aláírásokat már itt gyűjtötte. Az 1826 február 9-én Pozsonyból jelentette bizonyos Mar-

<sup>6</sup> «In Ungarn wird diess nicht berücksichtigt; man lässt den Magen denken und der Kopf soll verdauen. Wie kann das Land vorschreiten. Das es nur steht, gehört bereits zu den Wundern. Und diess sollten die Vernünftigen nicht am Ende einsehen?» (Staatsarchiv, Stk. Prov. I. 2.)

tinetz nevű egyén, hogy Széchenyi István grófnak pozsonyi kaszinójában (in dem Reunions-Local des Grafen Stephan Széchenyi) bizonyos feljegyzéseket talált a rendőrség embere.<sup>7</sup> Ezek Széchenyi sajátkezű írásai. Ezeket valószínűleg helyettesének: Wesselényi Miklósnak hagyta, aki távollétében őt a kaszinóban helyettesíti. Ami a kaszinóban talált iratokat illeti, ezek ezen kaszinónak három, teljesen új alapításáról szólnak. A tagok ugyanis elhatározták, hogy a jövő évben Pesten fognak lakni s mulatságaikról gondoskodni akarván', ott, vagy Budán, aláírás útján, labdázóházat akarnak alapítani testgyakorlás céljára. Ugyanily módon akarnak Pesten egy kaszinót berendezni. A költségeket aláírás útján akarják biztosítani<sup>8</sup>

E bevezetés után Martinetz felküldi a Széchenyi kaszinójából elvitt iratok jegyzékét. Ezek között szerepel a pesti kaszinó alapítására vonatkozó aláírási ív is. A lefoglalt iratok nyolcadika így szól: «Szemben tartani Czirákyt», «den Cziráky beobachten.» Martinetznek a rendőrminiszterhez küldött jelentése szerint ez is Széchenyi írása volt.

Ez iratok szerint tehát bizonyos, hogy Széchenyi már a pozsonyi országgyűlés alatt az 1826. év legelején aláírásokat gyűjtött a pesti (nemzeti) kaszinó céljára. Bizonyos az is, hogy még ez évben Pesten meg is alapította a Nemzeti Kaszinót. Az alapítás tehát nem 1827-ben, hanem az előző évben történt. Az idő ekkor nagyon kedvező volt a kaszinóra. Ugyanis az országos deputációk működése

<sup>7</sup> «In dem Reunions-Local des Grafen Stephan Széchenyi wurde gestern Abends durch ein vertrautes Individuum das in Abschrift anliegende Notatenblatt gefunden, dessen Original... des gedachten Grafen Handschrift sei.»

<sup>8</sup> «Ebenso wollen sie für ihren Pester Winteraufenthalt daselbst ein Casino etablieren, und sowohl diese, als die Kosten der hiesigen (Pressburger) Reunion, falls der Landtag lang währen sollte, gleichfalls durch Subscription ebecken.»

Pesthez kötötte úgy az alsó, mint a felső tábla legjelentékenyebb tagjait. Maga a nádor is Pestre jött ez időben. *Metternich az 1826. év október 26-i titkos jelentések alapján már Ferenc császárral is tudatta, hogy Széchenyi a télre Pesten kaszinót fog alapítani.*

A király erre Metternich tanácsa értelmében Sedlnitzky miniszternek júniusban elrendelte a kaszinó és Széchenyi megfigyelését. Sedlnitzky július 2-án jelentette azután a császárnak mindazt, ami a kaszinó körül eddig történt. Frenc császár erre július 10-én újabb rendeletet bocsátott Sedlnitzky-hez a kaszinó megfigyelése ügyében.

A rendőrminiszter egyik titkos megbízottja 1827 aug. 30-án jelentette, hogy a kaszinó berendezésére június hó 10-én választott bizottság minden figyelmét arra fordította, hogy Széchenyinek június 17-én kelt irata értelmében minden tagnak meglegyen a joga véleményét szabadon nyilvánítani s a maga eszméinek másokat is megnyernie. De míg a kaszinó tagjai összejönnek, a bizottság a következőket hirdette ki: A kaszinó a Voglféle házban, a Dorottya-utcában van. Az első emeletet teljesen elfoglalja, a földszinten pedig öt helyiség, egy konyha és egy jégverem van. Eddig nyolc szobát bútoroztak be, a többi november 1-én lesz készen, amikor is egy kávéfőző és egy «*tracteur*» is megnyitja a maga helyiségét. Hogy az éttermekben mindenféle hazai bor kapható legyen, tizenhat részvényest kértek fel, hogy boraikat üvegekben küldjék be. A bizottság reméli s óhajtja, hogy a kaszinóban minden kiváló magyar bor hamisítatlanul kapható legyen. A külföldiek imígyen megvizsgálhatják a borokat s a külföldre való kivittet előmozdíthatják. Minden üveg a termelőnek pecsétjével van ellátva. Minden részvényesnek van joga borok beküldésére. Az udvarmester Jakutich Krisztián veszi át. A tracteur és az udvarmester az eladott borok után tíz percentet kapnak. A rész-

vényesek száma jelenleg 168 (205 részvénnel). Ezek között van négy herceg, ötvenkét gróf és 20 báró. Készpénzben van a kaszinónak 20.500 forintja. A pénztáros Praznovszky (a Károlyi grófok pénztárosa). *E kaszinónál születésre, gondolkodásmódra és vallásra nincs semmi tekintet. Csak tisztességes ember legyen az illető s megfizesse a tagsági díjat!*<sup>9</sup> Eddig a részvényeseket azért nem szaporították, mert kevés volt a helyiség, de mivel most már kétszer akkora, mint eleinte volt, a tagok számát szaporítani lehet.

A Széchenyi-féle nagy kaszinót Pesten — jelentik a rendőrminiszternek — eddig igen kevesen látogatják, öt-hat ember olvasgat ott újságot s este nyolc órakor már senki sincs ott. Széchenyi nagy odaadással fáradozik a kaszinó ügyében. A házbér jelenleg évi 3000 frt. A vendéglős Tarrault, Bécsből való átköltözése 1200 frt-ba került, öt helyisége van az idegenek számára étteremnek. És évi 480 frt fizetése is van. November hó 30-án fog először főzni. Csak a lófuttatások és az országos deputációk tarthatják életben ezt a drága intézményt. De mivel a deputációk csak rövid ideig maradnak Pesten, Széchenyi gróf hasztalanul fáradozik ez intézmény fenntartásán. Már azon van, hogy a tagsági díjat 50 forintra szállítsa le. A kaszinónak látszólagos célja társulatok alapítása csatornák és vasutak építésére és kereskedelmi vállalatok alapítására. *Am igazi célja kétségkívül a közszellem és a hazafiság felébresztése, szabályozása és megerősítése.*<sup>10</sup> Erre mutat az is, hogy a hírhedt népszónok, Nagy Pál, elhatározta, hogy tavaszra kelve az egész országot bejárja s minden megyében

<sup>9</sup> «Weder auf Religion noch auf Geburt, oder Denkungsart wird beim diesem Institut eine Rücksicht genommen» etc. (Abschrift, Pest, am 30. Aug. 1827.)

<sup>10</sup> «Die wahre Absicht aber ist ohne jeden Zweifel den Gemeingeist und Patriotismus zu erwecken, und zu regeln, und zu befestigen.»

központot alakít s onnét irányítja a mozgalmat. Az utat lóháton teszi meg.

A pesti második kaszinót ugyanekkor Keglevich István gróf alapította; ennek helyiségei a Váci-utcában a Lobler-féle házban vannak. Tagjai csupa fiatal emberek. Ez év nov. 4-én fog megnyílni. A részvény illetve a tagsági díj itt évi 25 forint. Van a kaszinónak két szakácsa s egy vendéglőse, aki az italokat méri ki. Csakis hazai borokat mérnek itt ki. Különben is minden hazafias. E hazafiság azonban itt többé-kevésbé a németgyűlöleten alapszik.<sup>11</sup> Mindent magyarosítani akarnak s mindenféle társadalmi érintkezésben egyedül magyarul kívánnak beszélni. Magában a kaszinóban csakis magyarul szabad beszélni s még a számadásokat is magyarul vezetik.<sup>12</sup>

A császár és Metternich megkapván a pesti kaszinókról szóló jelentéseket, Sedlnitzky további kémkedésre kapott utasításokat. Ferenc császár meghagyta neki, hogy Széchenyi kaszinójának összejöveteleit, működését szigorúan szemmel tartassa. Főleg pedig Széchenyi grófot figyeltesse behatóan úgy Pesten, mint utazása alkalmával.<sup>13</sup>

Sedlnitzky miniszter a kapott kémjelentések alapján 1827. november 10-én írta az uralkodónak. Ha — írja — a Széchenyi alapította kaszinónak egyedül nyilvános intézkedéseit vizsgáljuk, arra az eredményre jutunk, hogy tagok a társasági mulatságokon és a magyar szellem követelésén kívül holmi ipari törekvésekre igyekeznek. De eddig más nem történt, mint gyakori összejövetel. Ezért valószínű, hogy hamarosan fel kellene oszolnia. Ám

<sup>11</sup> «Überhaupt wird nur Alles patriotisch und der Grund des ganzen Patriotismus liegt mehr oder weniger in dem Hasse gegen die Deutschen.»

<sup>12</sup> Pest, am 26. Okt. 1827.

<sup>13</sup> «Der Graf Stephan Széchenyi sowohl während seines Aufenthaltes zu Pest, als auch während seiner Reisen in Ungarn auf eine eindringliche, jedoch möglichst unauffällige Weise überwacht werde» etc.

amint az eddigi tudósítások és Széchenyinek Eszterházy Mihályhoz írt (s lefoglalt) levelei bizonyítják, a társas mulatságok és az ipari megbeszélések csak az igazi cél eltakarására szolgálnak. Az igazi cél ugyanis a magyar nemzeti szellem fölkelése s egyesek megdolgozása az ellenzék részére a kormány ellen. Nem is kételkedhetik senki sem, hogy Széchenyi Istvánt s társait a kaszinó iránt mutatkozó eddigi részvétlenség céljától s tervének keresztülvitelétől eltereli.

Mivel én — folytatja Sedlnitzky miniszter — a kaszinó további fejlődését, Széchenyi István gróf igyekezetét és fondorlatait, valamint szűkebb környezetét élesen megfigyelni fontosnak tartom, kérem fölségedet, engedje meg, hogy minden rendelkezésemre álló eszközzel a legélénkebb s legfeszültebb éberséggel folytassam a megfigyelést s hogy az eredményeket fölségednek tudomására hozzam.

Mondanunk sem kell, hogy a miniszter e jelentését Metternich is megkapta s a király azonnal elrendelte Széchenyi grófnak és társainak szigorú megfigyelését.<sup>14</sup>

Úgy Sedlnitzky miniszternek, valamint a kéknek jelentései annyiban megfelelnek a valószínűségnek, hogy Széchenyi csakugyan igazi nemzeti kaszinót akart alapítani a nemzeti közszellem, a nemzeti érzés és nyelv emelésére. A Nemzeti Kaszinó azonban nem azzá lett, aminek Széchenyi akarta. Amikor a kormány emberei, a személynökök, az országbírák, sőt osztrák miniszterek is tagjai lettek a Nemzeti Kaszinónak, amikor az ország-szerte gyűlölt Cziráky elnökösködött ott, akkor

<sup>14</sup> «Werden sie sowohl das Casino, als auch den Grafen Stephan Széchenyi und seine Verbindeten und ihr Thun und Lassen strenge im Auge halten, so wie auch den Grafen Stephan Széchenyi auf seiner Reise, wenn er sie unternimmt, auf das genaueste aber auch auf die möglichst unauffallendste Weise beobachten lassen und mir über alles dieses das Erhobene sofort anzeigen.» (Wien, am 24. November 1827. Franz.)

már nem nemzeti, hanem mágnáskaszinó volt az. Maga a titkosrendőrség jelentette e kaszinó egyik báljáról, hogy a mágnások teljesen elkülönítették magukat a jelenlévő nemesektől és meghívott polgároktól. A mágnások közül csak az erdélyiek beszéltek magyarul s csak ezek érintkeztek ott a nemesekkel s a polgárokkal.

Az 1828. év január havában írta Wenckheim báró Fejérvárynak Pestről, hogy a kaszinó Cziráky gróf elnöklete alatt január 20-án gyűlést tartott s ez alkalommal az alapterv kidolgozására bizottságot választottak. Az igazán nemzeti bizottságnak tagjai lettek a bajor Steinlein báró, a szász Podmaniczky, az angol Széchenyi, a bárgyú kereskedő: Koppel és a kozmopolita Wesselényi. A gyűlésen két nyelven beszéltek. Czirákynek eleinte az elnökösködés nagyon furcsának tetszett; olyan volt, mint a vaj a napon, de nagynehezen mégis végig vezette az ülést.<sup>15</sup>

A kaszinónak ugyanezen (január 20-án) tartott üléséről egy másik levél imígyen szólt:

A kaszinó tagjai az első években alig tudtak egymással megegyezni. Pártok alakultak s a nagynevű alapítónak: Széchenyinek intencióit semmibe sem vették, hanem mindegyik párt a maga javaslatát igyekezett keresztülvinni. Január 20-án például Cziráky gróf elnöklete alatt a mágnáskaszinóban gyűlést tartottak, de a javaslatok dolgában nem döntöttek; mert a tagdíj, a szerződések, az idegen vendégek stb., stb. ügyében a nézetek nagyon is különfélék voltak. Ezért Széchenyi elnöklete alatt egy ötös bizottságot bíztak meg az ügyek megfontolására s újabb javaslat tételére.<sup>16</sup>

Valamivel később (febr. 18-án) jelentette a

<sup>15</sup> Pest, den 22. Jänner 1828. Baron Wenckheim an Fejérváry in Wien.

<sup>16</sup> Pest, 21. Jänner, 1828. Vagenfahl an Fejérváry in Wien.



titkosrendőrség, hogy a kaszinó legelőkelőbb tagjai közt három hét óta nagy a feszültség. Ennek oka a következő dolog: Vécsey és Wernhardt generálisok, Khevenhüller gróf ezredes s más főtisztek, akik mint vendégek látogatták a kaszinót, kijelentték, hogy nekik igen kellemetlen, ha minden fizetés nélkül, kegyelemből jelenhetnek ott meg. Részvényesek nem lehetnek, mert mint katonák csak ideig-óráig tartózkodnak Pesten. Erre Széchenyi István becsületszavát adta nekik, hogy a tagok között keresztülviszi, mely szerint havi 4 fjt fizetése fejében mint abonált tagok szabadon látogathatják a kaszinót. Széchenyit ez ügyben melegen támogatta a népszerű Steinlein báró<sup>17</sup> és Wesselényi Miklós. Az a bizottság, mely Steinlein báró elnöklete alatt ez üggyel foglalkozott, csakugyan egyhangúlag kimondotta, hogy az abonált vendégek havi négy forintnyi tagdíj lefizetése mellett szabadon látogathatják a kaszinót. A kaszinó tagjai közt ez a határozat erős ellenzésre talált. Több órai vita után szavazással döntöttek el az ügyet, mégpedig Széchenyi óhaja szerint. Ám Wenckheim bárót, Orczy Lőrincet, a Keglevich grófokat annyira felizgatta e határozat, hogy szakítottak Széchenyi gróffal. A következő vasárnapon tárgyalták azt a kérdést, mennyit fizessenek az úgynevezett abonált tagok. Általános volt a felkiáltás, hogy havi tíz forintot kell fizetniök. Széchenyi István gróf, Steinlein báró és Wesselényi Miklós hasztalanul igyekeztek ellenfeleiket meggyőzni, a többség a havi tíz forintnyi tagdíjat fogadta el. Ezzel tehát lehetetlenné tették az úgynevezett abonált tagságot. Széchenyi — jelenti a rendőrség — vígasztalhatatlan volt; mert először kellett meggyőződnie, mily keveset számíthat befolyására. Hiúságát annyira megsértették, — írja tovább a titkosrendőrség — hogyha a lófuttatás

<sup>17</sup>«der entsetzlich popularisiert.»

vissza nem tartotta volna, a kaszinó már feloszlott volna!<sup>18</sup> Körüljárt és kapacitált a gróf mindenkit, de mindenütt visszautasításra talált. Ugyanekkor a belső igazgatás dolgában Wenckheim báró elnöklése alatt 24 tagból álló bizottságot küldtek ki. Wenckheim báró elnöksége újabb sértés volt Széchenyre; ő tehát ez alkalommal az abonált tagságra vonatkozó indítványa törlését kérte. Ebbe Wenckheim báró is beleegyezett a bizottság többi tagjával együtt. így hát kimondották, hogy minden tag hozhat a kaszinóba tisztos embereket vendégekül. Elhatározták egyúttal azt is, hogy e határozatot küldöttséggel tudatják Vécsey és Wernhardt generálisokkal. Széchenyit — írja e jelentés — a bécsi gavallérok felkérték, hogy labdaházat (zum Ballspiel) építtessen 1829-ben s e célra a nádortól kérjen, telket a Múzeumnál lévő téren. Eddig 30 ezer forintot írtak alá a labdaház építésére.

A tagok, helyesebben a részvényesek fogdosása természetesen még mindig folyt. E téren leginkább Széchenyi gróf fáradozott, aki minden ismerősét igyekezett rávenni, hogy a kaszinó tagjává legyen. Csak például hozzuk fel e téren való működésére Dercsényinek levelét fivéréhez.

Száz forintot évenként a kaszinónak fizetni kissé sok volt abban az időben, főleg ha az illető vidéken lakott. Dercsényinek fivéréhez intézett levelét a titkosrendőrség lemásoltatta s német fordításban a rendőrminiszternek felküldte. E levélben írja Dercsényi a fivérének, hogy a kaszinó igazgató választmányt nevezett ki s ennek tagjává őt (t. i. fivérét) is megtették. *A kaszinó Cziráknak, a kamaraelnöknek, a személynöknek s Magyarországnak majd minden nagyságának belépésével*

<sup>18</sup> «Seine Eitelkeit war in höchsten Grad beleidigt, und hätte ihn das Wettrennen nicht zurückgehalten, das Casino wäre schon aufgelöst.»

*igen sokat nyert hitel és fény dolgában!* «Én — írja Dercsényi — tiltakoztam a te tagságod ellen. De minden jegyzőkönyvben kaszinórészvényes gyanánt szerepelsz. Széchenyi gróf az én tiltakozásomra azt felelte (a többi részvényessel együtt), hogy téged semmi szín alatt nem nélkülözhetnek. Az olyan embernek, mint te vagy, közreműködése a közjóra jótékony hatással van. A kaszinó azon biztos reményben, hogy te is tagja lesz, köszönő iratot is intézett hozzád. Tehát nem bújhatsz ki. Legjobb lesz, ha 1828. elején beküldöd a 100 forintot és így megmented az 1827. évre járó 100 forintot.»<sup>19</sup>

Amint e lefoglalt levél is mutatja, a titkos rendőrség éberén figyelt mindent, ami a kaszinóban s azon kívül történt.

A regnikoláris deputációk 1828-ban megkezdvén tanácskozásait, Ferdinánd király meghagyta a rendőrminiszternek, hogy azonnal tegyen meg minden intézkedést az országos deputáció tagjainak titkos megfigyelésére<sup>20</sup> s a jelentéseket Reviczky gróf útján juttassa el hozzá. Sedlnitzky e feladatnak hűségesen megfelelt s a jelentéseken kívül a lemásolt leveleket is felküldette Bécsbe. A 7. számú lemásolt levél Széchenyi Istváné volt. Ebben — jelenti Sedlnitzky — Széchenyi a pesti kaszinó berendezése körül való fáradozásairól írt. E kaszinóval ő a hazai kultúrát kívánja emelni. *Széchenyi és környezete fáradhatatlannak látszik az úgynevezett patrióta irányzatban, mellyel a magyarokat Bécsből s az ausztriai nemességtől el*

<sup>19</sup> Pest, den 16. Februar, 1828. J. Dercsényi an seinen Bruder an Mád.

<sup>20</sup> «Die erforderliche Anstalt getroffen, und die Verhandlungen derselben und ihrer Subdeputationen schnell und vollständig kennen zu lernen, das Verhalten dabei arbeitenden Mitglieder zu überwachen» etc. (Sedlnitzky a királyhoz, a vett parancs ügyében, 1828. márc. 21.)

akarja vonni.<sup>21</sup> *E célra Pesten mindenféle egyesületet s intézetet akar létesíteni. Ezért én — írja a miniszter — újabb mozzanatokat látok, melyek arra indítanak, hogy a nevezett Széchenyinek fonderlatait a legbehatóbb és leg feszültebb megfigyelés alatt tartsam.*

A rendőrminiszternek Széchenyi működésére vonatkozó jelentésére a király ezt írta Sedlnitzkynek: «Werden sie diesen Gegenstand fortan genau beobachten lassen und im Auge halten, und mir die Resultate der hierwegen gemachten Erhebungen vorlegen!»<sup>22</sup>

Mondanunk sem kell, hogy a titkosrendőrség kém jelentéseire nem a királynak, hanem Metternichnek volt szüksége. Maga a rendőrminiszter is több ízben megemlékezik fentebbi jelentésében Metternich hercegről s a király is a kapott jelentéseket Metternichnek küldte át.

Ügylátszik, hogy Metternich mindent tudni akart Széchenyiről s kaszinójáról s ezért az országgyűlések ismert rendőrtanácsosát küldette le Pestre. És Ferstl nemcsak a Széchenyi-féle, hanem a Keglevich István-féle kaszinóról is jelentéseket küldött. Ezek között a *Grundsätze* címen felküldte a Széchenyi-féle kaszinó első (terjedelmes) alapszabályait is. Ezeknek első pontja így szól: A kaszinó művelt és erkölcsös emberek egyesülete társas szórakozásokra, tudományos társalgásra, főleg azonban gazdasági és kereskedelmi ügyek megvitatására, végül hasznos munkák és folyóiratok olvasására.

<sup>21</sup> «Graf Stephan Széchenyi und sein Anhang nicht ermüdet in der sogenannten patriotischen Tendenz, die Ungarn von Wien und aus euerer Majestät deutschem Adel abzuziehen» etc. (Sedlnitzky jelentése ő felségéhez 1828. márc. 21.)

<sup>22</sup> «Habe ich — írja a király — wegen des geheimen Dienstes in Ofen und Pest bereits das Erforderliche verfügt.»

A többi tizenhat pont a kaszinó belső ügyeiről és tagjairól szól.

Ferstl az alapszabályok felküldése alkalmával azt is jelentette, hogy úgy a mágnáskaszinóról, mint a Keglevich István-féle kaszinóról is állandóan küld jelentést.<sup>23</sup>

Széchenyi — amint hivatalosan jelentették — az ország minden valamirevaló városában akart kaszinót alapítani. E célból lóháton akarta az egész országot bejárni. Hogy megtette-e ezt az utat, nem tudjuk.<sup>24</sup> De hogy a vidéki hazafias kaszinók alapítása körül sokat tett, az az egykorú levelekből világosan kitűnik. Csak például hozzuk itt fel *Xántus* Ignác ügyvédnek Széchenyihez írt levelét. E levelet a rendőrség megkaparította s német fordításban felterjesztette a rendőrminisztériumnak. *Xántus* e levélben Széchenyi felszólítására megküldi a kaposvári kaszinó (olvasókör) alapszabályait.

E szerint a kaposvári kaszinó (vagy olvasókör) alapítása és szervezése 1827-ben kezdődött. Az alapszabályokat az 1828 január 10-i gyűlésen fogadták el. Ezt a kaszinót — írja a titkosrendőrség — Széchenyi István felszólítására az ő ügyvédje alapította. *Xántus* Ignác 1828 márc. 13-án Csákányból írta volt Széchenyi Istvánnak: «Excellentiád parancsára van szerencsém ide csatolnom az itt berendezett olvasókör — kaszinó — alapszabályait. Ezekből megtudja Excellentiád, mi a célja e kaszinónak, minő a berendezése és kik a tagjai. Megtudhatja azt is, hogy az olvasókör minő újságokat, folyóiratokat rendelt meg. A kaszinó a megyeház egyik nagy termében van, ahol az olvasó-

<sup>23</sup> «Die weiteren Überwachungs-Resultate sowohl das Magnatencasino, als jenen des Grafen Stephan Keglevich werde ich jeder Zeit zur hohen Kenntniss zu bringen bemüht sein.» (Ferstl.)

<sup>24</sup> A titkos rendőrség jelentése szerint a kaszinó Felsőbüki Nagy Pált bízta meg, hogy a megyékben központot teremtsen.

kör tagjai hol nagyobb, hol kisebb számban szoktak összejönni. Az olvasókör üléseit Inkey Antal lakásában tartja.»<sup>23</sup>

Xántus ezután közli az alapszabályokat és a tagok névsorát. Ez utóbbiak között szerepel Széchenyi István gróf is. A kaszinó vagy olvasókör célja — mondja az első pont — oly művek olvasása és megbeszélése, melyek a magasabb műveltséget és az erkölcsök nemesítését leginkább elősegítik. Ezt a célt szükségessé tette az a körülmény, hogy Somogy megyében nincs egyetlen újság, még kevésbé folyóirat. S így akik munka után a múzsáknak szeretnének egy-két órát áldozni, nincsenek abban a helyzetben, hogy e nemű szükségletüket kielégíthessék. Ezért alapították a rendek e kaszinót.

E bevezetés után következik a hírlapok, folyóiratok stb. felsorolása, amelyek a kaszinóba járnak. Ezután jön a tagok névsora. Kétféle tagja van a kaszinónak, olyan, aki évi 12 forintot s olyan, aki évi négy forintot fizet. A kaszinó elnöke Somich József kamarás, jegyzője Auszter Ferenc (50 frt tiszteletdíjjal), számvevője pedig Czindery László.

Mivel a titkosrendőri jelentések szerint ezt a kaszinót is igazában Széchenyi alapította, a rendőrminiszter azonnal elrendelte a kaszinó megfigyelését. Ferstl Pestről azt írta a rendőrminiszternek, hogy erre a célra Kapocsffy ügyvéd alkalmas lesz, mert tagja a kaszinónak s állandó levelezést folytat a királyi ügyek igazgatójával.<sup>26</sup>

A rendőrminiszternek küldött jelentések szerint Széchenyi István gróf rendkívüli buzgalmat fejtett ki a kaszinók alapítása és a pesti kaszinó szervezése körül. («Zwei Schreiben A. und B. zeigen, mit welch beharrlichen Eifer Graf Széchenyi

<sup>25</sup> E levelet Xántus magyarul írta s a rendőrség elfogván, németre fordította.

<sup>26</sup> Pest, den 19. März, 1828.

die Sach betreibt. 1827. okt. 26.) A titkosrendőrség részéről elkobzott Széchenyi-levelek is ezt bizonyítják. Az 1828 február 17-én a titkosrendőrség lefoglalta a postán Széchenyinek Regéczi Bretzenheim Nándor herceghez, a főrendi tábla tagjához írt levelét s azt felküldé a rendőrminiszternek.<sup>27</sup> E rendkívül becses levélben Széchenyi imigyen írt volt a magyar gondolkozású hercegnek: «Bár sosem beszéltünk gondolkozásmódunkról, mégis úgy érzem, hogy mi több dologban, talán a legtöbben megegyezünk. Amennyire lehetséges, a középutat követjük. Nem vagyunk trappisták, de lumpok sem; egyikünk sem csúszómászó tényérnyaló, de hűtelen alattvaló sem. Nem vagyunk ultra royalisták, de dühös patrióták sem. Tehát körülbelül egy-ézésük volnánk s azt hiszem, te is azt tartod, hogy a magyar mágnást sok jóban részesíté az ég, de kötelességeket is rótt rá.

Azon kötelességek között, mikkel hazánknak tartozunk, nem kis jelentőségűek azon intézetek létrehozása, melyek a jövő nemzedék testi fejlesztését célozzák. Ezek éppoly fontosak, mint azon intézmények, melyek a szellemi fejlődés előmozdítását célozzák. Nemde, *egy* véleményen vagyunk? Ezért azt ajánlom neked az építendő «Ballhaus» élére te állj. Eddig már 27.357 frt-ot írtunk alá. az aláírásokat te is szaporíthatod.»<sup>28</sup>

Az itt említett «Ballhaus» a *bécsi tornacsarnok utánzása akart lenni a fiatal gavallérok gimnasztikai mulatozására*. Vagy Pesten, vagy Budán

<sup>27</sup> Mindkét Bretzenheim herceg tagja volt a Nemzeti Kaszinónak.

<sup>28</sup> Graf Széchenyi an Fürst Ferdinand Bretzenheim in Wien, Pest, 17. Febr. 1828. («Wiewohl wir über unsere Denkgungsart uns nie aussprachen, so denke ich — ja fühle sogar — dass wir in Vielem, vielleicht im Meisten übereinstimmen. Mittelstrasse wo möglich. Kein Trappist und kein Lump, kein kriechender Speichellecker und kein untreuer Unterthan. Kein Ultraroyalist und kein wüthen-der Patriot» etc.)

akarta Széchenyi felépíttetni. Tervezését a részvényesek gyűjtését illetőleg Széchenyi már a pozsonyi országgyűlésen sokat fáradozott. A titkosrendőrség e tornacsarnok vagy labdaház építési tervéről már 1826 febr. 9-én jelentést írt volt Pozsonyból.

Amint említők, a kaszinó ügyében írt levelezést a titkosrendőrség éber szemmel figyelte s amennyiben lehetséges volt, e leveleket le is foglalta. Ez történt Széchenyinek Eszterhazy Mihály grófhhoz intézett levelével is. Ebben Széchenyi megírja, hogy már előbb is fölkérte a grófot, jelennék meg június 10-én Pesten, a kaszinó ügyében tartott tanácskozáson<sup>29</sup> s részvényesek jelenlétében fejtené ki nézetét a kaszinó állandó fentmaradása ügyében. Mivel az országgyűlés miatt Eszterhazy nem jöhetett Pestre, Széchenyi megírta neki, mint folyt le a kaszinó ügyében tartott értekezlet. Az eddigi határozatok — írja — csak ideiglenesek. A végleges döntés majd csak akkor történik meg, ha a részvényesek nagyobb számmal jelenhetnek meg. Ez csak az országgyűlés bezárása után eshetik meg. A június 10-én tartott értekezlet az ügyek további vezetését tizenegy tagból álló bizottságra bízta.<sup>30</sup> Ennek az intézkedésnek az volt a célja, hogy az én eddigi önkényes intézkedéseim helyett ez a bizottság minden lehető megtegyen az ügy érdekében.

A kaszinó ügyében Széchenyihez intézett és a rendőrség által elkobzott levelek közül érdemes megemlítenünk Andrassy György grófnak 1828

<sup>29</sup> «Ich habe Sie ersucht, am Pester Juni-Markt persönlich zu erscheinen, damit Sie bei der Versammlung sämtlicher Aktionäre ihre wahre Gesinnung äussern und zum dauerhaften Bestand der Casino-Anstalt das Ihrige beitragen» etc.

<sup>30</sup> «Der Zweck — írja Széchenyi — dieser Ernennung war, dass bis zur vollkommenen zusammentretung die Willkühr, welche auf mir allein beruhte, so viel möglich, aufhöre.»



febr. 9-én Bécsből írt levelét, melyet a rendőrség német fordításban küldött fel a miniszternek. Andrassy gróf a többi közt azt írja, hogy Bécsben sokat beszélnek a pesti kaszinóról<sup>31</sup> s elmélkedni is kezdenek fölöle. Eötvös Ignác dicsérte a kaszinót és nemes célját, örül, hogy ez más intézmény, mint a pozsonyi kaszinó, melyet ő mindig aggodalommal szemlélt. Itt az új kaszinóban — monda — nagyobb a mérséklet s így szinte kedve volna oda belépni.<sup>32</sup>

Nem sejtem — írja Andrassy — honnét tudja ő ezeket. Gondolhatod, hogy az ő belépési szándékára én egy szóval sem feleltem. Hogy te és Károlyi György Pestre költöztök, itt Bécsben nagy feltűnést keltett s már előre számlálják itt, mennyi kárt okoz Bécs városának a ti elköltözésetek. Ámádé Tádé is monda nekem, hogy ő is Pestre költözik. Erősen biztattam őt, hogy csak tegye meg. Sir Henry Wallesley nagyon sajnálja, hogy te a bécsi lófuttatás érdekében mitsem akarsz tenni. Pedig nagyon szeretné, ha vele tartanál. Mondtam neki, hogy most sok a dolgod Pesten. Bátyádnál többször megfordultam s igen kedvesen fogadott. (Bécs, 1828 febr. 19.)

Ugyanez időtájban Széchenyinek egyik, Pál nevű barátja írta volt Sopronból, hogy Batthyány Károlyt, Bezerédyt a kaszinó részvényeseinek megszerezte, most Somogyit, Nagy Sándort és Nádasdy Lipótot próbálja megszerezni. Nitzky alispán megígérte, hogy fiát szintén beíratja a kaszinóba.. Báró Lónyay a Frimont huszárezredben szolgál. Felesége itt lévén, rábeszéltük, hogy férjét vegye rá a kaszinóba való belépésre. Megígérte. «Lónyay a tavaszra Pesten át megyén haza s így bizonyosan lesz alkalmad vele megismerkedni, tehát sorozd be őt a részvényesek közé.»

<sup>31</sup> «Man spricht hier sehr viel von eurem Casino und fängt an darüber nachzudenken» stb. (Übersetzt aus dem Ungarischen.)

<sup>32</sup> Eötvös Ignácot az ellenzék hazaárulónak tartotta.

Wesselényi Miklós is egyik főalakja lévén a pesti kaszinónak, több levelet írt ez ügyben s a rendőrség német fordításban ezeket is felküldte Bécsbe.

Alig kezdte meg működését Pesten Széchenyi kaszinója, a vidéken hamarosan majd minden városunkban alakult ilyen kaszinó. A múlt század harmincas éveiben már ezek a kaszinók az igazi várai a magyar nemzeti eszméknek, a hazafias gondolkodásnak és a józan haladásnak. Hogy Széchenyi István lelki világa uralkodott valamennyiben, mondanunk sem kell.

A titkosrendőrség a kérnék jelentései alapján részletes leírást küldött Bécsbe a vidéki kaszinókról is. Hosszasan írt például a Czuczor alapította győri Olvasóköréről, az 1833-ban alakult nyitrai kaszinóról,<sup>33</sup> mely eleinte Zerdahelyi Viktor vice-szolgabíró lakásában volt, de aztán Boronkay házában hat szobát bérelt s berendezett. Erről a kaszinóról Ferstl tanácsos 1835 okt. 14-én azt jelentette Bécsbe, hogy a kaszinó tagjai igen megszorodtak. Zay gróf a könyvtárát is odavitette. A tagok közé Nyitra megye minden valamirevaló nemese belépett, úgyszintén a megye minden tisztviselője.<sup>34</sup> Úgy a magyar, mint az erdélyi országgyűlések tárgyalásairól sokat beszélnek. A magyar és német újságokon kívül a modern irodalom legjelesebb művei is a tagok rendelkezésére állanak. Sok bars megyei is tagja a kaszinónak. Irodalmi műveket is fog kiadni a kaszinó. Az első ily mű Szerdahelyi Lőrinc munkája a tizedről, az előfogatokról stb.

Ferstl rendőrtanácsos Szerdahelyi e művét igen dicséri.

<sup>33</sup> «Vor beläufig vor zwei Wochen ist ein zu Neutra etablirtes Casino eröffnet.» (Pressburg, 9. Jänner 1834.)

<sup>34</sup> «Jede Comitatsbeamte ist ex officio in der Zahl der Casinopraenumeranten, indem er sonst von seinem Gehalte den Abbruch risquix-e.»

A nagyszombati kaszinóról ugyancsak Ferstl jelentette, hogy e kaszinó elnöke Zay Károly gróf, aki egyrészt keresve keresi a kormánynál a kitüntetések, másrészt igazi protestáns hazafinak fitogtatja magát. Bucsányban lévő könyvtárából minden tiltott könyvet a kaszinóba szállíttat. A tagok között szerepelnek a kerületi tábla bírái s az ottani ügyvédek. Igen sajnós jelenség, hogy a kerületi tábla tagjai abba a kaszinóba járnak, ahol minden francia és német tiltott könyv kapható és olvasható.<sup>35</sup>

Sedlnitzky miniszter a Kassán már régóta fentálló két kaszinóról jelentette a császárnak, hogy az egyik a nemesi kaszinó. A nemesi kaszinó gonosz magvakat hint szét s izgat a liberalizmus érdekében. E klub egyik legjelentősebb tagja Wirkner doktor az exaltait demagóg.<sup>36</sup>

Ilyenforma jelentéseket írt volt Ferstl a komáromi kaszinóról, aztán a Zemplén megye székhelyén lévő kaszinóról. Ez utóbbinak 1836 június 16-án tartott közgyűlését is leírta. E leírás szerint a közgyűlés alkalmával Sennyey Károly fényes lakomát adott a kaszinó épületében. Ez alkalommal a nagy hazafiakat felköszöntötték s a «*Freundschaftsbecher*»-rel kezükben lelkes áldomást ittak.

A komáromi kaszinóról megalakulása után két évvel örömmel jelentette a titkosrendőrség, hogy tagjainak száma alaposan megfogyott.

Kisebb városainknak a kaszinóiról azért küldött a titkosrendőrség jelentéseket, mert mindannyijában a hazafias szellem uralkodott. A titkos jelentések az ilyen kaszinók számát meglehetősen nagyítva százra tették.

<sup>35</sup> Pressburg, den 13. Okt. 1835. Ferstl.

<sup>36</sup> Sedlnitzky ő felségéhez 1836. nov. 30. Bécs. («Den Inhalt dieses Vortrages nehme ich zur Wissenschaft, Wien, den 16. Dezember 1836. Ferdinand.»)

Tudott dolog, hogy a harmincas években már nemcsak Magyarországon, de Erdélyben is majd minden kisebb városnak megvolt a maga kaszinója. Mivel az erdélyi városok kaszinóiban oly emberek szerepeltek, mint Wesselényi Miklós, Kendeffy Ádám, Bánffy László, Bethlen János, Szász Károly stb., gondolhatjuk, minő fontos szerepük volt e kaszinóknak ott a múlt század harmincas éveiben. De éppen ezért Metternich valamennyit kémekkel vétette körül s mindenről értesítette magát. Az egyik ilyen kém jelentés szerint Erdély minden kis városában van kaszinó.<sup>37</sup> Sőt az egész országban titkos comité-k is alakultak, melyek aztán minden gonoszt terjeszteni igyekeznek, a tervezett reformokat előkészítik, gonosz elveket megerősítenek, a császár és kormánya iránt való általános elidegenedést terjesztik, hazugságokat költenek, hogy a könnyenhívő népet állandóan izgalomban tartsák. E comité-k s kaszinók kovácsolják a sérelmeket, hogy a nép elégtelenségét növeljék.

Titkos comité és kaszinó — írja a kémjelentés — működik Kolozsvárott. Ennek élén Bethlen János áll; az enyedit meg Szász Károly, a vásárhelyit Dósa vezeti. A deési kaszinó élén Vér Farkas áll. Ez az ember minden alkalmat felhasznál, hogy úgy a katolikus, mint a református vallásúakat minél jobban felizgassa.

A rendőri jelentések szerint az ifjúság is több helyen alapított kaszinót. Ilyen volt például az enyedi (Kollegial-Casino), melyet erőszakkal felszaltattak. Ilyen volt a marosvásárhelyi ifjúsági kaszinó is, melyet Dósa ajánlatára Kemény Pál

<sup>37</sup> «Es ist nicht genug, dass auch hierlandes *diese verderblichen Casinos beinahe in jeden Städtchen bestehen*, sondern es haben sich in ganzem Lande selbstbei auch derlei *geheime Comité* gebildet, von welchen alles üble ausgeht.»

báró alapított.<sup>38</sup> Ez az ifjúsági kaszinó a kémek jelentése szerint szoros összeköttetésben állott az enyedi kollégium olvasókörével.

Nagyenyeden — írják a rendőrminiszternek — polgári kaszinót alapítottak. (*«Sitz der Hauptultras und ver Schmitzesten Kalviner.»*) A megnyitó beszédet Szász Károly tartotta. Az ő romlott elveinek megfelelően beszélt. Beszédjét határtalan tetszéssel fogadták.<sup>39</sup> A hallgatók «a hazáért és a szabadságért» jelszóra fogadalmat tettek. A kémjelentés ezután e szemérmetlen valótlanyságot jelenti a rendőrminiszternek: a kaszinó célja a kálvinista vallás terjesztése és a katolikus vallás szidalmazása. A kaszinó küzd a kormány alkotmányellenes intézkedései ellen; elégtételt követel a katonaság kihágásai ellen stb. Nagyenyeden a gyorsírást is tanítják, hogy az országgyűlési beszédek leirathassák. A kollégiumnak nyomdája van s a beszédek cenzúra nélkül fogja kiadni.<sup>40</sup>

Az 1835 december 8-án Erdély császári komisszár iusának jelentették, hogy a marosvásárhelyi kaszinó évi közgyűlését tartotta, mely alkalommal 51 új tagot vettek fel. A közgyűlés két napig tartott s ez idő alatt a kaszinó minden tagja Teleky Domokos vendége volt. Az ezen alkalommal a kaszinóban elhangzott beszédek — jelentik Ferdinánd főhercegnek — világosan hirdetik, hogy a Giovane Italia igazában itt is megalakult. A fiatal Bethlen János és Imre György személyesen megjelentek a fiskális direktor előtt. A fiskus példás testi fenyítést követel számukra. A fiskus e ki-

<sup>38</sup> 1835. dec 15-én jelentették, hogy egy évvel ezelőtt alakult az ifjúsági olvasókör (*«für die Jugend förmliches Casino errichtet hat»*, t. i. Kemény báró).

<sup>39</sup> *«Ein, seinen verderbten Principien angemessene Rede gehalten hat, welche mit unendlichen Beifall aufgenommen wurde.»*

<sup>40</sup> Wien, 23. März. 1834. jelentés Sedlnitzky rendőrminiszterhez.

jelentését a hallgatóság kifütyülte. A vádlott két ifjú pedig ezt mondta: «Ma dicsőség és tisztesség, ha a haza és a szabadság miatt a fiskus üldözi az embereket.»<sup>41</sup>

Az erdélyi kaszinók abban különböztek a magyarországiaktól, hogy az erdélyiekben a főrendet és a polgári elemet mindig együtt találjuk. Erdélyben a főrendek majdnem kivétel nélkül a hazafias ellenzék tagjai voltak s a hazafias szellemet, a nemzeti érzést és nyelvet a kaszinókba is bevitték. Érthető tehát az uralkodónak és Metternich hercegnek a gyűlölete e kaszinók s azok vezetői ellen. Mikor Ferdinánd főherceget Erdélybe küldték, mint teljes hatalmú kommisszáriust, utasításul kapta: «*mit Kraft, Macht und angewandter Strenge den Gehorsam zurück zu führen*». És a főherceg meg is tette, amit tőle vártak. Egész csomó főember ellen indított büntető-eljárást. A katonaságot Kolozsvárott és másutt a polgárság ellen véres összetűzésekre használta. Haragja főleg Wesselényi Miklós ellen irányult, akinek egyenesen életére tört. Ferdinánd főherceg 1834 december 5-én maga jelentette Sedlnitzky rendőrminiszternek, hogy Miklós napja előtt Wesselényinek két szerenádot adtak. A száz fáklyavivőt Bethlen Ferenc vezette. A két kollégium és egy csomó magánház ez alkalommal ki volt világítva.<sup>42</sup> Ugyancsak Ferdinánd főherceg írta volt Sedlnitzkynek, hogy a forradalmárok 19 feje közül Kolozsvárott vannak Wesselényi, Zeyk és Bethlen János.<sup>43</sup> Baranyay udvari fogalmazó azt írta,

<sup>41</sup> Jelentés Ferdinánd főherceghez, Erdély császári kommisszáriusához, 1835. dec. 8.

<sup>42</sup> Ferdinánd főherceg Sedlnitzky miniszterhez, dec. 3-án.

<sup>43</sup> «Zu Klausenburg seien von den 19 Koriphäen der Revolutionsgesinnungen der Wesselényi, Zeyk und Bethlen János die Häuptlinge.»

hogy a császár az erdélyi urakat a harapós kutyákhoz hasonlította.<sup>44</sup>

A kémjelentések eközben a leggyalázatosabb rágalmakkal halmozták el azokat a lelkes hazafiakat, akiket Erdélyország büszkeséggel emlegetett. Egyik ily kémjelentés írta, hogy *Wesselényi Miklós, Kemény Dénes és Bethlen János, akik a leggonoszabbak az egész pártban*, minden pillanatban készek a kormányt megbuktatni. El kell őket fogatni, hiszen elég bűnük van. Ezekhez tartozik Zeyk és Szász Károly is. Ez utóbbit azonnal el kell mozdítani állásából s akkor a nyugalom helyreáll s páni félelem fog el mindenkit, minden társulat, kaszinó stb. felbomlik. *És bizonyos dolog, hogy az ország legnagyobb része örvendene, ha e gonosz bogaraktól megszabadulna. Wesselényi az igazi pestis az országban.*<sup>\*5</sup>

Egy másik jelentés határozottan követelte, hogy Wesselényit, Szász Károlyt, Teleky Domokost, Tunyogit, Dósát stb. mint a forradalom fejeit megrendszabályozzák.<sup>46</sup> Wesselényi Miklósnak megjegyzéseiről ugyanez azt írja, hogy *ez elvetemült ember gonosz és alacsony nyilatkozatait illetlennek tartja leírni.*<sup>47</sup>

A kaszinók s az azokban történt beszélgetésekről, valamint a társaságokban történt eszmecserékről a kémek s a titkosrendőrség emberei imígyen értesítették a rendőrminisztert, ez meg Metternich herceget: *Anarchia, engedetlenség, az*

<sup>44</sup> «Der Kaiser die siebenbürger Herren mit Hunde verglichen, die sich eben jetzt herumbeissen» etc. (Ferdinánd főherceg Sedlnitzkyhez, 1834. júli 4. Kolozsvár.)

<sup>45</sup> Ezt a jelentést magyar kém: Istvánffy írta 1834. jan. 29-én.

<sup>48</sup> «Diese revolutionären Häupter müssen vorher in die Schranken zur Ordnung zurück gewiesen werden, denn kein Gutgesinnter kann länger unter ihnen bestehen.»

<sup>47</sup> «dass ich die malitiösen und niedrigen Ausdrücke dieses verworfenen Wesselényi für unanständig erachte hier nieder zu schreiben.»

*ifjúság félrevezetése, árulás titokban, ellenszegülés a kormánnyal szemben, titkos összejövetelek stb. napirenden vannak.* Deggenfeld a nemesség túlzóinak leghitványabb lázadója, a katolikusok üldözője, a királyi rendeleteknek szemtelen ellenzője s csúfolója.<sup>48</sup> Kemény Dénes és Vér Farkas is ilyen ember. Szász Károly Nagyenyeden, Dósa Marosvásárhelyen az ifjúság legszemtelenebb félrevezetője, a jóérzésűek felizgatója; mindketten a császári ház és a kormány ellen nyíltan beszédet tartanak a kaszinókban és a kávéházakban.<sup>49</sup> Minden eszközzel, minden erejükkel azon vannak, hogy elégtelenséget keltsenek. Az a céljuk, hogy Magyarországot is fellázítsák a császári ház ellen. Ezért azonnal el kell fogatni mindannyijukat. Ezen nyomorultaknak megfélemezése, akik nem érdemlik meg az életet és szabadságot, nem kelt Európában olyan feltűnést, mint az a baj, amit ők okozhatnak.<sup>50</sup>

Ezenközben Ferdinánd főherceg kiadta a parancsot Wesselényi elfogatására. («Wegen augenblicklicher Detention Wesselenyis.») Ferdinánd főherceg egy megbízottja ezt jelentvén a rendőrminiszternek, a többi közt megírta, hogy végre az anyira szükséges és kívánatos dolog megtörtént!

Valamivel később Szász Károly ellen is megindult a vizsgálat. Végtelen gyönyörűséggel

<sup>48</sup> A hazafias s a derék Deggenfeldről jelentik ezt: «Der elendste Aufrührerischer aller der adeligen Ultras, Verfolger des Katholicismus, offener, unverschämter Widersprecher und Beschimpfer der königlichen Anordnungen». (1835. május 9. Gehorsamster Bericht.)

<sup>49</sup> «Professor Szász in Nagyenyed und Dosa in Marosvásárhely, beide die unverschämtesten Verführer der Jugend, Aufhetzer der Gutgesinnten zugleich gegen das Kaiserhaus, öffentliche Sprache gegen die Regierung führend in denen Kaffehäuser und Kasino, mit ein Wort einer der verworfenen Gesinde» etc.

<sup>50</sup> A meghalt császár ellen írt gúnyiratot Zeyk guberniumi tanácsos ifjabb fia írta — jelenti a kém. Kolozvározt az összejöveteleken a meghalt császárt gyalázták.



jelenthetem, — írja megbízott Sedlnitzky rendőr-miniszternek — hogy a hírhedt Szász Károly ellen a gubernium megindította a vizsgálatot.<sup>51</sup>

A titkosrendőrség félvén, hogy Ferdinánd főherceg az akcióval sújtott főurak és politikusok pőrét abbahagyatja, felvilágosította őt az Erdélyben uralkodó gonosz szellemről. Az erős kéznyomás hatása — írják — máris látszik, a helyzet javul.<sup>52</sup> A kormány tehát kérlelhetetlen szigorúsággal és fenytéssel haladjon tovább; a kálvinista-pártnak semmi engedményt nem szabad tenni. A *criminalis actio*-val sújtottakat a világ minden kincséért sem szabad felmenteni. Ez ország mostani nemzedéke hűség és hit nélkül neveltetett, nincs is jellemszilárdsága stb.<sup>53</sup> A helyzet — jelentik Ferdinánd főhercegnek — Wesselényi el-, fogatásának kihirdetése óta láthatólag javult. A nyíltan üzött pajkosság és szilaj kifakadások a császári udvar ellen szűnőfélben vannak.

Úgy látszik mindez csak üres biztatás volt Ferdinánd főherceg részére; mert hiszen ugyanez a jelentés megírja, hogy a kaszinókban nyíltan hirdetik, hogy a kormány nem meri Wesselényit elfogatni; ezért engedte őt át Magyarországra, Pedig Ferdinánd főherceg magának a nádornak is jelentette már a Wesselényire vonatkozó intézkedését. A kormány — mondják a kaszinókban —

<sup>51</sup> «Mit unendlichen Vergnügen kann ich die gehorsamste Anzeige unterlegen, dass über den berüchtigten Szász Károly die Untersuchung von Gubernium nach Enyed ausgeschickt worden.» (1835. júli 24.)

<sup>52</sup> «Dieselben ziemlich erschreckt und Mürbe gewoiden sind, habe ich mich davon überzeugt ebenso auch davon, dass Szász den Wurm im Herzen trägt» — írja egyik kém jelentés.

<sup>53</sup> «Die jetztige Generation dieses Landes ohne Treu, ohne Glauben erzogen, gar kein Charakterfestigkeit hat, und den Götzen Nationalfreiheit blindlings opfert und jede Ordnung, den sie entwöhnt sind — als Druck des fremden Machthabers erklären wollen.» (1835. júni 2. Ferdinánd főhercegehez.)

jól tudja, hogy Wesselényi elfogatásának minő eredménye lenne mindkét országban.<sup>54</sup>

Hogy Metternich Wesselényi minden lépését kémleltette Magyarországon is, mondanunk sem kell. Metternich herceg például a rendőrminiszterrel tudatta, hogy Wesselényi Kovács Lajos címére kap leveleket. Ezeket — írja Metternich — szigorú vizsgálat alá kell venni.<sup>55</sup>

Hogy a titkosrendőrség minő módon fogantatosította Metternich rendeletét, arra maga Wesselényi megadja a feleletet. Az 1835. évi november 25-én ugyanis azt írja, hogy Pozsonyba visszajövet azt a titkos helyet, ahol iratait s pénzét tartotta, feltörték s minden írását elvitték!

Ferstl rendőrtanácsos Pozsonyból jelentette a rendőrminiszternek, hogy a nádor fogadta Wesselényit s így szólt hozzá: *A császár halálának jórészt ön az oka. Nem tudom, miként felel ezért?*<sup>56</sup> Wesselényi a nádor e szavaira övéi közt ezt monda: Minden, amit tettem, helyes s igaz. A jövő igazolni fogja, hogy semmi törvényteleniséget nem követtem el. Ezért fáj a nádor fentebbi nyilatkozata.

A kaszinóknak s azok kiváló tagjainak üldözése azt eredményezte, hogy úgy itthon, mint külföldön, számos gúny vers s röpirat jelent meg Ausztria és az uralkodó család ellen. Az 1835 dec. 11-én jelentette pl. a rendőrség, hogy Lipszében 7-8 ívre terjedő ily című röpirat jelent meg: *«Was thut Ungarn und Siebenbürgen gegen das Haus Österreich und wie hat sich Haus Österreich*

<sup>54</sup> A titkosrendőrség szerint Wesselényi kijelentette, hogy töltött fegyvert hordoz magánál s élve nem engedte magát elfogatni.

<sup>55</sup> Schönbrunn, 14. Aug. 1835. Metternich e felszólítására Sedlnitzky ezt felelte: «Wurde sogleich b. m. das Nöthige bei dem g. Kabinet eingeleitet».

<sup>56</sup> «Einen grossen Theil der Schuld des Todes meines Bruders und Kaisers tragen sie» etc. (Pozsony, 1835. márc. 18-án kelt rendőri jelentés.)

*dafür bedankt.*» E műhöz — jelenti a rendőrség — Erdély ellenzéki férfiai gyűjtötték az adatokat. A mű állítólag magyarul is megjelent vagy Enyeden vagy Kolozsvárott.<sup>57</sup>

A titkosrendőrök és a kémek az erdélyi országgyűlés bezárása után mindig kevesebbet és kevesebbet foglalkoztak az erdélyi kaszinókkal. Különben is a kaszinók vezető személyei Wesselényivel együtt jó időre Magyarországra húzódtak. Itt ugyanis javában folyt az 1832-1836. évi országgyűlés. A kormánynak és a titkos rendőrségnek minden figyelme ezúttal tehát Pozsonyra irányult. Amint az 1825-1827. évi országgyűlésen, úgy ezen is több politikai kaszinó alakult Pozsonyban. Ferstl rendőrtanácsos már szeptember 2-án jelentette Bécsbe, hogy az ellenzék a télre alkalmas helyiséget keres kaszinója számára. Valamivel később jelenti ugyanő, hogy az Ormódsy-féle házban, a János-téren, a volt Hölzl-féle kávéházban fogadott az ellenzék kaszinó-helyiséget. Balogh János és Beöthy Ödön kötötték meg a szerződést. A kaszinó helyiségeit ajtó zárja el a kávéháztól és csakis a tagok léphetnek a kaszinóba. Beöthy legalább is 50 tagra számít, de most még csak mintegy 25-30 tagja van, köztük Deák, Beöthy, Bezerédy, Boriczky, Marczibányi, Kölcsey, Klauzál, Tarnóczy, Dubraviczky, Csepcsányi, Sztojka stb. A kaszinó célja az országgyűlési tárgyalások megbeszélése, a szónokok kijelölése, a pótutasítások megbeszélése stb.

Rajta lesznek — írja Ferstl rendőrtanácsos a miniszterének — hogy e kaszinó felett lehetőleg

<sup>57</sup> U. o. Rendőri jelentés 1835. dec. 11. Egy másik ilyen iratban olvashatjuk: *«Wohl wird noch jene Zeit kommen, wo die mit dem Fluche Gottes und der Nation gestempelten und auf Abwegen irrenden ihren Schandfleck selbst in ihren spätesten Enkeln nicht werden verwischen können».*

örködj enek s így excellenciádat az ott folyó fontosabb értekezletekről majd értesíthetem.<sup>58</sup>

A következő évben jelentette Ferstl hogy Károlyi György gróf megvette a Schuller-féle házat a pozsonyi hegyek között tizenkétezer forinton, hogy a fiatal ellenzéki mágnások itt tarthassák összejöveteleiket.

A rendi ellenzék kaszinójáról Ferstl 1834 április 7-én azt jelentette, tegnap heves kifakadások történtek a kerületi ülés határozatainak el nem fogadása, valamint néhány megye kedvezőtlen pótutasítása miatt. E tanácskozáson az ellenzék legkiválóbb tagjai jelen voltak.<sup>59</sup>

Jó csomó rendőri jelentés szól ezen ellenzéki kaszinóról, de majd mindegyik megjegyzi, hogy igen kevés tag látogatja s azok sem maradnak sokáig ott. Általában — írja a rendőrség — meglehetősen unalom uralkodik ott.<sup>60</sup>

Az 1835. év február 9-én jelentette Ferstl Bécsbe, hogy Széchenyi István, Károlyi Lajos és Károlyi István grófok az ellenzéki kaszinóba való felvételüket kérték. Ez meg is történt. Február hó 7-én a kaszinóban felolvasták Wesselényi Miklós beszédét a legújabb királyi leiratról. A jelenlévő kaszinó-tagok nagy tetszéssel fogadták a beszédet. Ez este Széchenyi István gróf is megjelent a kaszinóban, amelynek helyiségei most a Nádor-szállóban vannak.<sup>61</sup>

<sup>58</sup> Pressburg, den 8. Decemb. 1832. Untertänigster Diener Ferstl.

<sup>59</sup> «In dem sogenannten Oppositions-Casino, wo gestern Deák, Vay beide Baron Eötvös, Bernáth, Bük, Palóczy, Szücs, Géczy, Bezerédy, Patay, Beöthy und endlich auch der neue Comitats-Deputierte Hertelendy gegenwärtig waren, wurde sehr heftig über die Inconsequens gestritten» stb.

<sup>60</sup> Egyik ily jelentésben írja Ferstl: «Selten geschieht es, dass die sich eingefundenen Casino-Mitglieder länger als eine halbe Stunde nach 9 Uhr verweilen». (1834. január 11.)

<sup>61</sup> Pressburg, den 9. Februar, 1835. Ferstl.

Tudott dolog, hogy ezen országgyűlés alatt alakult meg először a jurátusok kaszinója is, melyet úgy a kormányiszékek, mint a bécsi miniszterek lelketlenül üldöztek. A jurátus kaszinó ülései nyilvánosak voltak, de a titkos rendőrség azért valamennyi ülésről kimerítő jelentést küldött a rendőrminiszternek, ez meg Metternich hercegnek. Minő vége lett a kaszinónak s hogyan zárattak börtönbe tehetséges ifjakat, az eléggé ismeretes, itt tehát ezt mellőzhetjük.

A kaszinói élet az 1839-i pozsonyi országgyűlésen sem szünetelt. Egyik titkosrendőri jelentés szerint Odeschalchi Ágost herceg negyven fiatal és liberális mágnással klubot alakított. Ezek a mágnások lesznek a főrendi táblán az ellenzék szóvivői. E klubban — írja a rendőrség — a legfontosabb tárgy az, vajjon Széchenyi Istvánt befogadják-e a tagok közé? A többség ellenezte Széchenyi felvételét.<sup>62</sup> De Széchenyi mégis a tagok közé tolakodott s beszélt, mint a hiúz a ludaknak, de minden eredmény nélkül. Azt mondta a többi között, hogy Ráday Gedeon mellett nagy beszédet fog tartani a főrendi táblán. Andrassy Károly bizalmas emberei körében erre azt a megjegyzést tette, hogy ez csak szemfényvesztés, Széchenyi csak népszerűségét akarja visszaszerezni, aztán úgy a könnyen hívő liberális mágnásokat, mint a követeket jégre vinné. «Miköztünk — mondta Andrassy — nem fog sok prozelitát nevelni, arra gondom lesz.<sup>63</sup> Olyan hígeszű embert, mint Károlyi György,

<sup>62</sup> «Die Majorität entschied dahin, dass da sie von Széchenyi Falschheit überzeugt sein, dies nicht geschehen sollte.» (Pressburg, den 18. Juni 1839.)

<sup>63</sup> Andrassy Károly grófról a titkos rendőrség ezt írta: «Als ein schwacher Kopf, und auch sonst von wenigen Kenntnissen, gehört in die Zahl der jungen Magnaten, die den Geist ihrer vaterländischen Constitution, nicht einmal von ferne kennen».

könnyen behálózhat, de mi majd helytállunk magunkért. Széchenyi most az ellenzéki követek vezéreit akarja magához vonni; meg akarja őket győzni érzéseinek tisztaságáról, hogy aztán vezethesse őket. De legfőbb célja, hogy megnyerje őket az állandó híd javára. Ezért sürgősen fel kell világosítani őket Széchenyi célja felől.<sup>64</sup>

Andrássy — írja tovább a rendőrség — most nagyobb szállást, keres, hogy nála is klubot alakíthassanak. A mágnás szónokok részére Eckstein ügyvéddel készítteti majd a beszédeket.

Andrássy Károlynak ez állítólagos nyilatkozata a mágnások között korántsem talált általános helyeslésre. Az 1839 év utolsó havában a mágnaskaszinó — a titkosrendőri jelentés szerint — politikai klubbá lett. Több gyűlésen tárgyalták e klub statútumait. E statútumok szerint a rendeknek minden izenetét azonnal tárgyalás alá veszik. Ez természetesen a főrendi tárgyalás előtt történik. Minden klubtagnak szabadságában áll a klub határozatának ellenére a főrendi ülésen a maga meggyőződése szerint beszélni; de ezt előbb a klubban okadatolnia kell. Az alapszabályok tárgyalása alkalmával Széchenyi István azt indítványozta, hogy a klub gyűléseiről jegyzőkönyvet vezessenek. Batthyány Lajos és Eötvös báró ezt ellenezték. Az alapszabályok kidolgozásában Széchenyi István, Batthyány Lajos és Eötvös báró vettek részt. Elnöknek Károlyi György grófot, alelnöknek Zay grófot választották meg. Széchenyi az elnökválasztásnál csak egy szavazatot kapott<sup>65</sup> Károlyit főleg azért választották meg elnöknek, mert teljesen az ellenzékhez akarták őt fűzni. Remélik, hogy az adminisztrátor-

<sup>64</sup> Andrássy Károly szembe is sok gorombaságot mondott Széchenyinek. Andrássy György gróf ellenben egyik leghűbb embere volt Széchenyinek.

<sup>65</sup> «nicht ohne seinem eigenen Einwirken» — írja a rendőrség.

Ságról is le fog mondani. Felesége ez ügyben már úgylis eleget fáradozik.<sup>66</sup>

Sedlnitzky miniszter mindezt azonnal jelentette az uralkodónak s Metternich hercegnek. Az utóbbi sürgetésére a király meghagyta a rendőr-miniszternek, hogy *a mágnások pozsonyi klubját igen pontos megfigyelés alatt tartsa s az eredményről időről időre jelentést tegyen.*<sup>67</sup>

A titkosrendőrség természetesen hűségesen teljesítette a felsőbb parancsot. Még a rendi tábla ellenzéki klubjáról is pontos jelentéseket küldött Bécsbe. Ezen ellenzéki klub egyik üléséről még az egyes felszólalók beszédjét is bőven ismertette. Deák Ferencnek és Beöthy Ödönnek fölötte érdekes felszólalását például bőséges kivonatban küldte fel Bécsbe.<sup>68</sup> A tárgyalás a szólásszabadság s Kosuth, bebörtönzése stb. körül folyt. *Beöthy igen sajnálatraméltó dolognak mondotta a jurátuskaszinónak megsemmisítését a múlt országgyűlésen.* E kaszinó tagjai ugyanis sokat használtak a megyékben az ellenzék ügyének.

Amíg az országgyűlések tartottak s amíg Pozsonyban az időleges kaszinókban élénk élet folyt, a pesti Nemzeti Kaszinó termei meglehetősen csöndesek voltak. Még a titkosrendőrség sem igen foglalkozott vele. Csak a közgyűlések alkalmával emlékezett meg róla néha. Az 1839. január 27-én is közgyűlést tartott a Nemzeti Kaszinó. A titkosrendőrség ez alkalommal terjedelmes jelentést

<sup>66</sup> Die Mitglieder des Magnaten-Casino bilden einen Klubb und wählten einen Präsidenten und Vicepräsidenten. (Pressburg, 12. Dezember 1839.)

<sup>67</sup> «Allerhöchst mir zu befehlen geruhen, den Magnaten-Clubb in Pressburg einer sehr genauen Überwachung zu unterziehen.» (Sedlnitzky miniszter Ferstl rendőrtanácsoshoz 1840. január 31.)

<sup>68</sup> Ez ülésen az ellenzék legkiválóbb tagjai jelen voltak, így például Deák Ferenc, Klauzál Gábor, Beöthy Ödön, Wenkheim, Szentkirályi, Perczel, Zsembery, Zoltán, Hollaky stb. (Pressburg, am 24. Jänner 1840.)

küldött Metternich részére. E jelentés nemcsak a Nemzeti Kaszinóról, hanem az ország többi kaszinóiról is figyelemreméltó dolgokat írt volt.

A titkosrendőrök és a kémek azonban nagyon csalatkoztak, mikor a Nemzeti Kaszinónak nemzeti szempontból túlságos jelentőséget tulajdonítottak. A Nemzeti Kaszinó ugyanis sohasem lett azzá, amivé Széchényi tervezte volt. Mágánkaszinó lett az, ahol főleg az első évtizedekben jobbra német szó folyt, ahol osztrák mágánások, osztrák generálisok s magyarul nem tudó magyar mágánások egymást váltották fel, ahol még bálók alkalmával is külön helyet foglaltak el a főurak s ismét külön helyet a polgári meghívottak és a köznemesek. Ezek a körülmények teremtettek aztán nálunk egy igazi nemzeti kaszinót, ahol politikai és irodalmi kiválóságainkat mind együtt találhatjuk s ez a kaszinó *Vörösmartynak Nemzeti Köre* volt. Ez volt az igazi magyar nemzeti kaszinó!

Hogy a titkosrendőrök és a kémek minő jelentéseket küldtek a rendőrminiszternek s ez meg a királynak, erre elegendő leszzen a Nemzeti Kaszinó közgyűléséről írt jelentést itt ismertetnünk.<sup>69</sup>

Ma volt — írják a rendőrminiszternek — a Nemzeti Kaszinónak ez évben az első generális gyűlése. Az ilyen gyűlés kell, hogy minden figyelmes szemlélőt megleljen; mert a politikai állami életben többet jelent, mint holmi megyei generális gyűlés. *A carbonari és a szabadkőműves klubok sok gonosz dolgot műveltek, de a Nemzeti Kaszinó — ha igazi szellemét tekintjük — annyira felülmúlja ezeket, hogy az ember alig hiheti. Ebben a kaszinóban a jövő fontos politikai fejlődésének a magvát szemlélheti az ember! S ez a mag annál*

<sup>69</sup> «Betrachtungen über das Entstehen, die periodische Entwicklung, die ostensible Seite und die geheime Tendenz des Pester Noble Casino; dann Notizen über die am 17.-ten Jänner 1839. von den Mitgliedern dieses Vereines abgehaltene Generalsitzung.»



könnyebben fejlődhetik itt, mert hiszen csak enyelgésnek tekintik, s mélyebb jelentőségre senki sem gondol; mert csak a látszólagos szellemét ítélik meg s n-em tudják, hogy ezalatt mélyen elrejtve egészen más szellem rejtőzik. E kaszinó alapítói mit sem félnek a titkos megfigyeléstől; mert tudják, hogy a külső látszattól elvakulva, az idegen lényeket meg nem ismerik. Tehát árulástól nem kell tartaniuk. Hiszen a mostani százötven részvényese között nincs öt ember, aki ez egyesület lényegét valóban ismerné. Lehetséges, hogy e megjegyzések az alaptalan és a túlhajtott félelem következménye, de harminc év múlva majd kitűnik, mi lett ebből a kaszinóból, mely Széchenyi István grófnak mesterműve marad, bár ma még ő maga sem sejti ennek jövő nagyságát. Más országokban az ilyen egyesületek más tekintetben érdemlik a figyelmet, de Magyarországon az ilyen egyesületeknek egészen más tulajdonságaik vannak.

Körülbelül tíz évvel ezelőtt létesült e kaszinó, látszólag csak egy jobbfajta kávéház volt; de idővel kiváló emberek társalgásai folytak itt, befolyásos egyének kötöttek itt ismeretséget, akik különben szétszórva éltek Budán és Pesten. Itt találkoztak azok is, akik a fővárosba jöttek bizonyos időre.

A kaszinó aztán tőkéről is gondoskodott, hogy fentállását biztosíthassa, imígyen komolyabb lett a színezete; mert nemcsak a mulatásra és társalkodásra, hanem a közjó emelésére is gondot kezdtek fordítani. *Ez utóbbi kísérlet is sikerült s így a kaszinói élet e példa által és Széchenyi István gróf serkentése által az egész országban annyira fellebbvirágzott s oly visszhangra talált, hogy ma már jelentéktelen városok sem akadnak Magyarországon kaszinó nélkül!*

De éppen azért, mert a kaszinói élet ilyen fontossá lőn, támadt a félelem, hogy a kormány támogatást intéz ellene s megsemmisíti. Hiszen sem az általános hangulat, sem az uzus nem szentesíti s

financiális szempontból sincs annyira biztosítva, hogy a kormány könnyen meg ne semmisíthesse. Hogy a Nemzeti Kaszinó minden gyanút eloszlasson s a kémek szemlélődését félrevezesse, külsőleg a royalis szint vette fel. Aztán a magas arisztokrácia gyülekezési helyének tüntette fel magát s a kormánnyal való legkisebb összetűzés lehetőségét is nagy gonddal távortartotta magától. Sohsem kérdezte senki, hogy a felveendő részvényesnek minő a gondolkozásmódja, vagy minő a kormányhoz való viszonya. Azon is igyekeztek, hogy tisztviselőket is vegyenek fel tagokul, részint azért, hogy ezeket is megnyerjék érdekkörüknek s velük is erősítsék az egyesületet. Túlságosan liberális fejtegetéseket a kaszinóban, nem tűrnek, még a múlt évben pörbefogott politikusok ügyével sem foglalkoztak, hízelegni akarván a kormánynak. *Ilyen külső látszat mellett sikerült az egyesületnek — miután a testvér egyesületek százait életbe hívta — fontosságra vergődnie s a legjelentékenyebb hazafiak közül öt-százhatvanat tagokul megnyernie.* Van az egyesületnek 56 ezer forintnyi tőkéje. A mostani gyűlésen kétszáznál több tag vett részt s bebizonyították,<sup>70</sup> hogy az egyesület nemcsak mély gyökereket vert, de már a polgári életbe is erősen behatolt. S bár a beszédek nem voltak politikaiak, a jelenlévő kiváló személyiségek az ülést fontosabba tették holmi megyei gyűlésnél. Ez egyesület jövője — bár még mindig a megerősödését tartja szem előtt, s így azon van, hogy minden gyanút eloszlasson s hogy a kormánnyal minden összeütközést elkerüljön — óriási lépésekkel halad fejlődése felé s már most meg lehet jövendölnünk, hogy tíz év alatt minden kormányszéknek imponálni fog.<sup>71</sup>

Az ülésen Károlyi György gróf elnökölt —

<sup>70</sup> «Über 200 Mitglieder, den in der heutigen Sitzung anwesend mit Leib und Seele debattirten» etc.

<sup>71</sup> «denn schon jetzt ist er über den Umsturz erheben.»

mondja tovább a rendőri jelentés. Szapáry Ferenc mindjárt az ülés elején felszólalt s indítványozta, hogy mivel a kaszinó felvirágzását, fontosságát, egy szóval mindent egyedül Széchenyi István grófnak köszönhet, válasszák meg őt életfogytiglan igazgatónak. Általános éljenzés követte ezt az indítványt. Széchenyi melegen megköszönte a kitüntetést, de el nem fogadta.<sup>72</sup>

A jelentés végén megjegyzi még a titkosrendőrség, hogy az ülésen Wesselényi Miklós is jelen volt s bár nem szólalt fel, de oly vígan járt és kelt, ahogyan még sohasem látták őt. Egyenest pajzánkodott s gyerekeskedett. Vagy azt akarta mutatni, hogy pörével mit sem törődik, vagy azt, hogy kedvezőtlen ítéletet nem vár.

E fölötte érdekes jelentés túlságos fontosságot tulajdonít a Nemzeti Kaszinónak. Nem volt ott sem carbonari, sem szabadkőmíves szellem. A hazafias ellenzék is nagy kisebbségben volt a tagok között. A kormánynak tehát egyáltalán nem kellett tartania a Nemzeti Kaszinó működésétől. Annál inkább tarthatott azonban a többi hazafias szellemű kaszinótól, melyek között a legjelentékenyebb a pesti Nemzeti Kör volt.

Mint az előző országgyűléseken, úgy az 1843-1844 évi gyűlésen is több kaszinó alakult. A Metternich herceghez küldött titkos jelentések szerint 1843-ban Pozsonyban (a városin kívül) négy kaszinó működött. A Nagy Kaszinó néven ismert mágnás klub helyiségei a Hosszú uccában lévő Motesiczky-féle házban voltak. Ezt a kormánypárti kaszinót 1843 június 11-én Széchenyi István gróf nyitotta meg. Érdeemes megemlítenünk, hogy Széchenyi az ellenzéki mágnások kaszinójának is tagja

<sup>72</sup> «Graf Széchenyi bat sich das Wort aus, und indem er den Vorschlag mit vieler Eigenliebe zurückweis, bedankte er sich blos für die ihn schon durch diesen Antrag gewordener Auszeichnung.» («Worauf allgemeiner Beifall folgte.»)

volt. Bizonyos dolog — jelenti a titkosrendőrség — hogy Széchenyi István most nyíltan a kormány híve. Ő Batthyány Lajos és pártja szemében nagy szálla. A Jelenkor legutóbbi számaiban Széchenyi már a kormány támogatását, a kormány iránt való engedelmisséget hirdette s annyira kikelt a radikalizmus ellen, hogy visszakoznia már alig lehetséges.<sup>73</sup> A mágnáskaszinó megnyitása — írja a titkosrendőrség — június 12-én délután hat óraker történt. A kiválóbb emberek közül ott volt Széchenyi István gróf, Mednyánszky báró, a horvát bán, Károlyi Lajos gróf, Zichy Jenő és Ödön, Aczél, Stürmer stb. Mindenki meg volt elégedve a helyiségek eleganciájával és célszerűségével. De már este hét óraker a mágnások mind a német színházba mentek.

Június 20-án jelentette a rendőrség a konzervatív mágnáskaszinóról, hogy az ország nagyjai: az országbíró, a tárnokmester, Lonovics és Nádasy püspökök stb., mind részvényes tagjai. Jelenleg mintegy száz tagja van. A *kisebb kaszinót*, vagyis a főrendi ellenzéki klubot Batthyány Lajos gróf alapította. Ennek 30-40 tagja van. Batthyány Lajos nagyon szeretné a Nagy Kaszinót vagy szétugrasztani, vagy legalább tagjainak egy részét kilépésre bírni. E célból a Kis Kaszinó átíratot intézett a Nagy Kaszinóhoz s meghívta tagjait a Kis Kaszinóba, hogy itt aztán elhinthessék a viszály magvait. Erre a Nagy Kaszinó átküldte az alapszabályait, melyek szerint e kaszinót más, mint részvényes nem látogathatja. Nehogy a Kis Kaszinó tagjai közül valaki részvényese lehessen a Nagy Kaszi-

<sup>73</sup> A rendőri jelentés ez alkalommal ezt írta: «Er ist noch voll Enthusiasmus für die gute Sache und äussert nur gegen vertraute Freunde die Besorgniss, dass man Oben seinem patriotischen Eifer die Intentionen der Regierung zu fördern, kein rechtes Vertrauen zu schenken scheine, oder ihn vielleicht nur zu mistificiren suche». (Pressburg, am 11. Juni 1843.)

nónak, kimondották, hogy a Nagy Kaszinóba csakis ballotage útján vehető fel valaki tagnak.

A konzervatív mágnások e kaszinójában többször élesen támadták a nádorispánt, amiért ez szerintük az ellenzéknek kedvezett. A felső tábla új berendezése alkalmával például a hallgatóságnak nem hagytak helyet. Az ellenzék ez ellen tiltakozott. Az országbíró és a tárnokmester — jelenti a rendőrség — alig tudták rávenni a nádort, hogy az ellenzék követelésének ne engedjen.<sup>74</sup> Valamivel később, a konzervatív mágnáskaszinó aug. 23. ülésén Apponyi György szólalt fel a nádor ispán részrehajlása ellen. Apponyi is azt hangoztatta, hogy a nádor az ellenzéki mágnásokkal szemben nagyon is részrehajló. Világosan kitűnt ez a főrendi tábla legutóbbi ülésén, mikor is a nádor — bár világos volt a konzervatív mágnások többsége — az ellenzék javára mondta ki az eredményt. Ezentúl tehát a főajtónálló kötelességének tartsa a szavazatok összehámlását.

Apponyi e felszólalásához a rendőri jelentés még hozzát teszi, hogy amikor a nádor az ülésterembe lép, avagy onnét távozik, vagy húsz radikális mágnás zúgó éljenzéssel köszönti. A főpapok, főispánok és a főrendek meg némák maradnak. Azt is tudja mindenki, hogy a nádort helyiségeiben a főrendi ellenzék legdühösebb korifeusai, mint Batthyány Lajos, Pálffy József stb. veszik körül s a legrosszabb irányban befolyásolják őt.<sup>75</sup>

A mágnások kis és nagy kaszinóján kívül még

<sup>74</sup> «Der judex curiae und der Kammerpräsident haben Mühe gehabt den Erzherzog zu überzeugen, dass er der Opposition nicht nachgeben soll.» (Pressburg, 20 Juni 1843.)

<sup>75</sup> «Auch wird bemerkt, dass s. k. k. Hoheit in höchst-dero Appartement täglich von den wüthendsten Koriphäen der Magnatenopposition, wie Gr. Louis Batthyány, Joseph Pálffy etc. umlagert sind und von denselben auf die nachtheiligste Weiss influenzirt werden.» (Pressburg, den 24. Aug. 1843.)

más országgyűlési kaszinó is akadt Pozsonyban. Ilyen volt például a követek kaszinója, mely mindjárt az országgyűlés megnyitásakor megalakult. Alapítója Várkonyi Ádám temesi követ volt. Jelenleg mintegy száz tagja van. Helyisége az Ormódsy-f éle házban, a János téren van. Minden tag havonként két forintot fizet. E kaszinó tagjául egyetlen mágnást sem szólítottak fel.

A negyedik országgyűlési kaszinó a jurátusoknak és kancellistáknak *Olvasó és Társalkodó Kör-e* volt. Ennek a helyiségei (három szoba) a Hollinger-féle kávéházban volt. A tagok — jelenti a rendőrség — nem igen kártyáznak, hanem inkább a billiárdozást űzik. Esténként jönnek össze s ekkor intézik a kivonulásokat és a tüntetéseket.

Az ötödik kaszinó Wirkner udvari titkár lakásában volt. Ezt miniszteri kaszinónak hívták s helyisége az egykori Illésházy-palotában volt. Tagjai legnagyobbbrészt a kormány emberei voltak. Ez embereknek céljuk a jóérzésűek csoportosítása; ezért menhelye volt azoknak, akik az ellenzékot otthagyták.<sup>76</sup> E kaszinó — írja a rendőrség — az országgyűlési tárgyalások menetére néha igen jó hatással van.

Mindezen klubokon kívül még a régi polgári kaszinó is működött Pozsonyban; de mivel ennek semmi befolyása sem volt a politikai pártokra, nem is számítható az országgyűlési kaszinók közé.

A hatodik kaszinó a bártfai követnek: Henszlmannak szállásán tartotta összejöveteleit. E kaszinónak írók voltak a tagjai; ezért nevezi a titkosrendőrség Literaten Klub-nak.

A hetedik kaszinót Járay pestvárosi követ

<sup>76</sup> «Dieselben bezwecken blos die Besprechung der Landtagsangelegenheiten, die Concentrirung der Gutgesinnten und dienen auch sonst zum Lager für Convertiten der Oppositionsparteien. Überhaupt wird von hieraus auf den Gang des Landtages manch günstiger Einfluss geübt.» (Pressburg, am 16. July 1843.)

alapította a városi ügyek megtárgyalására. Ez is politikai klub volt. Az ellenzék rossz néven vette e klub alakítását. A tolnai követnél: Perczelnél összehgyült követek például a Járý-féle klub céljáról tanakodtak. Ez alkalommal a felfuvalkodott Járýról néhány városi követ adta felvilágosítás alapján ugyancsak kemény hangon beszéltek. Perczel maga megállapította, hogy Járý a főokozója a rendek és a városi követek közt támadt feszültségnek. Járý a klub minden tagját kötelezte, hogy a kerületi üléseken, amíg a városok rendezésének ügyét tárgyalják, egyetlen szót se szóljanak. S mikor a győri, a fehérvári, az esztergomi, a budai és a pozsonyi városi követek utasításuk értelmében mégis felszóltak, Járý kérdőre vonta őket, amiért engedélye nélkül beszélni mertek. Perczel — írja a rendőrség — kijelenti, hogy a Járý-klub ügyét a legközelebbi kerületi ülésen föltárja és a klub tagjaitól felvilágosítást fog követelni.

Mivel az eddig említett kaszinókon kívül ez időben Pozsonyban még a városi polgárság régi kaszinója is virágzott, az 1843-1844. évben Pozsonyban tehát hét kaszinó volt.

Az 1847-1848. évi pozsonyi országgyűlés alatt szintén megvoltak az egyes pártoknak a kaszinói. De már akkor nem ezek, hanem a pesti Országos Ellenzéki Kör volt a hangadó. Még a titkosrendőrség is elismerte, hogy ez a kör teremti meg Magyarországon a közvéleményt; ebben a körben vannak együtt a haza szellemi kiválóságai.

## A JURÁTUSOK KASZINÓI.

### III.

Eleink a múlt század első felét 1849-ig magyar világnak hívták. S méltán hívták emígyen e kort; mert magyar volt az minden íziben. A nagy nemzeti küzdelmek, a magyar nagytehetségek kora ez, a hazafias érzés és lelkesedés legmegkapóbb félszázada! Kik voltak e nagy korszak mozgalmainak indítói és vezetői, az immár eléggé ismeretes. Azonban a magyar ifjúságnak szerepe és része e félszázados küzdelemben jórészt még ismeretlen. Pedig a magyar ifjúság szerepe nélkül a politikai küzdelmek és a szabadságharc sikere el sem képzelhető. Európa nevezetesebb országai ifjúságainak mozgalmait jól ismerjük. A Giovane Italia (ifjú Olaszország), Mazzini lelkes küzdelme, a Jung-Deutschland, a párizsi Comité Central stb. működése s vele együtt az *Ifjú Európa* megteremtése eléggé ismeretes. Ferenc császár és kormánya rettegett mindentől, amit a nevezett egyesületek hirdettek; rettegett minden újítástól és szabadabb szellemtől. Hazánkat tehát kínai fallal vétette körül. De az Ifjú Európa szelleme mégis eljutott hozzánk. Maga Metternich írta egyik gyűlöletes rendeletében, hogy *a magyar ifjúság is megalapította már az Ifjú Magyar-*



*országot, mégpedig a külföld példájára!* A nemzeti ébredés korában a hazai ifjúságot természetesen meg kellett nyerni a hazafias iránynak. A magyar tanári kar örök érdeme, hogy az egész Európát átható szellemet s főleg a hazaszeretetet beoltotta hazánk ifjúságába. És egylelkű testületté tette ezt az ifjúságot. Amint Erdélyben, úgy nálunk is szövetkeztek a különféle vallású ifjak a magyar érzés, a hazaszeretet, a magyar nyelv és az új eszmék terjesztésére. Ezen a téren a főszerepet az országgyűlési ifjak vitték. Tudott dolog, hogy a megyék, a királyi városok és a gazdagabb urak egész csomó ifjat küldtek a pozsonyi országgyűlésre, hogy ott tovább képezzék magukat s majdan az országgyűlések hasznos követői legyenek. Az országgyűlési ifjak — kancellisták, jurátusok, patvaristák — száma olykor az ezret is jóval fölülmúlta. Tehát hatalmas; testület volt ez, mely egy-egy országgyűlés bezárása után valamennyi megyébe szétvitte az újabb eszméket, terjesztette a nemzeti érzést.

Az uralkodó és kormánya vak gyűlölettel szemlélte a magyar ifjúság hazafias működését. Metternich a hivatalos iratokban a legdurvább kifejezésekkel halmozta el az országgyűlési ifjakat. És a kémek meg a titkos rendőrök egész seregével vétette körül.

Az országgyűlési titkosrendőrség feje írta volt 1833 január 1-én a miniszterének, hogy a magyar ifjúság soha egyetlen országgyűlésen sem volt olyan durva, vallástalan, politikai téren oly gonosz és egzaltált, mint most! Franciául beszélnek és a francia nemzetet az egekig emelik. Azt mondják, hogy Magyarország addig ki nem vívja szabadságát, amíg a franciák Bécsbe nem vonulnak. Magyar hadsereget, magyar tisztikart és magyar királyt követelnek az ifjak, akik különben a lengyeleket is éltetik és a Rákóczi-indulót levett kalppal hallgatják!

Hogy minő szellem uralkodott az országgyűlési ifjúság szívében, arra nézve elégséges, ha néhány sort idézünk az 1834 május havában megjelent ilyen című nyilatkozatból: *Az ifjúság szava.*<sup>1</sup> «Felébredt már — írja a nyilatkozat — századokig tartó álmálmaiból a haza s így kötelességünk vigyázni, hogy újra el ne szunnyadjon ... Felküldé jövődjét: a tüzes ifjúságot, hogy tanúja legyen a hazáért való fáradozásnak, hogy tanulja élő példákban a nemes célú elszánás becsét... Nem hal el a bátor szó az ülés termében, de behat a fiatal szívekbe s azokban felnő, hogy egykoron százszorosán gyümölcsözzön... Mivel (az ifjúság) tapasztalatlan, tehát élesebben lát; mivel heves, azért az egyenesebb utat járja; mivel nem ismeri az örökké változó viszonyokat, annál jobban ismeri a változhatatlan igazságot... De többet kivan még a haza az ifjúságtól annál, hogy mindennap néhány órát a tanácsteremben vigyázva töltsön; kívánja tőle, hogy a hallottakról gondolkozzék s gondolatjai becsét mások véleményén, mintegy próbaköven, ismerje meg s közölje azt a sokasággal. Mert a gondolat csak holt szó, míg egy fő rejti; de tetté válik s az életbe lép, mihelyt közvéleménnyé lett... Minden emberben van némi pezsgőség, van életszíkra, mely vagy dönt s ront, vagy állít s csodákat mivel, ha van tág s dicső mezeje.<sup>2</sup> ... Ne hagyjuk tehát alacsony kicsapongásokban megemésztetni ezen égi szikrát, őrizzük inkább szent kezekkel s fejtjük ki e tagos úton, melynek végén hazánk boldogsága hí.»

Ilyen és ehhez hasonló írások más színben

<sup>1</sup> 1834 május 11-én küldték ezt fel német fordításban Sedlnitzky miniszternek. (Állítólag egyik magyar lapban mint melléklet jelent meg.)

<sup>2</sup> Itt egy folyóirat megindítására buzdítja az ifjúságot.

tüntetik fel az országgyűlési ifjúságot, mint az elfogult rendőri jelentések.

Az 1832-1836. évi országgyűlés legkiválóbb követői: Deák Ferenc, Kölcsey, Balogh János stb. nagyon jól ismerték a magyar ifjúságot. Tudták, hogy megvan benne a bátorság s a hazafias érzés, de megvan benne a könnyelműség, az éretlen túlzásokra való hajlam is. Ez utóbbiak helyett szerintök az ifjúságot tanulásra, művelődésre kellett rávenni, hogy megértsék az új eszméket s hogy egykoron az országnak tanult követői lehessenek. Amikor tehát az ifjak Pozsonyban oly egyesületet akartak teremteni, mely az egész országgyűlési ifjúságot volt hivatva egyesíteni, igen okos- kikérték legjelesebb hazafiainknak: Deáknak, Kölcseynek, Baloghnak stb. tanácsát is. Ezeknek köszönhetően, hogy az országgyűlési ifjúság kaszinója olyan célt tűzött ki maga elé, mely ellen senkinek sem lehetett kifogása. A nevezett követek nagyon jól ismervén az idők járását s tudván minő szerepet játszik az országgyűlésen a titkosrendőrség,<sup>3</sup> nem akarták, hogy az ifjúság vihart vessen s veszedelmet arasson. Tehát nagyon is megrostálták az alapítandó kaszinó alapszabályait. A közös megállapodás szerint a kaszinó címe ez volt:

*«Társalkodási egyesület. Felállítottat az 188A. év Szent Jakab hava 14.-én az országgyűlési ifjak között. Célja: művelődés. Eszközei: a finomabb társalgás, a tudománynak és tapasztalatbeli ismereteknek olvasás, közlés és figyelmeztetés által lehető kölcsönös terjesztése.»*

Az alapszabályok szerint az egyesület tagjai csakis jóerkölcsű ifjak lehetnek. Az egyesület célja tiszta és ártalmatlan lévén, teljesen nyilvános és oda bármely idegen beléphet s meghall-

<sup>3</sup> 1834. júni 14-júli 13. Überwachung der Landtagsjugend. Ez év november havában 15 jurátus volt rendőri felügyelet alatt.

gathatja az ott tartandó előadásokat. «*Kártya, kocka, borozás, vagy bármely illetlen magaviselet az egyesület körében meg nem engedhető.*» Az egyesület minden tagja köteles negyedévenként egy tudományos értekezést vagy fordítást benyújtani, melyet bírálatra a tagoknak kiadnak. Hetenkint két ülést tartatik.

Amint látjuk, az egyesület célja és eszközei olyanok voltak, hogy azokat minden jóérzésű ember örömmel fogadhatta. De nem is lehetett ez másképpen, mert — amint tudjuk — a kaszinó alapításában *Kölcsey, Deák Ferenc, Bezerédy és Balogh* tanácsával éltek. Sőt alapszabályaikat Deák Ferencsel készítették el. E nagy embereink pedig mindig a mérséklet ösvényét ajánlgatták az ifjoknak. Nevetséges dolog tehát az ifjak e kaszinójáról föltennünk, hogy ott köztársaság alapításáról, királygyilkosságról s más efféle tervek-ről tanácskoztak. Metternich és Sedlnitzky rendőrminiszter azonban mindenütt rémeket láttak s alighogy a titkosrendőrségtől tudomást szereztek a kaszinóról, megkezdték ellene a hadjáratot. A készülő zivatar első villámcsapása Ferenc császár levele volt a nádorhoz. (1834. júli 27. Baden.) Az utóbbi időben — írja a császár — lelkiismeretlen férfiak az ifjúságot forradalmi szellemben izgatják s politikai egyesületbe tömörítik! (Zu ihren revolutionären Zwecken zu benützen.) Imígyen az ifjúságot romlásba viszik s a büntető bíróság kezére játsszák. Világosan mutatják ezt a következő feltűnő esetek: Dubraviczky pesti követ jurátusa, Simon az ifjúság nevében beszéddel üdvözölte Széchenyit. Kölcseynek Írnoka: Décsey gyűjtötte az aláírásokat a Wesselényinek szóló köszönő felirathoz. Az erdélyi ifjúsághoz intézett felhívást, melyet egy csomó ifjú aláírt, Lovassy adta át Pozsonyban Kemény József grófnak, hogy vigye Erdélybe. A legradikálisabb szellemben írott ezen felhívást a kolozsvári gyűlésen felolvasták és

Wesselényit bízták meg a válasz átadásával.<sup>4</sup> Mindent meg kell tenni, hogy az erdélyi ifjúság válaszát az országgyűlésen ne méltathassák. *Meg kell akadályozni azt is, hogy az országgyűlési ifjúság Pozsonyban kaszinót alapítson. Az izgató iratok szerzőit ki kell kutatni. Nem tűröm, hogy az ifjúság rendeltetésétől eltávolíttassék és hogy politikai planumok eszközeivé tétessék.* Fenséged (t. i. a nádor) az országbíróval, a tárnokmesterrel és a személynökkel egyetemben mindent elkövessenek, hogy az említett egyesülés meg ne történhessék.

A császár parancsát alantasai hűségesen teljesítették. Az alapszabályoknak kinyomtatását nem engedték meg. A személynök a néki átnyújtott szabályokat tudomásul sem vette. Reviczky Ádám kancellár a személy nőkhöz írt levelében jelentette, hogy a kaszinó tagjainak neveit öfelségének már felterjesztették. *Mindent el kell követni — írja —, hogy e gonosz egyesület működése megakadályoztassék!* Ugyancsak Reviczky gróf a nádornak írt ez ügyben, a legalázatosabban kérve őt, hogy mindazt tudassa véle, ami ez ügyben bölcsesége szerint célravezető.<sup>5</sup>

Somsich Pongrác királyi személynök az ifjúság egyesületéről a többi közt ezt írta volt József nádornak: »Fenséged óhajára minden kitelhető módon azon fáradozom, hogy az ifjakat visszatartsam a kaszinó-egyesülettől.<sup>6</sup> Most is sikerült

<sup>4</sup> Ferenc császár tehát forradalmi szellem megnyilatkozását látta abban, hogy az ifjúság Széchenyi Istvánt, Wesselényi Miklóst stb. üdvözölte.

<sup>5</sup> 1834. aug. 6. «Ich nehme mir die Freiheit euere kaiserliche Hoheit unterthaenigst zu bitten, in dieser Sache ferner noch all das zu verfügen, was euere kaiserliche Hoheit bei genauester Kenntniss aller Umstände in ihrer höchsten Weissheit für Zwäckmässig und wirksam machen.»

<sup>6</sup> «Juvenes a societate Casino omnibus qui suppetunt modis avocare adlaboro.» (1834. aug. 11. Pozsony.)

Dolinay kancellistát a beregi követel kilépésre bírnom. De mások meg beléptek az egyesületbe. Az ifjak — amint hallom — az egyesület alapszabályait nékem akarják bemutatni s aztán kinyomatni. Én — ha fenséged is helyesli — azon megjegyzéssel fogadom el, hogy felsőbb helyre felterjesztem. De nem mulasztom el az ifjakat komolyan figyelmeztetni, hogy e veszedelmes, a hazai törvényekkel ellenkező és ismeretlen egyesülettől tartózkodjanak.«<sup>7</sup>

Stoffer, aki József nádor titkárja és egyúttal spionja volt, 1834. aug. 15-én jelentette a nádornak, hogy Pulszky Ferenc jurátus ma volt a személy nőknél s előadta a kaszinó célját, mely nem más, mint az önképzés és a tanulás. Az egyesület tagjai a kocsma, kávéház, a játék és az ivás helyett művelni akarják magukat. A személynök — írja Stoffer — Pulszkyt alaposan lehordta s a jurátus egyesület beszüntetését követelte.<sup>8</sup> Az alapszabályokra pedig M jelenté, hogy azokat tudomásul sem veszi. Ha az ifjak tanulni akarnak — monda — tanuljanak a tábla ülésein. Ehhez nem kell kaszinó.

A nádoron és a kormány tagjain kívül Ferenc császár is rajta volt, hogy a jurátus egyesület működése lehetetlenné váljék. Ferenc császár például meghagyta Sedlnitzky rendőrminiszternek, hogy a jurátus egyesület egyik legkiválóbb tagját: *Simon Istvánt* szigorú rendőri felügyelet alá helyezze.<sup>9</sup> A nádor aztán e Simon Istvánt keményen

<sup>7</sup>«Hoc tarnen occasione non intermittam juvenes severe commonefacere, ut a perniciosa hac et in patria nostra legibus adversa et ignota societate nisi altissimam indignationem incurrere velint, abstineant.»

<sup>8</sup>«Franciscus Pulszky de repraehensionibus sibi per personalem factis passim conquestus sit.» (Stoffer aug. 21-i jelentése a nádorhoz.)

<sup>9</sup>«Gegen dessen sträfliche Denk und Handlungsweise früher sehr nachtheilige Notizen vorgekommen sind.»

megdorgálta, az ügyvédi vizsgálatnál pedig mód nélkül megkínozták. Dubraviczky pestmegyei követ pedig, akinek ez a Simon kancellistája volt, elbocsátotta őt. Sedlnitzky miniszter meg 1834 szept. 2-án azt ajánlotta a császárnak, hogy Simont távolíttassa el Pozsonyból. Felsőged bölcsesége döntse el — írja a miniszter — miként történjék ez!<sup>10</sup>

Lajcsák váradi püspököt és Justh követet is sikerült rávenni, hogy kancellistáikat: Jankovitchot és Zatureczkyt eltávolítsák a jurátus egyesületből. József nádor titkára aug. 13-án jelentette, hogy Ravaszdy követ mindent el fog követni, hogy Lovassy Lászlót hazatérésre, vagy legalább a Pozsonyból való távozásra bírja.<sup>11</sup>

Érdemes megemlítenünk, hogy az egykor ünnepelt Ragályi Tamás is azon fáradozott, hogy a jurátus-egyesület, melynek támogatására Kölcsey, Deák Ferenc, Bezerédy, Tarnóczy és Klauzál vállalkoztak — minél előbb feloszolják. Ragályi nemcsak kancellistáját igyekezett rábírnival, hogy a kaszinóba be ne lépjen, de a többi ifjat is buzdította a kaszinó feloszlására. Az országgyűlési ifjak — írja a nádor titkárja — emiatt elkeseredett dühvel foglalkoznak Ragályival s bosszúra gondolnak.<sup>12</sup> Egyébként, írja ugyanő, Kölcsey a jurátus-kaszinó minapi ülésén jelen volt. Sokan

<sup>10</sup> Präsidialvortrag des Praesidenten der k. k. Polizei-Hofstelle 1834. szept. 2. Sedlnitzky miniszter ő felségéhez. Felsőged — írja Sedlnitzky — elrendelte: «den gedachten Stefan Simon fortan sorgfältig überwachen» etc.

<sup>11</sup> E ζ sikerült is neki. Az ifjúság megható szeretettel vett búcsút a genialis Lovassytól a Zöldfához címzett vendégfogadóban. Mondanunk sem kell, hogy Lovassy később visszatért Pozsonyba.

<sup>12</sup> «Juvenes hue accedentes magno vindictae studio erga ablegatum Thoman Ragályi ferantur» etc. (1834. aug. 15. Pozsony, Stoffer jelentése.)

kilépven, a tagok száma jelenleg csak mintegy harminc.

A legkegyetlenebb csapást a kaszinó tagjaira, valamint az egész országgyűlési ifjúságra maga Ferenc császár mérte azzal, hogy az ifjakat az ügyvédi vizsga letételében megakadályozta. Már 1834-ben csupán az egyik terminusnál negyven fiatalembert tiltott el az uralkodó az ügyvédi cenzúrától. Ezen még az országgyűlési titkosrendőrség is megütöközt.<sup>13</sup>

Az ifjak — írja — nagy költséggel jöttek Pozsonyba. A tilalommal az ártatlanok is szenvednek. Sokan elhatározták, hogy hazamennek s a deszpotizmus ellen fognak lázítani s a miniszteri felelősség szükségességét fogják hangoztatni. Számítani lehet arra, hogy még nagyobb botrányok lesznek.

A betiltást azonban mégis folytatták. Az úgynevezett «*gutgesinnt*» urak és a kémek ugyanis azt sürgették, hogy a merészebb ifjakat véglegesen el kell tiltani a vizsga letevésétől. Az elnézés most már méreg, mely még több rosszat idéz elő. Erős eszközökkel kell a kihágókkal szemben fellépni.<sup>14</sup>

Rábeszéléssel, fenyegetéssel, az ügyvédi vizsga letevésétől való eltiltással csakugyan sikerült a kormánynak és embereinek sok ifjút rábírní a kaszinóból való kilépésre. Egy hivatalos kimutatás szerint 1835 május 2-ig negyven ifjú lépett ki a kaszinóból, négy meg sem jelent az üléseken. A kaszinónak hatvankét tagja közül tehát negyvenegyét sikerült rávenni, hogy kilép-

<sup>13</sup> «Die Niederschlagenheit der hiesigen Landtagsjugend über die allerhöchste Advocatial — Censurs — Beschränkung ist auffallend.» (Ferstl tanácsos jelentése Pozsonyból 1834. nov. 13.)

<sup>14</sup> «Nachsicht ist gegenwärtig schon ein Gift, welches nur noch mehr das Übel aufreget» etc.



jenek. Dolinay Károlyt meg 1834 december havában kizárták a kaszinóból.<sup>15</sup>

Ha a követeknek nem sikerült jurátusaikat rábírní, hogy kilépjenek a kaszinóból, akkor a szülőket vétették körül. Elhitették velük, hogy nagy veszedelem fenyegeti fiaikat, ha tovább is a kaszinó tagjai maradnak.

Metternich herceg és az államtanács állandó harcot folytatván az országgyűlési ifjúság ellen, Ferenc császár és V. Ferdinánd készséggel aláírtak minden oly rendeletet, melyet Metternich elébük terjesztett az ifjúsági kaszinó ügyében. A nádor, a kancellár és a személynök pedig engedelmeskedtek a legfelsőbb rendeleteknek.

Bár így állt a dolog, a jurátusok kaszinója mégis tovább élt. Mivel minden ülés nyilvános volt, az ifjaknak nem volt mit titkolniok; de az országgyűlési rendőrség mégis állandó kémeket tartott köztük. A rendőrségnek e fizetett kémje maga is jurátus volt s Fabianovicsnak hívták. Ennek és tán másoknak a tudósításai alapján a rendőrség a jurátus-kaszinó minden üléséről bő jelenést küldött a rendőrminiszternek, ez meg Metternich hercegnek. E jelentéseket a volt titkosrendőrség levéltárában őrizték a legutóbbi bécsi forradalomig, mikor is a lázadók az egész levéltárat elégették.

Az országgyűlési rendőrség feje (Ferstl) 1834. augusztus 15-én jelentette Bécsbe, hogy őt a jurátus-egylet egyik tagja állandóan és pontosan értesíti mindenről. Az országgyűlési ifjak — írja Ferstl — már régebben sürgették, hogy hiányos képzettségüket valami módon ki kéne fejleszteniük. Erre különösen Deák Ferenc

<sup>15</sup> Országos Levéltár: Acta diaetalia etc. «Verzeichniss der Mitglieder der Juraten-Vereins sammt der Zeit des Ein- und Austritts oder Wiedereintritts eines jeden Einzelnen.»

és Kölcsey figyelmeztették őket. Az ifjak aztán gyakran összejöttek Palóczy László fiával s kidolgozták a programjukat és az alapszabályaikat.<sup>18</sup> Július hó 16-án már ülést tartottak s azon tizenöten jelentek meg. Mindenben egyhangúlag megegyeztek. Csak a klub elnevezése körül támadt némi vita. Az ifjak egy része a  *kaszinó-egyesület*, más része a  *társasági egyesület* mellett kardoskodott. A többség az utóbbi elnevezést fogadta el. A kaszinónak már 31 tagja van. ülést minden szerdán és szombaton tartanak. A kaszinó alapítói ezek: Pulszky, Palóczy, Kászonyi és Lovassy László.

Mivel a kormány minden telhetőt elkövetett a jurátusok egyesülete ellen, az ifjak megfelelő helyiséghez is nagy nehezen jutottak; mert felsőbb helyről a háziurakat is felszólították, hogy az ifjúság kaszinója számára ne adjanak helyiséget. Az ifjak — jelenti az országgyűlési rendőrség — Palóczy László követ szállása mellett akartak helyiséget bérelni, de a háziúr nem volt hajlandó azt nekik bérbeadni. Erre aztán gróf Eszterházy Vince házában (a Hosszú-utcában) béreltek két nagy szobát. Ez a kaszinó — folytatja a rendőri jelentés — nem fog sokáig fentállani; mert olyan túlzó egyének állanak az élén, mint Pulszky és Palóczy. A királyi tábla is megtiltá a jurátusoknak az egyesületbe való belépést.<sup>17</sup>

Az országgyűlési rendőrség több ily jelentést is küldött Sedlniczky miniszternek a jurátus-kaszinó feloszlásáról. Aug. hó 18-án például azt írta, hogy több tag óhajtja a kaszinó feloszlását. A

<sup>16</sup> Pressburg, den 15. Aug. 1834. Ferstl jelentése Sedlnitzky miniszterhez. A jurátus-egylet egyik tagja — írja jelentésében — állandóan mindenről értesít engem.

<sup>17</sup> Pressburg, den 5. August 1834. (Ferstl jelentése a rendőrminiszterhez. A jelentés végén Ferstl megírja, hogy a kaszinó tagjai Fabianovics jurátust tartják a rendőrség kémjének.)

legtöbbjét is csak a hamis szégyenérzet tartja vissza a kilépéstől.<sup>18</sup>

Ugyanez év (1834) szeptember havában írta volt Ferstl a rendőrminiszternek, hogy Lovassy László távozása előtt való napon búcsúlakomára hívta társait a Zöldfa-vendéglőbe s ott a jurátusokat a kaszinó további fenntartására buzdította. A kaszinó utóbbi üléséről — írja Ferstl — Pulszky állandóan hiányzott. Ez nagy visszatetszést szült a tagok között s Pulszky magatartásából a kaszinó közeli feloszlására következtetnek.<sup>19</sup> Annyi bizonyos, hogy Pulszky távollétével a kaszinó-egyesület legfőbb támaszát veszítette el.

A remélt »közel való feloszlás« azonban nem következett be. A jurátus-egyesület avagy kaszinó később is rendszeresen megtartotta üléseit, melyen tudományos és politikai értekezéseket olvastak fel, magyar költők verseit szavalták s bírálókat adtak elő egyes munkákról és értekezésekről. A cenzúra ezek közül alig engedett valamit kinyomatni. Az 1834 augusztus 13-i jelentés szerint például a Széchenyi Istvánt dicsőítő költemény kinyomtatását sem engedte meg a cenzúra. A rendőri jelentés szerint Kölcsey, Deák Ferenc, Bezerédy, Klauzál és Tarnóczy követek meg akarják látogatni a jurátus-egyesületet.

Mivel a titkosrendőrség nemcsak a jurátuskaszinó üléseiről, de az országgyűlési ifjúság minden dolgáról bőséges jelentéseket küldött Bécsbe, ezekből sok minden dologról értesülünk. Egyet s mást felemlítünk ezekről.

1834 aug. 20-i ülésén Pulszky bejelenté távo-

<sup>18</sup> Ferstl jelentése 1834. aug. 18. («Und sie nur die falsche Scham zurückhält sich von demselben zu trennen.» (Megírja Ferstl azt is, hogy tiltott könyvek vannak a jurátus-kaszinó könyvtárban; így például Abbé de Lamenais műve: *Les paroles de un Croyant* etc.)

<sup>19</sup> «dass man aus diesem Benehmen des Pulszky schon auf die nächstens zu erfolgende, gänzliche Auflösung des Vereines schliessen soll.» (1834. szept. 26. Pozsony.)

zását s helyébe Kocsi-Horváthot választották meg pénztárosnak. Pulszkyt megbízták, hogy Bajzának adja át Dubraviczky követ nyugtáját arról az összegről, melyet az országgyűlési ifjúság gyűjtött Kisfaludy szobrára, s kérje meg őt, hogy ez összeg az országgyűlési ifjúság neve alatt szerepeljen. Daniel jurátus indítványozta, hogy az alapszabályok azon pontja, hogy a tagok tegezzék egymást, töröltessék; mert idősebb urak is lehetnek az egyesület tagjai. Ez indítványt elfogadták. Lovassy László tag a ritkán megjelenő tagok kizárását indítványozta. Ezt az indítványt nem fogadták el. Sőt több tag ajánlatára törölték az alapszabályok azon pontját, mely kimondja, hogy az üléseken meg nem jelenő tagokat ki kell (az egyesületből zárni).

Az 1834. év november hó 19-én Vukovics elnöksége alatt tartott gyűlésen Ernyey Lászlót felvették a tagok közé s felolvasták Szentiványi levelező tagnak levelét Erdélyből. Csak röviden jelentette, hogy a rendek Kolozsvárott hajlandók az 1790. évi eskümintát elfogadására. Ezután megírta, hogy legközelebbi levelében bővebben szól az országgyűlési dolgokról. Az ülésen ezután felolvasták Ormós Zsigmondnak és Kalauznak bírálatát az *Emelka* című regényről. Ezzel az ülés végetért. A jurátusok ez ülésén Horváth Pál országgyűlési követ is résztvett.

Ferstl, az országgyűlési titkosrendőrség feje, jelentette 1834 nov. 13-án miniszterének, hogy a cenzúrától való eltiltás az országgyűlési ifjúságot mélyen lesújtotta. Most — mondják az ifjak — az ártatlanoknak együtt kell szenvedniök a bűnösökkel. Akik a legközelebbi terminus alkalmával akartak az ügyvédi vizsgára jelentkezni (mintegy negyvenen), kegyelemért akarnak folyamodni, hogy a vizsgát letehessék. A többiek haza készülnek, hogy a deszpotizmus, a miniszteri felelősség stb. felől fecseghenek.

Az 1834 dec. 17-i ülésről jelentette a rendőrség, hogy Palóczy, mint a jurátus-kaszinó jegyzője, nem jelent meg az ülésen s mivel kártyázni látták őt, jegyzőkönybe iktatták e tettet s meg is rótták emiatt.

Nem mondunk új dolgot, mikor állítjuk, hogy a jurátus-egylet avagy kaszinó tagjai közül nem csak nagynevű követek, de kiváló miniszterek is kerültek ki. Ilyen volt például Vukovics Sebő (Szabbasz) is. Tudott dolog, hogy ő fiumei, rác születésű ifjú volt, akinek apja a beregszói birtokot megvásárolván, magyar nemességet kapott. Vukovics Sebő letévén az ügyvédi vizsgát, Temes megye szolgálatába állott s mint tiszteletbeli aljegyző kezdte meg pályáját. Fiatal korában csak *szép Vukovicsnak hívták őt*. Szép és csengő volt a hangja is. Lisznylay Kálmán megénekelvén őt, »*országgyűlési csengetyűnek*« nevezte. A kortársak és az akkori írók kivétel nélkül magasztalólag nyilatkoznak Vukovics jellemének tisztaságáról, szenvedelmes hazaszeretetről és részrehajlatlan igazságosságáról. A modern eszmék előharcosának mondják őt, aki mint elsőrangú szónok, az országgyűléseken zúgó tapsviharokat aratott.

A bécsi kormánynak és a titkosrendőrségnek természetesen egészen más véleménye volt Vukovicsról. Vukovics — írja 1834 nov. 29-én a titkosrendőrség — durvaságával s nyílt forradalmi szellemével tűnik ki.<sup>20</sup> Túlságos benne a nemzeti büszkeség. Kölcsey és Wesselényi szellemében álmodzik az emberi jogokról, a természetes szabadságról és egyenlőségről, valamint az osztrák kormány deszpotizmusáról s a reformok elengedhetetlen szükségességéről. Felhevült fantáziája nem is-

<sup>20</sup> «der durch seine Roheit und unverholenen revolutionären Sinn bemerkbar gewordene temeser Kanzellist Sabbas Vukovics» etc.

mer határokat; épp ezért meggondolatlan a kormányról és az alkotmányról való fejtegetéseiben.<sup>21</sup>

Vukovics, mint Temes megye egyik kancellistája 1834-ben már mint vizsgázott ügyvéd jött fel Pozsonyba, ahol nagyon hamar elismerkedett az országgyűlési ifjúság vezetőivel. A nagytehetségű Lovassy László beszélt rá, hogy belépjen a jurátusok egyesületébe. Vukovics, aki a titkosrendőrség jelentése szerint, Pulszkyval, Palóczyval és Ormós Zsigmonddal négy nap alatt harminc tagot szerzett a jurátusok kaszinójának, szeptember havában szintén belépett. A kancellár ő nagyméltósága felszólítására úgy Ragályi Tamás, mint Császár Sándor temesi követ minden módon azon fáradoztak, hogy Vukovicsot visszatartsák a kaszinóba való belépéstől, de fáradozásuk hiábavaló volt.<sup>22</sup>

Vukovicsot, a művelt, eszes és rajongó ifjút a hazafias párt főemberei: Kölcsey, Balogh János, Bezerédy, Wesselényi Miklós, Deák Ferenc, Klauzál Gábor stb. hamar megkedvelték. Maga a titkosrendőrség jelentette Sedlnitzky miniszternek, hogy Vukovicsnak szabad bejárása van Kölcseyhez s ennek politikai eszméit szívja magába. A hazafias párt követői — írja a rendőrség — azért támogatták az országgyűlési ifjak törekvését a kaszinó alapítása ügyében, mert hitték, hogy az egyesület, mely a művelődést tűzte ki főcélul, az

<sup>21</sup> 1835. január 17. Ferstl rendőrtanácsos jelentése. («Im Geiste eines Wesselényi und Kölcsey stets von den Menschenrechten, von der natürlichen Freiheit und Gleichheit, von dem Despotismus der österreichischen Regierung und von der unerlässlichen Notwendigkeit einer gänzlichen Reform schwärmen» etc.)

<sup>22</sup> Császár temesi követ, Vukovics főnöke 1834. okt. 3-án írta volt a kancellárnak, Reviczky grófnak: «prolixa et seria admonitione dedi operam, ut persvaderem Vukovicsio sibi plurimum nociturum se, si perseverasset... spero, efficiam apud matrem suam bonam honestamque matronam, ut reverti ad lares cogat».

országgyűlési ifjaktól jeles követeket nevel a hazának. E reményük később teljesült is.

Vukovics a jurátusok-kaszinójában mindjárt belépése után vezetőszerpet játszott. Ő indítványozta, hogy az erdélyi követeket fáklyászenével fogadják.<sup>23</sup> A költségeket e célra ő gyűjtötte, ő fáradozott azon, hogy az ifjúság a nagy hazafiak arcképeit elkészíttesse. Ő és temesi kancellista társa: Jeszenszky akasztották fel Wesselényi Miklós aranyrámába foglalt képét a jurátus-kaszinó helyiségében. Wesselényi Vukovicsnak adta át az ifjúságnak szóló szózatot<sup>24</sup> s Vukovics azt Deák Ferencnek adta át, hogy megőrzés céljából Zala megye levéltárába helyezze. Vukovics indítványozta, hogy a jurátus-egyesület tagjai vasgyűrűt hordjanak Wesselényi Miklósnak e jeligéjével: *nunquam retro!* (Hátra sohasem!) A titkosrendőrség jelentése szerint Vukovics a legelsőek egyike volt, aki Wesselényinek *Balítéletek* című könyvét megkapta. Vukovics e munkáról tanulmányt írt. Ferstl rendőrtanácsos 1834 dec. 6-án jelentette a rendőrminiszternek, hogy megszerzi s felküldi Vukovics e tanulmányát.

Mikor nyilvánvaló lett, hogy Kölcsey lemond a követségről, Vukovics a kaszinó dec. 20-án tartott ülésén indítványozta, hogy hazafias fájdalom külső jeléül Kölcsey távozása miatt gyászfátyolt hordjanak. Mivel pedig Wesselényi Miklós-

<sup>23</sup> A titkos rendőrség 1834. szept. 29-én jelentette, hogy az erdélyi követek részére adandó fáklyás zenére Vukovics sürgette a gyűjtést. («Vukovics Landtagskancellist etc. brach gestern zu Mittag im städtischen Kasino und Abends im Kaifehaus bei Hollinger, gegen diejenigen, die nicht subscribiren wollten, in die gröbsten Schimpfwörter aus.»)

<sup>24</sup> Az ifjúság először Bars megye rendjeit kérte föl; — lelkes felszólításban, hogy helyezze el a megyei levéltárban «s ott a két testvérhaza ifjainak egykori lelki egysége emlékéül megőriztetni méltóztassanak». «Kelt Pozsonyban, Kisasszony hava 19-én, 1834. Magyar országgyűlési ifjúság.»

nak most sok igazságtalanságot és méltánytalanságot kell szenvednie, a kaszinó helyiségében függő képét gyászfátyollal kell beborítani. E két indítványt az ifjúság egyhangúlag elfogadta. Mikor Kölcsey visszatért Pozsonyba, hogy az országgyűléstől elbúcsúzzék, az ülésteremben csakis Vukovicssal és Pulszkyval váltott szót. Az ifjúság küldöttségét Vukovics vezette Kölcseyhez s ő fáradzott azon is, hogy fáklyászenével tiszteljék őt meg.

A titkosrendőrség jelentése szerint Vukovics a jurátusoknak 1834 nov. 26-án tartott ülésén az ifjúsági egyesület igazi célját ismertette. Nemcsak a puszta olvasás és hetenként kétszer való összejövetel a mi célunk, — monda — hanem, mint férfiaknak, cselekednünk is kell a haza érdekében. Hiszen az egyesület eredeti célja az ifjúság egyesítése, vagyis egy iskola a liberális eszmék terjesztésére; mégpedig nemcsak az ifjak közt, hanem az egész országban. Ezért feltétlenül szükséges, hogy ez egyesületnek minden megyéből legyen legalább egy-egy tagja.

Az 1834 dec. 31-én tartott ülésén Vukovics tagnak ajánlotta *Kuthy Lajos* nagyváradai ügyvédet, aki egyhangúlag felvétetvén, a január 14-i ülésén szellemes felolvasást tartott. Erről még a titkosrendőrség is azt jelentette, hogy az író elárulta benne nem mindennapi szellemességét.<sup>25</sup>

Az 1834. év vége felé már ismert dolog volt, hogy Vukovicsot megyéje visszahivatja. Hogy minő támasza volt Vukovics a jurátus-egyletnek, csak most tűnt ki. A bécsi kormány és a titkosrendőrség ugyanis szentül hitte, hogy Vukovics távozásával feloszlik a jurátus-egylet. De ez nem történt meg. Sőt Vukovics tovább is tagja maradt

<sup>25</sup> Ugyancsak december 31-én írta a titkos rendőrség Pozsonyból: «So wie dann auch der äusserst exaltirte Temeser Komitats-Schreiber und Advocat Sabbas Vukovics morgen ebenfalls mittels Eilwagen nach Wien abgeht».



az egyesületnek s mint levelezőtag, politikai híreket írogatott Temesvárról a kaszinónak.

A titkosrendőrség jelentése szerint Vukovics Sebő és kancellista-társa: Jeszenszky, 1835 január 16-án utazott el Pozsonyból. A jurátus-egylet tagjai kora reggel Vukovics lakásán gyülekeztek s aztán együtt a Hollinger-kávéházban reggeliztek. A búcsúzás a Zöldfához címzett vendégfogadónál történt. Vukovics meghatva vett búcsút a jurátusoktól. Az új temesmegyei kancellistának, Halásznak szívére kötötte, hogy a hazafias párthoz és a jurátus-egyesülethez hű maradjon.

Vukovics volt a jurátus-egyesület (kaszinó) legtevékenyebb, leglelkesebb és legnépszerűbb tagja, a kormány tehát joggal remélhette, hogy távozásával az egyesület magától feloszlik. Ferstl rendőrtanácsos 1835 február 10-én jelentette a rendőrminiszternek, hogy az exaltait Vukovics Sebő távozásával egy ideig megvolt a reménység, hogy az egyesület tagjaira való köz vetetlen befolyással, valamint azzal a felvilágosítással, milyen hátrányos következményekkel jár a kaszinói tagság, önként feloszlik a jurátusok egysülete.<sup>26</sup> De nemsokára kitűnt, hogy a tagok többségénél minden közbelépés és rábeszélés eredménytelen maradt. Kászonyi jurátus, akit Ragályi Tamás még az előző év augusztusában elbocsátott maga mellől s hazaküldött, most ismét megjelent itt s folyton Pulszkyval van, aki bár kilépett a kaszinóból, mégis mindig ott tartózkodik. Mivel Pulszky jó lábon áll Reviczky kancellárral, hihető volt, hogy magasabb megbízásból rá tudja venni a tagokat,

<sup>26</sup> «Nach Abgang des exaltirten Sabbas Vukovics wirklich einige Zeit die Hoffnung zu nähren dürfen glaubte, durch mittelbares, vertrauliches Einwirken auf einige Mitglieder dieser Juratenvereines, und die Vorstellung der nachtheiligen Folgen, die für die Theilnehmer einer solchen Verbindung zu erwarten stünde — die gänzliche Auflösung desselben bewirken zu können.»

hogy lépjenek ki a kaszinóból. Azonban Kászonyi új tagokat szerzett. A többi közt a zsidó vallású Singer Henrik író is a tagok közé akarja felvétetni. S most a jurátus-egyesület reorganizációjához fog, hogy az ezentúl is a hazafias ellenzék orgánuma legyen. S ez a párt az egyesület fennmaradását nagyon is fontosnak tartja. Imígyen alig van remény arra, hogy az egyesület feloszolják. Az egyedüli mód erre Kászonyinak eltávolítása volna Pozsonyból. De ennek magasabb befolyásra, nem feltűnést keltő módon kell megtörténnie. Az ő eltávolítása után hihetőleg feloszlik az ifjúsági kaszinó.<sup>27</sup>

Ez a remény nem teljesült. Ezért a kormánytámogató követek továbbra is azon fáradoztak, hogy eltávolítsák Pozsonyból azokat a kancellistákat, akik az ifjúsági kaszinónak tagjai. Ezeket aztán távozásuk után is rendőri felügyelet alatt tartották. Úgy látszik, hogy Pulszkynak Kászonyit is sikerült megnyernie; mert nemsokára ő is köpenyt fordított. Az 1835. év március 14-én a kaszinónak már csak kilenc tagja volt. Ezeknek nagyobb része is már a kormány felé hajlott. Az egyik gyűlésen, melyen négyen voltak jelen, ezek elhatározták, hogy Wesselényi Miklós arcképét a kaszinóból eltávolítják s helyébe Ferenc császár képét helyezik s József nádornak névnapján fályászenét adnak.<sup>28</sup>

Ez a határozat az ifjúság körében nagy viszatetszést keltett. Az elkeseredett hangulatnak Kovács Benedek, Wesselényinek magántitkára és Szatmár megye kancellistája adott kifejezést, aki a jurátus egyesület folyóiratában<sup>20</sup> ugyancsak

<sup>27</sup> Pressburg, den 10. Februar, 1835. (Ferstl jelentése Sedlnitzky miniszterhez.)

<sup>28</sup> Ezt a határozatot Kászonyi Dániel, Niamesnyi Ignác, Dániel Antal és Pongrác Bonaventura hozták az 1835. évi febr. 28-án tartott ülésen.

<sup>29</sup> Gondolattár.

keményen kikelt azok ellen, akik a fenntebbi határozatot hozták. A múlt év július 14-én alapított egyesületünk célja — írja Kovács — a művelődés volt. Nehéz küzdelmek után alapítottuk ezt. Hatalmas üldözőink ellenében férfias erővel s elhatározott lélekkel védelmeztük s boldogulásunkat áldoztuk fel érte. Egyesületünk eredeti céljától, alapításától fogva ez év február végéig el nem tért. Azaz hogy a fejlődést, a szabadabb elveket terjesztgette, a hazaszeretetet, a nemzeti érzést és gondolkozást ébresztgette s előmozdította. Ha mindezt most számúzték az egyesületből, akkor ez már nem az a kaszinó, melyet mi a múlt év júliusában alapítottunk! Az ember megszűnik ember lenni, ha a lélek a testből elköltözik.

A régi egyesület meggyőződése szerint cselekedett. Mindent a legnagyobb nyilvánosság mellett tárgyalt, még pedig a legszabadabb szellemben. Az egyesület tagjai tisztelték és becsülték a hazafiakat és a szabad szellem képviselőit; felszólították az országgyűlési ifjúságot Kisfaludy ércszobának elkészítésére. Helyiségeiben a nagy hazafinak: Wesselényi Miklósnak aranyrámába foglalt arcképét helyezték el, stb. Az egyesület alapításakor szép reményekre jogosított, de a mostoha sors rútul bánt vele. Végre február végén — mikor néhány tagja a szabadszellemet számúzte onnét — az egyesületet meggyilkolták.<sup>30</sup> Én — folytatja Kovács — alapításától fogva meggyilkolásáig hűséges és résztvevő tagja voltam az egyesületnek. Én lelkes társaimmal együtt küzdöttem üldözőink ellen. Én az egyesületért boldogulásomat is kockára vettem. Engem édes-

<sup>30</sup> «Endlich ist er am Ende des Februar nachdem einige Mitglieder den freimüthigen Geist daraus vertrieben hatten, ist er ermordet und in seinem Leichnahm ward ein anderer, abscheulicher Heiligkeitskloster aufgenommen.»

atyám az egyesület miatt két ízben is kitagadott. De mindég az a remény bízott, hogy az egyesület régi virágzását visszanyeri, tehát végig hű tagja maradtam. Most gyászolom és siratom e szép egyesületnek, oly sok tüzes és nagyszívű ifjú szövetségének korai elmúlását. Az egyesület szívébe a tört Kászonyi Dániel mártotta indítványával, úgy ez indítvány, mint annak elfogadása, nem meggyőződésből történt. Úgy az indítványozónak, mint a csekélyszámú társainak ugyanis a gondolkozása változott meg s az egyesületnek teljesen más irányt adtak. Ennek az új és nyomorult egyesületnek én nem vagyok s nem is leszek tagja s nem is becsülöm azt.

A jurátus-egyesület levelezőtagjai, mint például Vukovics Sebő, Lovassy László, s az erdélyi Szentiványi távollévén, nem tudhatták, hogy Kászonyi indítványára s három társának helyeslésére az ifjúság kaszinója teljesen megváltoztatta eddigi irányát. A nevezettek tehát a régi hangnemben leveleztek a jurátusok kaszinójával.

A március hó 14-én tartott ülésen Kalauz felvetette a kérdést, továbbra is fennálljon-e az egyesület, avagy megszűnjék-e? A tagok száma ugyanis már kilencre olvadt s ezt a kilencet is az egykedvűség és közömbösség jellemzi. Kovács Benedek a felosztatás mellett szólalt fel; mert szerinte ez az egyesület eltért eredeti céljától. így hát egy újabb s liberálisabb egyesületet kell alapítaniok. (Ez később meg is történt.) Ugyanezen ülésen felolvasták Vukovics Sebőnek levelét, melyben értesítette az egyesületet a temesmegyei tisztújításról. Megindult hangon s vigasztalhatatlanul jelenti az egyesületnek,<sup>31</sup> hogy a megye adminisz-

<sup>31</sup> «Ferner theilt er sehr gerührt und trostlos mit, dass der Administrator ein Praesidialschreiben erhalten haben soll» etc.

trátorának felsőbb helyről meghagyták mindazoknak a jelölésből való törlését, akik Erdély ügyében indítványt mernek tenni. Most tehát a tisztviselők nem mernek Erdély javára indítvánnyal fellépni. Levele végén Vukovics lelkes szavakkal buzdította a jurátusokat, hogy tartsanak ki eddigi liberális elveik mellett s tegyenek meg mindent az egyesületnek további fennmaradására.<sup>32</sup>

Vukovicsnak levele — írja a titkosrendőrség — rendkívüli hatást tett a jurátusokra. E hatásnak az eredménye volt a jurátus-egyesület további fennállása. A jurátusok elhatározták, hogy kimerítő levélben válaszolnak Vukovicsnak, nem rejtenek el előtte semmit s megírják azt is, hogy az ellenzék napról-napra fogy s hogy Prónayval együtt többen átpártoltak a kormányhoz.

Ugyanezen ülésen Lovassy Lászlónak bihari jelentését is felolvasták. Lovassy a többi közt azt is megírta, hogy nemsokára Pozsonyba jő s megjelenik az egyesület ülésén.

Ferstl rendőrtanácsos megemlékezvén a jurátus-egyesület fentebbi gyűléséről, Sedlnitzky miniszternek azt jelentette, hogy az egyesület további fennmaradását kimondották. Ha Lovassy László is vissza jő Pozsonyba s Kovács Benedek is benntmarad az egyesületben az exaltait tagokkal együtt: akkor az utóbbi időben haldoklófélben levő egyesület<sup>33</sup> gonosz szelleme újra feléled. Bizonyos dolog — folytatja Ferstl —, hogy ezt az egyesületet az országgyűlés hazafias liberális pártja vezeti, s az egyesület céljainak ártalmassága nemsokára ismét érezhetővé lesz. Né-

<sup>32</sup> A titkos rendőrség jelentésében egész terjedelmében adja Vukovics e levelét.

<sup>33</sup> «Der in letzterer Zeit schon auf Null gesunkene böse Geist dieser Gesellschaft sich nun neuerdings entwickelt» etc.

hány nappal ezelőtt az egyesület folyóiratában, külön lapon egy cikk jelent meg boldogult Ferenc császárról. Szerzője az ifjú Palóczy, aki a leg-súlyosabb büntetésre méltó kifakadásokat írta volt a császár személye ellen.<sup>84</sup>

Amiket az országgyűlési rendőrség jelentett a jurátus-egylet újjáalakításáról, az csakugyan megtörtént. A jurátus-egyletnek már alig néhány tagja volt, tehát meg kellett indítani a mozgalmat további fennmaradására. Ezért az ifjak megfogadták a személynek intelmét s új alapszabályok készítését határozták el. ők ugyanis azt remélték, ha sikerül ez alapszabályokat nyomtatás útján nyilvánosságra hozniok, az egyesület tagjainak száma hamar megnövekszik. A kinyomtatott szabályokból ugyanis mindenki meggyőződhetik arról, hogy a jurátus-egyesületnek nincsenek titkos céljai, s hogy az egyesület csakis kölcsönös kiművelés céljából alakult.

Az 1835. évi január hó 11-én legfelsőbb parancsra fel kellett volna oszlatni a jurátus-kaszinót. De később e rendelet végrehajtásától elállottak. Az országgyűlési titkosrendőrség feje ez alkalommal hosszabb felterjesztést intézett Sedlnitzky miniszterhez s ebben kifejtette, miért kell feloszlatni a jurátus-egyesületet. Ezt a felosztást — írja — minden jóérzésű ember kívánja. Általános az óhaj ezek között, hogy az országgyűlési ifjúság elbizakodottságának s főleg az egyesületbe csoportosult egzaltált elemnek gátat kell vetni s az ellenzék korifeusai részéről beléjük oltott elveket csirájukban el kell fojtani. De az ellenzék tagjai épp ezért azon vannak, hogy a kormány beavatkozása meg ne történhessék. Hiszen az országgyűlési ifjúság az ő alapelveiknek min-

<sup>85</sup> Pressburg, den 16. März, 1835. (Ferstl jelentése Sedlnitzky miniszterhez.)

denben hódol. Az ellenzék különben meg van győződve, hogy minden feltűnő s erőszakos eszköz többet árt, mint használ a kormány céljának. Mert ha a kormány ilyenhez nyúl, a liberális ellenzék a végső eszközöket veszi majd igénybe, hogy a kormány viselkedését a nemzet előtt teljes világosságba hozza, másrészt meg az ifjúságot még nagyobb kitartásra buzdítsa. Az egyetlen lehetséges mód a nevezettek szerint az volna, hogy *a felsőbb helyen amúgy is ismeretes és jelentéktelen jegyzőkönyvek lefoglalásának mellőzésével a személynököt kellene megbízni, hogy a jurátus-egyesület tagjait magához hivatván, felvilágosítsa, hogy az olyan egyesület, melynek rendes alapszabályai vannak, bármily célja legyen is, felsőbb engedély nélkül nem működhetik. Ezért az egyesületet vagy fel kell oszlatni, vagy az alapszabályokat megerősítés céljából öfelsége elé kell terjeszteni. S ha ez meg nem történik, a tagok idővel maguknak tulajdoníthatják a következményeket. Az efféle intelem a tagok nagyrészt kilépésre bírhatja, a többit pedig a belépéstől visszatartja.* Pulszky Ferenc, egyik alapítója ez egyesületnek, szintén ilyen módon lépett ki. Akik ellenállnak, azokra előjáróikkal vagy szülőikkel kell hatni. Ilymódon a tagok jó részétől meg lehetne fosztani az egyesületet. Aztán az ellenzék tagjai is, akik részére kimeríthetetlen tárgy az ausztriai kormány önkénye és despotizmusa, ezen eljárás által, mely az imádott uralkodó szelídségének is teljesen megfelel, meg lennének szegényítve.

Egyébként a jurátus-egyesület tagjainak, valamint az ifjúságnak úgy itt (Pozsonyban), mint valamennyi megyében szigorú felügyelete okvetlenül szükséges; mert úgy látszik, bekövetkezett az az idő, mikor a feudális rendszer Magyarországon is ingadozik s az ultraliberálisok a fentálló intézmények teljes felforgatását tervezik. Ennek sikerrel kell ellenállni, ott, ahol kell, ne-

hogy a külföld példájára egy egész nemzedéket, vagyis a felnőtt ifjúságot megrontsák.<sup>35</sup>

Az 1835. év március 18-án jelentette a titkosrendőrség, hogy az ifjak Pesten is alakítottak jurátus-egyesület. Dániel Antal a franciskánusok házával szemben fogadott szállást az egyesület részére. Az első ülésen hatan voltak jelen s a császár arcképét eltávolították a helyiségből.

Úgylátszik, hogy Vukovics Sebő Temesvárott is akart vagy tán szervezett is ilyen egyesületet. A titkosrendőrség ugyanis Temesvárott is megfigyelés alatt tartotta Vukovicsot s 1835. január 17-én azt jelentette, hogy a temesvári fiatal ráció ügyvédek, akik lépten-nyomon szidják a kormányt és intézményeit, egy húron pendülnek Vukovics Sebővel, akinek könnyen sikerülhet a Kölcseytől beszívott eszméket ezekkel megkedveltetni.<sup>36</sup> Így aztán Temesvárott ifjúsági egyesületet alakíthat, amely sokkal több aggodalomra adhat okot, mint a pozsonyi ifjúság egyesülete.

A pozsonyi jurátus-egylet újjáalakításában Wesselényi Miklósnak és Balogh János barsi követnek is része volt. Wesselényi azt ajánlotta az ifjaknak, hogy ne folyamodjanak a helytartótanácsához alapszabályaik megerősítéséért, mert ez úgy is céltalan lenne. Mivel az egyesület jegyzőkönyvébe ezt bevettek, a következő május 25-i ülésen, ezeket a szavakat: «*báró Wesselényi Miklós lelkes hazánkfia mély belátású tanácsa*» a jegyzőkönyvből törölték s helyébe ezt írták: «egy jeles hazánkfia tanácsa.»

<sup>35</sup> Pressburg, am 30. Jänner, 1835. (Ferstl jelentése Sedlnitzky miniszterhez.)

<sup>36</sup> «Für seine, grösstenteils von Kölcsey eingesogene Grundsätze zu stimmen und einen Gesellschaftsverein, weit bedenkllicher als jener, der hiesigen Jugend ist, dort zu bilden.»



Természetesen ezt Wesselényi kérésére tették. A helytartótanácsához intézendő kérvény alól többen törölték nevöket. E miatt Palóczy darabokra tépte a kérvényt e szavakkal: «Bécsben úgyis tudnak mindent. A kormány vadászkutyákat tart itt s a személynök a fővadász.»

Ilyenformán nyilatkozott az 1835. április 22-i ülésen Majthényi jurátus is, mondván: «Ez a szoba nem nekünk való, a másik szobába gyanús alakokat látok bemenni. Bizonyára árulók ezek. Veszedelmes helyzet ez! Biztos helyre kell költöznünk. A következő óra már van alkalmas helyiségünk.» Ezen ülésen vették fel a tagok közé a jeles Bojthort, Eperjessyt, Szentiványit (Liptóból), Szalárt, Máriássyt, Ernyeyt, a hevesvérű Tormássyt és a horvát Golubovicsot. Ez volt az első horvát a jurátus-egyesületben.<sup>37</sup>

Az óvatosság az ifjak részéről nagyon is helyénvaló volt; mert a titkosrendőrség emberei mindenütt ott ólálkodtak, ahol az ifjak összegyűltek. Ilyen volt például az első egyesület megalakítása idején bizonyos Fabianovics,<sup>38</sup> aztán később az 1835. április 15-i ülésen a tagok közé felvett Lapsánszky stb. Ez a gyalázatos és gaz áruló hamis feljegyzéseket írt a jurátus-egyesületben elhangzott beszédekről s azokat Ferstl rendőrtanácsos kezére juttatta. Ferstlnek a jurátusok ülésein elhangzott beszédekről írt jelentéseit tehát nem lehet készpénznek vennünk, ő a bécsi kormány fizetett embere volt, valamint hogy Lapsánszky is az volt, s mindketten azon voltak,

<sup>37</sup> Dániel jurátus figyelmeztette a tagokat, hogy óvatosoknak kell lenniök a levelezéssel, mert a postán eltűnnek a levelek. — Bojthor András jelenté 1835. szept. 30-án, hogy a postán minden levelet átvizsgálják. A nádornak is van ott egy *szaglászó* kutyája!

<sup>38</sup> Azok az írók, akik e tárggyal foglalkoztak, tudtak ugyan egy árulóról, de nevét nem ismerték.

hogy érdemeket szerezzenek. Ezért tehát a jurátus-egyesület forradalom felidézésével, lazítással, felségsértéssel, stb. vádolták Bécsben. Metternichnek mindezen jelentés kapóra jött. Elretentő példát akart hozni az amúgy is ingertilt és elkeseredett hazafiaknak, tehát lecsapott az ifjúságra. A megfelelő anyagot erre Metternichnek Ferstl rendőrtanácsos és emberei szolgáltatták.

Ferstl jelentése szerint a Hollinger-kávéházban összegyűlt fiatal ügyvédek és jurátusok politikai diskurzusokat folytattak. Szikszay az arisztokraták ellen kelt ki s róluk azt mondta: «entweder Schwarzkopf, das ist ein Esel, oder ein Schmake seien.» Majthényi ugyanekkor úgy nyilatkozott, hogy az uralkodó nyolcvanmilliót akar utódainak hagyni, tehát a szegény alattvalóknak utolsó csepp véréit is kiszívja. Aki ezer forintot fizet a császárnak s be tudja bizonyítani, hogy gazember, az hivatalt kap. Majthényi Herman ezután (állítólag) kijelentette volna, hogy ő a köztársaság híve.

Az efféle beszédek már jóelőre jelezték, hogy a jurátus-egylet avagy kaszinó két részre szakad. Ez még ezen 1835. évben meg is történt. A régi jurátus-egylet, melynek alig néhány tagja volt, a kormányhoz közeledett, az újabb egylet a liberális gondolkozású, vagyis a legtehetségesebb ifjakat egyesítette magában.

A régi jurátus-egylet ülései közül megemlíthetjük a január 15-én megtartott ülést, melyen Ormós Zsigmond egy folyóirat megindítását indítványozta. Ezt az indítványt elfogadták s a folyóirat (Gondolattár) meg is indult. Ezen ülésen *Kuthy Lajos* Vörösmartynak «Toldy» című balladáját, Kalauz pedig az «Oroszlán» című balladát szavalta. Mivel Pulszky a Kölcsey arcképének litografálására gyűjtött pénzt nem adta át, a gyűlés elhatározta, hogy eljárást indít ellene.

A rendőri jelentés szerint 1835. április 19-én

a Hollinger-kávéházban fiatal ügyvédek és jurátusok gyűlést tartottak.<sup>39</sup>

A titkosrendőrség 1835 április 25-én jelentette Metternich hercegnek, hogy a jurátusok a már feloszlófélben lévő egyesület újjáteremtésén fáradoznak. Ezentúl ez az egyesület tisztán politikai lesz. Majthényi és Szikszay azonban külön demokrata klubot alakítottak. Eddig a következők léptek be: Bojthor, Okolicsányi, Rédeky, Berzsényi, Farkas és Fejes.

Az újjáalakított jurátus-egyesület új alapszabályokat dolgozott ki, melyeket aztán a május hó 6-án tartott ülésen felolvastak s egyúttal kimondták, hogy az alapszabályokat Wenckheim László és Majthényi fogják átadni a cenzornak.<sup>40</sup>

Ez alapszabályok ügyében hosszabb tanácskozások folytak. Az ifjak több követnek s Wesseleányi Miklósnak a véleményét is kikérték. Az április hóban folyt tanácskozáson Wenckheim báró elsőnek szólalván fel, a többi között ezeket monda: «Ez egyesületnek állandó fentállása nincs biztosítva s így a legnagyobb veszedelemtől tarthatunk. A mi egyesületünk ugyanis jórészt titokban él, s a kormány mégis igen jól ismeri; mert hiszen különféle rendeletekkel s aljasságokkal megsemmisíteni igyekszik azt. Ha veszedelem ér bennünket, nincs akihez fordulhatnánk; mert egyesületünk célját nyilvánosan nem ismerik. Ezért szükséges volna az új alapszabályok kinyomatása. Ha ez megtörténik, a kormány egyesületünket közvetve helybenhagyja s így számunk nagyon megnöveked-

<sup>39</sup> «Debatte, welche am 19. April 1835. um 11 Uhr vormittags im Hollingerischen Kaffehause gehalten» etc.

<sup>40</sup> Ez ülésen Pázmándy Dénest és Vécsey Györgyöt újra felvették az egyesületbe. A május 5-én tartott ülésen Palóczy Tamás, mint elnök, a szabad gondolkozás és szabad cselekvés szükségességét hangoztatta a közvélemény védelme alatt. *A közvélemény — úgymond — az a hatalom, mely trónokat s uralkodóházakat semmisít meg.*

szik s fizikai erőnk is gyarapszik. Egyesületünknek szép időszakai voltak, de a kormány intrikái, hogy a huszonhat helyett ma már csak hat tagja van az egyesületünknek. A kormány eltiltotta a cenzúra letevését, hogy így bosszút álljon azokon, akik a felvilágosodásra törekedtek. És ezentúl is megtesz titokban mindent, hogy minket megfélemlítsen. Mindezek oly dolgok, amelyekkel csak Oroszországban és Törökországban találkozhatni. Gondoljuk meg, hogy mi olyan alkotmányos országban élünk, ahol nem köteles az ember vámot fizetni a gondolatokért. Újra és újra ismétlem, kövessünk el mindent, hogy alapszabályainkat kinyomtathassuk. Csakis így nyerhetjük meg a kormány közvetett jóváhagyását s csakis ez esetben virágoztathatjuk fel az egyesületünket. Igaz, hogy imígyen a kormányt rászedjük, de az alapszabályok kinyomatása után senki sem fogja tiltott dolognak tartani a szabad gondolkodás terjesztését. Az alapszabályok tervezésében finom demarkációs vonalat kell tartani, hogy külsőleg mozgásba hozzák a kormány malomkerekeit. Az alapszabályok kinyomatását vagy megengedik, vagy nem. Ha megengedik, úgy törvényesen elértük célunkat. Ha nem engedik meg, nem veszítünk semmit; mert eddigi egzisztenciánkat tovább is megtartjuk. Ha a pozsonyi cenzor nem engedélyezi a kinyomatást, a helytartótanácsához fordulunk s ha itt sem kapjuk meg az engedélyt, más eszközökről gondoskodunk. Megjövendölhetem előre, hogy a pozsonyi cenzor nem adja meg az engedélyt, aminthogy egyszer már megtagadta (hat hóval ezelőtt) az engedélyt. Ekkor a tagok a személynökhöz fordultak, aki mint a minisztérium egyik engedelmes gépezete, szintén tagadó választ adott. Jobb is lesz, ha nem a személynökhöz, hanem a helytartótanácsához fordulunk kérésünkkel. Addig pedig szerezzünk az egyesületnek annyi tagot, amennyit csak tudunk s igyekezzünk

függetlenek maradni. Szabad államban szabad gondolkozás uralkodjék!»<sup>41</sup>

Wenckheim báró beszédét általános helyeslés követte. Utána Majthényi szólalt fel. Ő is helyeselte az alapszabályok kinyomatását; mert ez esetben a háromszáz országgyűlési ifjúból nem 16-17 tagja lesz az egyesületnek.

«A fődolog, — monda Majthényi — hogy egyesületünk teljesen nyilvános legyen, amit csak úgy érhetünk el, ha a Wenckheim-féle ajánlatot elfogadjuk. Ha háromszázan volnánk, erőnk is volna tervünk keresztülviteléhez. De azért kegyelmet nem kell könyörögnünk -a kormánytól, főleg az olyan kormánytól nem, amelyik alávaló főispánjai által üldözteti a megyékben azokat az ifjakat, akik tagjai voltak ez egyesületnek.»

E beszéd után Wenckheim báró visszavonta a folyamodás ügyében tett indítványát, mondván: «Független államban élünk, ahol a kormánytól nem kérünk, hanem követelnünk kell. Én — úgymond — tagja vagyok a Pesti Kaszinónak. Ennek alapszabályait a kormány megkérdezése nélkül kinyomattuk.»

Több hozzászólás után a gyűlés kimondotta, hogy ez ügyet a legközelebbi ülésen tovább fogják tárgyalni. Ezután Kölcsey képét nagy tetszés mellett az elnöki szék fölé felfüggesztették.

Nemcsak legközelebbi, de a későbbi üléseken is vitatkoztak még azon, felküldjék-e a folyamodást a helytartótanácsához az alapszabályok jóváhagyása ügyében A május 13-án tartott ülésnek is ez volt a tárgya. Ez ülésről jelentette az országgyűlési rendőrség feje Sedlnitzky miniszternek, hogy Ormós az ülésen felolvasta Vukovics Sebőnek Temesvárról írt levelét, melyben jelentette, hogy Gerliczy báró főispáni adminisztrátor a

<sup>41</sup> 1835. ápril 25. Ferstl Jelentése Sedlnitzky miniszterhez. («In tiefster Ehrfurcht und Hochachtung verharrend, euerer Excellenz gehorsamster Diener: Ferstl,»)

tisztújítás alkalmával azért nem engedte őt megyei tisztségre jelölni; mert tagja volt a pozsonyi jurátus-egyesületnek, s mert különben is mint túlzó liberális ismeretes. De barátai mégis keresztülvitték helyettes jegyzővé való választását, ő — írja Vukovics — bármi történjék is, elveit nem változtatja, s hű marad a jurátus-egyesület irányához.<sup>42</sup>

A május 20-án tartott ülésen Pázmándy bejelentette, hogy az alapszabályok kinyomattatása ügyében a helytartótanács hoz intézett folyomódást megmutatta Wesselényi Miklósnak, aki az ifjúságnak e lépését fölöslegesnek, sőt veszedelmesnek mondotta. «A kormány előtt — monda Wesselényi — az ifjúság ez egyesületnek semmi hitele nincs. Hiszen a személynök már idejében értesítette a helytartótanácsot s így a cenzor csak azt tette, amit a személynök parancsolt!»

«A nagy hazafinak (Wesselényinek) tanácsát — monda Pázmándy — fii kell fogadnunk; mert ő alaposan ismeri a kormányt. Az ő tanácsának el nem fogadása annyi, mint a szárnyak nélkül való repülés.»

E kérdés körül vita támadt. Tormásy közvetítő indítványt tett. Ő ugyanis azt ajánlotta, hogy a helytartótanács hoz intézendő folyomódást meg kell mutatni Deák Ferencnek, Beöthy Ödönnek és Bezerédy Istvánnak, ők mondjanak véleményt róla. Deák kitűnő filozófus, Beöthy igazi hazafi, Bezerédy az örök igazság védője!

Tormásy ez indítványát a gyűlés elfogadta s Pázmándyt és Majthényit bízta meg azzal, hogy az alapszabályokat véleményadás céljából a nevezett követeknek átadják.

Ezek a tárgyalások — jelenti a titkosrendőr-

<sup>42</sup> «Welche Umstände ihn jedoch nie bestimmen werden, weder seinen einmal ausgesprochenen Grundsätzen, noch der Tendenz des hier bestehenden Juraten-Vereines untreu zu werden.»

ség Sedlnitzky miniszternek — világosan mutatják, hogy az egyesület tagjai, minő összeköttetésben állnak az ellenzék korifeusaival, s hogy Wesselényi Miklósnak s hasonló népszónokoknak minő befolyásuk van az ifjúság kedélyére.<sup>43</sup>

A jurátus-egylet tagjai ez időben az üléseken, különösen Metternich személye ellen intéztek heves támadásokat. Okot erre főleg Wesselényi Miklós üldöztetése adott. Az 1835 június 17-i ülésen például Pongrácz jurátus Metternich és Reviczky ellen tartott heves beszédet. Eljön még az idő — monda beszéde végén —, mikor Wesselényi Metternich herceget és Reviczkyt kocsijába fogva hajtja majd Európa szabad államaiban! A június 24-i ülésen Majthényi is Wesselényit védelmezvén, Metternichről ezt mondotta: «a tubáktól piszkos német orrát mindenbe beleüti. Nincs benne emberi érzés, tehát az embereket emberileg nem is kezelheti, őmiatta szenved régóta a nemes patrióta: Wesselényi Miklós» stb.

E gyűlésen Tarnóczy azt az indítványt tette, hogy ezentúl az ülésekre minden tag kidolgozott munkát hozzon magával. Ezt az indítványt elfogadták s a következő gyűléseken már az egyesek dolgozataival foglalkoztak.

Az augusztus hó 12-én tartott ülésen történt, hogy Lovassy Lászlót, a kaszinó egykori alapítóját, ismét felvették a tagok közé.<sup>44</sup> A rendőri jelentés szerint ez a «*Lovassy az ellenzéknek legexaltátabb korifeusa, legtevékenyebb, legműveltebb és legkiválóbb embere*. Biharban, Barsban és itt Pozsonyban vak eszköze ő az ellenzéknek. Az udvart és a kormányt gyűlöli. Mivel pedig — jelenti az országgyűlési rendőrség feje — Wenckheim László báró, Majthényi Herman, Pázmándy

<sup>43</sup> «In tiefster Ehrfurcht verharrend eurer Excellenz unterthänigst gehorsamster Diener Ferstl. Pressburg, den 22 Mai 1835.

<sup>44</sup> Lovassy ekkor Balogh János kancellistája volt.

Dénes és Palóczy Tamás is jelen van, bizonyos, hogy a jurátus-egylet rendszeres átszervezését — bizonyára leggonoszabb irányban — véghez fogják vinni.<sup>45</sup>

Ez az újjászervezés azonban nem járt sikerrel. Az új alapszabályok kinyomatása vagy megerősítése sem sikerült. Így aztán a régi jurátus-egyletet legkiválóbb tagjai otthagyták s új, tisztán liberális egyesületbe tömörültek. Ez az új egyesület üléseit mindig más és más tagjának szállásán tartotta. Az október 7-i ülésről jelentette a titkosrendőrség Bécsbe, hogy az e napon tartott ülésen ismét Metternich herceget támadták. Bogyó János jurátus szerint Metternich a minden országból elűzött, keresztelt zsidó, Ferenc császárt vakon vezette. Metternich V. Ferdinándot gyöngelméjűnek (blöd) mondotta s ezt az orvosok is megerősítették. Ezért aztán minden fontos és komoly mű olvasását megtiltották neki, nehogy gyöngelméjét<sup>46</sup> megerőltesse. Ferdinánd csak egy emberi figura, akinek lelke a minisztérium kezében van!<sup>47</sup>

A jurátusok liberális egyesülete («Juraten-Verein 2. Klasse.») november hó 2-án ismét Kalauz József lakásán tartotta ülését, este 8 órától 11 óráig.<sup>48</sup> Ez alkalommal Tarnóczy Kázmér követ kancellistája: Pongrácz Bonaventura olvasta fel dolgozatát. Nem akarom elmondani — szolt Pongrácz — azokat az adatokat, melyek engem meggyőztek arról, hogy abban a pillanatban, mikor Ferenc császár pályáját befejezte, őt az ördö-

<sup>45</sup> Pressburg, den 12. August 1835. («eine systematische Reorganisierung dieses Vereines — gewiss nur in verderblichsten Sinne.»)

<sup>48</sup> «Um die schwache Denkkraft nicht noch mehr zu schwächen.»

<sup>47</sup> Ezen az ülésen elhatározottat, hogy a következő ülést Bogyó János lakásán, Duna-utca 613. sz. a. tartják.

<sup>48</sup> Kalauz a csanádi követnek, Návay Lászlónak volt kancellistája. Lakása a Nonnenbahn-utca 287. sz. a. volt.



gök serege egyenest a pokolba vitte, ahol Napoleon az eretnekek osztályában külön helyet jelölt ki számára, mint gyermekének (a reichstadti hercegnek) megmérgezőjére. Az ördögök ügyésze aztán kihallgatta Ferencet és szemére vetette azon halhatlan igazságtalanságokat, amiket az erdélyieken és a magyarországiakon elkövetett, s amiknek tovább való folytatását utódjának is meghagyta végrendeletében. Az ördögök ügyésze azt is szemére hányta Ferencnek, hogy országai bevételeinek túlnyomó részét a spionok közt osztotta szét. E spionok közt a szépnem is szerepelt 30 személylyel, akiket a mostani uralkodó is «nehéz pénzzel» fizet. E harminc női spion Bécs városának legszébb női közé tartozik. Az ördögök azután kalickába zárták Ferencet. Hirtelen Napóleon szent árnyéka jelent meg. Meglátván őt Ferenc császár, keserves panaszra fakadt és összetett kézzel segítségért könyörgött, de Napoleon fület mutatván néki, hirtelen eltűnt.

A november hó 5-i ülésen, a rendőri jelentés szerint, Pazmándy Dénes (a komáromi követ fia) a leggorombább kifejezésekkel ostromozta az osztrák minisztériumot s főleg Metternich herceget. Az ország minden bajának, minden szenvedésének — monda Pazmándy — Metternich az oka, aki minden zsarnoknak szövetségese s minden szabadságnak ellensége.<sup>49</sup>

Ferstl a november hó 14-én tartott ülésről azt jelentette miniszterének, hogy Lovassy László Pesten volt s ott résztvett a liberális ifjak összejövetelén, a váciutcai helyiségükben. Az itt Pozsonyban lévő két jurátus-egylet — írja Ferstl —

<sup>49</sup> A rendőri jelentés szerint az ülés alatt azt hangoztatták, hogy Majthényi Hermann mint kém vett részt ez ülésen s mint ilyen, napi négy forintot kap Bécsben! («Was man — írja a rendőrség — allgemein bekannt machen müsse.» Tehát valószínű, hogy Majthényi kémkedése csak mese.)

az országgyűlés bezárása után Pesten Central-Comitee-t akar alakítani.

Ugyancsak Ferstl jelentette december hó elsején, hogy a régebbi jurátus-egylet az utóbbi időben nem tartott üléseket. Ami a másik egyesületet illeti,<sup>50</sup> ezek tagjai november 26-án tartottak ülést Lovassy László lakásán. (Vödritz-utca 787. szám alatt). 1835. évi december 25-i ülésen Lovassy László ajánlotta, hogy Metternichnek újévi ajándékot küldjenek. Ez az ajándék Lovassy László fogalmazta gúnyos s egyben nem sokat érő levélből<sup>51</sup> és Tormásy éretlen verséből állt. Az 1836. évi január 27-i ülésen ismét Lovassy olvasott fel. Ez alkalommal a nádor-ispánnak egy általa kitalált levelét olvasta fel Metternichhez. Mondanunk sem kell, hogy ez a levél is szatirikus hangon gúnyolja úgy a nádort, mint Metternichet. A következő ülésen Tormásy olvasta fel a maga dolgozatát, mely nem volt más, mint Metternich válasza a nádor (helyesebben Lovassy) levelére.

Február hó 22-én Lovassy László lakásán volt az ülés. Ragályi itt azt ajánlotta, hogy az egyesület tagjai köszöntsék a nádort a magyar nyelv érdekében kifejtett fáradozásaiért. Lovassy az indítványt hevesen ellenezte, mondván, hogy két róka könnyen kiegyezik. A róka ravasz s nyáron is ragadozó állat, annál inkább télen. Ferdinándnak csak vastagabb prém je van, mint a meg-

<sup>50</sup> «Verein der exaltirtesten jungen Leute.»

<sup>51</sup> «Damit verlas Ladislaus Lovassy eine ung. Gratulations-Adresse in beiläufig folgendem Sinne: Pascha! Kämpfe für Gott und die Altäre Ungarns und stecke nicht alles in deine Tasche. Streite gegen die ungerechten Menschen, die uns mit Füßen treten und sei kein gewissenloser Henker.....Sei kein Ausreisser und Volksmörder; kämpfe für jeden Patrioten, den die Henkersknechte in die Tiefen der Gefängnisse werfen wollen, wenn du auch sonst ein Mordbrenner, Galgenvogel und Pharisaer bist» etc.

halt Ferenc császárnak. Egyébként nem sok különbség van köztük.

A titkosrendőrség az itt felsorolt jelentéseket természetesen Lapsánszkytól kapta. Ez a fizetett kém a jurátusok ülésein nem jegyezhetett, tehát otthon kellett készítenie jelentéseit a titkosrendőrség számára. Ezek a jelentések tehát hitelt nem igen érdemelnek. A titkosrendőrség azonban Lapsánszky jegyzeteit készpénznek vette s gondolkodás nélkül terjesztette fel Bécsbe. Metternich kezébe jutván a jelentések, nagy harag fogta el őt, mikor a róla szóló gúnyiratokat s csúfolódásokat olvasta. Nem a véletlen dolga tehát, hogy a jurátusok közül azokat fogatták el s azokat büntették, akik Metternich személye ellen a legélesebben ki keltek.

Metternich herceg már 1835. január 17-én meghagyta a rendőrminiszternek, hogy a jurátusok kaszinóját szigorúan figyeltesse s neki mindenről jelentést tétessen. E parancsnak a titkosrendőrség hűségesen megfelelt. Metternich és az államtanács aztán egymásután adatta ki a királylyal a jurátus-kaszinó ellen szóló rendeleteket. Ferdinánd király 1836. április 6-án Sedlnitzky miniszterhez kérdést intézett, miként lehetne a jurátusokat még az országgyűlés berekesztése előtt letartóztatni s irataikat lefoglaltatni, ő (Ferdinánd) ugyanis a jurátus-egyesület féktelen vakmerőségét tovább nem fogja tűrni. Ferdinánd király május 17-én újabb rendeletet adott ki s ebben már titkos forradalmi társaságnak nevezte a jurátus-egyesületet. Az államtanács 1835. aug. 24-én a királlyal újabb rendeletet adatott ki, melyben ő felsége Sedlnitzky miniszternek meghagyta, hogy jelezze az alkalmas időt a jurátus-egyesület feloszlására.<sup>52</sup>

<sup>52</sup> Ez a királyi rendelet tulajdonképpen válasz Sedlnitzky aug. 14-én kelt felterjesztésére.

Ez a jelzés megtörténvén, — amint tudjuk — a katonaság Lovassy Lászlót, és fivérét, továbbá a jeles képzettségű Tormásyt és Lapsánszkyt elfogta s katonai tömlöcbe vetette. Metternich csak a két Lovassynak és Tormásynak az elítéltetését óhajtotta ugyan, de Sedlnitzky miniszter és Ferstl a többi jurátus elfogatását is sürgették. A rendőrségnek ezenkívül fő igyekezete az volt, hogy ígérettel és megvesztegetéssel hamis tanukat is szerezzen.<sup>53</sup>

Ferstl, az országgyűlési rendőrség feje Temesvárra is leutazott s innét is sürgette Vukovics Sebőnek, a volt jurátusnak elfogatását. Erre azért volt szükség, mert Tarnayt, aki az elfogatott jurátusok ellen vallott, Vukovics és ifjú társai Csanád megye gyűlésén a legnagyobb gyalázzal halmozták el. Beöthy, a királyi ügyek igazgatója is sürgette Vukovics elfogatását; mégpedig azért, mert Vukovics felségsértő(?) iratot intézett Temsvárról a jurátus-egylethez. Ferstl november hó 12-én nyíltan megírta, hogy a rendkívül durva és vakmerő Vukovics elfogatására azért volna szükség, mert a felfogadott (hamis) tanuk rettegnek tőle. Pedig hát e felbérelt tanuknak s a gaz Lapsánszkynek kellett bizonyítani, hogy a jurátus-egylet tagjai összeesküvést szöttek a monarchia megdöntésére (!!!), felségsértést követtek el, sőt királygyilkosságra (!!) készültek.<sup>54</sup>

Az elfogott jurátusokról közben elterjedt a hír, hogy betegeskednek; mert a szabad levegőre egyáltalán nem bocsátják őket, hanem bűzös, dögleleteslevegőjű odúkbán őrzik őket. Három derék jurátus: *Farkas János*, *Orczy Antal* és *Vargha Lajos* erre azzal a kéréssel fordultak a vádhatósághoz, engedjék meg, hogy bebörtönzött társaik

<sup>53</sup> A jurátusok pörének tárgyalását itt mellőzzük. Különben is erről már elég bőven írt Wertheimer a Buda-pesti Szemle 1908. évfolyamában.

<sup>54</sup> A nádor nem engedélyezte Vukovics elfogatását.

helyett ők üljenek a tömlöcben. Társaik ugyanis már nagyon elbetegeskedtek s rászorulnak a friss levegőre. Pálffy Fidél kancellár e három jurátus megbüntetését követelte; mert törvénytelenésre vállalkoztak. Ezért törölni kell őket a jurátusok sorából is. Ez volt a jutalma a három jurátus nemes elhatározásának.

A nádorispán egyáltalában nem hitt abban, hogy az ifjak államfelforgató tervekkel foglalkoztak. Metternichtől tehát azt követelte, hogy hozzák nyilvánosságra az államellenes tervekre vonatkozó bizonyítékokat. Metternich a nádornak erre azt felelte, hogy e kívánságnak nem tehet eleget. Az ő szerepe a bíróságnál fel nem használható; a rendőrség észleleteit pedig nem lehet nyilvánosságra hozni. Metternich aztán annyira ment, hogy a nádort is megfenyegette, írván neki, ha nem nyugszik meg az eddigi történetben, *«ő fenségére igen kellemetlen következmények harulhatnak»*. (1836. október 6.)

Érdemes megemlítenünk, hogy Sedlnitzky miniszter és Ferstl rendőrtanácsos az elfogott ifjakra halálbüntetést követeltek és sürgették, hogy a többi jurátust is össze kell fogdosni.<sup>55</sup>

A királyi tábla a gaz Lapsánszky vádja alapján a geniális Lovassy Lászlót és az áruló Lapsánszkyt tízévi várfogságra, a jeles Tormássy Jánost másfélévi börtönre ítélte. Lapsánszkyt természetesen azért ítélte el a királyi tábla, hogy port hintsen a magyarság szemébe. Lapsánszky-nak ugyanis hajaszála sem görbült meg, hamis vádaskodása fejében évjáradékot, 1848-ban pedig húszezer forintnyi végkielégítést kapott.

Hogy maga Metternich mennyire védelmezte

<sup>55</sup> Deák Ferenc kimutatván az eljárás törvénytelen-ségét, a többi közt hallatlan dolognak monda, hogy az elfogott ifjakat már elítéltetésük előtt bilincsekbe verték. Tehát szenvedniök kellett elítéltetésük előtt.

az áruló Lapsánszkyt, az kitűnik a rendőrminiszterhez intézett átiratából. Mindenki szeme — írja a herceg — Lapsánszkyn függ. Sejtik, hogy ő a feljelentő. Ezért a legnagyobb óvatossággal kell vele bánni. Egyidőre el kell őt távolítani a közönség köréből. Egyelőre nem lehet őt szabadon bocsátani; mert ha ez kitudódik, a kormány kompromittáltatik. De tisztességesen kell róla gondoskodni!

A hétszemélyes tábla is helybenhagyván az ítéletet, mikor ez nyilvánosságra került, óriási izgalom támadt az országban. A megyegyűléseken nyíltan hangoztatták, hogy nem az ifjakat, hanem a bírákat kell tízévi börtönre ítélni. Deák Ferentől kezdve úgyszólván minden nagy emberünk tiltakozott e gyalázatos ítélet ellen.<sup>56</sup> Küldöttségeket akartak a megyék Bécsbe meneszteni, de a király előre kijelenté, hogy nem fogadja őket. A megyék gyűlésein — főleg Pest és Zala megye gyűlésén — elhangzott bátor beszédekről Sedlnitzky miniszter azt jelentette a királynak, helyesebben Metternichnek, hogy *a szónokok egymást múlták felül az örületes vakmerőségben és a legnagyobb arcátlanságig menő elbizakodottságban, A lázító bandát — írja Sedlnitzky miniszter — törvénytelen viselkedése miatt büntetni kell, máskülönben forradalom üt ki.*<sup>57</sup>

Ferstl ugyanily hangon írt a mozgalom veze-

<sup>56</sup> Zala megye gyűlésén Csányi László fel akarta olvasni az öreg Lovassy kegyelmi kérvényét, de a zokogástól és fájdalomtól csak a közepéig bírta azt olvasni. Inkey Imre kamarás az uralkodókról szólott, akiket vagy a nagy szerencse, vagy a nagy szerencsétlenség tesz kegyetlenné. Ezt a mostani uralkodóról nem lehet állítani, mert őt sem nagy szerencsétlenség, sem szerencse nem érte. Az okot tehát a magyar alkotmány ellen folytatott küzdelemben kell keresni. Kérni kell őt a törvénytelen eljárás és ítélet megsemmisítésére!

<sup>57</sup> 1836. márc. 26.

tőiről. Szerinte a patrióták a végsőkig mennek, ha követeléseiket nem teljesítik.<sup>58</sup>

Tudjuk, hogy Lovassy László édesapja megható folyamodásban kért kegyelmet a fia számára. A nádor — aki ekkor már egészen másképpen gondolkodott, mint a pör elején — felterjesztésében Lovassy kegyelmi kérvényét «*minden figyelemre méltatlannak*» jelentette. Ellenben az áruló Lapsánszkyt kegyelemre ajánlotta.<sup>59</sup>

*Maga Metternich egyáltalán nem titkolta, hogy halálos csapást akart mérni a magyar ifjúságra.* De elszámította magát, mikor ezt remélte attól az igazságtalan ítélettől. A siker ugyanis néha sír s nem siker. Az akkori magyar ifjúságot nem félelem, hanem tomboló elkeseredés fogta el az ítélet hallatára. A felülről jövő fenyegetéseket pedig füstbe bocsátotta. S amint megnyílt az országgyűlés, Metternich nem kis bosszúságára, ismét megalakult Pozsonyban a jurátusok és a kancellisták olvasóköre. Az 1839. év június 23-án a titkosrendőrség még azt jelentette a rendőriminiszternek, hogy az országgyűlési ifjúság ismét felvetette az eszméjét egy kaszinó alapításának. Egyesek azt ajánlották, hogy felsőbb engedélyt kell e célra kieszközölniök. Mások viszont azt hangoztatták, hogy erre semmi szükség sincs; mert olyan törvényünk nincsen, mely a kaszinók alapítását tiltaná. A legfelsőbb körök sem tudták eddig megakadályozni az efféle kaszinók alapítását.

Az ügyet — írja a titkosrendőrség — eddig nem döntötték el; de majdnem bizonyos, hogy újra megalapítják a jurátusok kaszinóját. Az országgyűlésen ugyanis igen nagy számmal vannak

<sup>58</sup> 1837. márc. 26.

<sup>59</sup> Lovassy Lászlóra, a magyar ifjúság e büszkeségére, Lederer generális bilincseket veretett s katonai kísérettel vitette ki az országból.

az ifjak s ezeket nem igen lehet szándékuktól eltéríteni.

Valamivel későbben — június 30-án — jelentette a titkosrendőrség, hogy az alapítandó kaszinó ügyét még nem ütötték nyélbe. Még nem szűnt meg a lelkekben az a félelem, melyet az elmúlt országgyűlés után elítélt ifjak ügye támasztott. Aztán az ifjak szentül hiszik, hogy ia kormány nem fogja túrni az efféle kaszinó alapítását. Az országgyűlési ifjúság — folytatja a rendőri jelentés — főleg a főrendi táblával foglalkozik<sup>60</sup> s erősen reméli, hogy Ráday gróf ügyében kedvező végzés jön Bécsből. Csak — mondják az ifjak — a nádortól kell tartani, aki a mágnásokkal együtt rajta lesz, hogy a felterjesztés fel ne küldessék Bécsbe. Egyébként az ifjúság nagyon sajnálja, hogy Beöthy Ödön, Balogh János hiányzik az országgyűlésről. Azonban Nagy Pált — mondják az ifjak — meg kéne kövezni; mert Deák Ferencnek ellenszegül s nagy tehetségével sok bajt okozhat.

Hiába írta a titkosrendőrség, hogy az ifjúság tekintettel Lovassy Lászlónak és társainak elítélésére, nem mer kaszinót alapítani; hiába hirdette a kormány jóelőre, hogy nem engedélyezi a jurátusok kaszinóját, bizony az mégis megalakult, még pedig mindenféle engedélykérés nélkül.<sup>61</sup>

A rendőrminiszter magának az uralkodónak jelentette, hogy a jurátusok olvasóköre üléseit nyilvánosan s nem titokban tartja. Én — írja Sedlnitzky miniszter — egy magyart rendeltem az olvasókörnek és az összejöveteleknek szigorú

<sup>60</sup> «Auch sagt die Jugend, man sollte die ganze Geistlichkeit vom Lantage entfernen, denn so lange die da sitzt, sei für das Vaterland gar nichts gutes zu erwarten.»

<sup>61</sup> A titkos rendőrség 1839. nov. 11-én jelentette Bécsbe az olvasókör megalakulását. («Übrigens ist bereits das Möglichste eingeleitet, und über den eigentlichen Bestand, die weitere Entwicklung und die Tendenz dieses Vereines eine entsprechende Beleuchtung zu erlangen.»)



ellenőrzésére és megfigyelésére.<sup>62</sup> A miniszter e megfigyelést azért rendelte el, mert az olvasókört Somogyi állapította, aki a hazafias ellenzék leglelkesebb szóvivője volt s így Bécsben a kormány előtt a leggyílótebb s leghirhedtebb izgató hírében állott. Ez a Somogyi — írja a miniszter, — exaltait demagóg, az ifjúság megrontója és teljesen romlott individium. Tekintettel tehát az olvasókör alapítójára, a kaszinónlak, avagy olvasókörnek a célja csak gonosz lehet.<sup>63</sup>

Somogyi — amint tudjuk — az ifjúság bálványa volt, aki az olvasókör tagjainak jogi előadásokat is tartott. Az ifjúság szemében tehát egészen más ember volt, mint a rendőrség előtt.

Metternich gyűlölte ugyan Somogyit s az ifjúság olvasókörét is, de tekintettel az ország hangulatára, nem látta tanácsosnak az ifjúság ellen való föllépést.

Ugyanez történt 1843-ban. Ezen országgyűlésen is megalakult az ifjúság olvasóköre, avagy kaszinója. Az országgyűlési titkosrendőrség már júliusban jelentette, hogy a Pozsonyban lévő negyedik kiaszinó, vagyis a jurátusok olvasóköre egyelőre a Hollinger-féle kávéház három elkülönített szobájában van. Kártyázni nem szoktak itt, de az esti üléseket itt tartják s itt beszélnek meg az éjjeli szerenádok s fáklyásmenetek ügyét.<sup>64</sup>

Az országgyűlési jurátusok és kancellisták olvasó- és társalkodó-egyesülete — jelenti a rendőrség — világosan a szellem fejlesztését s főleg a

<sup>62</sup> «Ich habe daher einen Ungarn in Pressburg gleichfalls die scharfe Überwachung und unausgesetzte Kontrolle dieser Konventikeln zur Pflicht gemacht.» (E jelentésre írta a király: «Der Inhalt dieses Vortrages dient zur Wissenschaft. Wien, den 14. Jänner 1840. Ferdinand.»)

<sup>63</sup> «Die hierbei zu Grunde liegende Tendenz kann mit Rücksicht auf den Stifter nur eine verderbliche sein.» (1839. dec. 4. Sedlnitzky a királyhoz.)

<sup>64</sup> «Die in Pressburg bestehenden Landtags-Kasino betreffend, am 16. Juli 1843.»

szónoklatban való kiképzést tűzte ki célul. A tagok számla 37. A kaszinóhelyiség a klarisszák utcájának 137. számú házában van. A körnek van egy elnöke, két jegyzője, pénztárosa, ellenőre, könyvvezetője és egy szolgálja. Minden tag havonként egy forintot fizet. Klauzál Gábor ellenezte e kaszinó megalakítását s figyelmeztette az ifjakat az 1836. évi kaszinó szomorú következményeire. Ám Szentkirályi, Bezerédy, Perczel, Bonis és Vukovics stb. követek annál inkább lelkesítették az ifjiakat céljuk kivitelére. A kormány törvénytelen eljárását az elfogott jurátusakkal szemben — mondák e követek — az egész ország kárhóztatta és nincs olyan jog, nincs olyan hatalom, amely a hazának oly üdvös társalkodási egyesületeket betilthatná.<sup>85</sup>

Eddig — folytatja a rendőrség — hetenként kétszer tartottak az ifjak összejövetelt, de politikai dolgokkal nem foglalkoztak. *Lisznyay Kálmán*, az egyesület ideiglenes jegyzője, a tagokat az országgyűlés üléstermébe hívta össze délutánonként, hogy az alapszabályokat megbeszéljék. Felsőbb helyről azonban innét kitiltották őket.

December hóban az olvasókörnek már ismét más helyisége volt (a Windgäschen nevű utcában). December harmadikán itt rendkívüli ülést tartottak a kiváló képviselők képeinek litografálása ügyében. E vállalatra már 200 aláíró jelentkezett. A jövedelmet már az aláírások alkalmával a népismeret alapjának gyarapítására szánták. Vadnay ein okoskodott s mintegy nyolcvan ifjú vett részt a gyűlésen. Irinyi Józsefnek s másoknak felszólalására a jelenlévők kimondották, hogy az aláírásokat megsemmisítik s a képeket el nem készítették a követeknek a december 2-án tartott ülésen hozott határozata miatt.

<sup>85</sup> «Kein Recht und keine Macht existire solche, dem Vaterlande meist nützliche Consultations-Vereine rechtmässig verbiethen zu können» etc. (Pressburg, am 26. Aug 1843.)

Az olvasókör tagjai közül kitűntek Irinyi József, Lukács Sándor, Lovassy István, Dux Adolf, Vachot Imre, Lefebvre Lajos, Lisznyay Kálmán stb.

Az országgyűlési rendőrség ez alkalommal felküldé az olvasókör alapszabályait a rendőrniszternek. Mondanunk sem kell, hogy ezt a rendőrség megfizetett spionja másolta le. A tizenegy félvire terjedő szabályzat első pontja szerint a kaszinó neve ez volt: *az országgyűlési ifjúság alapította olvasó és társalkodó kör*.<sup>66</sup> Ennek célja: *könyvek s újságok olvasása, komoly társalgás, az eszmék kicserélésével; emberi és hazai kiművelés.*

Az alapszabályok szerint az olvasókörnek van egy elnöke, két igazgatója, tíz választmányi tagja, két jegyzője, pénztárosa, két könyvtárőre stb. Ezeket a tagok választják. Az egyesület céljából következik, hogy minden tag a körben műveltebb társalkodást folytasson s magát tisztességesen viselje. Szóval mindenkinek arra kell törekednie, hogy az egyesület jó híre s neve megőriztessék s hogy az egyesület magas célja meg ne sértessék. Aki ezek ellen vét, a közgyűlés elé kerül s esetleg kizárják az egyesületből. A könyvtárból egyszerre csak egy könyvet szabad kivinni. Aki a kölcsönvett könyvet három nap alatt vissza nem hozza, minden napra hat forint bírságot fizet. A körben mindenféle játék tilos s csak olyan aláírási íveket szabad közölni, melyekkel a közjó előmozdítására, avagy hazafias célra gyűjtenek. A tagok rajta lesznek, hogy ez olvasókör az országgyűlés bezárása után is folytathassa működését. *Az olvasókör első közgyűlésén elnöknek egyhangúlag báró Eötvös József írot választották!*

E bevezetés után a statútumok egyenként meghatározzák a kör egyes tisztviselőinek jogait és kötelességeit.

<sup>68</sup> «Durch die Landtags-Jugend gestiftetes Lese- und Conversations-Kreis.»

Az olvasókör tagjai a régi szokás szerint a politikai és társadalmi mozgalmakban is résztvettek. A jelesebb patriótákat szerenáddal, fáklvásmenettel tisztelték meg. A haza ellenségeinek meg macskazenét adtak.

Az olvasókör tagjai az 1843. augusztus 26-án tartott ülésén Vachot Imre azt az indítványt tette, hogy az olvasókör küldöttséget menessen Zalamegyébe s hogy e küldöttséghez azok a jurátusok is csatlakozhassanak, akik az olvasókörnek nem tagjai. E küldöttségnek célja — monda Vachot — az, hogy Deák Ferenc előtt tolmácsolja az országgyűlési ifjúság hódolatát s hogy a kihirdetett megyei gyűlésen a küldöttség is résztvegyen.

Másnap az olvasókör tagjai újabb gyűlést tartottak, melyen Vachot azt indítványozta, hogy az ifjúság Deák Ferencnek (hazafias érdemei fejében) tisztelete jeléül zászlót küldjön s azt a megyei közgyűlésen néki ünnepélyesen átadja. Ez indítványt a kör tagjai nagy lelkesedéssel elfogadták,<sup>67</sup> s azonnal megkezdték a gyűjtést a zászlóra. Elhatározták azt is, hogy a zászlóra ezt hímeztetik: *Deák Ferencnek, a mostani országgyűlési ifjúság.* A zászló átadása alkalmával az ifjúság szónoka ünnepélyes beszédet tart Deák Ferenc hazafias szolgálatairól. E beszédet az ifjúság aztán kinyomtatja.

A titkosrendőri jelentés szerint az ifjak e szép tervüket nem tudták megvalósítani. Oly nagy volt köztük a pénzhiány, hogy a zászló költségeit nem tudták előteremteni.<sup>68</sup> A követek pedig

<sup>67</sup> «Dieser Antrag wurde von den Vereinsmitgliedern mit Enthusiasmus aufgenommen» etc.

<sup>68</sup> «In dessen zeigte sich in der gestern stattgehabten Versammlung der Mitglieder des Lesevereines unter demselben ein solcher Geldmangel, dass weder die Anschaffung der projektirten Fahne, noch die Reise nach Zalaegerszeg effectuirt werden konnte.» (Pressburg, den 29, Aug. 1843.)

e célra nem akartak adakozni. Ezért az olvasókör kimondotta, hogy Deákot majd Pozsonyban részé-  
sítik az ünnepélyes fogadtatásban.

Mikor Wesselényi Miklós félig vakon Po-  
zsonyba érkezett, az olvasókör tagjai mindenütt  
nyomában haladtak s minden telhető módon ki-  
mutatták hozzá való ragaszkodásukat és szerete-  
tüket. Ugyanezt tették Bezerédyvel, Beöthy Ödön-  
nel és általában a jelesebb hazafiakkal szemben,  
akiket fáklyásmenettel, szerenáddal és beszédek-  
kel tiszteltek meg.

Amint látjuk, az olvasókörnek olyan céljai és  
olyan szabályai voltak, melyek ellen senkinek sem  
lehetett kifogása. És a kör jól működött s jeles  
szónokokat adott a hazának a későbbi ország-  
gyűlésekre.

Miként az előbbi, úgy az 1843-1844-ik évi  
országgyűlésen is jurátusok voltak a magyar szín-  
ház legfőbb támogatói. Nemcsak az előadásokat  
látogatták szorgalmasan, de az ellenzéki köve-  
tek közt gyűjtést is indítottak a magyar színészek  
javára. Az 1844. év elején azonban már hiába  
kértek, hiába könyörögtek az ifjak, pénzt sehon-  
nét sem kaptak. Így állván a dolog, a magyar  
színtársulat bukófélben volt. Az ifjak erre elha-  
tározták, hogy a mágnások (konzervatív) kaszi-  
nójához fordulnak támogatásért. Hat ifjú meg-  
jelent Zichy Ferencnél a helyettes főistállómes-  
ternél s előadá, minő szégyen az a magyarságra,  
hogy a magyar színtársulat még az országgyűlés  
alatt sem tudja magát fenntartani. Az ország-  
gyűlési ifjúság tehát a konzervatív mágnások ka-  
szinóját kéri, mentené meg a magyar színjátszó  
társaságot a bukástól.

Zichy e kérést előadá a kaszinóban s ott a  
tagok kötelezték magukat, hogy az országgyűlés  
végéig viselik a magyar színielőadások költségeit.  
A színház vezetését tehát hat tagból álló bizott-

ságra bízták<sup>69</sup> s az igazgatást kivették az eddigi vállalkozónak: Ecksteinnek a kezéből. A mágnások megígérték az ifjoknak, hogy ezentúl családjukkal együtt rendszeren látogatják a magyar színelőadásokat. Az országgyűlési ifjúság küldöttei pedig megígérték, hogy kétszáz ifjú aláírásával biztosítják az urakat, hogy a színházban minden tüntetéstől és rendezavarástól tartózkodni fognak. A jurátusok, köztük a főkiabálók — jelenti a titkosrendőrség — most a kávéházakban és a vendéglőkben a konzervatív mágnások egészségére koccintanak.<sup>70</sup>

Alighogy az 1847. évi országgyűlés megnyílt, az olvasókör már ismét megalakult. Elnöknek Misich Jánost választották; a tervezetet Marsalkó készítette, aki eddig a vén jurátus: Fekete mellett, mint az országgyűlési ifjúság vezére szerepelt. Az olvasókör eleinte egyesülni akart a *pozsonyi magyar körrel*, de Székely József ügyes beszédével rávette az ifjakat, hogy külön ellenzéki kört alapítsanak, még pedig a kártyajáték megtiltásával. Az alapszabályokat Székely és Szarvady készíté el. *Vachot*, a Divatlap szerkesztője, aki az ifjúságot folyton a kormány ellen izgatja, nagy örömmel fogadta az olvasókör megalakulását.<sup>71</sup>

Az ifjúság az olvasókörön kívül még a szegény ifjak fölsegélyezését célzó: «segélypénztárt» is alapította. Az alapszabályokat 1847. de-

<sup>69</sup> A bizottság elnöke Károlyi Lajos gróf, tagjai Majláth János, Zichy Ödön, Zichy Ferenc grófok és Prónay Gábor báró voltak. A titkári teendőket Forgách Antal gróf végezte.

<sup>70</sup> Pressburg, am 22. Febr. 1844: Die Landtagsjugend hat bei den konservativen Magnaten die Unterstützung des ungarischen Theaters angesucht und erhalten.

<sup>71</sup> Pressburg, am 20. November 1847. (Az ellenzéki olvasókör megalapítása nov. 19-én a Hollinger-kávéházban.)

cember 5-én terjesztették fel a nádorhoz, aki nem valami nagy örömmel fogadta azokat.<sup>72</sup>

A magyar kormányzések meg igyekeztek a nádort rávenni, hogy ne engedje az alapszabályokat kinyomatni. Amint már az előző országgyűlésen is megesett, úgy most is megtörtént, hogy az országgyűlési ifjak felsőbb jóváhagyás nélkül is keresztülvitték, amit akartak.

<sup>72</sup> Országos Levéltár. Acta diaetalia; kancellári osztály, 19.906. «Praesidiales S. D. Archiduci Palatino, quoad statuta societatis pro sublevamine miserorum et aegrotorum juvenum per diaetalem juventutem conditae.»

## A KÖR ÉS A GYŰLDE.

### II.

A nemzeti ébredés korában nem egy emberünk hirdette, hogy élő nemzetet a sírból kormányozni nem lehet. Nem egy ajkon hangzott el, hogy a viszonyok szülte körülmények az elavultak helyébe új törvényeket követelnek. Az örök igazság alapelvei követelik az újítást. Nincs lesújtóbb érzés, nincs közönségesebb panasz, mint hátramaradottságunk a polgárisodott nemzetektől. Ez a keserű érzés és tudat szüli azt a sok indítványt, azt a számtalan tervet, melyek örvendetes jelei ugyan az ébredésnek, de amelyek valóra nem válhatnak, míg a nemzeti erők egyesítése és egysége szilárd alapon nem nyugszik. Egyesülnünk kell, hogy egyesek buzgalma a közönség részvétlenségén hajótörést ne szenvedjen. Hiszen nemzeti célokhoz sikeresen csak egyesült erővel juthatunk.

Nemzeti ébredésünk korában nem egy kiváló emberünk hirdetett ilyen eszméket. Nem egy kísérelte meg megtörni csökönyös mozdulatlanságunkat; nem *egy* hirdette, hogy el kell vetnünk mindazt, ami az idők lelkével, a kifejlett humanizmus jogaival s az európai közvéleménnyel meg nem fér. E kiváló emberek közt első helyen kell



említenünk Széchenyi István grófot, aki a nemzeti erők egyesítését s az új eszmék terjesztését — a többi közt — kaszinók alapításával igyekezett elérni. És egész sereg kaszinó vagy kör alakult az országban. Széchenyi a fővárosban megalapítja a Nemzeti Kaszinót, de ebből hamarosan nem nemzeti, hanem mágnáskaszinó lett. A nemzeti kaszinóba az értelmiség és a polgári elem már csak azért sem juthatott be; mert ez igen drága multság lett volna számára. Ezek a körülmények hozták létre az úgynevezett Kört, melynek tevékenysége és hatása 1848-ig hasonlíthatatlanul nagyobb volt, mint a Nemzeti Kaszinóé. A Körnek lelke és elnöke a magyar költők fejedelme: Vörösmarty Mihály volt. Tagjai közt találjuk a magyar irodalmi és politikai élet színévirágját: Deák Ferencet, Teleky Lászlót, a Battyány grófokat, Kossuth Lajost, Wesselényi Miklóst, Eötvös Józsefet, Petőfit, Garayt, Fáy Andrást s velük együtt a magyar írók és a nagy színészek legtöbbszörét. A Kör a Sebestyén-téri Csigavendéglő törzsvendégeiből alakult. E társaságnak feje és lelke Vörösmarty volt, aki itt találkozott s itt értekezett Szentpéterivel, Lendvayval, Egressyvel, Megyerivel s a nemzeti szín játszótársaság többi tagjával. Ez a társaság aztán folyton nagyobbodott. Írók, ügyvédek, orvosok, mérnökök stb. csatlakoztak hozzá s mivel a Csiga-vendéglő már szűknek bizonyult, az elsőemeleti helyiségeket vették bérbé s most már a vendéglői társaság kaszinót alakított. *Ennek célja a magyar nemzetiiség és nyelv, továbbá az irodalom és művészet ápolása és támogatása volt.* És a kaszinó e nemes célt mindig szemelőtt tartotta, amíg a vihar el nem söpörte. Megalakulásakor jobbjára csak írók, költők és színészek voltak a tagjai. A Kört ekkor imígyen hívták: *Az irodalom és művészet barátainak köre!* Vezetői a *kolomposok*-nak nevezett Vörösmarty, Bajza és Toldy voltak. Az 1841, de-

cember 29-én Fáy András korelnök és Garay János jegyző közgyűlést hirdettek «*az iralom és művészet barátainak köre*» számára, «saját szállásukon».

Úgy ez, mint a következő gyűlések is folyó-ügyeket intéztek el. Az 1842 január 20-i közgyűlést Fáy András korelnök és Irinyi József jegyző hívták össze. Ez év április havában (24-én) a kör már új szállásán, a Hatvani utcában lévő Heinrich-házban tartotta gyűlését. Ez alkalommal a Kör már imígyen írta alá a meghívókat: «*az irodalom (tehát nem iralom) és művészet barátainak Köre*». Ugyanez év október 2-án a Kör ismét közgyűlést tartott, melyet Fáy András korelnök és Lauka Gusztáv jegyző hívták egybe. Ekkor a Körnek már elég sok tagja volt s még a rendőri jelentések sem titkolták, hogy az egyesületnek országos hatása van s amellet a főváros értelmiségének a központja.

A titkosrendőrség 1844 május hó 13-án jelentette Bécsbe,<sup>1</sup> hogy *a Körnek 1842-ben 180 tagja volt, de ma már négyszáznál jóval több a tagok száma s így nagyobb szállást kellett fogadni. A Kör tagjai írók, ügyvédek, orvosok, tudósok és színészek.*<sup>2</sup> A Körben csakis magyarul szabad beszélni.<sup>3</sup> A zsidók nagyon törtetnek a Körbe; mert itt érvényesülhetnek s a Kör védelmet nyújt nekik. A Kör tagjai egy vitás ügyben most is egy zsidót választottak bírónak. A bíróság azonban nem fogadta el ezt az embert, ami miatt a Kör tagjai nagy vitát csaptak s szidták a kormányt, mely megakadályozza, hogy a nemzet a

<sup>1</sup> Volt titkos rendőrség levélt. «Den Kör-Verein betreffend.»

<sup>2</sup> «Insbesondere sind die ungarischen Schauspieler fast alle Mitglieder des Kör.»

<sup>3</sup> A titkos rendőrség ehhez e gonosz megjegyzést fűzte: «Der herrschende Ton ist übrigens gemein.»

korszellemnek megfelelően haladjon. Nincs mit csodálni ezen; mert hiszen a Körben a radikális szellem uralkodik. Azelőtt a politikával nem foglalkoztak a Körben, most másról sem esik szó, mint a nemzetiségről s a politikáról. *A Körnek célja, hogy mint minden nemzeti törekvésnek központját teljes erejével s minden eszközzel a nemzet művelődését véghezvigye.* E célnak megfelelően elhatározta, hogy az egész országgal összeköttetést létesít s ha másképpen nem, legalább magánúton igyekszik célját elérni.<sup>4</sup>

Az utóbbi időben — folytatja a titkosrendőri jelentés — a Körben sok felolvasást tartottak, de amelyek mind irodalmiak voltak. *Május hó 11-én délután félnégy órakor közgyűlés volt s ezen Vörösmarty Mihály költő felolvasta véleményét a szegény, fiatal Petőfi verses munkáiról. Nagy dicsérettel szólott Petőfi verseiről s indítványozta, hogy a Kör ezer példányban kinyomattassa azokat, megjutalmazván imígyen a fiatal költőt.*<sup>5</sup>

Vörösmarty indítványát a közgyűlés elfogadta. *Fényes Elek*, a közgyűlés elnöke, viszont azt indítványozta, hogy a Kör havi támogatást szavazzon meg Rózsavölgyi zeneművésznek. Ezt is elfogadta a közgyűlés és egyúttal kimondotta, hogy Rózsavölgyinek az országban szétszórt kétszáz zene-művét összegyűjteni és kiadja. Ezután Szokolay folyamodását olvasták föl, amit munkája kiadása ügyében intézett a Körhöz. A munkát kiadták bírálatra. Ezután Török János szólalt fel s

<sup>4</sup> Der Kör hat es sich zum Zwecke gemacht, alle mögliche Mittel anzuwenden, um die Nationalität auszubilden und will das Centrum aller darauf hinzielenden Bestrebungen bilden. Er nahm sich vor, mit dem ganzen Land in Verbindung zu treten und wenn dies nicht gelingen sollte, auf Privatwegen zu wirken.»

<sup>5</sup> «Der ungarische Dichter Vörösmarty las seine Meinung über die Dichtungen des armen, jungen Poeten Petőfi vor. Er lobte das Werk» etc.

örömének adott kifejezést a mai határozatok felett, melyek világosan mutatják, hogy a Kör célja felé közeleg. Mivel — monda — a Körnek eddig nincsenek tiszteleti tagjai, ő a hazának hű és nagy fiát, Wesselényi Miklóst ajánlja tiszteleti tagnak. Zúgó éljenzés mellett fogadták el ez indítványt.<sup>6</sup>

Fényes Elek elnök kénytelen lévén sürgős ügyeiben távozni, az elnökségre Vörösmartyt kérték fel. Miután ez megtörtént, Kromperger pap szóvá tette, hogy a német újságokban minő alávaló cikkek jelennek meg a Körről. Legutóbb a lipcsei Allgemeine Zeitung azt írta volt, hogy a Kör a francia *National-Convent*-hez hasonló s a tagjai közönséges demokraták. E gyalázatos cikkekre — indítványozá Kromperger — felelni kellene. Vörösmarty elnök erre azt felelte, hogy a Kör méltóságával nem fér össze az ilyen hitványságra való választétel. Különben is a német zsurnalisztika nem egyéb, mint a hazugságoknak s a aljasságoknak szövevénye.<sup>7</sup>

Vörösmarty e nyilatkozatára meg kell jegyezünk, hogy a bécsi kormány a német lapokban minden oly cikknek megjelenését elősegítette, mely Magyarországot s a magyarságot gyalázta. Sőt arra is gondja volt a kormánynak, hogy külföldön nyomtatott magyar könyvekben mindent a porig alázzon, ami a magyar szemében érték. Az 1845-ben Lipcsében jelent meg ily című könyv: *Magyarkák 1845-ből*. Ez a könyv «Vörösmarty-nénikét borral koszorúzott akadémia rendes tagnak» írta. Petőfiről ugyanez a könyv ezt írta:

<sup>6</sup> «Ein volles, lautes Éljen erscholl und der Präses sprach den Beschluss aus, dass der Baron mittels eines Schreibens hievon in Kenntniss gesetzt werden soll.»

<sup>7</sup> «Vörösmarty meinte: Es lohne sich nicht der Mühe und sey unter der Würde des Kör darauf zu antworten. Die ganze d.eutsche Journalistik sei nichts als ein Gewebe von Lügen und” Niederträchtigkeiten.»

«*Ex-baka, nyugalomba lépett színész, ex divat-lapszerkesztő és vándorköltő*» stb.<sup>8</sup>

Az ekkor már országos hírűvé és nagyjelentőségűvé lett Körről a nevezett munka a többi közt ezt írta: «A Nemzeti Kör nem egyéb, mint korteskedéssel választott két úgynevezett elnök alatt önmagát igazgatni akaró anarchikus társulat, mely a játék és eszem-izsom Örök és változatlan körében forog.»<sup>9</sup>

A német újságok — úgy az augsburgi, mint a lipcei — még cifrábbakat írtak a Körről.

A Kör eddig felsőbb jóváhagyás nélkül működött. Az 1844. évben azonban elhatározta, hogy alapszabályait jóváhagyás céljából felterjeszti a megye útján a helytartótanácshoz. Még oda sem értek az alapszabályok, mikor a titkosrendőrség német fordításban felküldé azokat a bécsi minisztériumnak. Az alapszabályok 72 pontból állanak. A Kör célját a német statútum így adja elő: «*Der Zweck ist der gebildetere Umgang und Beitritt zu Allem, was gemeinnützig ist.*» A tagokat megfelelő ajánlás alapján szavazással választják. A tagsági díj évenként tíz forint. Tag csakis feddhetetlen életű, tiszta erkölcsű férfiú lehet. Évenként kétszer. Szent Mihály és Szent György napján tartatik közgyűlés.

Az elnök és az alelnök tisztjéről az alapszabályok 8. pontja szól. E szerint a Nemzeti Kör (Nationals-Verein) elnöke ezen egyesületnek min-

<sup>8</sup> Degré Alajosról imígyen írt volt: «Degré úr a tenger bőszerűsége miniatűrben. Ha hatalma olyan volna mint heve, a félvilág porba tiporva heverne. Most leckéket vesz a sorsnál, s ha e nagy mester jól megcsépüli, úgy még a márványból szobor is lehet. Nyelve többnyire jobban van felhúzza mint esze s azért jár ennél hamarább» stb.

<sup>9</sup> Egy másik helyen ezt írta: «Az irodalom egy pár kolomposának e primaevus eszökbe jutott néhány év előtt kaszinót alakítani, melyben a tudósok és művészek összefűzés, sörözés, borozás és szivarozás közt olykor felolvasások is tartathassanak».

den tekintetben feje és felügyelője, ő hívja össze a közgyűlést és a rendkívüli gyűléseket. Ellenőrzi a pénztárt és a számadásokat. Joga van egyik üléstől a másikig 20 forintot kiutalni. Ha ő távol van, jogai és kötelességei az alelnökre szállanak.

Az; alapszabályok 10. fejezete a jegyzőről szól. Ez vezeti a gyűlések jegyzőkönyveit; intézi az egyesület levelezését. Ő az egyesület könyvtárának az öre s mint ilyennek fizetés is jár. Ugyanígy híz fizetést a pénztáros is.

Az alapszabályok 72. pontja szól az egyesület (azaz a Nemzeti Kör) esetleges feloszlatásáról. Ha bármily okból megesnék ez, — mondja a nevezett pont, — az egyesület mindennemű értéke és készpénze valamelyik közhasznú intézetnek adatik ily címen: A Nemzeti Kör alapítványa.

Ez alapszabályok felterjesztése alkalmával a *Kör* már *Nemzeti Kör* néven szerepelt.

A titkosrendőrség 1844. július 1-én azt jelentette a rendőrminiszternek, hogy a Kör felsőbb engedélyt eddig még nem kapott. Nem is tanácsos, hogy alapszabályait megerősítsék.<sup>10</sup> Sőt szigorú rendszabályokat kell ellene hozni, mert minél erősebb lesz Magyarországon az alkotmányos élet, annál élénkebb lesz a Kör tevékenysége. *Így* hát a közbékességet veszélyezteti s egy pártnak szerez többséget, mely a kormány minden intézkedését illojális céllal terjesztgeti a tárasaságokban. Ez a Kör — folytatja a rendőri jelentés, — Kossuth kezében csak eszköz, ő szaporította a tagok számát, ő tűzte ki a Kör céljául a hazafias eszmék megvalósítását, ő hirdette, hogy az ellenzék reformeszméit s törekvéseit a lakosság azon rétegei közt is el kell terjeszteni, melyek a politi-

<sup>10</sup> «Vereine und Klubs aber, welche, wie es eben noch gegenwärtig bei diesem Kör Verein der Fall ist, — die höhere Genehmigung nicht erhalten haben, schon deshalb weniger zu dulden, als dessen oben angedeutete Bestrebungen der öffentlichen Ruhe Gefahr drohen» etc.

kával eddig nem foglalkoztak. Hogy e célt elérhesék, zsidó nagykereskedőket s iparosokat is felvettek a Körbe. így ez a Körnek nevezett egyesület politikai iskolává lett, ahol az ellenzék tanait terjesztik.<sup>11</sup>

Jelenleg — írja a rendőrség — a Kör helyiségei *Kunewalder* testvéreknek házában, az Országúton vannak. E két zsidó nagykereskedő is tagja a Körnek, ők az első izraeliták Pesten, akik ő felségétől három év előtt engedélyt kaptak, hogy saját nevükön házat bírassanak.

Ezek a Kunewalder testvérek jó hazafiak voltak s közcélokra sokat áldoztak. Különösen sokat köszönhet nekik az iparegyesület, melynek javára díszes termékekben nagy estélyeket adtak.<sup>12</sup>

Az 1844. október 6-án jelentette a titkosrendőrség, hogy a Körnek tisztújítása délután három órakor volt. Fáy András lett az első, Fényes Elek a másodelnök. Felvettek 25 új tagot. Október 13-án nagy hangverseny volt a Körben. Száz hölgy is megjelent ezen. Felolvastak egy költeményt a mágnások ellen s egy másikat (A zárszó körül) Vachot Imrétől. Vachot felszólította a hölgyeket, hogy támogassák a Védegyletet s legyenek tagjai a Körnek. Este nagy lakoma lévén a körben, Batthyány Lajost és Kázmért, Deákat, Wesselényit, Széchenyit és Kossuthot köszöntötték fel. A főszónokok ezek voltak: Vörösmarty Mihály, Gaál József, Besze János és Florent Simon. Vörösmarty felszólítja a jelenlevőket, hogy

<sup>11</sup> «Der Verein verwandelte sich in eine Schule der Politik, in welcher die Lehren der Bewegungspartei durch mündliche Besprechungen vorbereitet werden, und das Ganze in der Anregung zu einer Repräsentativ-Verfassung eine concrete Richtung erhält».

<sup>12</sup> A Pesti Hírlap 1844. márc. 31-én írta például, hogy a Kunewalder testvérek adta estély «a vallás- és rang-különbség nélküli szociális egyesülés gyönyörű típusa volt. . . Bár követnék e példát nagyjaink».

idegen szövetet és ruhát ne vegyenek, külföldi bort ne igyanak s külföldi szivart ne szívjanak.

Amíg a Kör tagjai a Védegyletet támogatták s a zsidókat pártfogolták, addig Pest városa küldöttséget menesztett Bécsbe a kormányzésekhez, hogy tiltakozzék a zsidók tervezett emancipációja ellen. Ez alkalommal Gervay államtanácsos s a magyar kancellár hevesen kikeltek a Védegylet ellen s Pest küldöttségét mindketten felszólították, hogy minden lehetőet elkövessenek a Védegylet megbuktatására s ez esetben kérésüket a zsidók ellen teljesíteni fogják.<sup>13</sup>

Mivel a Körnek a kiválóbb magyar költők és írók majd mind tagjai voltak, a Körnek egy-egy felolvasásos estéje valóságos irodalmi jelenség-számba ment. Ezt kell mondanunk a fóti szüretkről is, hová a Kör tagjai Vörösmartyval együtt ki-kijártak. S ott született meg a Fóti dal is.

Ferstl rendőrtanácsos 1844 április 17-én ily című felterjesztést intézett a rendőrminiszterhez: «Den Überhand nehmenden Einfluss der Ultraparthei und die Verstärkung derselben durch den Pesther Casino-Verein (Kör) unter Kossuths Leitung betreffend.» Megbízható jelentések szerint — írja Ferstl — a túlzó ellenzék szelleme feltűnően szoros életkörbe lépett. A Pesten néhány év óta fennálló egyesület (Kör — Casino) ugyanis a maga teljességében e párt mellé állott. Mivel ez az egyesület négyszáz tagot számlál, akik mind az értelmiséghez tartoznak s mint írók, orvosok, ügyvédek, mérnökök stb. nagy összeköttetéssel rendelkeznek s barátaik s ismerőseik révén nagy a befolyásuk, majdnem egyedül ők alkotják a közvéleményt s Pest megyének erkölcsi erejét.<sup>14</sup> Ezért

<sup>13</sup> Die von Kör-Verein in Pest am 6. Okt. 1844. abgehaltene Restauration betreffend.

<sup>14</sup> «Sie bilden beinahe ganz allein die öffentliche Meinung und machen die moralische Kraft des Pesther Komitats aus.»



a korteskedéssel itt nem lehet sokra menni s úgyzólván költség nélkül túlnyomó többséggel győzhet az ellenzék. Ehhez járul még az is, hogy az írók is a Kör tagjai, akik röpiratokkal, újságcikkkel a liberális alapelveket terjesztik. Ezért kívánatos dolog volna, ha erre a Körre nagyobb figyelmet fordítanának s neki nagyobb fontosságot tulajdonítanának. Ez a kaszinó-egyesület előbb nem foglalkozott a politikával, azaz hogy a közös együttműködés e téren nem volt meg. Később azonban az erősebb közszellem kifejlődésével a közös együttműködés feltűnőbben kezdett megnyilvánulni. A Kör beleavatkozott a követek választásába is. A Kör tagjai ugyanis Deák Ferencet akarták Pest megye követének megválasztani s bizonyára meg is választják, ha Deák Ferenc nem tiltakozik jelöltetése ellen. Ez időtől kezdve a Kör a vidéki választásokba is beleelegyedett.

Pázmány és Giczty ellenében például a Körnek s Kossuthnak a jelöltjei Sárközy és Huszár voltak. Erről a Sárközyről azt írta az országgyűlési rendőrség, hogy a kommunistaságig liberális és zsebében hordja a guillotine-t.<sup>15</sup> Kossuth és a Kör Perczel vezetése alatt fiatalembereket küldött Komáromba, hogy Sárközy és Huszár érdekében korteskedjenek. Hiábavaló fáradság volt ez; mert a népszerű Gicztyt és Pázmányt nagy többséggel választották meg. Mikor a bukott Sárközy Pestre érkezett, a Kör szerenáddal és fáklyászenével tisztelte meg. Ez alkalommal mindkét részről hazafias beszédek hangzottak el. A megválasztott Pázmányt meg Pozsonyban macskazenével fogadták.

A mérsékelt ellenzék — írja ugyané jelentés — fölötte nyugtalan a Körnek ez erőteljes politikai iránya miatt; mert belátja, hogy a Kör tag-

<sup>15</sup> «Bis zum Communismus liberal, und trägt, wie die Ultras sich ausdrücken, die Guillotine in der Tasche.»

jainak nagy intellektuális ereje és befolyása a közvéleményre veszélyezteti a mérsékelték terveit s megsemmisíti népszerűségüket. Az országgyűlési ellenzéknek különösen feltűnik Kossuth nyelve a Pesti Hírlapban. A nevezett ellenzékiek ezt a nyelvet, ezt a hangot arrogánsnak tartják, különösen velük szemben, akik nemrég még egy táborban voltak vele. Kossuth mindinkább olyan hangon ír, mintha biztosnak tartaná az egész nemzet támogatását.

A túlzóknak és a Körnek e világos túlereje nagy figyelmet érdemel. Még az ellenzék tagjai is a politika méltó feladatának tartják a Körnek és a túlzóknak erejét idejében gyöngíteni, vagy teljesen megsemmisíteni.

Tudott dolog, hogy 1844-ben Kossuth Lajos és a Pesti Hírlap kiadói között nézeteltérések merültek fel, melyek azzal végződtek, hogy Kossuth lemondott a lap szerkesztéséről. A Nemzeti Kör tagjai — jelenti a titkosrendőrség — azon fáradoznak, hogy Kossuth és Landerer között az ellentéteket elsimítsák. A konzervatív párt ellenben nagyon örül e vizálykodásnak.<sup>16</sup>

Mikor Kossuth otthagyta a Pesti Hírlapot, a rendőrség vidáman jelentette, hogy Kossuthnak nem adnak többé újság-privilegiumot. Gyürmann, a Pesti Hírlap munkatársa és Bánóczky József ügyvéd ekkor a Nemzeti Körben élesen kikeltek a kormány ellen. A kancellár (Majláth) — mondták — nem törődik a haza sorsával. Mivel többsége nincs, nemsokára le kell mondania. A nádor Kossuth újságja ügyében kedvező véleményt nyilvánított ugyan itthon, de Bécsben egészen másképpen beszélt.<sup>17</sup> Az oligarchia munkája, hogy

<sup>16</sup> Pressburg, 1844. január 16-i jelentés.

<sup>17</sup> «Wahrscheinlich habe S. K. K. Hoheit sich vis a vis der Opposition ein Bildchen einlegen wollen, in Wien aber ganz anders gesprochen.» (Ez Gyürmann és Bánóczky nyilatkozata, melyet a Körben tettek.)

Landerer, a Pesti Hírlap kiadója Kossuthal összeveszett.

Az országgyűlési rendőrség jelentése szerint Kossuth a diktátor szerepét kezdi játszani s azt hiszi, amit ő mond, az mind szent igazság. A mérsékelték nem jó néven veszik ezt neki. Szentkirályi meg is jegyezte, hogy Kossuth prófétai szelleme lejárta magát s ha új lapot akar indítani, teljesen új közönséget is kell szereznie; mert régi imádói kiábrándultak.<sup>18</sup>

A Nemzeti Kör tagjai már 1844-ben civakodtak a szállás ügyében. E civakodásnak az lett a vége, hogy a tagok egy része kilépett és *Pesti Kör* név alatt új kaszinót alapított. A Nemzeti Kör pedig a Hatvani-utcában lévő Horváth-féle házba költözött. Deák Ferencnek s mások fáradozásainak sikerült a két kört újra egyesíteni *Egyesült Ellenzéki Kör* néven. A Pesti Hírlap 1847 április 15-én írta volt: «A Nemzeti és a Pesti Kör végre tényleg és teljesen összeforrt. A volt Pesti Kör termei e napokban bezárattak, a bútorok az Egyesült Ellenzéki Kör ideiglenes szállására, a volt Nemzeti Kör termeibe hordattak, hol jövő Jakab napig marad, mikor az *Úri-utcai Laffert-házba*, a királyi Kúria mostani szállásába költöznek. A tagok szaporodnak.»

Az Egyesült Ellenzéki Kör a nőegyletnek öt-száz forintot küldött a szegények számára s további adományokról is biztosította a nőegyletét. Ekkor Teleky László gróf volt az elnöke a Körnek.

Ez időben az ország egész ellenzéke több ízben tartott fontos értekezletet a Körben. Kossuth az 1847 augusztus havában tartott értekezleten hatalmas beszédet mondott. Országos vásárok alkalmával különösen sok ember fordult meg

<sup>19</sup> Pressburg, 27. März, 1844. Parteinahme der Landtags-Opposition.

a Körben. A mondott évben Kazinczy Gábor is több időt töltött ott s amint a Pesti Hírlap írta, ő volt az esték hőse, «ő a genialis szónok, akit feledni nem lehet». A júniusi vásár alkalmával is igen sok vidéki volt a Körben. Gróf Teleky László, mint a Kör elnöke, ekkor Deák Ferencet köszöntötte fel.

Az 1847. év december 7-én, Batthyány Lajos gróf felszólítására a Kör a törvényhatóságokat értesítette, hogy a királyi előterjesztések ügyében addig ne adjanak pótutasításokat, míg a kerületi és az országos deputációk véleményüket ki nem mondották.

A következő évben nagy zűrzavart okozott a Körben Lónyay Menyhért esete, aki az országgyűlésen az adminisztrátorok ügyében a kormány mellett beszélt. Már az országgyűlésen többen hazaárulónak mondták őt emiatt.<sup>19</sup> A Körben február 8-án jött meg a híre, ahol az igazgatóválasztmány többsége Lónyay kizárása mellett volt. Irányi Dániel, Rákóczy János és Röck István különösen élesen támadták Lónyayt, aki szerintük a Pecsovicsok élére állt volt s így az Ellenzéki Körnek tagja nem maradhat.<sup>20</sup>

Ráday Gedeon gróf óvatosságra intette a Kör tagjait Lónyay ügyében, mert hiszen csak a kormány zsoldjában lévő apja miatt volt kénytelen az ellenzék ellen fordulni.

<sup>18</sup> «Von mehreren ein Landesverräther, Hundsfott etc. beschimpft worden sei und er alldies stillschweigend geduldet habe, ja Josipovich habe sogar gesagt, er (Lónyay) sey ein Junges von einem Administrator.»

<sup>20</sup> «Im Ganzen ergoss sich gegen Lónyay ein so schwarzer Verdacht, dass es vorausgesetzt werden kann, dass Lónyay aus dem Oppositions-Kör gestrichen und überdies noch mit den grössten Verdächtigungen belästigt werden wird.» (Már a Kör ez ülésén többen vádolták Lónyayt, hogy a kormány spionja volt a Körben.) — «Es könne daher gar niemand Anderer im Oppositions-Comité der Spion für die Regierung gewesen sein, als der Lónyay, der auch jetzt seine Gefühle erwiesen habe.»)

Battyhány Lajos és Teleky László grófok írásban fordultak a Kör igazgató tagjához, Fényes Elekhez s kérték őt, hogy a legközelebbi gyűlésre semmiesetre ki ne tűzze Lónyay kizárási ügyét, mert ez az ellenzéknek csak ártalmára lehet.<sup>21</sup>

A kizárás imígyen elmaradt. Különben is farsang lévén, a Kör tagjai vidámabb dolgokkal töltötték az estéket. Aztán február hó 10-én a Kör a vigadó (redut) termében bált adott. Magyar volt itt minden és nemzeti, — jelenti a rendőrség. Egressy bandája és Morelli zenekara húzta a láb alá valót. A nagyteremben virágokkal és nemzeti zászlókkal díszített emelvény állott s fölötte arany rációkban az ellenzék legkiválóbb fiainak képei voltak láthatók.

Erre a magyar bálra még az északamerikai szabad államok elnökét: Polk urat is meghívták.

Sedlnitzky miniszter 1848 február 13-án tudatta a királlyal e bál lefolyását.<sup>22</sup> S ez az utolsó jelentés, amit a titkosrendőrség az Ellenzéki Köről ő felsége elé terjesztett. Ezt megelőzőleg azonban még *egy* érdekes jelentésről kell megemlékeznünk. Az Ellenzéki Körnek nem *egy* tagja tapasztalta, hogy a kormány közegei, ahol csak lehetett, borsot törtek az egyesek orra alá. Az 1848. év január havában jelentette például Sedlnitzky rendőrminiszter a királynak, hogy Pestről ügyvédek érkeztek Pozsonyba s petíciót hoztak az országgyűléshez Hollovics Boldizsár pestvárosi tanácsosnak érdekében. Ez a Hollovics Boldizsár nagy szerepet játszott az Ellenzéki Körben, nagy népszerűségnek örvendett ott s a Kör érdekében erős

<sup>21</sup> Pressburg, 1848. febr. 23.

<sup>22</sup> 2051. sz. Rapport. A Gutgesinnte — írja Sedlnitzky — nagyon csodálkoznak a báli meghívókon; mert az aláírók az Ellenzéki Kör tagjainak mondják magukat.

propagandát fejtett ki.<sup>23</sup> Ő azért veszedelmes ember, mert kiváló tehetséggel rendelkezik s egy ideig másodelnöke volt az Ellenzéki Körnek. Mint ilyen, a mellett agitált, hogy a Kört purifikálni kell a konzervatív elemtől, hogy imígyen tisztán Országos Ellenzéki Kör lehessen.

Hollovics e nemű fáradozását a kormány nem nézte nyugodtan. A boldogult nádor (József) több ízben megdorgálta őt. Hollovics erre nyilvánosan kijelenti, hogy ez a dorgálás legkevésbé sem korlátozza őt további működésében. Ezt meghallván a nádor, meghagyta gróf Almássy Móric kommisszáriusnak, hogy ha bármi panasz merül fel Hollovics ellen, azonnal el kell őt mozdítani hivatalából. Ez meg is történt. Sedlnitzky miniszter azt is megírta a királynak, hogy Hollovics semmi kíméletet nem érdemel.<sup>24</sup>

Hollovicsnak politikai magatartásán és a Körben való szereplésén kívül más bűne aligha volt, mert még a titkosrendőrség is csak annyit javasolt, hogy Hollovics tanácsost más osztály élére kell helyezni.

Mivel Hollovicsnak nagy pártja volt a pesti ügyvédek és a Kör tagjai között,<sup>25</sup> Hengelmüller, Ledniczky Mihály, Molnár József és Hajnik Pál ügyvédek petíciót nyújtottak be az országgyűléshez s Kossuthot és Szentkirályit külön is megkér-

<sup>23</sup> «Ist Hollovics in seiner politischen Denkungsweise ein Gegner der Regierung und ein intimer Genosse der überspantesten Pester Oppositionsmitglieder, einer ihrer eifrigsten Propagandisten und um so gefährlicher, als viel rabulistischer Talent besitzt.»

<sup>24</sup> «Wegen seiner wiederholt bemerkten und gerügten Parteilichkeit und Beschlechtigheit keine Berücksichtigung verdienen dürfte.» (Sedlnitzky ő felségéhez 1848. január 30.)

<sup>25</sup> Sedlnitzky a királyhoz: «Unter den Pesther Advokaten einen grossen Anhang zählt».

ték Hollovics ügyének a támogatására. Mondanunk sem kell, hogy a négy ügyvéd az Ellenzéki Kör tagjai voltak.<sup>26</sup> E négy tagból álló küldöttség Pozsonyból Bécsbe ment, hogy Hollovics ügyét ott is tisztázza.

Íme egy eset azok közül, hogy a Kör nem hagyta cserben üldözött tagtársait.

Mivel a kormány közegei nem jó szemmel nézték az Ellenzéki Kör népszerűségét s nagy befolyását, hogy ártsanak néki s hogy a tagjai közül is minél többet elvonjanak, kormánypárti kaszinót vagy kört alapítottak s ezt Gyűldének nevezték.

A *Gyűlde* nevű kör, avagy Konzervatív Kaszinó, a Nemzeti Körnek riválisa volt. Liptay Sándor alapította s a Nemzeti Kör tagjait csábította saját kaszinójába. Mivel a Gyűldét a kormány is jó szemmel nézte és támogatta, a Nemzeti Körből mind kiléptek a tisztviselők és a papok s fölvetették magukat a Gyűldébe. Kromperger például jelentős és szereplő tagja volt a Nemzeti Körnek, de paptársaival ő is otthagya a Kört s a Gyűlde örömeiben igazgatójának választotta őt meg. Tudott dolog, hogy Petőfi a Gyűlde, illetve annak tagjai ellen egyik versében ugyancsak kíméletlenül írt, mert elhagyták a honnak igaz zászlóját. Élesen, kikelt a papok ellen is, írván:

A honnak egy igaz zászlója van,  
Ezt mi álljuk körül.  
S ti elhagytátok a hon zászlóját,  
Elhagytátok, óh ifjak, hitetlenül.  
Higgyétek el, hogy róka-fészek az,  
Hová beléptetek,  
Ha rá más bizonyosság nem volna is:  
Elég az, hogy papok tanyáznak köztetek.

<sup>26</sup> Hajnik Pálról írta például a titkos rendőrség: «spielt auch im Pesther Oppositions-Kör eine grössere Rolle».

A titkosrendőri jelentések szerint a Gyűldének 1846-ban négyszáz tagja volt,<sup>27</sup> de 1847. végén már a hatszázat is felülmúlta a tagok száma s mégis adósságokkal küszködött. A tagok kevés kivétellel csupa jelentéktelen emberek: állami tisztviselők s papok voltak. Az 1847. évi november 14-én tartott közgyűlésen a régi elnököket: Ürményi Józsefet, Liphay Sándort és Aigner Ferencet újra megválasztották.<sup>28</sup> Kromperger is újra igazgató lett. Szóval a jegyzővel és a pénztárossal együtt az egész tisztkart újra megválasztották.<sup>29</sup>

Bár a kormány emberei és a titkosrendőrség kiváló jóindulattal írogattak a Gyűldéről, azért kénytelenek voltak bevallani, hogy a Gyűlde bizony nem sok vizet zavar. («In politischer Beziehung — írja a titkosrendőrség — hat der Gyűlde-Verein kein besonderes Lebenszeichen von sich gegeben.») A titkosrendőri jelentés szerint csak az 1847. évi követválasztáskor beszéltek sokat a Gyűldében az egyes jelöltek felől. A Gyűlde szolgálja adományokat is gyűjtött a pestmegyei konzervatív követjelöltek részére. Az eredmény azonban — jelenti a rendőrség — szóra sem érdemes!<sup>30</sup>

<sup>27</sup> A rendőri jelentés szerint a kiadások 1846-ban 9999 forintra rúgtak. Ebből 2500 firt-on bútorokat vásároltak.

<sup>28</sup> A Gyűlde egyik elnökének testvérét, Liphay Imrét, 1848. febr. 26-án Okolicsányi János párbajban keresztülszúrta. A felek kártyaközben vesztek össze.

<sup>28</sup> Restauration des Ausschusses und des Beamtenpersonale des konservativen Casino (Gyűlde) in Pest. (1847. nov. 19-i budai jelentés.)

<sup>30</sup> «Und der Kammerdiener der Gyűlde sammelte freiwillige Beiträge für die Wahl konservativen Candidaten im Pester Comitae, welche Sammlung jedoch kaum des Nennens-werth ist.» (1847. nov.)



## A SZEGÉNYLEGÉNYEK KLUBJAI.

### IV.

A hazafias kaszinókon kívül az úgynevezett vándor patriótáknak és emisszárusoknak is nagy érdemük van az új eszmék, a nemzeti érzés és szellem terjesztése körül. A vándor patrióták és emisszárusok a kaszinókból indultak szét a megyékbe, hogy lelkesítsenek, ébresszenek, izgassanak s ahol még nincs, kaszinót alapítsanak.

A leglelkesebb patrióták egyike volt Besze János. Mint jurátus, a pozsonyi országgyűléseken szívta magába a páratlan hazaszeretetet. Ott képezte ki magát derék szónoknak, ott tanulta meggyűlölni azokat, kiket a közvélemény a haza ellenségeinek tartott. Már mint jurátus, nyílt, bátor föllépésével, áldozatkészségével és harcias szellemevel tűnt ki. Az országgyűléseken emiatt többször részesült dorgálásban; de azért ő meg nem szűnt a harci trombitát fújni.<sup>1</sup>

<sup>1</sup> «Excessives Benehmen der ungarischen Landtagsjugend, den 2. Jänner 1833.» E rendőri jelentés szerint a színházépületben levő kaszinóban az országgyűlési ifjúság cigányzene kíséretében a Rákóczi-dalt énekelte s a lengyel szabadságharc hőseit: Cosciusko-t stb. éltette. A tüntetők közt volt Besze János is, kiről ezt írja a titkos rendőrség: «Besze, Jurat und Kanzellist des Zempliner Komitats-Deputirten. Dieser zeichnet sich gewöhnlich durch besondere Rohheit und als zügelloser Schwätzer aus».

Egy időre azonban távozott Pozsonyból, mert nem érezte magát biztonságban. Több hónapra át Olaszországot járta be. Mikor innét visszaérkezett, 1834-ben letette az ügyvédi vizsgát. Hogy kitűnő ügyvéd lett belőle, azt későbbi szereplése fényesen igazolta. Besze János ekkor Balogh Lőrinc fiai mellett nevelősködött,<sup>2</sup> de a politikai mozgalmakban már ekkor élénk szerepet játszott. Komárom megye ülésein gazdájával együtt jelent meg s ahol csak tehette, a hazafias párt érdekében szólalt fel. Ez a Balogh Lőrinc fivére volt a nagyhírű követnek: Balogh Jánosnak. Lőrinc úr Komárom megyében, Szemerén volt birtokos. Politikai téren szívvel-lélekkel fivérének a követője volt. Az országgyűlési rendőrség jelentése szerint a komárommegyei rendek a július 7-én tartott generális gyűlésen elhatározták, hogy Wesselényi Miklós és Balogh János érdekében a megye követeinek újabb s erősebb utasítást adnak, aztán öfelségéhez felírnak s a megyéket is felszólítják hasonló intézkedések tevésére. Az ülésen természetesen Balogh Lőrinc és Besze János is jelen voltak. Az ülés után az urak ebédre mentek. Balogh Lőrinc Besze Jánossal, Kürthy Pállal, Foktövy Zsigmonddal, Pálffyval és Karcsayval egy asztalnál foglalt helyet. Bevett szokás szerint ebéd alatt a cigányzenekar húzta a magyar nótákat. Véletlenül az István főhercegről nevezett gyalogezred zenekarának négy oboá-sa is vendéglőbe tévedt, de zeneszerszám nélkül. Balogh Lőrinc kitűnő hegedűs lévén, a cigányprímás kezéből kivette a hegedűt s ő maga játszott helyette. Amint észrevette, hogy a katonai zenekar négy tagja is ott áll, itallal s pénzzel rávette őket, hogy a cigányok klarinétjával ők is muzsikáljanak s erősítsék a zenekart. Ez meg is történt. Erre Balogh Lőrinc lelkes felköszöntőt mon-

<sup>2</sup> Az országgyűlési rendőrség jelenti ezt 1835-ben.

dott Wesselényi Miklóstra és Balogh Jánosra.<sup>3</sup> Este felé az alaposan megszaporodott társaság a cigányzenekarral és a négy katonai muzsikussal végig vonult a városon, sőt Balogh Lőrinc arra is rávette a már részeg katonákat, hogy kétféjű sassal ékes csákójukat fordítva tegyék fejükre. Ezen aztán a közönség nagyon jól mulatott. A katonai őrjárat azonban elfogta a négy vidám katonai muzsikust s a várba vitte, ahol aztán mindegyikre ötven botot verettek.

Balogh Lőrinc — jelenti a rendőrség — Besze Jánossal és Karcsay Antal földbirtokossal mindent megtett a megye közgyűlésén, hogy Wesselényi és Balogh János ügyét Komárom megye is magáévá tegye. Mivel Balogh János barsi követsége már biztosítva volt, Balogh Lőrinc annál zabolátlanabban beszélt. Ebédek alkalmával *borköszöntései mindig csak Magyarország három oszlopának: Széchenyinek, Wesselényinek s Balogh Jánosnak szóltak*, ő és Besze János Balogh Jánosnak nótáját, melyet az ifjúság a barsi gyűlés előtt és után énekelt, a komárommegyei ifjak között osztogatták.<sup>4</sup>

Az országgyűlés bezárása után Besze János is emisszáriusnak csapott föl s egyik megyét a másik után járta be, hogy szónoklataival megnyerje az ellenzéknek. Hatalmas termetű, nagyhangú ember volt. Még a titkosrendőrség is így írt róla: *«Derselbe wird als eine schöne, athletische Gestalt beschrieben.»* Mivel idegen megyegyűlésen csak

<sup>3</sup> «Bald wurden vom L. Balogh die Toasts: Wesselényi és Balogh János éljen! A mi lelkes hazánkfiait, báró Wesselényi Miklóst és Balogh Jánost az Isten éltesse, ausgebracht; die polnischen Hauboisten, denen stark zuge-trunken wurde, mussten die Toasts auf Baloghs Zu-dringlichkeit mitrufen, ihne zum Gelächter der Anwesenden die Csákós verkehrt auf zu setzen» etc.

<sup>4</sup> Pressburg, am 30. Juli 1835. Ferstl rendőrtanácsos jelentése.

az esetben szólalhatott fel, ha ott birtokos volt, mindenfelé vett magának egy-két hold földet. Amint Somogyinak, úgy Besze Jánosnak is Batthyány Lajos gróf adta a pénzt az agitációra. Először Esztergom megyében alakította meg a hazafias ellenzéki pártot. Itt hamarosan népszerű emberré lett s jeles beszédeit a megyegyűléseken is áhítattal hallgatták. Úgyes forgolódásának s jogi ismereteinek köszönhető, hogy az esztergomi káptalan ügyészévé választotta őt. Elvégezvén dolgát Esztergomban, tovább vándorolt. Pihenés, vigasz s jutalom nélkül ment megyéről megyére s éles nyelve, mennydörgős beszéde mindenütt megtette a hatást. A titkosrendőri jelentések szerint Pest megye jórészét is ő nyerte meg az ellenzéknek.

Megnyílván az 1839 évi országgyűlés, Besze János ott az inakcionált Balogh Jánossal jelent *meg* a kerületi ülésen. Az országgyűlési rendőrség jelentése szerint mindkettőjüket hangos éljenzéssel fogadták.<sup>5</sup> Besze János, Tóth Lőrinc és Stuller gyorsíró melegen szorítottak kezét Balogh Jánossal. («Durch Murren — írja a rendőrség — zeichnete sich unter andern Johann Besze, Fiskal des Graner Kapitels aus.»)

Besze János az országgyűlés alatt is több megyében megfordult. Résztvett a pesti választáson is. Közbe ismét megjelent az országgyűlésen. Szeptember hó 12-én azt jelentette a rendőrség, hogy Besze János a volt zempléni követtel: Szirmay Antallal jelen volt a kerületi ülésen s csöndesen viselte magát.<sup>6</sup>

December hóban már ismét Esztergomban

<sup>5</sup> «Johann Balogh in Begleitung des Besze in den Saal eintrat und von den Anwesenden mit wiederholten Éljen-empfangen wurde» etc. (1839. juni 21. Pozsony.)

<sup>6</sup> «Johann Besze und der vormalige Zempliner Deputierte Anton Szirmay waren gleichfalls im Zirkel anwesend» etc. (Pozsony, szept. 12. 1839.)

találjuk őt. Ekkor már Baldau bárónak volt a fiscalisa. A rendőri jelentés szerint Besze János hatvan kortessel jelent meg a megyegyűlésen s indítványozta, hogy a követeknek alaputasítását a szó-lásszabadság ügyében változtassák meg s liberálisabb utasítást adjanak nekik. Ez indítványt a többség el is fogadta.<sup>7</sup>

Az országgyűlés bezárása után — jelenti a rendőrség — Batthyány Lajos gróf Pesten telep-szik meg s itt létesíti a liberális párt egyesült cent-rumát. Egyelőre azonban külföldi útra készül. Bár minél tovább maradna külföldön. így a hírhedt Somogyi, Besze és Madarassy biztos támasz nél-kül maradnának.<sup>6</sup>

Batthyány Lajos gróf anyagi támogatásával Besze János mindenütt azon fáradozott, hogy a hazafias ellenzéknek minél több embert nyerjen meg. Több helyen sikerült neki ellenzéki kaszinót is alapítania. Legszívesebben Esztergomban tar-tózkodott. Ez a megye — amint tudjuk — Besze megjelenése előtt mindig konzervatív követeket küldött az országgyűlésre. Besze fáradozásinak köszönhető az ellenzék, hogy ez a megye is az op-pozícióhoz csatlakozott. Hogy milyen népszerű ember volt ő Esztergomban, arra elég megemlíte-nünk, hogy a polgári őrségnek ő volt az őrnagya, a nemzeti fölkelésnek pedig hadnagya.

Besze János a negyvenes években már Kos-suth Lajosnak volt jobbkeze. Beszénél lelkesebb és fáradhatatlanabb embert nem is találhatott volna. Bár a kormány többször megfenyegette őt, bár a titkosrendőrség tagjai folyton követték őt,

<sup>7</sup> «Man wundert sich allgemein über die Ereignisse der letzten Graner General congregation» etc. (18. Dec. 1839.)

<sup>8</sup> «Auch den berüchtigten Congregationszüglern So-mogyi, Besze, Madarassy etc. eine reele Stütze entzogen würde.» (Pressburg, den 13. April 1840.)

sem a fenyegetéssel, sem a kémkedéssel nem törődött, hanem haladt a maga útján. Az Ellenzéki Körnek is hasznos tagja volt ő s Kossuth Lajos-sal együtt gyakran találjuk őt ott nagyjaink között.

Az 1847-1848. évben már a bécsi kormány is foglalkozni kezdett azon egyesületekkel avagy klubokkal, miket Besze János országszerte alapított.

A Besze János alapította klubokat, illetve azok tagjait *szegénylegényeknek* hívták. A kluboknak céljuk volt a magyarság ébresztése, a XIX. század eszméinek terjesztése és az ellenzék támogatása.

Sedlnitzky rendőrminiszter 1848 február 27-én jelentette a királynak, hogy a megyékben a szegénylegények egyesületei, («unter den Namen der szegénylegények, arme Burschen») bomlasztó hatást gyakorolnak s a kormánnyal s a kormány embereivel ugyancsak hadilábán állanak.<sup>9</sup>

Ugyanez év február 16-án jelentették a rendőrminiszternek, hogy Besze János most tért vissza Bihar megyéből. A pesti *Ellenzéki Körben* ő maga monda el, hogy megalapította ott is a szegénylegények egyesületét. Ilyen már Zemplén megyében is van s tagjai elárasztják a megyegyűléseket. Az egyesületnek itt 180 tagja van, de ha az ellenzék győz, a tagoknak száma hamarosan ezerre fog emelkedni.<sup>10</sup>

Néhány nappal később a titkosrendőrség az

<sup>9</sup> Sedlnitzky miniszter 1848. febr. 27-én írja a királynak: «*der Verein, welcher sich in einigen Komitaten Ungarns unter dem Namen szegény legények — arme Bursche gebildet hat, seinen verderblichen Einfluss bereits auf das voran erwähnte Komitat geübt habe, und dass Verhandlungen beider in Rede stehenden Generalkongregation auf ein der K. Regierung und deren Organen höchst feindselige Weise gepflogen worden sind*».

<sup>10</sup> Pozsonyból jelenti a titkos rendőrség, hogy Besze János nagy eredménnyel agitált mindenfelé.

Abaúj megye rendjeinek gyűléséről küldvén jelentést, többi közt ezeket írta volt: Gömör, Borsod, Sáros és Zemplén megyéből seregesen jelennek meg azok, akik a *szegénylegények klubjának* (Arme Kerls) tagjai. Ezek a hírhedt (!) Kazinczy Gábor zempléni főszolgabíró vezetése alatt állanak s azért jöttek ide, hogy az ellenzékot támogassák, ami fényesen sikerült nekik. Vitéz adminisztrátor vezette a gyűlést. A szegénylegények elsősorban őt támadták. Semsey Albert a kormány ellen bizalmatlanság szavazását indítványozta. Semsey indítványát támogatta Kazinczy Gábor és Ujházy László (Sárosból). Ez utóbbi leghevesebben támadta a kormányt s kijelenté, hogy vagy a kormánynak kell buknia, vagy országunknak s nemzetiségünknek kell elpusztulnia.<sup>11</sup> Ajánlotta ,hogy addig senki adót ne fizessen, míg az adminisztrátori rendszert el nem törlik. Ez indítványt Farkassányi, Keczer Sándor (Sárosból), Vay Károly gróf (Borsodból), Illés (Zemplénből), Bárczy Albert szolgabíró és Komáromy is támogatták. Illés ügyvéd »*bitang kormány-»j\ak (Lumpen Regierung)* nevezte a bécsi kormányt.

Hosszú vita után a gyűlés az ellenzék teljes győzelmével végződött.<sup>12</sup>

Amint e hivatalos jelentésből láthatjuk, a szegénylegények klubjainak tagjai igen előkelő emberek s kiváló hazafiak voltak.

Zemplén, Abaúj és Sáros megye klubjairól (der sogenanntten szegénylegények) február 26-án azt jelenti a titkosrendőrség, hogy Magyarországon a forradalom kitöréséhez minden ehhez szükséges elem már életrekelt. S ha a szegénylegények

<sup>11</sup> «Dass entweder das Land und die Nationalität, oder die Regierung fallen müsse.» (Allgemeines Éljen!)

<sup>12</sup> Semsey indítványát is elfogadta a közgyűlés. Ez indítvány szerint a megye a *kancellár elbocsátását, a kormánynak és tanácsosainak megbüntetését követelte.*

(«*Convents Organe*») üzelmeinek elejét nem veszik, a forradalomnak el kell következnie.<sup>13</sup>

A titkosrendőrségnek ezúttal igaza volt, a forradalom csakugyan elkövetkezett, de azt nem a szegénylegények csinálták.

A szegénylegényekéhez hasonló egyesület volt Nógrád megyében is, mely Lontón tartotta összejöveteleit. Ennek a neve így hangzott: «*Csárda avagy barátságos társaság*». Ezt a társaságot is körülvették kémekkel és titkosrendőrökkel. Ennek a társaságnak is jónevű tagjai voltak. A rendőrség ugyanis a következő urak levelezését kobozta el: Okolicsányi, Podhorszky, Földváry, Pongrácz, Forgách gróf, Plathy, Liptay, Palásthy, Majthényi, Lika és Gudics uraimékét.

Klubokról, egyesületekről lévén szó, meg kell emlékeznünk az irodalmi körökről is. Ilyen volt például a Bártfay Lászlóé, ahol a Kör legnagyobb írói találkoztak. Aztán Henszelmann Sámuel-féle *Literatur Klub*, melynek Tóth Lőrinc, Zaborszky Alajos, Kuthy Lajos, Farkas Dániel, Csuzy, Sztáray Viktor gróf, Rédeky István, Szalay László és Pázmándy Dénes voltak tagjai.

Bártfa város követjénél, Henszelmann Sámuelnél tartott irodalmi összejövetelekről rendszerint jelentést küldött a titkosrendőrség Bécsbe. Ugyanezt tette Vörösmartynak *Kolomposoknak* nevezett társaságáról is. Az 1843. év okt. 22-én jelenti például a titkosrendőrség, hogy tegnap ülést tartott az úgynevezett *Literatura Klub*. Néhány új magyar szó képzéséről tanácskoztak. Ha — írja a rendőrség — ez a klub nem talál megfelelő helyiséget, egészen feloszlik; mert Henszelmannak és feleségének (Pozsonyban) igen terhesek a lakásukon való összejövetelek. Henszelmann, Bártfa követe igen jó rajzoló lévén, az országgyűlésen az egyes szó-

<sup>13</sup> Pressburg, am 26. Febr. 1848. (Titkosrendőri jelentés.)



nokokat lerajzolja. Ez ülésen a klub tagjainak megmutatta Kruplanitz esztergomi, Giczey komáromi, Somsich somogyi, Ráday Gedeon gróf pesti, Sebestyén veszprémi, Palóczy borsodi, Ragályi gömöri, Horváth ungi, Beöthy Ödön bihari, Sztoika báró mármarosi, Szluha kunsági, Pélyi Nagy hajdúvárosi, Markovics bártfai, Járy pesti követekek képeit. Aztán Mravinecz zágrábi kanonok képét, amint szokása szerint az asztalra támaszkodva, ujjait a szájára téve bámul. Mindegyik kép — írja a rendőrség — frappáns módon hasonlít az eredetijéhez. A klub tagjai elhatározták, hogy e rajzokat tovább is folytatni kell s Tóth Lőrinc száz ily képet egy lapon litografáltatni fog. A költségekre a jelenlévők mindjárt adakoztak is. Kuthy verset fog e rajzokról írni.<sup>14</sup>

Megtörtént-e e litografált kép kiadása, arról nem szól a rendőri jelentés.

<sup>14</sup> Pressburg, den 22. Oktober 1843. és okt. 29. «Von den gestern Abends bei Henszelmann beisammen gewesenen Mitgliedern des sogenannten Literaten Klubs» etc.

## BEÖTHY ÖDÖN, LAJCSÁK PÜSPÖK ÉS TISZA LAJOS HARCAI.

Tudott dolog, hogy a múlt század első felének országgyűlésein Beöthy Ödön volt a hazafias ellenzék leghevesebb, leghatásosabb és legenerikusabb szónoka. Fiatal korában huszártiszt volt, s később mint országgyűlési követ is megőrizte a huszár igazi sajátosságait. Nem félt senkitől. Dacos magyar büszkeség, kihívó bátorság s szilárd hazafiság jellemezte őt mindenkor. Jelleme tiszta, becsületessége páratlan lévén, hasztalanul próbálták őt megvesztegetni. Heves, ingerlékeny vérmérséklete lévén, lángszavakkal, a gúny metsző fegyverével ostorozott mindent, amit hazájára károsnak vélt. Ellenfeleivel szemben semmi kíméletet sem ismert. Szóvivője volt a más felekezetek sérelmeinek, páratlan bajnoka a lelkiismereti szabadságnak. Katolikus létére a protestáns felekezetek legnagyobb védője lévén, a katolikus főpapság, mint félelmetes ellenségét, mód nélkül gyűlölte őt. A püspökök minden áldozatot meghoztak megbuktatására. De hiába! *Az oroszánfőnek, a nagynak nevezett Beöthyt nem sikerült sem megbuktatniuk, sem elhallgattatniuk.* S ha az ő csengő orgánuma megszólalt az ülésteremben, minden szem rajta függött s mindenkit magával ragadott, mikor kipirult arccal, villogó szemekkel, menny-

dörgő hangon ostromozta ellenfeleit. Méltán tartották őt a kor legnagyobb rögtönző népszónokának. Mindig kész volt a tárgyalás alatt lévő kérdésekhez hozzászólni. S ő maga írta, hogy szatírái, élcei akkor sikerültek legjobban, mikor rögtönözve beszélt. Méltán írta róla Horváth Mihály, hogy rögtönző ereje, beszédének gördülékenysége, szónoki képeinek meglepő változatossága, humoránlak csípőssége, gúnyjainak és élceinek megsemmisítő élessége páratlan hatást keltett. «Ezen országgyűlésen — írja Horváth Mihály — kétségkívül valamennyi társa közt legtöbb tapsot ő aratott, valamint legtöbbször terjesztett rettegéir is a kormány- és a papi párt táborában, melynek ő, bár maga is katolikus, legélesebb ostromozója volt.»<sup>1</sup>

Bár Beöthy rendkívül tulajdonságait és nagy tehetségét mindenki elismerte, pártvezér még sem lett belőle, ő kemény harcosnak, heves támadónak született, de a kedélyre, a szívre hatni nem tudott s nem is akart. Ingerlékeny, zsémbes természete is nagy hátrányára volt.

Beöthy Ödön — amint tudjuk — Beöthy László nevű fivérével együtt Bihar megye vezetőembere volt. Az 1830. évi országgyűlésre már követnek is megválasztották őt. Az ellenzék legtüzesebb és legbátrabb szónoka lévén, a kormány előtt hamarosan gyűlölt emberré lett. Ezt a gyűlöletet a titkosrendőrség ellenséges jelentései folyton növelték.

A következő: 1832-1836. évi országgyűlésre Bihar megye ismét Beöthy küldte fel a fiatal Tisza Lajossal együtt.

Az országgyűlés elején Beöthy és Tisza még jóviszonyban voltak egymással. Tisza 1832 december 16-án írta volt feleségének, hogy Po-

<sup>1</sup> Az 1832-1836. évi országgyűlésről szól e nyilatkozat.

zsonyba érkezésekor Beöthy azonnal felkereste őt s azóta is gyakran volt nála. Úgylátszik — írja Tisza — a legjobb viszonyban akar velem lenni s ez ellen nekem sincs kifogásom, sőt magam is erre törekszem. Ma voltunk a nádornál, amikor én utasításom szerint magyarul üdvözöltem őt, mosolygott s latinul válaszolt.<sup>2</sup>

Tisza Lajosról különben a titkosrendőrség ugyanekkor azt jelentette Bécsbe, hogy Tisza mint Bihar megye első alispánja és Lederer báró sógora rendkívül tehetséges, ügyes és jóérzésű (gutgesinnt) férfiú.<sup>3</sup>

Beöthyről ellenben már nem nyilatkozott ilyen lelkesedéssel. Beöthy — a titkosrendőrség jelentése szerint — táblabíró és Bihar megye követe, nem tehetség és ismeret nélkül való ember ugyan, de már az 1830. évi országgyűlésen mint az ellenzék leghevesebb embere volt ismeretes. Egyébként beteges ember.<sup>4</sup>

Tisza Lajosnak ez országgyűlés derekán már távoznia kellett Pozsonyból. Azon tettleges bántalmazás (arculcsapás) miatt, melyben követtársát: Füzeséryt részesíté, mind a kettőjüknek le kellett mondaniok a követségről.

Bár Tisza Lajos távozott Pozsonyból, Beöthy egy ideig fenntartá vele az összeköttetést s levelezett is véle. Az 1833 június 13-án például Pozsonyból írt Tisza Lajosnak Gesztre. A titkosrendőrség lefoglalta e magyar levelet s német fordításban felterjesztette Bécsbe. Beöthy megírja, hogy a mágnások a vallásügyben elébük terjesz-

<sup>2</sup> «Tisza an seine Gemahlin in Grosswardein, Pressburg, am 16. Dec. 1832.» A rendőrség lefoglalta s német fordításban a rendőrminisztériumnak küldte fel Tisza e levelét.

<sup>3</sup> «als talentvoll, geschickt und gutgesinnt bekannt». (1832. dec. 18.)

<sup>4</sup> «Beöthy ist Komitats-Assessor und Deputirte des Biharer Komitats nicht ohne Talent und Kenntnisse» etc. Pressburg, 18. Dec. 1832.

tett rendi nunciumot visszaküldték. Bár a rendi táblán abszolút többsége van a vallásügyben hozott végzésnek, a mágnások nem engednek. Ezért a megye közgyűlésén is szóba kell hozni e tárgyat. Ki kell mutatni, mit óhajt a nemzet ez ügyben, aztán a mágnásokat otthon is támadni kell, mégpedig kímélet nélkül.<sup>5</sup> Az sem ártana, ha az országbíró személyesen megtámadná; mert ő volt az, aki ki merte mondani, hogy ha a törvény nem világos, a kormány szabadon magyarázhatja azt. Ennél veszedelmesebb kijelentést alig tehetne valaki. Jó lenne a felsőbb papságot is támadni. Ezek az evangélium hirdetői, akik azonban polgártársaik egységét, békességét, nyugalmit és boldogságát csak a szájukban hordják, de a szívükben nem érzik.

Biztos lehetsz arról, — folytatja Beöthy — hogy mi itt minden lehetőet megteszünk, de fáradtságunknak nem lesz eredménye, ha a megyék nagyobb energiát nem mutatnak. O'Conell nem katolikus s mégis keresztülvitte az emancipációt, kényszerítvén erre a kormányt. Ne engedjétek, hogy előítéletek uralkodjanak lelkeiteken; mert csak *úgy* leszünk erősek és boldogok, ha mindnyájan egységes nemzetet képezünk.

A barátság Beöthy és Tisza Lajos között nem tartott sokáig. Tisza a kormány híve lett, Beöthy meg a kormánynak legnagyobb ellensége lévén, mindazokkal harcban állt, akik e kormányt támogatták. A kormány és hívei már 1833-ban azon voltak, hogy új utasítások és visszahívások útján legnagyobb ellenségeiktől szabaduljanak. Maga az országgyűlési rendőrség is sokat remélt ez intézkedésektől. *Erősen remélik — jelentik augusztus 8-án Pozsonyból — hogy imígyen Beöthyt is sikerül az országgyűlésről eltávolítani. Ez a dühös anarchista — írja a rendőrség — az ülések alatt a*

<sup>5</sup> «Ohne Schonung treffen, je gröber, desto besser.»

városi követeknek prédikált s igyekezett őket meggyőzni az ő felfogásának helyességéről a vallásügyben.<sup>6</sup>

Tisza Lajos lemondása után Bihar megyének új követet kellett választania. Erre az alkalomra Beöthy levelet írt volt a maga jelöltje érdekében. Ám az alispán nem engedte meg e levél felolvasását. Tiszának hatalmas pártja, melyet a katolikus papság is támogatott, újra Tiszát akarta követnek választani. Lajcsák püspök és a káptalan kész volt előbbi ellenségének: Tisza Lajosnak békejobbot nyújtani; mert Tisza újra való megválasztása esetén remélte, hogy Beöthyt sikerül az országgyűlésről eltávolítani.<sup>7</sup>

Ezenközben Bihar megyében is elterjedvén a hír, hogy Füzeséryt megyéje sem alispánnak, sem követnek nem választja meg, a biharmegyeiek egy része szintén azt határozta, hogy Tisza Lajos sem első alispánnak, sem követnek tőbbé meg nem választják. E mozgalom élén Pécsy széptemvir és az úgynevezett *Álmosai klub* tagjai álltak.<sup>8</sup> E liga — írja a rendőrség — azon igyekezett, hogy Tisza hivataláról és követi állásáról is lemondjon. A június 17-i megyegyűlés küldöttséget menesztett hozzá, megkérdvén őt, mi a szándéka? Tisza azt felelte, hogy nyilatkozatát már benyújtotta az illetékes helyen. Ezenközben elérkezett a közgyűlés napja és Sárrét, Belényes meg Várad vidékéről nagy tömegekben

<sup>6</sup> «Dieser fast wüthender Anarchist lagerte sich von Anfang der Verhandlungen in der Landtagssitzung unter die städtischen Deputirten und predigte ihnen seine Grundsätze über Keligion.» (8. Aug. 1833.)

<sup>7</sup> «deute dieses alles dahin, dass der Klerus den Ablegaten Beöthy durch die neuerliche Wahl des Tisza vom Landtage entfernen und der Bischof sammt Capitl ihrem früheren Feinde Tisza lieber die Hand biethen wolle» etc. (1833. aug. 11.)

<sup>8</sup> Letzterer als Anführer des von früheren Zeiten her so benannten «*Álmosdi Clubb*» etc.

jöttek a bocskoros nemesek s elfoglalták az üléstermet. Az érmellékiek stb. aztán be sem juthattak a terembe. Maga a második alispán is küntrekedt. Bent a teremben folyton ilyen kiáltások hangzottak: *«Tiszának, mint a reformátusok fényes védőjének, — követnek és alispánnak kell maradnia.»* A küntrekedtek ellenben Ravaszdyt és Csanády szolgabíróét éltették.<sup>9</sup> Az alispán Beöthy László tanácsára az ülés elhalasztását indítványozta. A Tisza-párt azonban szavazást követelt. A gyűlést azonban az alispán mégis feloszlatta. E napon a megye tisztviselői — számra negyvenketten — bejelentették, hogyha Tiszát választják meg követnek, vagy ha őt alispáni tisztjében meghagyják, ők mindannyian lemondanak tisztségükről! Beöthy Ödön az országgyűlésről jelentette be lemondását, ha Tiszát újra megválasztanák. A Tisza-féle liga már csak azért is szeretné Tisza Lajos megválasztását, — jelenti a titkosrendőrség — mert így Beöthy Ödön távozását a pozsonyi országgyűlésről keresztülvihetné. E célra a katolikus papságot akarja felhasználni.<sup>10</sup> Így aztán a reformátusok kettős győzelme biztosítva volna.

A Tisza-féle liga imígyen napról-napra növekszik. Az érmellékieknek jelöltje, Ravaszdy, szintén nagy párttal rendelkezett. A rendőri jelentések igen kicsinylőleg szólanak felőle.<sup>11</sup>

Mivel a követválasztáskor Tisza kijelentette, hogy semmi szín alatt nem fogadja el a követséget, Ravaszdyt ezer szavazattal második követ-

<sup>9</sup> A püspöki jószágigazgató: Józsa, több másokkal együtt Tisza érdekében fáradozott.

<sup>10</sup> «Die Triebfeder hiezu der Geistlichkeit angewendet werden möchte» etc.

<sup>11</sup> «Ravaszdy ein rauher Kalviner ist, welcher beim Anblick eines katholischen Geistlichen seine zürnende Abneigung nicht bezähmen kann, zwar viel zu sprechen weisst, aber äusserst wenig wahre und brauchbare publicistisch Kenntnisse besitzt.»

nek választották. Beöthy egyik híve lett tehát a második követ.

Az 1833. év október havában Beöthy szabadságot kért s Nagyváradra ment. Az országgyűlési rendőrség jelentése szerint Beöthyt ünnepélyesen fogadták s a megyei rendek fényes lakomát adtak tiszteletére.<sup>12</sup> Az ebéd késő estig tartott s táncal fejeződött be. A következő napon — jelenti a rendőrség — számos küldöttség üdvözölte Beöthyt.

Egy másik jelentés írja, hogy Beöthy Kölcseyvel együtt meglátogatta Wesselényi Miklóst Sibón. Beöthyt — jelenti a rendőrség — Biharban főleg a protestánsok ünneplik. A nemesi felkelés kapitányának is nagy lelkesedéssel választották meg. A népszerűsége azonban még sem általános, mert Tisza Lajosnak is sok híve van. Maguk a bihari kálvinisták Beöthy vallásügyi szerepére azt mondják, hogy nekik *nincs szükségük pápista szuperintendensre*.<sup>13</sup>

Beöthy Ödön az 1832-1836. országgyűlésen Kölcseyvel, Baloghgal, Bezerédyvel, Palóczyval stb. együtt az elkeseredett vallási vitában a lelkiismereti szabadságnak volt leghevesebb védője. Bár ő maga katolikus volt, a protestáns felekezetek sérelmei ügyében a katolikus főpapság ellen küzdött. Az 1833-ik évben — amint tudjuk — a rendek a vallásszabadsági törvényjavaslatot a kerületi ülésen majdnem egyhangúlag elfogadták. Mikor február 21-én Beöthy utasítása értelmében az áttérést illetőleg felemlíté, hogy egy hetvenéves férfiút ifjúságától haláláig vallási oktatás alatt tartottak s még sem térhetett át s így egyházi temetésben nem is részesült. Tágén nagyvá-

<sup>12</sup> Dem Beöthy im dortigen Gasthause von Seite der Stände ein glänzendes Mittagsmahl veranstaltet hatte.» (1833. okt. 9. Ferstl)

<sup>13</sup> «dass sie keine papistischen Superintendenten behöthigen.»



radi nagyprépost valótlanságnak monda azt, amit különben Beöthy követi utasításából olvasott fel. Nagy ingerültség támadt erre a követek közt s Beöthy is szólásra emelkedett. Ám Mérey személy-nök hirtelen bezárván az ülést, a tárgyalás folytatását másnapra halasztotta. A nádor minden lehető megtegye a viszály elhárítására. Beöthynek megígérte, hogy Tágén nagyprépost bocsánatot fog tőle kérni. Beöthy azonban még aznap este tanácskozával, elhatározá, hogy másnap indítványozni fogja Tágén perbefogását. *A főpapság hatvanezer forintot ígért Beöthynek, ha indítványát nem adja be. Ám Beöthyt nem lehetett megvesztegetni.*<sup>14</sup> Megtette indítványát s a rendek követelésére Tágén nagyprépost ellen nemcsak fiskálisakció indult meg, de magából az ülésteremből is kiutasították.<sup>15</sup> Ez utóbbi dolog természetesen törvénytelen volt s a személynök fizette meg az árát.

Beöthy az úrbéri kérdésben is kivette a maga részét. Kölcsey magasztalja is őt emiatt.

Az 1833. év február havában a nádor a megyei követeket gyűlésre hívta magához. Itt a nádor a jurátusok ellen beszélt s a követeket felszólítá, hogy ez ügyben tanácskozzanak. A nádor természetesen csak a konzervatív párt tagjait hívta meg magához. Ugyanezek (Gutgesinnte) aztán a megyeházán is gyűléseztek. Beöthy Ödön egészen felhevülve lépett másnap az ülésterembe és élesen kikelt a nádor követelése ellen. A többi között azt monda, hogy inkább bezáratja magát

<sup>14</sup> E megvesztegetést nemcsak az egykorúak, de maga Beöthy Ödön, sőt a titkos rendőrség is megerősítette.

<sup>15</sup> «In welcher — jelenti az országgyűlési rendőrség — gegen den Grosswardeiner Grossproben Tagen auf eine höchst ungesetzliche Weise die Fiscalaction beschlossen und derselbe jene Sitzung zu veranlassen gezwungen worden ist.»

egy klostromba, mintsem hogy egy hajszálnyit is engedjen a szólásszabadságból.<sup>16</sup>

Erdemes megemlítenünk, hogy Beöthy az ősiség kérdésében utasítása ellen szavazott. A megye részéről követtársával együtt erre azt a választ kapta, hogy ha még egyszer utasítása ellen fog szavazni, Ravaszdyval (követtársával) együtt visszahívják. Beöthy annak köszönheti e fenyegetést megyéje részéről, hogy nyilatkozatában kijelenté: «inkább lemond a követi állásról, mintsem hogy meggyőződése ellen szavazzon.»<sup>17</sup>

Ismeretes dolog, hogy Beöthy Ödönt meleg barátság fűzte Deák Ferenchez, Wesselényi Miklóshoz és Széchenyi Istvánhoz. A koronaörök választásakor az egész ellenzék Széchenyi Istvánt szerette volna koronaörnek választani. Ám a kormány nem is jelölte őt. Ami a hazafiakat rendkívül elkésérítette. A titkosrendőrség jelentése szerint, mikor Beöthy megtudta, hogy a kormány Széchenyit nem jelölte, az ülésteremben dühöngve szaladgált s az ifjúságot beszéddel izgatta.<sup>18</sup>

Az országgyűlési rendőrség jelentése szerint Beöthy mident elkövetett, hogy Ravaszdyt a követségről való lemondásra bírja. Célja ugyanis az volt, hogy Bihar megye második követének Kölcsey Ferencet választassa meg.

A főispáni helytartó: Zichy Ferenc<sup>19</sup> és Laj-

<sup>16</sup> Ferstl jelentése Pozsonyból, 1833. febr. 28.

<sup>17</sup> Ferstl jelentése Pozsonyból, 1834. szept. 12.

<sup>18</sup> «Herumlaufend die Jugend mit so wüthenden Gerberden haranguirte, dass selbst mehrere, die früher für Batthyány gerufen, nun mit Lachen für Szilassy schriren.» (Szilassy a kormány jelöltje volt.)

<sup>19</sup> A nádor titkárja írta, hogy Zichy mindent elkövet, «ne intentio domini ablegati Eugenii Beöthy revocationem collegae Ravaszdy attinens, effectum fortiatur». Az alispán — írja a titkár — jelenté Zichy grófnak, hogy Beöthy terve semmiesetre sem fog sikerülni. Hamarább megesik, hogy Beöthynek kell lemondania. (1834. aug. 23. Stoffer jelentése, Orsz. Levélt. Diaetalia etc.)

csak püspök mindent elkövettek, hogy Beöthy ter-  
vét s Ravaszdy lemondását megakadályozzák.  
Erre természetesen Tisza hatalmas pártját kíván-  
ták felhasználni.

Lajcsák püspök, aki mellékesen bizalmas je-  
lentéseket irogatott a nádornak az ellenzék tagjai  
ellen, Beöthyt nem a legszebb színekkel festette.  
Aztán kére a nádort, hogy védje meg Ravaszdyt  
Beöthy ellen, mert Beöthy Ravaszdy visszahívá-  
sát akarja keresztülvinni.<sup>20</sup>

Minden igyekezet hiábavalónak bizonyult!  
Ravaszdy félvén a visszahívástól, maga mondott  
le követi állásáról. Zichy Ferenc gróf minden le-  
hetőt elkövetett, hogy a közgyűlés ne fogadja el  
Ravaszdy lemondását, de a közgyűlés többsége  
mégis elfogadta.

Beöthy és az ellenzék ekkor Kölcseyt akarták  
Ravaszdy helyébe megválasztani. A választásra  
megjelent Wesselényi Miklós s Váradon valóság-  
os diadalmenettel fogadták<sup>21</sup> s Tisza első alis-  
pánnál szállt meg. Az ifjúság vezére: Lovassy  
László is lejött, hogy Kölcsey érdekében agitáljon.  
Beöthy meg levelet írt a választóknak.

Kölcsey megválasztása azonban nem sikerült.  
Az alsóbb nemességgel elhitették, hogy Kölcsey a  
nemességnek legnagyobb ellensége.

Az országgyűlési rendőrség jelentése szerint  
e választás után a kormány abban reménykedett,  
hogy Beöthyt visszahívják. De ez nem történt  
meg.

Ferstl rendőrtanácsos írta volt miniszterének  
1835. március 6-án, hogy Wesselényi Miklós Pes-

<sup>20</sup> Orsz. Levélt. Acta diaetalia, Náadori titkos levéltár,  
1834. szept. 23.

<sup>21</sup> «Wesselényi solt einen förmlichen Triumphheinzug  
in Grosswardein gehalten haben.» (1834. 23. dec. Ferstl  
jelentése.)

ten van s naponként Beöthy bihari követtel, Széchenyi) Istvánnal, Dubraviczkyvel s Földváry alispánnal tárgyal,<sup>22</sup>

Úgy az országgyűlésen, mint Bihar megyében a kormány emberei mindent elkövettek Beöthy népszerűtlenné való tevésére, de minden igyekezetük balul ütött ki. Az 1836. év elején jelentették Biharból,<sup>23</sup> hogy a megye közgyűlésén elhatározták Beöthy Ödön és Széchenyi István gróf arcképének megfestését s az ülésteremben való kifüggesztését. Beöthy a megyéhez intézett levelében megköszönte a kitüntetést, de egyúttal kérte a megyét, hogy arcképét, amíg ő él, ki ne függeszszék a gyűlésteremben, mert ő reményli, hogy még sokszor fog ott megjelenni valóságos alakjában.<sup>24</sup> Széchenyi a megye részéről ért megtiszteltetést elfogadta s levélben megköszönte. Az ő képét tehát Pesten készítették el egyik festővel s kifüggesztik az ülésteremben.

Bár ez a dolog is mutatja, milyen népszerű ember volt Beöthy Ödön Biharban; bár az ország minden részében ünnepelték őt: ellenségei mégis bőven akadtak. S amint 1843-ban volt párt, mely Deák Ferenc megbuktatására Zichy veszprémi püspök pénzén vállalkozott, úgy Beöthy Ödön ellen is nagy párt küzdött Biharban. S e párt élén Lajcsik püspök és Tisza „Lajos állottak. Mindkettő a kormány egyenes felszólítására fáradozott Beöthy Ödön megbuktatásán.

Már jóval az 1839. évi követválasztások előtt

<sup>22</sup> «Auch befindet sich Stuller fortwährend an seiner Seite.»

<sup>23</sup> «Notizen aus Grosswardein vom 23. Februar 1836.»

<sup>24</sup> «Zugleich aber gebeten, dass sein Portrait solange er lebt, nicht in dem Saale aufgehängt werde, weil er noch recht oft in seiner natürlichen Gestalt daselbst zu erscheinen hofft» etc. (1836. febr. 23.)

megkezdtek Biharban az izgatást szóval és pénzzel Beöthy ellen.<sup>25</sup>

Érdemes megemlítenünk, hogy maga a nádorispán is azon fáradozott, hogy Bihar megye megbuktassa a választáson Beöthy Ödönt. József nádor július 5-én és 19-én kétszer is írt ez ügyben Lónyay Gábornak, buzdítván őt arra, hogy mindent elkövessenek, hogy a mérsékelt párl<sup>^</sup> jelöltjei győzzenek. Lónyay Gábor június 23-án Pestről válaszolta a nádornak, hogy Lajcsák püspökkel tárgyalt a Beöthy megbuktatására vonatkozó dolgokról. A megye alispánjának: Tisza Lajosnak is kellő utasítást adott,<sup>26</sup> hogy Beöthy törekvéseit le kell törni. Nem kell tekintettel lenni azoknak az igyekezetére, akik Beöthy megválasztását dicsőségnek tartják.<sup>27</sup>

Szerencsy személynök több megyét bejárván, szintén Beöthy ellen izgatott. Nagy-Szalonta előjáróságát is felszólította, hogy Beöthy ellen szavazzanak.<sup>28</sup> Az országgyűlési rendőrség jelentése szerint Beöthy barátai körében több ízben így kiáltott fel: Csak most szeretnék követ lenni, hogy Szerencsy személynököt az országgyűlés előtt osztorozhassam s bosszút állhassak rajta!<sup>29</sup>

A katolikus Beöthy megbuktatására legtöb-  
bet Lajcsák váradi püspök áldozott, ő — jelenti

<sup>25</sup> Már 1839. január 31-én hivatalosan is kiadták a rendeletet, hogy mindent el kell követni Beöthy megbuktatására («muss die conservative Partey alles aufbiethen» etc.).

<sup>26</sup> «In quo — írja Lónyay — unico fiduciam tuto collocare possum.»

<sup>27</sup> Orsz. Levélt. Acta diaetalia, Nádori tikos levéltár. («Non obstantibus illorum conatibus qui in eligendo Eugenio Beöthy collocant gloriam.»)

<sup>28</sup> «dass sie von der Wahl der Eugen Beöthy abstehen sollen» — írja a rendőrség.

<sup>29</sup> «Er wünsche nur diesmal Deputirter zu werden um den Personal Szerencsy in Angesichte des Landtages geis sein und sich an ihm rächen zu können.» (Notizen aus Debreczin.)

az országgyűlési rendőrség — minden rendelkezésére álló eszközzel a kormány dolgait igyekszik támogatni. A követválasztásnál is azt fogja cselekedni. Tisza Lajos és Józsa Péter (Lajcsák jószágigazgatója) a bihari alkotmányos koalíciónak legerősebb támaszai. Lajcsáknak e téren megvan az az érdeme, hogy ő — ha a jó ügy kívánja — vagyont nem kíméli.<sup>30</sup> A görög katolikus püspök (Vulkán) s jószágigazgatója azonban Beöthy Ödön hívei. A görög katolikus papságot tehát jó volna megnyerni Beöthy ellen.

Tiszának fáradozásait, Lajcsák püspöknek pénzbeli áldozatait a rendőrség nem győzi magasztalni. A fentebbieknek gondjuk volt arra is, hogy már a választás előtt elterjesszék, milyen biztos Beöthy bukása.

Maga a titkosrendőrség jelentette például Pestről, hogy a liberálisok, vagy helyesebben az ellenzék hívei igen leverték a miatt, hogy a fölötte liberális Bihar megye ezúttal nem sok kilátással kecsegtet. Beöthy Ödönt a volt követet ugyanis, aki a liberális pártnak leghatalmasabb támasza volt, Tisza Lajos első alispán háttérbe szorította s így e megye elveszett az ellenzék számára. Tisza maga nem akar követ lenni, mert a követi utasítást ő akarja diktálni, de gondja lesz rá, hogy két jóérzésű (azaz konzervatív követet) küldjön fel a megye.<sup>31</sup>

Azonban Biharból másféle jelentések is érkeztek. Amikor a pártok között amúgy is késhegyig menő küzdelem folyt, amikor az izgalom már tetőpontját érte, megjelent Lajcsák püspök-

<sup>30</sup> «Ludwig Tisza und Peter Józsa, die beiden Stützen der Biliarer Konstitutionellen Coalition haben die Ausschweifungen der liberalen bisher hindangehalten. Der Bischof Lajcsák hat in dieser Beziehung das Verdienst, dass er, wenn es die gute Sache gilt, sein Vermögen nicht spart.» (Debreczin, am 20. März 1839.)

<sup>31</sup> Notizen aus Pest vom 8. April 1839.

nek ismert pásztorlevele a vegyes házasságok ellen. Ez a pásztorlevél országos izgatottságot keltett. Még a kormány hívei is azt jelentették, hogy Lajcsák pásztorlevele az amúgy is elkeseredett hangulatot végsőig fokozta. Ez a pásztorlevél ugyanis nyílt megsértése volt az 1791. évi 26. törvénycikknek. Még a mérsékelt Deák Ferenc is azt követelte, hogy a király dorgálja meg Lajcsák püspököt. A megyék azonban nem elégedtek meg ezzel, hanem Lajcsák püspök megbüntetését követelték.

A kormány hívei — jelenti a titkosrendőrség — csakúgy, mint a liberálisok állítják, hogy Lajcsák püspök az apostoli király jogai ellen többet vétett, mint Wesselényi, Balogh vagy: akárki más, s neki a hajszála sem görbült meg.<sup>32</sup>

Hogy Lajcsák pásztorlevele a kormánynak is kellemetlen volt, ez sok jelentésből kiviláglik.

Sedlnitzky rendőrminiszter például Lajcsák püspök pásztorlevelének megjelenésekor azonnal jelentette az uralkodónak, hogy a 2968. és 2978. számú titkos jelentések szerint a váradi püspöknek a vegyes házasságok ügyében kiadott pásztorlevele nemcsak protestánsokat, de igen sok jóérzésű katolikust is izgalomba hozott. Ennek az lesz a következménye, hogy a hírhedt ellenzéki korifeust: Beöthyt követnek fogják választani s hogy a vallásügyet a közeledő országgyűlésen napirendre tűzik.<sup>33</sup>

Egy másik rendőri jelentés mondja, hogy Váradon már élvezik a püspöki pásztorlevél gyümölcseit. Az izgatás Beöthy érdekében folyton nő-

<sup>32</sup> «Royalisten sowohl, als Liberale gestehen, dass Bischof Lajcsák sich gegen die Rechte des apostolischen Königs von Ungarn mehr vergangen habe, als Wesselényi, Balogh und alle anderen, und doch geschehe ihm nichts» etc. (Notizen aus Pest, 15. Mai 1839.)

<sup>33</sup> Wien, am 22 April 1839. Sedlnitzky miniszter ő felségéhez. Ugyanő Majláth kancellárnak is megküldötte a titkos jelentéseket.

vekszik. Mindenki őt akarja követnek; mert mindnyájan tudják, hogy Beöthy megválasztásánál nagyobb bosszúság nem érheti Lajcsákót.<sup>34</sup>

Az 1839 május 6-án jelentette a titkosrendőrség, hogy a püspök minden lehetőet megtesz Beöthy megbuktatására. Azonban az a szerencsétlen pásztorlevél úgy Tisza, mint a püspök emberei közül sokat elidegenített.

Maga a titkosrendőrség írta volt Bécsbe azt is, hogy több nappal a választás előtt Lajcsák és a papság Tisza Lajossal szoros szövetséget kötöttek Beöthy megbuktatására.<sup>35</sup> Bár így állt a dolog, úgy Beöthy pártbívei, mint a titkosrendőrség emberei is biztosra vették Beöthy megválasztását. A rendőrség megbízottai még a Beöthy pártjának kortesdalát is felküldték Bécsbe, mégpedig magyar nyelven és német fordításban is.

A magyarnyelvű kortesdal így hangzik:

Egy halálunk, életünk,  
Beöthy Ödön követünk.  
Ily hazafit nem hagyunk,  
Érte vért is áldozunk.

Bármint küzd Lajcsák Ferenc,  
Nem lesz követ papkegyenc  
És ha Tisza megszakad,  
Beöthy lent mégsem marad.

Papnak többé nem hiszünk,  
ő gyilkoló meg hitünk,  
Papi kurrenst hintve el,  
Törvényünk sérelmével.

Tisza sérté jussaink,  
Elfogatván rokonink.  
Nincs nálunk több hitele,  
Bár szája mézzel tele.

<sup>34</sup> 1839. ápril 29-i jelentés.

<sup>35</sup> Deputirtenwahl im Biharer Komitate, 13. Mai 1839.: «Da sich früheren Tage Lajcsák und die Geistlichkeit mit Tisza fest verbanden um die Wahl Beóthys zu verhindern».



Beöthy lesz a követ,  
 Mert hivatalt s keresztet  
 Nem vadász s próbák alatt  
 A hazához hú maradt.<sup>36</sup>

Szoboszlai Pap István debreceni lelkész, bár Beöthy lelkes hívének vallotta magát, látván Lajcsák püspöknek Tiszához való csatlakozását, mesterfogásra szánta magát. Titokban tanácskozott a Bernáth-család tagjaival s a főbb kálvinista urakkal s megegyezett velük, hogy két kálvinistát választanak követnek. Ezt a tervet — írja a rendőrség — titokban a megye adminisztrátora: Lónyay és Tisza első alispán is helyeselte. Ez a terv azonban homlokegyenest ellenkezett azzal & egyességgel, amit Lajcsák püspök Tisza Lajossal kötött. Pedig Beöthy megbuktatására a püspök hatalmas összeget adott s mint a titkosrendőrség jelentette, sok kálvinista választót különféle kedvezésben részesített. A püspök és Tisza közt kötött egyesség szerint első követnek a kálvinista Hódossyt, második követnek a katolikus Thurzót jelölték. Hódossyt mind Beöthy, mind a titkosrendőrség bárgyú, tudatlan embernek írják. Thurzóról pedig azt jelentik, hogy művelt s igen népszerű ember s háta mögött nagy párt áll.<sup>37</sup> Mondanunk sem kell, hogy Beöthynek is nagy pártja volt. Debrecen egész magisztrátusa (a polgármesteren kívül), la debreceni tábla tagjai, a tanárok és a tanítók stb. mind Beöthy hívei voltak. Komáromy György tetétleni birtokos néhány száz holdat íratott a szabolcsi köznemesekre, hogy ezek is szavazhassanak Biharban. Komáromy a titkosrendőri jelentés szerint, maga vezette az állítólag hatszáz emberből álló csapatot Beöthy zászlója

<sup>36</sup> A rendőrség német fordításban is felterjeszté e kortes-nótát. («Leben und Blut für den Eugen Beöthy Ablegaten, für den wir auch Blut zu opfern bereit.»)

<sup>37</sup> Ez a Thurzó mint jurátus nagy szerepet játszott az előző 1832—1836. évi országgyűlésen.

alá. Komáromy — hogy Lajcsák püspököt boszszantsa — a tömeget vörös kakassal díszített zászlók alatt vezette Váradra. Beöthy pártjának választói nemzetiszínű pántlikát hordtak kalpagj likon, vagy a vállaikon. A választás alatt csak egyszer történt nagyobb rendetlenség. A kereszt járó napok alatt Lajcsák püspök maga vezette a szokásos körmenett. Beöthy választói erre hangosan ordítani kezdték: *«Vesszen Lajcsák, éljen Beöthy.»*

A rendőri jelentések szerint Beöthy csak nagy nehezen tudta lecsillapítani a választókat,

A választás eredménye május hó 7-én délután egy órakor lett nyilvánossá.

Az első követ Hódossy lett. Beöthy száz szavazattal kisebbségben maradt s kijelentette, hogy a második követi állásra nem reflektál. Második követnek tehát Bernáthot választották meg. A katolikus Thurzó 52 szavazattal kisebbségben maradt.<sup>38</sup>

Lajcsák püspök és Tisza Lajos egyessége imígyen balul végződött. Méltón jelenthette tehát a titkosrendőrség Bécsbe, hogy Tisza rászedte a katolikus egyházat s ő maga is erősen korteskedett a katolikus Thurzó ellen s így könnyen elérte célját.<sup>39</sup> Tisza és Lajcsák püspök nem sokáig örvendhettek Beöthy megbuktatásának. Július hó elején Bihar megye két követe az országgyűlésen ellenkezően szavazott. Bernáth ugyanis a liberális ellenzékkel szavazott. Mindkét követ jelentést

<sup>38</sup> Beöthy a rendőrség szerint így nyilatkozott a két követről: *«Mit dem blödsinnigen Hodossy ein anderer Dunikopf: Joseph Bernáth zum Landtag geschickt werde.»*

<sup>39</sup> *«Da sich die früheren Tage Lajcsák und die Geistlichkeit mit Tisza fest verbanden um die Wahl Beöthys zu verhindern... doch sollte nun die Kirche erfahren wie sehr sie sich die Verbindung mit Tisza betrog, der um den Katholiken mitzuspielen sich persönlich bemühte durch Schmeicheleien die Edelleuthe für Joseph Bernáth gegen Johann Thurzó zu gewinnen.»*

küldött megyéjének. S a megye Bernáth jelentését fogadta el. Hódossy erre lemondott. Tisza most mindent elkövetett, hogy a megye el ne fogadja Hódossy lemondását. A július 8-án tartott megyegyűlés azonban szótöbbséggel elfogadta Hódossy lemondását. Búcsúzóul a pozsonyi jurátusok még macskazenét is adtak volt Hódossynak. Ugyanebben a megiszteltetésben részesült Józsa is, a váradi püspök jószágigazgatója. Tiszának és a püspöknek többi hívei meg arra ébredtek, hogy házaikra csúfos képeket festettek. Ezen a nevezetes megyei gyűlésen Lajcsák püspök pásztorlevele is szóba került s mint nagy sérelmet, mint a hazai törvények lábbal való tiprását emlegették. Beöthy Ödön is felszólalt s a többi között megemlítette, hogy ő is vegyes házasságot kötött s egyházi áldásban részesült. Mivel a püspök pásztorlevele most eltiltja az efféle áldást, ő tehát a káptalan jelenlévő tagjainak írásban adja vissza a kapott egyházi áldást. Helyezzék el — monda Beöthy — a káptalan levéltárában.

Az országgyűlési rendőrség jelentése szerint Beöthyt és Baloghot nagyon várták Pozsonyban. Nélkülük ugyanis a tanácskozásokkal senki sem volt megelégedve. Sok és tapasztalatlan fiatal követ volt az országgyűlésen. Széltében járta a nádornak e bonmot-ja: «Auf dem Landtage werden auch par Ammen mit ihren Säuglingen den Deputierten erscheinen».

Alig hogy Hódossy lemondott, Sedlnitzky miniszter már jelentette az uralkodónak, hogy a protestáns demagóg párt mindent el fog követni, hogy a hírhedt ellenzéki korifeust, Beöthy Ödönt Bihar megye követévé válassza.<sup>40</sup>

<sup>40</sup> «die protestantische und demagogische Factionsparthei alle Kräfte aufbiethen wird, die Ernennung des berüchtigten Koriphäen der Opposition Eugen Beöthy zum Deputirten dieses Comitats zu erwirken.» (1839. júli 16.)

Pozsonyból írták 1839 július 21-én, hogy a kormány Lajcsák püspököt leküldé Nagyváradra, Beöthy megválasztásának megakadályozására. Nem sokat fog ő ott használni, — jelentik Pozsonyból, mert pásztorlevelével nagyon felizgatta a kedélyeket.<sup>41</sup>

Augusztus 5-én jelentette az országgyűlési rendőség, hogy az ellenzék biztosra veszi Beöthy megválasztását. Annyi bizonyos, hogy legnagyobb vágyakozással várják őt itt.<sup>42</sup> Beöthy megígérte Deák Ferencnek, hogy választását futárral azonnal tudatni fogja vele. De mivel a választás már megtörtént s mivel sem Beöthy értesítése, sem ő maga meg nem érkezett, az ellenzék nyugtalanodni kezd s attól tart, hogy Beöthy mégis megbukott.<sup>43</sup>

Augusztus hó 8-án jelentette a rendőrminiszter a királynak, hogy a Biharból jövő jelentések a demagóg Beöthy Ödön párthíveinek fondorlatairól szólnak, melyekkel az ő megválasztatását akarják biztosítani. Igen szomorú bepillantást engednek ezek az ottani viszonyokba, valamint az egyes individuumok büntetendő eljárásába. Példásan kell ezeket megbüntetni!<sup>44</sup>

Úgy látszik, hogy ez a jelentés csak olyan beharangozásféle volt Beöthy megválasztásához, mert Sedlnitzky miniszter egy másik, ugyancsak aug. 8-án kelt jelentésében már tudatta a királlyal a fölötte szomorú hírt, hogy a hírhedt demagógot: Beöthy Ödönt Bihar megye követének vá-

<sup>41</sup> «Ich fürchte aber, dass so nichts Gutes zuwege bringen wird» etc.

<sup>42</sup> «Man erwartet ihn mit der grössten Sehnsucht» etc.

<sup>43</sup> Pressburg, am 2. Aug. 1839.

<sup>44</sup> Wien, 8. Aug. 1839. Vortrag des Präsidenten der Polizeihofstelle.

lasztották.<sup>45</sup> Pozsonyba való jövetele nagy ünnepekkel lesz összekötve. E célra az ellenzék zsoldosait, az országgyűlési ifjakat fogják felhasználni. Sajnos, a magyar ellenzék a leghevesebb és a legveszedelmesebb demagóggal erősödött meg Beöthy megválasztásával.

Maga a titkosrendőrség is jelentette, hogy Beöthyt háromezer és néhány száz szavazattal első követnek választották. E hó 11-én jön Pestről Pozsonyba a gőzhajón. Véle az országgyűlésnek egy új korszaka kezdődik.<sup>46</sup>

Hogy minő nagy lelkesedéssel fogadta Nagyvárad Beöthy megválasztását, mutatja az a körülmény is, hogy a megye Beöthy választási zászlóját örök emlékül a megyei levéltárba helyeztette.

Beöthyt — jelentik a rendőrminiszternek Pozsonyból — a lehető legnagyobb kitüntetéssel fogják fogadni. Kétszáz jurátus és más országgyűlési ifjak, Szentkirályi pestmegyei és Bernáth bihari követtel az élükön már délután várják őt a hajóállomásnál.<sup>47</sup>

Beöthyt mielőtt Pozsonyba érkezett volna, Pesten ünnepelték. Az ifjúság — úgy mint Nagyváradon — itt is szerenáddal s fáklyásmenettel tisztelte meg.<sup>48</sup> Még a rendőri jelentések is ki-

<sup>45</sup> «Nach dem Inhalte des gehorsamst beigebogenen Berichtes aus Grosswardein hat die erwähnte Wahl des als Protestant und in politischer Hinsicht höchst bedenklichen Assessors des Biharer Comitates: Eugen Beöthy allerdings ihre Richtigkeit» etc.

<sup>46</sup> «Mit ihm eine neue Landtags-Epoche beginnen soll» etc.

<sup>47</sup> Pozsony, 1839. aug. 7. «soll mit der allergrössten Auszeichnung empfangen, und bei seinem ersten Erscheinen in dem Sitzungssaale mit einem Sturm von brausenden Éljen Rufen begrüsst werden».

<sup>48</sup> Pest, am 9-ten Aug. 1839. A fáklyásmenet a színelőadás után volt. Magyar zenekarral az élén mentek a fáklyások a Nádor vendégfogadóhoz, ahol Beöthy szállva ivolt. És hangzott a kiáltás: «Es lebe Eugen Beöthy der grosse Patriot und treue Landes Bürger». Természetesen

emelték azt, hogy mennyi lelkesedéssel és szeretettel ünnepelték őt Pesten. Ismeretes dolog, hogy Kolozsvárra érkezésekor szintén fáklyászenével s lelkes beszédekkel köszöntötték őt.

Beöthyt az ifjúság és a követek a hajónál hiába várták. A délutáni érkező hajóval nem jött meg. Lehet, hogy kerülni igyekezett a zajos tüntetést, melyben már eddig is elég része volt. Ezért csak másnap jött meg, mégpedig titokban. Fogadtatásáról ezt jelentette a rendőrség a miniszternek:

Beöthy Ödön ma reggel megérkezett. Még legjobb barátai sem gyanították jövetelét. Azonnal jelentkezett a személynöknél. Megérkezésének híre azonban villámgyorsan elterjedt. Az országház kapujánál nagy tömeg ifjú várta s zajos éljenzés közt az ülésterembe kísérte őt. Az országgyűlés minden tagja felállt, mert az éljenzés már a lépcsőről behallatszott az ülésterembe, ahol szintén általános éljenzés zúgott fel s szünet nélkül percekig tartott,<sup>49</sup> míg tudniillik Beöthy az ajtótól az ülés helyéig ért. Minden oldalról szívélyesen üdvözölték őt. A lelkesedés majd mindenkit megragadott s híveinek szeméből könnyek hullottak. *Ilyen általános és erőteljes ünneplésben még egyetlen követnek sem volt része.*<sup>50</sup> Mivel az ülést nem kezdték meg azonnal, minden követ egyenkint üdvözölte őt. De amint Deák Ferenc kezét fogott vele, újra felhangzott az általános és sokáig tartó éljenzés.

Mikor Beöthy Zsedényihez közledett s néki

ezt magyarul kiáltották. Beöthy — írja a rendőrség — többször megjelent az ablakban s főhajtással fejezte ki köszönetét. (Jelentés a rendőrminiszterhez.)

<sup>49</sup> «Erhob sich ein allgemeines, lautes Éljen, welches als ein einziger Ruf ununterbrochen durch einige Minuten andauerte.»

<sup>50</sup> «So einen allgemeinen, kräftigen Jubel erfuhr noch keiner der hier anwesenden Deputirten.» (Pressburg, am 10. August, 1839.)

kezét nyújtá, az egész gyülekezet hatalmas nevetésbe tört ki, mert mindenki azt tartotta, hogy két ilyen ellentét nem köszönheti egymást őszintén. Délben Beöthy, az ellenzék fő gyülekező helyén, a Nádor-szállóban ebédelt, ahol aztán szabad folyást engedett élcélődéseinek minden ellen, ami a kormányt illeti.

Ezzel természetesen nem ért véget Beöthy ünneplése. Az országgyűlési ifjúság még megérkezése előtt összegyűjtötte a fáklyásmenet és a szerenád költségeit. A követek is szívesen adakoztak e célra.

Az ifjúság aztán augusztus hó 11-én rendezte Beöthy Ödön tiszteletére a fáklyásmenetet. Mintegy kétszáz ifjú gyűlt egybe a Hollinger-féle kávéházba, — jelenti a titkosrendőrség, — hogy megtudja, mikor lesz a fáklyászene. *Vachot Sándor* kijelenté nekik, hogy este tizenegy órakor esik meg. A jelzett időben a színházi zenekarral megindult a menet a Zöldfához címzett vendégfogadóhoz, ahol Beöthy lakott. Az ifjak ott elhelyezkedvén, *Vachot Sándor* harsogó hangon ezt kiáltá a szállóház felé: Isten tartsa meg Beöthy Ödön urunkat! Harsogó éljenzés követte e szokat. Néhány zenedarab eljátszása után *Vachot Sándor* nyolc ifjúval a gyengélkedő Beöthy lakásába ment fel, hogy őt beszéddel köszöntse. Amint az ifjak felértek, a Beöthynél tartózkodó *Lovassy László* jelt adott az ablakból, mire hatalmas éljenzés zúgott fel. Mikor az ifjak Beöthy lakásából visszajöttek, még néhány zenedarabot játszottak el. Ekkor megjelent az ablaknál a betegeskedő Beöthy s főhajtéssal köszöntette az ifjakat. Javulván egészsége, már a legközelebbi kerületi ülésen felszólt.

Beöthy Ödön mai beszédét a kerületi ülésben — írja augusztus 14-én a rendőrség — az ellenzék nagy örömmel fogadta, mert addig éppen csak olyan szatirikus hiányzott, aki Beöthy módszere

szerint tud harcolni. Deák Ferenc logikájával, Klauzál megindító beszédével, Palóczy történeti ismeretével, Pázmány jogi ismeretével ragyogott eddig. Csak olyan követ hiányzott, amelyik az ellenfél nevetséges oldalait tárta fel s metsző élccel verte azt. A veteránusok már ismerték e téren Beöthyt, de az ifjabbak, akik ma először hallották őt beszélni, egészen el voltak varázsolva s anyira tetszett nekik Beöthy sajtószerű előadása, hogy Deák fölé helyezték őt, mert véleményük szerint Beöthy ellenállhatatlanul magával ragadja a hallgatót s mert lel« tétlenség őt megcáfolni!

Egy másik rendőr; jelentés szerint Beöthy már az első ülésen kimutatta méregfogát. A személynöknek, aki annak idején a választáskor ellene agitált, megígérte, hogy a diariumban olyan emléket állít fel, amilyenben még egy személynöknek sem volt része.<sup>51</sup>

Bár Beöthy távozott Bihar megyéből s bár Pozsonyban folytonosan ünnepelték őt, Lajcsák püspök nem hagyta őt békén. Leveleket intézett hozzá s ezekben korholta őt. Beöthy természetesen éles gúnnyal felelt a levelekre. A kölcsönös levelezés külföldön is ismertté lett s nem Laj Csáknak, hanem Beöthynek szerzett dicsőséget. Hogy milyenek voltak e levelek, arra az országgyűlési rendőrség teljes felvilágosítást ad. Az első levelet Lajcsák intézte Beöthy Ödön követhoz, ő mint lelkipásztor a vallástalanságot veti Beöthy szemére, aki a megyegyűlésben írásban visszaadta azt az áldást, melyben házasságkötése alkalmával részesült. A püspök ezután azzal vádolja Beöthyt, hogy demoralizálja az ifjúságot.

Beöthy e levélre éles választ adott a püspöknek. Nem ő, hanem a püspök demoralizálja a nemességet, mert a választáson pénzen vásárolta a

<sup>51</sup> E jelentés írja a többi közt: «Überhaupt wird Beöthy als ein Meister der Bearbeitung schwacher Royalisten, manchen Abfall von denen wirken».



szavazatokat. Ami a vallástalanságot illeti, neki (t. i. Beöthynek) a vallásról megvan a saját tiszta és magasztos tana s ezt követi.

Beöthy — írja az országgyűlési rendőrség — becsületszavára jelentette ki, hogy kezében van Lajcsák püspöknek azon levele, melyet az ő (t. i. Beöthy) gazdasági tisztjének írt volt. Ebben a Lajcsák azt ígéri neki, ha Beöthy ellen szavaz, a püspöki jószágokon alkalmazza őt, mint tisztviselőt.<sup>52</sup>

Mivel a főpapok — köztük főleg Lajcsák püspök — vallástalannak hirdették Beöthy Ödönt, ő az 1843. évi június hó 1-én Klauzál Gábornál tartott nagy tanácskozáson, mely éjfélig tartott, a népnevelés ügyében nagy beszédet tartott. Ez a beszéd volt az ő hitvallása. Érdeemes ezt megismernünk. Beöthy volt e tanácskozáson az első szónok. Én — monda — teljesen egyetértek Zsoldos kollégámnak elveivel a nevelés dolgában. Az ő rendszerét a protestáns iskolákban sikerrel használják. A katolikus oskolákban azonban még mindig a dogmák és a formák uralkodnak s a Megváltónknak szent tanítását, hogy Istent a lélek igazságában, a szív tisztaságában kell imádnunk, figyelmen kívül hagyják. *Én — folytatta Beöthy — jól tudom, hogy a papok engem vallásgúnyolónak, vallástalannak hirdetnek, de én igaz keresztény vagyok, aki a szentírást áttanulmányozta, aztán Szent Ágoston, Szent Jeromos és Krizosztómosz segítségével igyekezett azt megmagyarázni. Még ma is életem, legszentebb s legfontosabb pillanatának tartom azt az időt, mikor a szentírás tanulmányozására szántam magamat! Ez a pillanat döntötte el gondolkozásmódomat, ez*

<sup>52</sup> Ehhez a rendőrség még ezt írja: «Der Diöcesan — Bischof scheint das Unglück zu haben, gerade die besser talentirten Männer zu übersehen». (Ezért meg kellene neki hagyni, hogy tehetségesebb papjait szerepeltesse a közéletben.)

*állapította meg alapelveimet, melyeknek most mint ember s mint állampolgár hódolok. Egészséges elmém megtanított arra, hogy a szentírásban világosan meg van határozva az istenneketszõ, igaz ember kötelessége. S ennek így is kell lenni, mert Krisztus nem írástudókat és teológusokat választott apostolainak, hanem egyszerű embereket, akiknek józan eszük és felfogásuk ment volt minden pedantizmustól. Én éreztem, hogy a Szentlélek járja át lelkemet, mikor azon pillanat jelentőségét felfogtam, melyben Krisztus a halálnak szánta magát az emberiségért és mindnyájunknak azt a tanítást adta, hogy az igaz kereszténynek, az igazi nemes embernek az Isten méltó képmásának kell lennie s a megismert igazságért, a jóért és az igazért életét is fel kell áldoznia! Krisztus mondotta volt: «Eljön az idõ, mikor az emberek szívükben oltárt emelnek Istennek és szívük tisztaságában imádkoznak Istenhez, mert mindenütt, ahol egy jó ember imádkozik Istenhez, ott Istennek oltára vagyon.» Én ezt a tanítást követem. Ez az én hitbeli vallomásom!*

Ilyenféle nyilatkozatot több ízben tett Beöthy az országgyûlések alkalmával, úgy a kerületi üléseken, mint a magánértekezleteken is.

Amint már említettük, Beöthy Biharmegye gyûléseire rendszeren lejött Pozsonyból, hogy ott a vallási sérelmek ügyében szót emelhessen s hogy Lajcsak pásztorlevelét a megyével mint sérelmet felterjesztse. A szeptember hó 23., 24. és 25. napján tartott közgyûlésen Beöthy László felhozta, hogy a megyének a Lajcsák-ügyben felterjesztett reprezentációjára eddig válasz nem érkezett. Ezért azt indítványozta, hogy a megye forduljon az országgyûléshez e sérelemmel. Tisza ellenzte ez indítványt, kijelentvén, hogy elõbb meg kell várni a megye fölterjesztésére adandó választ. Tisza erõsen védte a kormány álláspontját. Ezért a közgyûlésen elterjedt a hír, hogy Tisza admi-

nisztrátor lesz.<sup>53</sup> Az ellenzék — jelenti a rendőrség — hevesen támadta Tiszát. De ő — amint Sedlnitzky miniszter írta a királynak — az ellenzék heves támadásait nyugalommal és méltósággal utasította vissza.<sup>54</sup>

November hó 12-én jelentette a titkosrendőrség, hogy a megyegyűlésen az ellenzéknek mégis sikerült keresztülvinnie, hogy a megye a Lajcsák-ügyet mint sérelmet felterjessze. Tisza ezúttal is küzdött ez indítvány ellen, de hiába. Beöthy László beszédében kifejté, hogy a katolikus egyház tanítása szerint a házasság szentség, de ha a pap az áldást megtagadja, megszűnik szentség lenni. Lajcsák pásztorlevele tehát a katolikusok szemében is sérelem.

E megyegyűlésen jelen volt Beöthy Ödön és Hódossy, a volt követ is.

A megye határozata értelmében Beöthy Ödön az 1839. december 11-i kerületi ülésen átadta az elnökségnek a Lajcsák ellen felterjesztett két megyei aktát.

Az országgyűlési rendőrség jelentése szerint Beöthy arra is külön utasítást kapott megyéjétől, hogy indítványt tegyen Lajcsák püspök elmozdítására.<sup>55</sup> Különben — mondja ugyanez a jelentés — Beöthynek az a szándéka, hogy törvénnyel akadályoztassa meg a jezsuiták betelepülését. Másrészt az a szándéka, hogy a spielbergi várban szenvedő Lovassy Lászlót a következő országgyű-

<sup>53</sup> «Von Seite der Protestanten ist es Tisza allein, der nach Ansicht aller Gutgesinnten die Protestanten möglichts zu zügeln, den Katholiken zu genügen und selbe um sich zu concentriren im Stande wäre.»

<sup>54</sup> «Die widerholten, heftigen und tumultuarischen Angriffe der Opposition mit Ruhe und würde zurückwies» etc. (Sedlnitzky a királyhoz, 1839. nov. 17.)

<sup>55</sup> «Auch unlängst eine Instruktion erhalten haben, die Absetzung des Bischofs Lajcsák in Motion zu bringen.» (Pressburg, 4. Dec. 1839.)

lésre Biharmegyében követnek választatja. Ez lesz kárpótlás eddigi szenvedéseért.

E nemeslelkű elhatározás már régen érlelődött Beöthy lelkében. Hiszen az 1839—1840. évi országgyűlésen állandó figyelemmel kísérte a geniális Lovassy László sorsát.

Több ízben kijelentette, hogy amint kiszabadul a börtönből, követnek választatja s diadallal fogja őt Pozsonyba hozni. Beöthy ekkor még nem sejtette, hogy Lovassy a börtönben megőrült. Az 1840. május hó 13-án jelentette az országgyűlési titkosrendőrség, hogy Beöthy az elbocsátott Lovassy László elé megy Bécsbe, hogy ott őt ünnepelesen fogadja s diadalmenetben hazahozza. A legfelsőbb érdek azt kívánja, s Pozsony nyugalma is azt követeli, hogy Lovassyt szabadonbocsátása után, megfelelő kísérettel Pozsony elkerülésével, Nagyváradra vigyék s ott bocsássák őt szabadon.<sup>56</sup> Pozsonyban ugyanis az országgyűlési ifjúság ez ismert demagógot nagy diadallal fogadná. Ezt cselekedné az országgyűlés számos követe is. Mivel — jelenti a titkosrendőrség — a pesti ifjúság a nemzeti kaszinó titkárnak: Szekrényessynek vezetése alatt a szabadon bocsátott Kossuthot is hasonló tüntetéssel és fáklyászenével akarja fogadni, ez ellen is tenni kéne valamit.<sup>57</sup>

Az országgyűlési rendőrség Beöthynek e hazafias szándékát is meggyanúsította. Nem azért jön Beöthy Bécsbe, — írja — hogy a várfogságból elbocsátott Lovassyt fogadja s diadalmenetben Pozsonyba vigye, hanem egyedül azért, hogy a balparti vasút ötven részvényét nyereséggel eladja!<sup>58</sup>

<sup>56</sup> «Jedenfalls ist es aber im allerhöchsten Interesse, und selbst für die Ruhe des hiesigen Platzes sehr wünschenswert dass Lovassy..... nach Grosswardein abgeführt und erst dort in Freiheit gesetzt werde» etc.

<sup>57</sup> Pressburg, den, 3. Mai 1840.

<sup>58</sup> Pressburg, den 3. Mai 1840.

Amint előre látható volt, a főrendi tábla nem fogadta el a rendek határozatát a vallásügyben. Vagyis a Lajcsák és Scitovszky püspökök pásztorlevelét nem tekintette sérelemnek és törvénytértésnek. (34 szavazattal 20 ellen.) Azonban a rendeket felszólította, hogy a vegyes házasságok ügyében javaslatot nyújtsanak be.<sup>59</sup>

A felső táblán — jelenti a titkosrendőrség — nagy katolikus reakciót kezdenek alakítani. A rendek már fegyverkeznek is a főrendek ellen; mert ezek elvetették a két püspök ellen beadott panaszt.

Egy nappal később írta volt a titkosrendőrség, hogy az ellenzék figyelmét még mindig a főrendi tábla határozata foglalja el. A hierarkia fondorlatai — írja a rendőrség — s törekvése régi hatalmának visszaszerzésére egész Európában feltűnő most.<sup>60</sup> Látszik ez abból is, hogy a püspökök mind Lajcsák védelmére keltek betanult beszédekben. Ezt mutatja az ő fejtegetéseik is az államhatalom ellen. Nagy és titkos szándékaik vannak, melyek annál inkább szükségessé teszik a kihágók ellen való fellépést, valamint azt, hogy a főpapokat a törvényeknek való engedelmességre s alattvalói kötelességük teljesítésére kényszerítsék. A klérus eleitől fogva az államnak legveszélyesebb ellensége, s ezt az állam nagyon jól tudja, de nincs bátorsága, nincs ereje ellene fellépni. Máskülönben Lajcsák ellen megtorló intézkedéseket tett volna. A követek könnyebben harcolnak a kormány, mint a főpapság ellen; mert a kormány szükség esetén kegyes, de a klérus bosszúságában éppen oly rettenetes, mint amily engesztelhetet-

<sup>59</sup> Prónay Albert főispán mondta ez ülésen: *«man wissen müsse, ob die katholische Geistlichkeit ihre Herrn in Rom, oder in Wien habe!»*.

<sup>60</sup> *«Die Umtriebe der Hierarchie, und ihr Streben die frühere Herrschaft wieder zu erlangen, sei gegenwärtig in ganz Europa zu auffallend.»* (Marc. 9. 1840.)

len gyűlésében.<sup>61</sup> Még a nádor is, — aki szintén vegyes házasságot kötött — sértve érezte magát a főpapok fejtegetései által. Ezért említé az 1729. évi esetet, mikor Thurócz és Veszprém megye protestáns követei vonakodtak Szűz Máriára esküdni, bár semmiféle törvény sem kötelezte őket erre, mégis kiutasították az ülésteremből. Ezzel ta nádor figyelmeztetni akarta a papokat, hogy ha nem engedelmesskednek a törvénynek, rájuk is ez a sors vár.<sup>62</sup>

Mondanunk sem kell, hogy mindez nem az országgyűlési rendőrség fejtegetése, hanem az úgynevezett ellenzéki patrióták beszélgetése, melyet a rendőrség megbízott emberei szimatoltak ki.

A titkosrendőrség 1840 január 10-én kelt jelentése szerint Beöthy Kubinyi Ferenc követnek, Stromszky evangélikus superintendensnek és Nagy Mihály országgyűlési kálvinista lelkésznek segítségével összegyűjtötte a protestánsok sérelmeit. Beöthy ezt a legnagyobb titokban csinálta s a törvényhozásra való tekintettel, e sérelmeket olyan alapelvekkel világította meg, amilyenek idáig az országgyűléseken sohasem szerepeltek. Az egész munkálat tizenkét ívre terjed. Beöthynek az a terve, hogy kiadja ezeket abban a történeti munkában, melyet Harsányi akar kiadni az országgyűlésről. Beöthy sajátkezűleg készített kivonatot az összeírt sérelmekből s az a szándéka, hogy a legközelebbi ülésen ezt előhossa.<sup>63</sup>

A vallásügyben való elkeseredett harcok hiábavalónak bizonyultak; mert a főpapok és a mágnások mindig visszaküldték a rendek fölterjesztését s hallani sem akartak holmi engedményekről. Bár így állt a dolog, az országgyűlési

<sup>61</sup> «Die Geistlichkeit... in ihrer Rache eben so fürchterlich, als in ihrem Hasse unversöhnlich sei».

<sup>62</sup> Pressburg, am, 9. März 1840.

<sup>63</sup> A titkos rendőrség Beöthy e dolgozatát egész terjedelmében felküldte Bécsbe.

rendőrség gyűlöletes hangon írt Beöthy Ödön szerepléséről. Ami magát Beöthyt illeti — jelenti a rendőrség Sedlnitzky miniszternek — jóllehet ez országgyűlés alatt is a *régi poltron*,<sup>64</sup> de előbbi energiája és népszerűsége láthatóan fogyni kezd. Ez korának, házasságának és a megváltozott viszonyoknak a következménye. Kéz alatt s főleg párthíveinek támogatásával *Biharmegyében ugyan még mindig az öreg Orlando Furioso szerepét játsza*, hogy imígyen országgyűlési hivatottságát fenntartsa. De hogy szerepét végigjátszhatta, abban sokan kételkednek. Hiszen a legutóbbi vallási vitában nem is vett részt. S ha utasítása értelmében fel kell majd szólalnia, valószínűleg ki fog tűnni, hogy fanatikus buzgósága sokat veszített hevesességéből és keserűségéből. Lehetséges, hogy úgy csöndben szívesen is veszi, ha a protestánsok a vallásügyet illető nyugalommal, kíméllettel tárgyalják.<sup>65</sup>

Mondanunk sem kell, hogy a titkosrendőrség e jelentése nem felel meg a valóságnak, ő a vallási vitákban tovább is a protestánsok érdeke mellett küzdőit, azaz hogy sérelmeik orvoslását sürgette. Hogy népszerűségéből mit sem veszített, azt később maga a titkosrendőrség is kénytelen volt bevallani.

Mikor a rendek Lajcsak és Scitovszky püspökök pásztorlevelét, mint sérelmet tárgyalás alá vették s a két püspök megbüntetését követelték, Lonovics a két püspököt védelmezvén a főrendi táblán kijelenté, hogy a többi püspök is ilyen pásztorlevelet fog kiadni.<sup>66</sup> Erre — írja a titkos-

<sup>64</sup> «dass er noch der alte Poltron sei.»

<sup>65</sup> «Pressburg, am 10-ten Jänner 1840. Eugen Beöthy und die an ihn eingelangte Sammlung der Akatolischen betreffend.»

<sup>66</sup> «Dass auch die übrigen Bischöfe mit Sehnsucht den Augenblick erwartet hätten um bei Gelegenheit des bevorstehendes Landtages zusammen zu treffen und un-

rendőrség — azt hangoztatták a rendek, hogy a hierarchia alapelveivel nem lehet kormányozni s ha valamennyi püspök hasonló pásztorlevelet ad ki, akkor kész a forradalom.<sup>67</sup> Aztán döntsék el, vajjon az ellenzék alapelveivel, vagy pedig a püspökökével lehet-e kormányozni?

Mivel a vallási viták előharcosa Beöthy Ödön volt, nemcsak a rendek, hanem a főrendi ellenzék tagjai is nem egyszer fényes ünneplésben részesítették őt. A szokásos kirándulások Beöthy Ödön nélkül alig estek meg, s ilyen alkalommal mindig ő volt a szóvivő. Hogy a mágnások egy része szintén nagybecsülte őt, azt Wesselényi Miklóssal, Széchenyi István és Batthyány Lajos grófokkal stb. való barátsága is bizonyítja.

Az 1840. május elején például ^harmincan a főrendek közül fényes ebédet adtak Beöthy Ödön tiszteletére. Angol mód szerint az erkélyeken a közönség szabadon foglalhatott helyet. Ez ebéden egész sereg toaszt hangzott el Beöthy tiszteletére. A titkosrendőrség jelentése szerint a legnagyobb feltűnést *Eszterházy Pál* borköszöntése keltette, aki «*Beöthyre a hazafias ellenzék e ragyogó csillagára*» emelte poharát.<sup>68</sup>

Meg kell jegyeznünk, hogy Beöthy az efféle ünnepléseket nemcsak nem szerette, hanem egyenesen kerülte. Mikor például Biharmegye elhatá-

ter der Leitung des Primas ähnliche Hirtenbriefe herauszugeben.» — Erre még a titkos rendőrség is ezt írta: «*In dieser Sitzung haben man den Jesuitismus in seinem vollen Glänze hören können!*»

<sup>67</sup> «Denn wenn alle Bischöfe zugleich Hirtenbriefe, wie jener Lajcsáks herausgeben, so ist die Revolution fertig» etc. (Pressburg, am 7. März, 1840.)

<sup>68</sup> «Unter den Toasten war der Bemerkenswerth, den Graf Paul Eszterházy ausbrachte. Er trank auf die Gesundheit des Strahlenden Sternes der Opposition Beöthy.» Az ebéd — írja a rendőrség — ezer forintba került. Zichy Ödön volt a háziúr. Angol szokás szerint a karzatok nyitva álltak a közönség számára. (Pressburg, am 12. Mai, 1840.)



rozta, hogy Széchenyi István és Beöthy arcképét megfesteti s a díszteremben helyezteti el, Beöthy ezt nem engedte, írván megjéjének: *«A rendek kegyességének s hazafiúi lelkesedésének érzem nagyságát, de érzem egyszersmind ön tetteim párányi voltát is.»*

Ugyanez évben Debrecenből írták volt a rendőrminiszternek, hogy Biharmegyében a liberális ellenzék a mérsékelt s a kormányhú tisztviselőket ki akarja buktatni. E cél elérésére Somogyi Antal mindenütt izgat. A liberálisok ligát alapítottak s azt alaposan megszervezték.<sup>69</sup> E liga pénztárosa Okolicsányi Károly. A tagok gyakran összeülnek tanácskozásra s Pozsonyból pontos értesüléseket kapnak. Ha a liberálisok hatalmas szövetkezetének a legközelebbi megyegyűlésen sikerül a tisztségeket saját embereik részére megnyerniök, példátlan időszak következik Biharmegyében. Már most is szabadon beszélnek az emberek a bécsi kormány ellen s bár Tisza védi a kormányhú embereket, de ezek félelemből hallgatnak. A liberálisok nemrég kérdést intéztek Tiszához, meddig akar első alispán maradni, s vajjon belenyugszik-e abba, hogy Beöthy Ödön legyen a második alispán. Tisza erre azt felelte, hogy addig marad első alispán, amíg akar, de Beöthyvel sohasem szövetkezik. Tisza azonban aligha marad alispán, mert nagyon bántja, hogy a kormány teljesen elhanyagolja őt s magasabb tisztségre nem méltatja. Pedig ő a kormánynak feltétlen híve. A kormány hívei különben azon véleményem vannak, hogy ha Beöthyt alispánnak választanák, mérsékeltbb elveket vallana. A való-

<sup>69</sup> «Es muss hier bemerkt werden, dass der Bund der Liberalen im Biharer Komitate gleichsam systematisch organisirt sei und eine Kassa mit baarem Gelde und Naturalien aus Sammlungen bei einzelnen Personen besitze.» (Notizen aus Debreczin vom 26. März, 1840.)

ságban azonban semmi remény sincs arra, hogy Beöthy az ő elveit megváltoztatja.

Véget érven az országgyűlés, Beöthy Nagyváradra ment, hogy folytassa a harcot Tisza Lajos és pártja ellen. Ez utóbbit időközben a király a megye adminisztrátorává nevezte ki.<sup>70</sup> Az ellenzék erre kényszerítő Beöthy Ödönt, hogy vállalja az első alispánságot. Beöthy csak hosszas kérések után engedett a nagy többségben levő párthíveinek kérelmére. Azonban előre kijelentette, hogy három évnél tovább nem viseli az alispáni tiszteletet. S a megye az 1841. évi tisztségújításkor közfelkiáltással első alispánnak választotta Beöthyt. E választás alkalmával erős támadások estek az adminisztrátor ellen.

Az egykorú történetírók szerint *«Beöthy Ödön alispánsága a megyei kormányzás példányképe volt!»* A közigazgatás, a bírsákok az ő alatta gyorsabb, pontosabb és igazságosabb lett. A jólét emelésére is sokat tett. Sürgette a burgonya tenyésztését, a takarékmagtárak felállítását stb.

Több ellentét merül fel közte és az adminisztrátor között, a többség az adminisztrátor elmozdítását kérte. Felülről az elmozdítás helyett a panaszkodó rendeket dorgálták meg.

Elkövetkezvén az 1843. évi követválasztás, Beöthy Ödön csak oly feltétel alatt fogadta el a jelölését, ha utasításába beveszik a közteherviselést. A nemesség elfogadván Beöthy feltételeit, nagy lelkesedéssel követnek választotta őt.

Pozsonyban ismét nagy ünnepek közt akarták őt fogadni. Az országgyűlési ifjúság megtette a készüléteket a szokásos fáklyamenetre és szerenádra. Mikor Beöthy ezt meg-

<sup>70</sup> A titkos rendőrség, valamint a rendőrminiszter is több ízben kifejtette az uralkodónak Tisza Lajos kiváló tehetségét s kormányhűségét; kifejtette azt is, hogy Tisza nagyon elkeseredett már, amiért nem léptetik elő magasabb állásra.

tudta, kereken kijelenté, hogy semmiféle ovációt el nem fogad. Az ifjúság tüntetése tehát elmaradt.

Mondanunk sem kell, hogy Beöthy, mint a hazafias ellenzék egyik legkiválóbb tagja, ezen az országgyűlésen is nagy szerepet játszott. A titkosrendőrség jelentése szerint a megyei követek (az esztergomiak kivételével) a vallásügyi kérdésekben mind egy véleményen voltak. Ha felülről kedvezőtlen végzés jönne az országgyűléshez ez ügyben, úgy a követek közül többen kijelentették, hogy a protestáns vallásra térnek. Ilyenek voltak Beöthy Ödön, Vukovics Sebő (a későbbi miniszter), Perczel Móric, Bezeredy István, Szentkirályi, Zakó, Semsey, Zsoldos, Kállay, Géczy stb. Ezek a követek — jelenti a titkosrendőrség — azt is elhatározták, hogy több katolikus főpapot a legnagyobb magasztásukkal fognak elhalmozni, hogy imígyen a kormány előtt gyanúba keverjék őket.<sup>71</sup>

A titkosrendőri jelentések szerint az ellenzék vezetői Beöthy Ödön, Szentkirályi, Klauzál és Ráday. De egységes vezére nincs az ellenzéknek. Legalkalmasabb vezér volna — írja a rendőrség — Klauzál Gábor; de őt sem követi mindenki.<sup>72</sup>

Beöthy Ödön 1843. augusztus 14-én kijelenté barátainak, hogy az illyrimus ügyében az egyik kerületi, avagy országos ülésen nagy beszédet mond, melyben — mint legutóbb a kormány rendszerét — úgy most magukat a kormány embereit fogja kigúnyolni. Az osztrák államférfiukat pedig harapós szatírában fogja kicsúfolni. Az efféle gúnyolódásra nem is kell neki készülnie,

<sup>71</sup> Pressburg, am 9. Juni, 1843. «Äusserungen und Vornehmen der Opposition in der Religionsangelegenheit.»

<sup>72</sup> «Stimmung der Oppositions-Mitglieder über die Koriphäen ihrer Parthey: Beöthy, Szentkirályi und Klauzál.» 1843. juni 12. Pozsony.

mert ezek akkor a legsikerültebbek, mikor hevenyében esnek meg.<sup>73</sup>

Beöthynek igaza volt, mikor ezt monda önmagáról. Ő mestere volt a rögtönzött szatírának s jaj volt annak, akit ő a nyelvére vett. Az országgyűlési naplók s a rendőrségi jelentések számtalan bizonyítékkal szolgálnak erre. Több káptalani követ (pl. Jekelfalussy) keservesen megbánták, hogy Beöthyvel szembeszálltak.<sup>74</sup>

Beöthynek vezetőszerpe ez országgyűlésen abból is kitűnik, hogy az ellenzék értekezleteit többnyire az ő szállásának kertjében tartotta. Az 1843. augusztus 24-én is volt nála ilyen értekezet, mely alkalommal a magyar nyelv ügyét tárgyalták.<sup>75</sup> Igen éles kifakadások történtek itt a felső tábla ellen a magyar nyelv ügyében adott válasza miatt. Érdekes, hogy itt Zsedényi óvatosságra intette a jelenlevőket; mert különben a horvátok Oroszország oldalára állnak. Erre Szentkirályi azt felelte, hogyha Ausztria nem adja meg Magyarországnak a saját nemzeti létét, akkor Magyarország is orosz tartománnyá lehet.<sup>78</sup> És bizonyosan jobb dolga lenne ott, mint

<sup>73</sup> «Wie er sagt — írja a rendőrség — pflge er nie im vorhinein über derley Satyren nachzudenken, weil sie umso treffender ausfallen, wenn sie aus dem Stegreife kommen.» (Beöthy Absicht in einer satyrischen Rede die Staatsmänner Österreichs zu persiffliren und neue Ideen der Opposition über den Illyrismus, Pressburg, den 14. Aug. 1843.)

<sup>74</sup> Lásd erről az országgyűlési tárgyalásokat s a rendőri jelentéseket.

<sup>75</sup> «Heute zwischen 4—6 Uhr Nachmittags war bei Eugen Beöthy im Garten eine Conferenz der Opposition. Von der Gegenparthei waren nur Zsedényi und Szentkirályi zugegen.» (1843. aug. Pozsony.)

<sup>76</sup> «Wenn — monda Szentkirályi — die österreichische Regierung dem Lande keine Nationalexistenz geben wolle, so möge Ungarn nur gleich eine russische Provinz werden, was den Patrioten ganz gleichgültig wäre» etc.

Ausztria alatt, mely minden gazdasági előnyt magához ragad. Ausztria és Magyarország között az együttlét csak úgy lehetséges, ha megadják a reményt önálló nemzeti életre.

Az október hó 10-én tartott kerületi ülésen szóba került a zsidóságnak adandó polgárjog is. Beöthy magánkörben e kérdéstről így nyilatkozott: Ha tekintetbe vesszük a felsőmagyarországi zsidók műveltségi állapotát, akkor e pillanatban nehéz volna eldönteni, vajjon ütött-e már az emancipáció órája. Azonban bizonyos dolog, hogy a polgárjog megadása jótékony hatással lenne e nép erkölcsi fejlődésére. Ezt senki sem tagadhatja. Igazságtalanság egyrészt az egész zsidóság kárhoztatása s a polgárjogokból való kizárása; másrészt pedig politikailag esztelenség a polgárjogot korlátlanul megadni, míg a zsidók felvidéki része jobb lélektől s állampolgári kötelességektől nincs áthatva. Elsősorban tehát iskoláikat s neveltetésüket kell rendezni s felügyelet alá helyezni. Rabbinusoknak csakis felvilágosodott embereket szabadna alkalmazni, akik a zsidó hitközségeket kioktatnák kötelességeik felől Isten, a haza és a király iránt. Maga a zsidó vallás nem lehet akadálya annak, hogy valaki polgárjogot szerezzen.

Beöthy ez év őszén megyei teendői elvégzésére jó időre Váradra ment. Onnét visszatérve, a rendőri jelentések szerint, ismét sűrűn foglalkozott a politikai kérdésekkel, az 1843. év november havában például kemény bírálatokat mondott az országgyűlésen távollétében történekről. Különösen kikelt a horvátok ellen. Ezekkel — monda Beöthy — történhetik bármi, de miattok az országgyűlést eredmény nélkül bezárni nem lehet. Ez a hazával szemben bűn volna. Hogy a horvátok is kibékülhessenek a nyelvkérdés ügyében, Beöthy

egy közvetítő plánomot dolgozott ki s azt átadta a személynöknek.<sup>77</sup>

A ellenzéki körökben — jelenti a titkosrendőrség — ismét szóba került a magyar nyelv ügyében érkezett királyi leirat. Beöthy ez ügyben imígyen értekezett: *Én e királyi leiratban csak a már 1527. óta énekelgetett dalnak egyik változatát találom. Ezt a dalt a körülmények szerint mindig változtatták, ha a magyar nemzetiség erősítéséről volt szó. A divide et imperas azonban mindég ugyanaz maradt.* Jó lenne, ha a Mihálytorony felirata minél előbb teljesülne. Mindenütt tüzet támasztanak, hogy a nagy udvari föcskendőt működtessék. Régi történet ez, de mindég új marad. Lehetséges, hogy a mi babilóniai bonyodalmaink valami módon szerencsésen megoldódnak, de az előzmények azt mutatják, hogy erre alig van reményünk. A hatalom a kormány kezében marad; ő egy kis jóindulattal a magyarság iránt, könnyen megoldhatta volna a csomót. Ám jobban tetszett néki a magyar ellenes viharok támasztása és táplálása által az áldatlan nyelvkérdést még inkább összebonyolítania. Én óhajtom, hogy a királyi leiratra vonatkozó felterjesztés minden méltatlan panasztól menten, erőteljes nyelven legyen fogalmazva s benne kifejezésre jusson öntudatos nemzetünk érzelmei.<sup>78</sup>

Beöthynek a magánértekezleteken elmondott eféle nyilatkozatai seregével találhatók a rendőri jelentésekben. Mivel ezeket a titkosrendőrségen és a kémeken kívül más nem jegyezte fel, Beöthy országgyűlési szereplése a rendőri jelentések nélkül meg nem írható. Jól tudjuk, hogy a pártok magánértekezletei abban az időben majdnem oly

<sup>77</sup> «Ansichten Beöthys in der Sache des kön. Rescriptes und den von ihm gemachten Vermittlungsvorschlag betreffend», Pressburg, den 24. November 1843.

<sup>78</sup> Eugen Beöthys Äusserungen über das königliche Rescript. (1843. nov. 24. Pozsony.)

fontosak voltak, mint a kerületi ülések. S igen gyakran megesett, hogy a legkiválóbb szónokok nem a kerületi ülésen, hanem a pártértekezleten fejtették ki nézetüket. A titkosrendőrség a bécsi parancsra éppen ezért a magánértekezleteken elhangzott beszédekről rendszeren bővebb jelentéseket küldött Bécsbe, mint az országgyűlési tárgyalásokról.

Mondanunk sem kell, hogy az országgyűlési rendőrség emberei, meg a különböző megbízottak mindig gyűlöletes hangon írtak Beöthy Ödönről. Néha olyan jelentést küldtek róla Bécsbe, hogy még a bécsi kormány is megsokallta. Tisza Lajos is a bécsi kormánynak akart kedvezni, mikor állandó harcot folytatott Beöthy Ödön és párthívei ellen.<sup>79</sup> Azt azonban nem tudta megakadályozni, hogy Beöthyt követnek válasszák. De miután Beöthy távozott a megyéből, Tisza adminisztrátor minden követ megmozdított, hogy Beöthy visszahívását keresztülvigye. Báró Bemer László, az új nagyváradai püspök szövetkezett véle s Beöthy visszahívásának keresztülvítésére negyvenezer forintot adott.<sup>80</sup> Ezt a pénzpcsékolást még a titkosrendőrség is megsokallta s a rendőrminiszternek küldött jelentésében helytelenítette, hogy a klérus ilyen célokra pazarolja jövedelmét!

Tisza Lajos és Bemer püspök azonban hiába erőlködött, hiába szórta a pénzt, Beöthy visszahívását a megyében nem tudták keresztülvinni. Mi történt eközben Tisza és Bemer püspök között, azt nem tudjuk, de annyi bizonyos, hogy Bemer hirtelenül megváltozott és Beöthy pártja felé kez-

<sup>79</sup> Maga az országgyűlési rendőrség jelentette október 23-án, hogy Biharban nagy izgatás folyik Beöthy ellen.

<sup>80</sup> «Bischof Bemer, welcher dazu 40.000 Fl. hergegeben haben soll um den Beöthy vom Landtag revociren zu lassen.» (Pressburg, den 23. Okt. 1843.)

dett hajolni. Az 1843. november 20-án kelt jelentésében azt írta az országgyűlési rendőrség, hogy a Biharból jövő hírek fölötté megbotránkoztatják a Jóérzésű embereket. Bemer püspök ugyanis a nagyérdemű jószágigazgatóját, Józsa Pétert, aki a megyegyűléseken a leghevesebben küzdött az ellenzék ellen, aki a kormánynak sok jó szolgálatot tett, minden ok nélkül elbocsátotta szolgálatából. Bemer püspök tehát Beöthy pártjához közeledik, hogy imígyen békességben lehessen.<sup>81</sup>

Valamivel később a rendőrség már azt jelentette Bécsbe, hogy Bemer püspök Biharmegyében a jóérzésű emberek előtt mindig gyűlöletesebbé teszi magát.<sup>82</sup> Elbocsátotta jóérzésű (gutgesinnte!!) tisztviselőit. Papjainak meghagyta, hogy gazdasszonyok, avagy szakácsnők helyett szakácsokat kötelesek tartani. A legtöbb plébános azonban oly szegény, — írja a rendőrség — hogy képtelen szakácsot tartani. A szakács különben sem végezné a takarítást, a mosást stb. Nevetséges dolog tehát olyat elrendelni, ami kivihetetlen. A kinevezéseknél is Bemer olyanokat helyez magasabb állásba, akik nem adóval ók. Most például Braun Józsefet nevezte ki kanonoknak, aki az ellenzékkel tartott.<sup>83</sup>

Íme mennyire megváltozott a titkos megbízottak és a rendőrök véleménye Bemer püspökről, amikor ő Beöthy felé kezdett hajolni!

<sup>81</sup> «Der Bischof, der hiedurch nun aller Stütze im Komitate beraubt ist, um doch Ruhe zu haben, sich dem Beöthy und dessen Parthei nähert.» (Pressburg, den 20. November 1843.)

<sup>82</sup> «Baron Bremer Bischof von Grosswardein macht sich bei den Gutgesinnten im Biharer Komitate immer mehr verhasst.» (Notizen aus Debreczin, den 16. Juni 1844.)

<sup>83</sup> «Der seine früheren Vergehen durch bessere Verdienste noch nicht gebessert hat.»



A titkosrendőrség egyik jelentésében olvasuk, hogy július 5-én Bezerédy is megjelent Klauzál lakásán s megígérte, hogy elhozza azt a tankönyvet, melyet az örökös tartományok iskoláiban használnak. E tankönyvben a magyarországi szab. királyi városokról szószerint ez foglaltatik: *«eine zimlich wohlgebaute Stadt wird von Deutschen bewohnt und nur in den äussersten Vorstädten werden Ungarn geduldet»*. Beöthy éppen akkor lépett be, mikor Bezerédy e szókat monda, őt a *geduldet* szó hozta méregbe. Hát — monda — odáig jutottunk, hogy a németek Magyarországon a magyarokat csak a legkülsőbb városrészekben tűrik meg? Valóban a világ szemében nagyon mélyre süllyedhetett az a nemzet, melynek kebelében a bevándorolt idegenek ilyen gyalázatos merészséget engednek meg maguknak! Szerencsére még élünk s igyekezni fogunk a magyar nyelvet uralkodóvá tenni, hogy így a nemzeti egységet megteremthessük. A magyar nyelv a magyar nemzeti létnek a palládiuma.

Ez alkalommal szóba került a trónbeszéd is. A király ezt latinul mondta, de aztán azt a megjegyzést tette, hogy ezt magyarul éppen oly jól elmondhatta volna.<sup>84</sup> Mire Beöthy V. Ferdinánd felé éljent kiáltott. A minisztereknek köszönhetni, hogy a király nem magyarul nyitotta meg az országgyűlést. Ők ugyanis a leghatározottabban ellenezték a magyar beszédet.<sup>85</sup>

Tudott dolog, hogy Wesselényi ez időben érkezett Pozsonyba. Beöthy Ödön, aki évek óta az ő leghűbb kísérője volt, azonnal megérkezése után találkozott véle a ligetben. Aztán el sem vált tőle elutazásáig. Beöthy — írja a rendőrség — a ligetben mindenkit, aki szivarozott, mennydörgő han-

<sup>84</sup> «Dies hätte ich wohl eben so gut in ungarischer Sprache sagen können.»

<sup>85</sup> Pressburg, den 5. Juli, 1843.

gon távolított el a félig vak Wesselényi közeléből. Maga Beöthy, akit égő szivar nélkül sohasem lehetett látni, Wesselényi körében sohasem dohányzott. Ez a gyöngédség annyira meghatotta Wesselényit, hogy megölelte Beöthy Ödönt. S ez a kemény ember könnyekre fakadt.<sup>85</sup> Ez eset is világosan mutatja, minő benső barátság fűzte Beöthyt Wesselényihez. E kor egyik másik nagy alakjával: Széchenyi István gróffal is igen jó viszonyban volt. Maga az országgyűlési rendőrség jelentette, hogy Széchenyi gyakran látta őt vendégül s néha majdnem éjfélig sétálgattak a pozsonyi ligetben.

Ez év december 15-én jelentette a titkosrendőrség, hogy Beöthy a karácsonyi ünnepek alatt Linzbe fog utazni, hogy a vasutat tanulmányozza s hogy meglátogassa a száműzött Bacsányit. Amint az ellenzék tagjai beszélnek, Bacsányi még Martinovics idejéből ismert öreg patrióta, aki Bertier felszólítására lefordította Napoleon kiáltványát magyarra. Aztán Párizsba menekült s mikor a szövetséges hadak Párizsba vonultak, Ferenc császár parancsára Bacsányit Linzbe internálták. Fiatal korában az irodalomnak élt, de mióta Linzben él, Magyarországon teljesen megfeledkeztek róla. Csak az utóbbi időben történt róla megemlékezés. A Magyar Akadémia levelezőt tagnak választá őt meg Bacsányi már több mint nyolcvanéves, — írja a rendőrség — de még mindig tüzes hazafi s hazája előmenetelét nagy figyelemmel kíséri. Beöthy meg akarja őt ismerni. Bacsányi állítólag évi nyugdíjat kap a francia udvartól.<sup>87</sup>

Ez évben történt, hogy Pozsony hazafias polgármestere a ligetet az akkor újság számba menő georginákkal díszítette fel. Az egyes georginákat

<sup>86</sup> «Baron Niklas Wesselényis Erscheinen in Pressburg.» (1843. szept. 3. Pozsony.)

<sup>87</sup> Pressburg, den 15. Dezember, 1843.

pedig a legkiválóbb hazafiakról nevezte el. Beöthy Ödön nevét egy hófehér georgina viselte.<sup>88</sup>

Amíg a patriótok az országgyűlésen Beöthy Ödönt sokféle kitüntetésben részesítették, addig Biharban még mindig folyt ellene a harc, melyet az adminisztrátor: Tisza Lajos vezetett.

Március hó 2-án jelentette az országgyűlési rendőrség Bécsbe, hogy Böthy Ödön bizalmas körben előadá, miért változtatta meg eddigi taktikáját, ő — úgymond — a jelen országgyűlésen sokkal csöndesebb volt, mint azelőtt. Ő izgathatott volna az október 12-i királyi leirat ellen, de nem tette, ő sok dologban igyekezett a kormányhoz közeledni s még a népszerűségét is veszélyeztette csak azért, hogy Tiszát lerázhassa nyakáról. Ha látni fogja, hogy minden fáradsága hiábavaló volt, megmutatja, hogy mit tud még! A legközelebbi megyei restauráción megfojtja Tiszát<sup>89</sup>, bármi történjék is. Előbb azonban még egyszer komolyan beszél a kancellárral s ha ez sem használ, ő lesz a felelős azért, ami történni fog. Úgy látszik, hogy a kancellár nem méltatja eléggé az írásban eléje terjesztett okokat, melyek Tisza sürgős eltávolítását követelik. Ebből csak az tűnik ki, hogy a kancellár a megye nyugalmaival és jólétével nem sokat törődik.<sup>90</sup>

Hogy mennyire ment az elkeseredés Tisza el-

<sup>88</sup> A titkos rendőrség jelentése szerint a horvát jurátusok éjjel, viharos időben a horvát bán, Beöthy Ödön és Klauzál ablakai alatt macskazenéhez fogtak; de csakhamar elszaladtak; mert félték a magyar jurátusoktól («weil sich diese Herden wahrscheinlich von den ungarischen Juraten fürchteten». — Excessives Benehmen einiger kroatischen Juraten, 1843. juli 2.).

<sup>89</sup> «Er werde ihn bei der nächsten Restauration erdrosseln, möge da geschehen, was da wolle.»

<sup>90</sup> Pressburg, den 2-ten März 1844. (Eugen Beöthy-s Erbitterung gegen Tisza und Klagen über die Theilnamlosigkeit des ungarischen Hofkanzlers.)

len, az abból is kitűnik, hogy bűnvádi feljelentést is tettek ellene.<sup>91</sup>

Ez a harc irányította Beöthy Ödön politikai szerepét az országgyűlésen is. A mai (január 19-i) kerületi ülésen — jelenti a titkosrendőrség — Beöthy bizalmas embereinek azt fejtegette, hogy a mostani törvényhozást ő perfidnek tartja. Ettől semmi férfias és önálló határozatot nem várhatni, ő (Beöthy) már ma elhagyná az országgyűlést, ha megyéjében a békesség helyreállt volna s ha az úristen Tiszától megváltaná őt.<sup>92</sup>

Úgy látszik — írja a rendőrség —, a Tiszával való ügy nagyon nyugtalanítja őt. Ezért keresi fel olykor Zsedényit, hogy ez ügyet megbeszélje vele.

Ugyanezen napon a rendőrség Beöthy fejtegetéséről egy másik jelentést is küldött Bécsbe. Eszerint Beöthy követársai előtt azt fejtegette, hogy *a minisztérium a magyarságot ostromállapotban tartja s idebent és kint mindennemű fegyverrel ostromolja.*<sup>93</sup> Ezért — monda ő — az országgyűlésnek szent kötelessége férfias elhatározással és friss bátorságai küzdenie tisztas nevének fenntartásáért s az ostromállapotot le kell vernie, rohamot kell intéznie a megszállók ellen s a mérges nyilakat, melyeket a magyarellenes ármány a magyar nemzeti ünnepekbe lő, vissza kell löni oda, ahonnan jöttek.

Beöthy — írja a rendőrség — az üléseken is

<sup>91</sup> Neuerliche Ränke der Biharer Oppositionspartei gegen den dermaligen Comitas-Administrator von Tisza. (Notizen aus Debreczin von 16. Juni, 1844.)

<sup>92</sup> «Wie er sich ausdrückte: unser Herrgott sie von Tisza erlösen möchte.» (Pressburg, den 19. Jänner, 1844.)

<sup>93</sup> «Beöthy findet, dass das Magyarenthum von Seite des Ministeriums in Belagerungszustand versetzt, mit Waffen aller Art, die nur immer Ränkesucht schmieden könnte, im Inneren und von Aussen bestürmt werde.»

ilyen hangon beszél. Egyszóval Beöthy azt hirdeti, hogy minden engedékenység szégyenteljes gyávaság volna. Sajnos! sokan akadnak, akik teljesen egy véleményen vannak vele.<sup>94</sup>

Tudott dolog, hogy Uray Bálint szatmári követ, aki Wesselényi Miklóst elárulta, csak egyetlen ülésen jelent meg s onnét futva kellett menekülnie s még aznap Bécs felé vette útját. Mikor Beöthy az ülésteremben meglátta őt, oly kíméletlenül támadta, hogy ezzel alkalmat adott Uray további üldöztetésére az ifjúság részéről.

A nádor magához kérette Beöthyt s állítólag nemtetszését fejezte ki Uray megtámadása miatt. Azonban egyúttal biztosította Beöthyt, hogy Uray az országgyűlésen nem fog többé megjelenni.<sup>95</sup>

Beöthy Ödönnek bizalmas körben tett nyilatkozatai közül igen sokat felterjesztett a titkosrendőrség Bécsbe. E nyilatkozatok már csak azért is figyelemreméltók, mert egy geniális követ ajkáról hangzottak el s mert teljesen ismeretlenek. Beöthy a kaszinóban barátai közt többször élesen kikelt az illyr mozgalom vezetői ellen. Tudván honnét fú a szél, a bécsi minisztériumot is hevesen támadta. A Zedwitz-, a Majláth János- és a Paziazzi-féle dolgokat poloskacsi-péseknak mondta, amikkel a magyarság alkotmányos életét keserítik meg. Azonban a poloskacsi-pések gyógyíthatók s arra jók, hogy a magyarság éberségét fokozzák. A horvát bán — folytatá Beöthy — az Isten báránya, aki a világ bűneit hordja. A császári minisztérium tagjai a Genova-ég angyalaihoz hasonlók, ezek a legenda sze-

<sup>94</sup> «Er findet Viele, die ihm vollkommen beistimmen.»

<sup>95</sup> Pressburg, den 5. Februar, 1844. «übrigens haben S. k. k. Hoheit die Versicherung gegeben, dass Uray nicht wieder zu diesem Reichstage zurückkehren werde. Womit man allgemein zufrieden ist.»

rint annál vígabban táncolnak, minél szomorúbbak az emberek a földön.<sup>96</sup>

Mikor az ellenzéki kaszinóban a követek Széchenyi Két garasá-ról tanácskoztak, Eötvös báró kijelenti, hogy ő nem hiszi, hogy Széchenyi javaslatát az országgyűlés elfogadja, annál kevésbé, mert Széchenyi viselkedése igen népszerűtlen.<sup>97</sup>

Beöthy felelvén Eötvös beszédére, kijelenté, hogy *Széchenyi nagy agitátor* s ha viselkedését némileg megváltoztatja s annyit fáradozik, mint az állandó híd ügyében, akkor tervét biztosan keresztül is tudja vinni!<sup>98</sup>

Bihar megyében megüresedvén a második követi állás, a Tisza és a Beöthy párt ismét szembe került egymással. A győztes azonban ezúttal is a Beöthy pártja lett.

Az 1844. május hó 10-én már jelentette az országgyűlési rendőrség, hogy Bihar megye Dobosy Mihályt választotta meg második követnek. Ez az az ember, — írja a rendőrség — aki mint ügyész megtagadta az engedelmességet az adminisztrátornak. A jóérzésűek nagyon rossz néven veszik ez ember megválasztását.

Ugyanezen a napon egy másik jelentésben írta volt a rendőrség, hogy Beöthy szállásán tegnap este tanácskozás folyt. Ott volt Klauzál és Szentkirályi is, mikor egyszerre csak Széchenyi István gróf lépett be Fejérváry honti követtel.

<sup>96</sup> «Beöthy — írja a rendőrség — bedauerte die anwesenden Protestanten: Pázmándy, Kubinyi und alle, die von den Legenden der Heiligen keine notiz nehmen» etc.

<sup>97</sup> «Um so mehr, als Graf Széchenyi-s Benehmen sehr unpopulär sei.»

<sup>98</sup> «Um so mehr, weil die Leidenschaftlichkeit bei der Ständetafel, was ihm (Széchenyi) übrigens Freude mache, unmöglich geringer sei, als in den vorigen Landtagen.» (Pressburg, den 8. Jänner, 1844.)

Széchenyi élesen kikelt Mesznil báró ellen,<sup>99</sup> aki a főrendi táblán rendkívül élesen kikelt Ausztria politikája ellen. A hallgatóság — monda Széchenyi — Mesznil báró egyetlen kifakadásait nagy tetszéssel fogadta; pedig ezek az egész országra csak szégyent hoznak. Széchenyi ezután felkérte a jelenlévőket, hogy működjenek közre ők is a parlamenti nyugalom helyreállításában.<sup>100</sup>

Az 1844. év nyarán az országgyűlési renőrég jelentést küldött a rendőrminiszternek az ellenzék jelenlegi helyzetéről és a jövő pártalakulásáról.<sup>101</sup> Ez a jelentés távolról sem felel ugyan meg a való helyzetnek, de azért érdemes vele foglalkoznunk, mert az ellenzék vezetőinek állítólagos nézeteit adja. Az országgyűlési ellenzék — mondja a jelentés — eleinte derekasan viselte magát; de később lassan-lassan teljesen megváltoztatta szellemét s a royalista párt felé kezdett hajolni. Az ország ezt a gyűlést igen kevésre becsüli s a követekek még az ifjúság szemében is elvesztették tekintélyüket. Ezt Kossuth hírlapi működésének, a pesti *Nemzeti Körnek* s az ifjúságnak köszönhetni.

A jelentés ezután sorra veszi az ellenzék vezetőit. Beöthy Ödönről azt írja, hogy ő még a többi ellenzékinél is jobban megváltozott. Azelőtt mindenütt jelenvolt, agitált, informált s életet,

<sup>99</sup> Mesznil báró a többi közt azt monda beszédében, hogy a kétfejű sasnak igazában több feje van. A bécsi kormány soha nem határoz a nélkül, hogy előbb Rómát és Pétervárat meg ne kérdezné. (Széchenyi e beszéd miatt támadta, Eötvös báró meg védelmezte Mesznil bárót.)

<sup>100</sup> «Übrigens — írja a rendőrség Széchenyiről — kann ich von diesem Gegenstand nicht scheiden, ohne des zweideutigen Karakters des Grafen Széchenyi zu gedenken» etc.

<sup>101</sup> «Betrachtungen mehrerer Patrioten über den gegenwärtigen Landtag und über die Zukunft der sich bildenden neuen Ultrapartei, Pressburg, 1. Juli, 1844.»

élénkséget vitt a pártjába.<sup>102</sup> A tél; óta azonban teljesen visszavonult. Csak az üléseken lehet őt látni. S ami legfeltűnőbb, társalkodásában csöndesebb és szelídebb lett. Tekintélyét mindkét táblán elvesztette. Klauzál legalább az ellenzék egy részénél megőrizte hitelét, Beöthy azonban teljesen elveszte azt!

Mondanunk sem kell, hogy a titkosrendőrség e jelentése nem fedi az igazságot. Beöthy mit sem veszített tekintélyéből. Azt, hogy csöndesebb lett, egyedül a Tisza Lajossal való küzdelmének kell tulajdonítanunk, ő maga is világosan megmagyarázta azt barátainak.

Amint tudjuk, Beöthy Ödön, mikor első alispánnak választották, ünnepélyesen kijelentette, hogy három év múlva lemond hivataláról. Szavát meg is tartotta. A megyei ügyekben azonban ezután is élénk szerepet vitt. Az országgyűlés bezárása után, mint a biharmegyei ellenzék fejének, állandó harcot kellett folytatnia Tisza Lajossal és annak párhíveivel. Hol az egyik, hol a másik került fölszínre. Az 1847. évben a Tisza pártja megbuktatta ugyan Beöthy t a követ választáson, de 1848-ban már ő lett megyéje első képviselője. Ez időtől kezdve politikai szereplése teljesen ismertes. Itt tehát fölösleges ezzel foglalkoznunk...

Valamikor az erdélyi ifjúság gyönyörű felhívást bocsátott a magyarországi ifjakhoz. Ebben «a *kis Beöthyről*» és néhány kiváló követtársáról azt írták az erdélyi ifjak, hogy «*ti vagytok a hazának védő-angyalai*».<sup>103</sup>

És az erdélyi ifjaknak igazuk volt.

<sup>102</sup> «Sonst sei er überall gewesen, agitirte, informirte und brachte Leben und Regsamkeit in seine Partei, seit dem Winter aber zog er sich zurück und lebt nun ganz einsam» etc. (Betrachtungen mehrerer Patrioten über den gegenwärtigen Landtag und über die Zukunft der sich bildenden neuen Ultrapartei, Pressburg, 1. Juli, 1844.)

<sup>103</sup> Aufruf an die ungarische Jugend: «Ihr seid die rechten Schutzengeln des Landes.» (Rendőri jelentés.)



## ELÉGETT AKTÁKBÓL.

Az 1843. év március 17-én Ferdinánd király rendeletet bocsátott ki Sedlnitzky grófhhoz, a titkosrendőrség miniszteréhez s tudomására hozta, hogy május 14-én országgyűlés leend Pozsonyban. Á király meghagyta miniszterének, hogy a kémkedést s a titkos szolgálatot illető intézkedéseket azonnal tegye meg. Jelentéseit pedig ugyanúgy küldje, mint az 1836-i országgyűlés alkalmával. A király e rendeletéhez csatolta az 1836. november 23-án ugyanez ügyben kibocsátott leiratát, melyben megírja, hogy a magyar ellenzék legkiválóbb korifeusai sűrűn tartanak értekezleteket, ezekről ő pontos jelentéseket követel.<sup>1</sup> Ugyanilyeneket kíván a jelen országgyűlésről. *A legszigorúbb, de észrevétlen megfigyelés alatt kell tartani Wesselényi Miklós bárót és Szécheny István grófot, akik már Pesten laknak, aztán Bethlen János grófot, Deák Ferencet, a durva barsi demagógot: Balogh Jánost és Kossuthot stb.* Ezeknek célja a kormány lealacsonyítása.

<sup>1</sup> «Werden sie auf geheimen, aber verlässlichen Wegen und ohne Schonung der Kosten alles aufbiethen, um zur Kenntniss zu gelangen, ob die in dies Beilage namentlich bezeichneten Individuen nicht geheime Zusammenkünfte halten, was in denselben verhandelt wird und welche Verbindungen zwischen diesen und den Komitaten bestehen» etc.

nyitása, a jobbágyság megnyerése s végül a lázadás zászlójának kitűzése.<sup>2</sup>

Április hó 9-én egy másik királyi rendelet jelent meg, amely az úgynevezett Fremdencodex alapján minden alkalmatlan idegennek megtiltotta az országgyűlés alatt a Magyarországra való utazást.<sup>3</sup> A titkosrendőrségnek már 1832. óta volt egy *Fremdendepartement* nevű osztálya, de az elmúlt tíz év óta az idegenforgalom az előbbinek négyszeresére emelkedett. Ezt főleg a dunai gőzhajózásnak köszönhetni. Mivel az ellenőrzés imígyen igen sok munkát adott s mivel az április 9-én kiadott „királyi rendelet az idegeneknek tömérdek kellemtelenséget okozott, maga a titkosrendőrség kérte a szigorú eljárás könnyítését.

Sedlnitzky miniszter az uralkodó parancsára azonnal megtette a szükséges intézkedéseket. Az országgyűlési kémszervezet megalakításával ezúttal is Ferstl tanácsost bízta meg.<sup>4</sup> Aki aztán április 15-én felterjesztette a miniszterhez a titkos szolgálatra alkalmas egyéneket. E szerint a három irodai alkalmazotton kívül — régi szokás szerint — négy országgyűlési referens kell, akik mindkét tábla ülésin résztvesznek. E négy referensnek

<sup>2</sup> E leirat a többi közt azt állítja, hogy Pesten egy *Comité Directeur* működik s mindig jobban és jobban terjeszkedik s a parasztság megnyerése után a hatalmat akarja bitorolni.

<sup>3</sup> Schreiben an die sämmtlichen k. k. Länderschefts mit Elnschluss Galiziens. («Führet die Notwendigkeit herbei, die geeigneten polizeilichen Massregeln ins Leben zu rufen, um dadurch die Anhäufung von überflüssigen oder bedenklichen Individuen daselbst (d. in Pressburg) möglichst zu verhindern») etc.)

<sup>4</sup> Sedlnitzky miniszter ápril 9-én írta volt Ferstl tanácsosnak: «So werden sie davon mit dem Bemerken in Kenntniss gesetzt, dass ich es dem allerhöchsten Dienst angemessen finde, ihnen die diess fällige Geschäftsleitung in Pressburg in derselben Art und Weise, wie solches während der letzten ungarischen Reichstage geschehen ist, zu übertragen» etc.

tökéletesen kell beszélnie a magyar és a német nyelvet s egyúttal követeknek vagy a távollevő főurak helyetteseinek kell leniök. Az ellenzék vezetőinek megfigyelésére külön négy alkalmas egyén kell. Az országgyűlési ifjúság s a gyanús idegenek ellenőrzésére megfelelő egyének alkalmaztatnak. Az országgyűlési tudósítások revideálására fölötté intelligens ember szükséges. Ennek állandóan éjjeli szolgálata leend. A rendőrség részéről jelen lesz Lefler Albert, aki már a legutóbbi országgyűlésen is szolgált s aki szükség esetén a vezető rendőrtanácsost is helyettesíti. Egy másik ily rendőrségi alkalmazottat a rendőrségi főigazgatóság fog kijelölni. Rathschmidt János, aki már három országgyűlésen résztvett s aki sok nyelvet tud, mint napidíjas fog szolgálni. Ezekon kívül még két szolga is kell.

Az uralkodó a miniszter felterjesztésére helybenhagyta Ferstl intézkedéseit s így a titkosrendőrség s a fizetés mellett felfogadott követek és kémek még az országgyűlés megnyitása előtt megkezdték működésüket. Május hó 13-án már jelentette a titkosrendőrség Bécsbe, hogy a követek már mind megérkeztek Pozsonyba s a hangulat, amit magukkal hoztak, békés, jóakaró és barátságos.<sup>5</sup> A társalgás főanyaga a közadózás, mely előbbutóbb parasztlázadássá fajulhat, ha a főrendek megakadályozzák keresztülvitelét. Az adózás kérdése úgy a köznemességben, mint a parasztságban sokkal mélyebb gyökeret vert, mintsem hinni lehetne. Általában azt hiszik a követek, hogy ezen országgyűlésen a pártok közt nem lesz nagyobb harc és keserűség s így hasznos határozatokat hozhatnak a haza javára. Beöthy, Bezerédy és Klauzál igen sokat várnak ez országgyűléstől s hiszik, hogy az adózás ügyét is

<sup>5</sup> «Ankunft der Deputirten in Pressburg, ihre Stimmung und Benehmen. Prognostikon über den Landtag.» (Pressburg, den 15. Mai 1843.)

keresztülviszik, úgylátszik, hogy Klauzál vagy Ráday Gedeon gróf lesz az ellenzék vezére. A patrióták már szép számmal jelentek meg Klauzálnál, ott összeírták a követek neveit. Aztán Klauzál és Ráday több patriótával együtt Vas megye követeihez mentek, hogy megnyerjék őket az ellenzék részére. Deák Ferenc távolmaradását mindenki sajnálja. Balogh, Borsiczky és Pulszky meg nem választását is sajnálják, legalább külsőleg. Beöthy Ödön az Ezüst Golyó című vendéglőben a kormányt a megszokott gúnnyal ostorozza s Kossuth, Klauzál, Palóczy és Bezerédy társaságában tölti idejét. Figyelemreméltó az országgyűlésen, — fejezi be jelentését a titkosrendőrség — hogy a fiatalság szokatlan nagy számmal jelent meg. Majd mindegyik megye kétszerannyi jurátust küldött fel most, mint az előbbi országgyűlésre. Igen sok követ egy sereg tiszteletbeli kancellistát is hozott magával. *Tíznél kevesebb jurátust egyetlen követ sem hozott fel, de igen sok követ húsz fiatalemberrel jött az országgyűlésre.*

Egy másik titkos jelentés írja, hogy a jelenlegi országgyűlésnek még nincs meg a fiziognómiája. A pártok még nem csoportosultak s az ellenzéknek még nincs vezére. A hivatalvadászat a követek közt már észrevehető. A főrendi tábla tagjai sem csoportosultak még. Batthyány Lajos gróf kaszinót rendez be. Az ő programja a mérsékelt opposzió. A centumpárt vezetője alighanem Széchenyi István lesz. De az a baj, hogy őbenne senki sem bíz. <sup>6</sup> A konzervatív párt vezére alighanem Mednyánszky báró leend. Ez a párt is alakít kaszinót. *Bizonyos dolog, — írja a jelentés — hogy ebben a században még egyetlen országgyűlésen sem volt oly kevés intelligencia,*

<sup>6</sup> «Ihm steht nur dies eine im Weg, dass ihm niemand traut. Er ist aber so listig, dass er gewiss mehrere gewinnen wird.» (Pressburg, den 29. Mai, 1843.)

*gyakorlati ismeret és pozitív tudományosság, mint a jelen országgyűlésen.*<sup>7</sup>

Ezenközben érkezett az idő az országgyűlés ünnepélyes megnyitására. A király és a királyné május 18-án délután hat órakor érkezett Pozsonyba a «Wien» nevű gőzhajón. Amint a hajó a várból láthatóvá lett, megkondultak a harangok s dörögtek az ágyúk. A kikötőtől a Viczay-palotáig — a királyi pár szállásáig — katonaság állt sorfalat. A katonaság mögött a céhek állottak zászlóikkal. A Halászkapunál és a diadalkapu körül a polgári őrség volt felállítva. A házak szőnyegekkel, virágokkal s szövetekkel voltak díszítve.

Másnap reggel nyolc órakor Pokorny, a német színház igazgatója jelent meg őfelsége előtt. Őfelsége megígérte neki, hogy úgy a mai előadáson,<sup>8</sup> mint a vasárnapi színházi bálon meg fog jelenni. Délelőtt tizenegy órakor őfelsége az országos küldöttséget fogadta, melyet az eгри érsek és a horvát bán vezetett. Az üdvözlő beszédet az eгри érsek tartotta. Ezután következett a tisztikar,<sup>9</sup> Pozsony megye és Pozsony város küldöttségeinek fogadtatása.

Közvetlenül a fogadtatás után a királyné fogadta az említett küldöttségeket. Déli tizenkét órakor őfelségéik a sétatéren Creneville gróf kíséretében fel és alá sétáltak s állandóan nagy tömeg kísérte őket. Az állandóan kísérő tömeg éljenzése s a királyi pár előtt muzsikáló cigánybanda láthatóan jólesett a királynak. Világosan elárulta ezt folytonos mosolygása s ide-oda köszöntgetése. Dél-

<sup>7</sup> «Es besteht die Überzeugung, dass in diesem Jahrhundert noch auf keinem Landtag weniger Intelligenz, praktische Geschäftskennntniss und positive Wissenschaft vorhanden gewesen ist, als in diesem Landtag.» (Nr. 4318.)

<sup>8</sup> Az előadott darab címe ez volt: «Tochter des Wildniss».

<sup>9</sup> Lederer báró lovassági tábornok vezette a katonai küldöttséget.

után hat órakor a királyné a hölgyeket fogadta, kiket Majláth György országbíró neje mutatott be. Este az uralkodópár a színházba ment. Az előadás után megtekintették a kivilágított várost. Ezúttal is nagy tömeg kísérte s éljenezte őfelségüket, ami főleg Ferdinánd királynak látható örömet okozott. Másnap (május 20-án) volt az országgyűlés ünnepélyes megnyitása. Fél tizenegy órakor tartotta a primás a *veni sancte*-t s tizenkét órakor volt az országgyűlés megnyitása. Két órakor udvari ebéd volt a főméltóságok és a főispánok részvételével. Este őfelségük nyitott kocsiban ismét a kivilágított várost nézték meg. A tömeg a főtéren, ahol a katonazenekar játszott, tartós éljenzéssel fogadta az uralkodópárt.<sup>10</sup>

Az országgyűlési ünnepélyeken Metternich és a bécsi kormány tagjain kívül résztvettek Törökország, Franciaország, Angolország nagykövetei s egyéb előkelőségek.<sup>11</sup>

A titkosrendőrség jelentése szerint május 21-én őfelsége küldöttségeket fogadott. *Délben a primási palota nagytermében hatvanhat személyre ebéd volt, mely alatt Strauss játszott a zenekarával.* Este őfelségük a színházi bálban vettek részt, ahol a király igen jól mulatott ugyan, de a királynénak nem volt kedvére a bál s így az uralkodópár korán távozott.<sup>12</sup>

A rendőri jelentések szerint az országgyűlés megnyitásán az üdvözlő beszédek szellemével a rendek igen meg voltak elégedve, úgy a személynőknek, mint a nádornak beszéde nagyon jó hatást

<sup>10</sup> «Die Volksmenge brachte bei der Fahrt der k. k. Majestät ein grosses und anhaltendes Éljen und Vivat-rufen» etc.

<sup>11</sup> A török nagykövet Mehmed Sadik Rifaat basa, az angol követ Sir Robert Gordon, a francia pedig Flauhalt gróf volt.

<sup>12</sup> «Minder anziehend schien dieser Festball für ihre Majestät die Kaiserin gewesen zu sein» etc.

gyakorolt a jelenlevőkre. A *haladás* szónak több-szöri ismétlése különféle megjegyzésekre adott alkalmat. A főrendi tábla szónokai: a kancellár és a váci püspök, használták a *haladás* szót, mire az ellenzéki követek ezt a megjegyzést tették: *szép ugyan a haladás szó, de az ördög higgye, hogy a váci püspök az igazi haladást akarja!* A szép szavakkal — amint a tapasztalás bizonyítja — a politika a közhangulatot akarja félrevezetni.<sup>13</sup>

Május 22-én jelentette a titkosrendőrség, hogy őfelsége reggel nyolc órakor a primási kápolnában misét hallgatott, aztán Gervay báróval tanácskozott. Háromnegyed kilenckor a nádornál tett búcsúlatogatást. Ezalatt az urak a Viczay-palotában gyülekeztek, hogy őfelségének távozásakor hálájukat és köszönetüket kifejezzék. Az uralkodópár ezután zuhogó esőben (féltizenegykor) a «Wien» nevű hajóra szállt s a nép áldásától kísérve, hazafelé indult. Metternich herceg is vele utazott. De Kolowrat miniszter még egy napig Pozsonyban maradt.<sup>14</sup>

A rendőri jelentések szerint az országgyűlés tagjait egyenest magával ragadta Ferdinánd királynak kedvessége, jószívúsége és leereszkedése. Minden jóakarat megvan benne, — mondák — de azért bábkirály, mert az államügyek intézését másoknak engedte át. Mindamellett jellemének jósága és szeretetreméltósága elismerésreméltó. Ő maga kijelenté, hogy örömet jön Magyarországra, de a bécsi oligarkia nem engedi. Azt mondták nekem, — szólt a király — hogy a ma-

<sup>13</sup> Die Opposition zeigt sich mit dem Geiste der Eröffnungs- und Begrüßungsreden zufrieden. Das Wort *Haladás* (Vortschreiten) zog die besondere Aufmerksamkeit auf sich. Pressburg, den 18. Mai, 1843.)

<sup>14</sup> A rendőrség jelentése szerint alig hogy ő felsége a hajó fedélzetére ért, hintójának egyik lovát a guta megütötte.

gyarok gorombák, de én ezt nem tapasztaltam. Ellenkezőleg, sok szívélyességgel találkoztam itt.<sup>15</sup>

Amíg az országgyűlés tagjai a legnagyobb lelkesedéssel beszéltek Ferdinánd király kedvességéről és nyájas leereszkedéséről, addig annál jobban kikeltek Metternich herceg gögje és hidegsége ellen. Mikor az országgyűlés tagjai tisztelegtek nála, ő csak félvállról s meglehetősen göggel beszélt egyesekkel. A rendek Majláth gróf kancellár ellen is élesen kikeltek, mert nagyon is alázatos hangon szólt Metternich herceghez. Ilyen módon — monda Beöthy — csak a király előtt szokás megalázkodni. Ő más ember előtt, még ha félisten is, meg nem alázza magát, mert ez ellenkezik az emberi méltósággal.

Metternich herceg a kihallgatás alkalmával megemlítette, hogy Magyarország másfél századon át török iga alatt nyögött s így nem kívánhatja senki, hogy a haladás oly fokán álljon, mint a többi alkotmányos állam. Azonban — folytatá Metternich — Magyarország végtelenül sok jót köszönhet a természetnek. Metternich e szavaira Wenckheim báró hangosan felelé: «de a kormánynak semmit sem».<sup>16</sup>

E fogadtatással szembeállítja a titkosrendőrség a Ferdinánd királynál tapasztalt szívélyes és leereszkedő modort, mely az országgyűlés tagjait a legnagyobb hódolatra hangolta, *őfelsége — mondák a rendek — nem teszi ugyan meg, amit az ország kíván, de ennek a, ű ö nevelése az oka. őt ugyanis abszolút uralkodónak nevelték. Egyébként*

<sup>15</sup> Bei der Rückkehr hatten Allerhöchstdieselben geäußert: «Man sagte mir, die Leute in Ungarn sind grob, dies habe ich nicht gefunden, hingegen fand ich viele Herzlichkeit».

<sup>16</sup> Metternich még ezt is mondta a követeknek: «Die Regierung gehe mit Vertrauen voran und das Land solle ihr mit Zutrauen entgegen kommen; hierüber könne S. Excellenz der k. ung. Hofkanzler die meiste Bürgschaft geben».



*a fogadtatás alkalmával őfelsége minden követet alispánnak nézett s mindegyiktől azt kérdezte, mi újság a megyéjében s volt-e már követ.*<sup>17</sup>

Az ellenzék tagjai — jelenti a titkosrendőrség — május 21-én értekezletet tartottak Beöthy Ödön lakásán. Tanácskoztak a királyi előterjesztések ügyében követendő eljárásról, a kerületi ülések elrendezéséről, a jegyzőkönyvek vezetéséről.<sup>18</sup> A királyi előterjesztések ügyében Klauzál azt indítványozta, hogy előzőleg minden egyes követet meg kell kérdezni, mi a véleménye ez ügyben. Nem szabad engednünk, — monda Klauzál — hogy a királyi előterjesztések — bármily liberálisak legyenek is — félrevezessék az embereket. *A kigyó a fűben rejtőzik!* A múlt országgyűlés sérelmeiről szó sem esik az előterjesztésekben. Sok más kérdésről is hallgatnak ezek, amik különben a múlt országgyűlésen már szóba kerültek.

Sokan helyeselték Klauzál megjegyzéseit, így tehát elhatározták, hogy a királyi előterjesztések ügyében való döntést néhány nappal elhalasztják.<sup>19</sup>

Külön tanácskozást tartottak együtt Beöthy, Klauzál és Szentkirályi, mint az ellenzék fejei, hogy megegyezzenek az országgyűlést illető ügyek vezetésében. A királyi előterjesztéseket a nevezettek szerint oly ügyesen csinálták, hogy ellenük semmi kifogást sem lehet emelni; de a nemzet követelései közül sok hiányzik belőlük. Az ellenzéknek azon kell lennie, hogy a kormány alá ne ás-

<sup>17</sup> Pressburg, am 22. Mai, 1843. Äusserung der oppositionellen Deputirten über die Audienz bei seiner Majestät und dem Fürsten Metternich.

<sup>18</sup> «Einige wolten durch Schnellschreiber, andere durch Notare die Protokolle verfasst haben.» — Mivel pénz nem volt a gyorsírók fizetésére, a protokollumok írása mellett foglaltak állást.

<sup>19</sup> «Conferenz der Oppositionsmitglieder am 21. Mai, 1843. Die Bestimmung der Vornahme der königlichen Propositionen.»

hassa az ellenzék népszerűségét. Ezért tehát az ellenzéknek mindenben liberálisabbnak kell lennie a kormánynál. Mivel a *haladás* szót a kormány vette fel, az ellenzéknek is arról kell beszélnie, hogy a haladás legyen az országgyűlés jellemző irányzata. Köszönő feliratot kell intézni öfelségéhez a királyi előterjesztésekért, de ebben ki kell fejteni azon tárgyakat is, továbbá azon sérelmeket is, melyekről szó sincs az előterjesztésekben.<sup>20</sup>

<sup>20</sup> «Conferenz zwischen Beöthy, Klauzál und Szentkirályi über die Grundsätze des Vorganges der Oppositionspartei bei Beginn des Landtages.»

## JURÁTUS-CSATÁK POZSONYBAN 1844-BEN.

Szárason és vizen katonaság vonul Pozsonyba. Jönnek az uláhnusok és a vasasnémek. A tüzérség nehéz ágyúkkal és lőszerkocsikkal igyekszik a városba. Aztán a muskatérosok, a bugyogós gránátosok, cserepárok s Isten a megmondhatója, hogy még miféle hadinépek vonulnak Pozsonyba. Csak magyar katona nem jön egy szál sem. Vajjon ostromállapotra virradt-e Pozsony népe, avagy ribillió tört ki a városban, hogy ennyi idegen katonát csődítenek oda? Nem ilyesmi történt. Országgyűlés, magyar országgyűlés készül Pozsonyban s ezért rendeltek oda annyi idegen katonát. Az 1793. óta 1847-ig, tehát félszázadnál tovább *így* volt ez minden országgyűlésen: Gondolhatjuk, hogy ez az intézkedés nem az országgyűlés tagjainak érdekében történt! Ellenkezőleg, éppen az országgyűlés túlzó tagjainak, főleg az országgyűlési ifjúságnak fékentartására rendeltek Pozsonyba idegen katonaságot és ágyúkkal stb. felszerelt tüzérséget. A rend fenntartására — hangoztatták az országgyűléseken — a magyar katonaság is teljesen alkalmas, mért hoznak a nyakunkra ennyi ideget? De hiába zúgolódtak ez intézkedés ellen a patrióták; hiába keseregtek a kormánytámogató követek, szavuk Bécsben siket fülekre

talált. Kezdetben senkinek sem fért a fogára ez intézkedés célja. De mikor ez idegen katonaság követeket támadt meg, mikor a *salvus-conductus*-t élvező országgyűlési ifjak ellen hadat indított s többet közülök tömlőcbe cipelt: akkor világosan kitűnt, mért küldtek minden országgyűlésre császári katonaságot. Hogy minő módon viselkedett ez idegen hadinép, arra elég ha felemlítjük az 1843. évi esetet, mikor a követek a megtámadott jurátusok segítségére siettek s mikor a katonák a követeket is bántalmazták. Ekkor történt, hogy Perczel Mór a lóháton ülő vezérkari tiszt elé állván, így kiáltott hozzá: «*Maga ideszalajtott sváb és állami darabont, hogy merészel ön országgyűlési követeket megtámadtatni?* Takarodjék innét», stb. Idősb Andrássy Gyulával történt 1847-ben, hogy mikor egy elfogott jurátust akart a katonák kezéből kiszabadítani, az egyik közember bajonettjével akarta őt keresztülszúrni. Csak a véletlen szerencsének köszönhetőe Andrássy, hogy életben maradt! És az efféle eset igen sokszor előfordult a pozsonyi országgyűléseken.

A bécsi kormány azt állította, hogy a rendfentartására küldte Pozsonyba a katonaságot. A rendet pedig szerinte a patrióták és az országgyűlési ifjak veszélyeztették. A bécsi kormány s így hát a titkosrendőrség is különösen ez ifjakat nézte sanda szemmel. *A rendőrség s maga a rendőrminiszter is vak gyűlöletében söpredéknek nevezte az országgyűlési ifjakat/* Pedig a valóságban a jurátusok, a cancellisták és a patvaristák a magyar ifjúság virágai voltak, akik közül igen kiváló miniszterek és követek kerültek ki. S vajjon mi volt az ifjúságnak a bűne?

<sup>1</sup> «Die Jugend nämlich die Patvaristen, Juraten, Ablegati absentium und all *dieses junge Geschmeiss* macht, und wird einen grossen Lärm machen.» (1825. szept. 15-i jelentés.)

Rajongott a nagy hazafiakért, páratlan szeretettel csüggött Wesselényin, Kölcseyen, Széchényi grófon, Deák Ferencen s a többi nagy hazafiún. Ez az országgyűlési ifjúság — bár jobbára szegény volt — megcsináltatta a nagyérdemű hazafiak arcképeit, gyűjtést rendezett Kisfaludy ércszobrára, albumokkal, fáklyászenével tisztelte meg a nagy hazafiakat S viszont macskazenét adott a bécsi kormány híveinek. Egy szóval az országgyűlési ifjúság mindent megtett, ami a bécsi kormánynak s magyarországi híveinek kellemetlen volt. Csoda-e aztán, ha a kormány emberei nemcsak a katonaságot, de a német bürgerságot is a színmagyar ifjak ellen tüzelték. A német polgárok amúgy sem kedvelték a jurátusokat, mert hisz ezek igen sokszor megjelentek a polgári vigadóban s ott kényszerítették a zenekart magyar táncnóták vonására, valamint a Rákóczi-induló előadására, melyet aztán felállva, levett kalappal kellett mindenkinek végighallgatnia. A német színházban az ifjak seregesen jelentek meg s ha oly dolgot adtak elő, mely sértette magyar önérzetüket, lehetetlenné tették az előadást. Ez bizony elégszer megesett. A cseh amazonok című darabban pedig kényszerítették a német társulat vezetőségét, hogy az egész közönség előtt bocsánatot kérjen. Az előző napokban adott egyik darabban ugyanis a *Hanswurst* piros-fehér-zöld ruhában jelent meg s ezt az ifjak sérelemnek vették.

A bécsi kormánynak különösen sok bosszúságot okozott a híveinek adott macskazene. Ilyenkor erős katonai őrzásokat küldöttek az ifjak ellen. De hát ezeket az őrzásokat hamar megszalasztották. Az 1843. évben aztán rendelet jelent meg ő felsége nevében, mely rendelet mindenféle utcai csoportosulást eltiltott. A katonaság pedig parancsot kapott, hogy töltött fegyverrel és feltűzött bajonettel vonuljon az ifjak ellen s

ha ellenállásra talál, használja fegyverét. Az országgyűlési rendőrség feje kifogásolta ez intézkedést. Ha az ifjakra lőnek, — jelenti — az ellenzék a kormányt az egész országban kompromittálja. Sokkal okosabb, ha a gyalogság és a lovasság körülveszi a három-négyszáz tüntető jurátust s elfogja!<sup>2</sup>

Az országgyűlési ifjúság semmibe sem vette a katonaság fenyegetését s nem törődött a csoportosulást eltiltó legfelsőbb rendelettel sem. Tudott dolog, hogy a rend fentartása az országgyűlések alatt a főlovászmester kötelessége volt. A sok fenyegető rendelet kiadása idején maga a főlovászmesteri hivatal is kapott macskazenét. S a jurátusok kimondák, hogy ha Uray Bálint (Wesselényi Miklós árulója) Pozsonyba merészelve jönni, semmiféle katonai hatalom meg nem akadályozza őket abban, hogy hatalmas macskazenét ne adjanak néki.

Az ellentét az országgyűlési ifjak és a katonaság meg a polgárság között imígyen mindig nagyobb és nagyobb lett. A jurátusok kiélesítették kardjukat, stilétes botokat, fokosokat hordottak. Elfogott társaikat erővel kiszabadították s az őrzásokat nem egyszer megszalasztották. Az 1844. április 30-án néhány jurátus a Dunaparton lévő katonai őrséget csúfolta ki s az őrházat is feldöntötte.<sup>3</sup> A kaszárnyából futva jöttek a gyalogosok s két jurátust sikerült elfogniok, akiket átadtak a városi rendőrségnek. Az egyik ifjú,

<sup>2</sup> Ferstl jelentése Pozsonyból, 1843. nov. 2. («Zu wünschen wäre es, durch unmittelbares Einwirken auf den hiesigen Herrn Kommandierenden die scharffen Patronen wenigstens bis zu dem für das Militär Gefahr bringenden Augenblick ausser dem Gewehrlaufe zu lassen.»)

<sup>3</sup> Juraten-Excess und Insultirung der Militärwache betreffend, Pressburg, am 30. April, 1844. («Die nächtlichen Excesse der Juraten — írja a rendőrség — da ihnen Alles ungeahndet hingeht, nehmen seit einiger Zeit wieder zu») etc.)

Bossányi Imre, fegyvert ragadott s társával együtt keresztülvágta magát s hazamenekült.

Efféle jelenség napirenden volt. De valamennyi között a legnagyobb izgalmat a Vaskutacska című kiránduló helyen történt eset kellette. Ez a Vaskutacska, vagyis Eisenbründl a pozsonyi hegyek között bájos helyen fekszik. Az országgyűlések tagjai gyakran megfordultak itt. Ünnepeyes ebédek is többször tartottak e helyen, melyet a pozsonyiak akkor elkereszteltek *König Ferdinands Eisenbaden*-nek. Később ismét a régi nevét vette fel s Vaskutaeskának, németül meg Eisenbrünl, vagy népiesen Eisenbründlnek hívták.

Az 1844. év augusztus 11-én délután katonazenekar mellett száznál jóval több polgár mulatott ott. Véletlenül hat jurátus is odatévedt. Ezek, névszerint Bossányi Imre, Petrilla János, Bonia (?) József, Gencsy Ferenc, Csuka Dániel és Fogtövy Sámuel egy asztalnál foglaltak helyet. A rendőri jelentés szerint ezek először öt üveg magyar pezsgőt fogyasztottak el s aztán távoztak. De nemsokára megint visszajöttek s most tizenhat üveg francia pezsgőt s egy üveg muskotálbort ittak. Nem hisszük, hogy e rendőri jelentés megfelelt volna a valóságnak. Hiszen ha hat fiatal ember 21 üveg pezsgőt s egy üveg bort ivott volna, a lábukon sem állhattak volna. Aztán a jurátusoknak nem is igen telt pezsgőre, pláne 21 üvegre! De meg az ifjak nem is voltak részegek, mert különben hatan száznál jóval több németet nem tudtak volna megszalasztani. A rendőri jelentés szerint az ifjak állítólag hangoosan mulattak s az üres üvegeket elhajították. Egyik ilyen üveg betörte az emeleti ablakot.<sup>4</sup> Itt a nagy terem zsúfolva volt vendéggel. Az egyik német vendég durván lekiáltott a jurátusokra.

<sup>4</sup> A jurátusok a rendőrség ez állítását megcáfolták.

Erre az egyik jurátus felsietett az emeletre s kérdé a vendégeket, mit akarnak tőlük? A németek erre a jurátusra rontottak, botját összetörték s őt magát kitolták az ajtón. Erre mind a hat jurátus éktelen haraggal rontott a nagy szálába. S most valóságos csata kezdődött. Székek, üvegek, poharak repültek szanaszét. A hat jurátusnak ugyan csak kemény munkát adott a húszszoros túlerővel való harc. De a győztesek mégis ők maradtak.<sup>5</sup> A németek szapora lábbal menekültek. Súlyosabban egy sem sebesült meg közülök s aki kisebb sebet kapott, azt is hátulról, futásközben kapta.

Miután a hat jurátus egyedül maradt, a Sándor cár nevét viselő ezred zenekarával magyar darabokat játszottak s a zenével együtt énekeltek.<sup>6</sup>

A megszalasztott burgerok ezalatt rettentő lármát csaptak a városban. Nem szegyeitek, hogy hat jurátus valamennyiüket megugrasztotta és százszorosan nagyítva a dolgot, kígyót-békát kiáltottak az egész országgyűlési ifjúságra. Nagybölcsen elhallgatták azt, hogy ők éppoly hévvel hajigáltak mindenfélét a jurátusokra, mint azok ő reájuk. Elhallgatták azt is, hogy nem a jurátusok, hanem ők kezdték a sértegetést és a veszekedést. És panaszt emeltek nemcsak a hat jurátus ellen, hanem az egész országgyűlési ifjúság ellen.<sup>7</sup> A főlovászmester, aztán a személynök amúgyis nehezeltvén az ifjúságra, nemcsak biztatták a polgáro-

<sup>5</sup> «In den sogenannten Eisenbründl — eine grosse Prügelei statt gehabt hat. Juraten waren die Prügler, Bürger und so weiter die Geprügelten.» (Pressburg, am 12. August, 1844. — Rendőri jelentés.)

<sup>6</sup> «Als der Platz ihnen allein überlassen war, Hessen sie sich von der Musik aufspielen und zertrümmelten unter ungarischen Melodien Alles im Saale, was noch ganz war!» (Ez a rombolás utólag nem történt meg!)

<sup>7</sup> Panaszukban elmondották, hogy ha keményen nem büntetik meg az ifjakat, majd maguk lépnek fel a barbár nemesi ifjak ellen («gegen diesen barbarischen jungen Adel selbst einzuschreiten»).



kat, de határozott ígéretet is tettek nekik, hogy a szerintük bűnös ifjakat keményen megbüntetik. Ezt kívánták a kormánytámogató követek is. És senkinek sem jutott az eszébe közülok, hogy a másik félt is meghallgassa.

Josipovich Antal turapolyai gróf nagy barátja lévén az ifjúságnak, kiment a Vaskutacskához, hogy szemlét tartson a volt csatatéren. Itt a vendéglőssel (Palugyayval) elbeszéltette az egész esetet. Josipovich igen jól mulatott, mikor a vendéglős elmondá, mint szalasztotta meg hat jurátus a nagy vendégsereget. Josipovich — jelenti a rendőrség — magasztalta a hat jurátus hősi bátorságát s kijelenti, hogy szívesen ad nekik ezer forintnyi jutalmat. Mikor a vendéglős kijelenté, hogy vendégei tisztos polgárok voltak s nem kellett volna őket elűzni, Josipovich gróf haragosan kiáltá: *«Sie sind doch ein Palugyay und halten es mit den Schwaben, dass ist eine Schande.»*

A vendéglős látván, hogy nagy úrral van dolga, az okozott kárt s az elmaradt hasznot alaposan felszámolta s kijelenté a grófnak, hogy nyolcszáz forintnyi kára volt. Josipovich kijelenté, hogy minden levonás nélkül ki fogják fizetni a nyolcszáz forintot.<sup>8</sup>

A követek megtudván a vaskutacskai zavarás lefolyását, szemrehányást tettek Beöthy Ödönnek, amiért ő az ifjak megbüntetését sürgette. Ráday Gedeon gróf, Pázmándy, Lónyay, Fejérváry, Nagy, Ragályi, Fejér stb. különösen azt hányták Beöthy szemére hogy büntetést sürgetett akkor, mikor még nem is tudta, vajjon az ifjak csakugyan bűncselekményt követtek-e el? E követeken kívül többen azt követelték, hogy a hat jurátust nem büntetni, hanem atyailag meginteni kell.

<sup>8</sup> A rendőri vizsgálat is túlozta az okozott kárt s mégis csak 374 frt-ra becsülte azt s ennek jó részét nem a jurátusok, hanem a polgárok okozták. De azért a jurátusokkal akarták megfizettetni.

Ezalatt a pozsonyi polgárok két nappal az eset után már ő felségéhez s külön a nádorhoz is folyomdottak s nemcsak a hat jurátust, de az egész országgyűlési ifjúságot alaposan lehordták.<sup>9</sup> Megírták ő felségének, hogy ezentúl ők is fegyverkezni fognak, mert életük nincsen biztonságban. Az erőszakot tehát erőszakkal fogják viszonzni. Kérik ő felségét, tiltsa meg a jurátusoknak a fegyverviselést s vonja meg tőlük a *salvus conductus*, mely különben is csak a követeket illeti meg. A polgárok a legnagyobb felindulással vannak eltelve, mert sem az életük, sem a vagyonuk nincsen biztonságban! E nyomorult s durva emberek (t. i. a jurátusok) gyilkos fegyverekkel támadtak a polgárookra és súlyosan megsebesítették s megkárosították őket. Lányokkal, asszonyokkal gyalázatosan bántak s még a helyiséghez tartozó kápolnát is megszenteltelenítették. Bár *az emberi társadalomnak e seprői*<sup>10</sup> vizsgálat alatt állanak, mégis minden emberi kedély felzúdul amiatt, hogy az ilyen ádáz emberek szabadon járnak a békés és művelt polgárok között s alkalom adatik nekik újabb gyalázatos dolgok művelésére és az ártatlanok félrevezetésére. A hatóságok képtelenek személyünket s vagyonunkat megvédeni, azért felségedet kérjük alázatosan, rendelje el a vizsgálatot s parancsolja meg e szemét nép megbüntetését.

Ilyen arcátlan és szemérmetlen hazugságokat csak azért mert a város a király elé terjeszteni, mert a főlovászmester és a személynök részéről biztosították a város vezetőit, hogy a jurátusokat szigorúan fogják büntetni.

Hát lássuk, kik is voltak azok az ifjak, akiket

<sup>9</sup> «Es wäre nachdem *die rohe Landtag s jug end* auch die Landtagsverhandlung beherrscht, durch solche Massregeln die Kraft dieser *Janitscharen Horde* gebrochen» etc.

<sup>10</sup> «Diese Auswürfe der menschlichen Gesellschaft in Untersuchung stehen.»

a pozsonyi polgárok az emberi társadalom söpredekének neveztek? Petrilla a főlovászmester kancellistája volt. Az országgyűlési rendőrség jelentése szerint kitűnő bizonyítványokkal és volt főnökei részéről magasztaló írásbeli nyilatkozatokkal rendelkezett. Eszerint világos, hogy úgy tanulmányait, mint hivatalos szolgálatait illetőleg csak dicséretben, sőt magasztaláéban volt része. Két másik ifjú: Bónis és Bossányi két kiváló országgyűlési követnek volt a fia. Mindkettő kitűnő nevelésben részesült. Ugyanezt mondhatjuk a másik háromról is, akiket szintén azért küldtek fel az országgyűlésre, mert nem mindennapi tehetséget és szorgalmat árultak el. Ime, Pozsony néhány elfogult s gyűlölködő polgára az emberiség söpredekének nevezi ez ifjakat s velük együtt a többi országgyűlési ifjút is. Csoda-e, ha ilyen jelentések után a király megbüntetésüket követelte? Csoda-e, ha a királyi tábla, mint már annyiszor, úgy most is nem az igazság, hanem a felsőbb akarat szerint ítélkezett?

Különben tudott dolog, hogy úgy a királyt, mint a királyi táblát Metternich és az államtanács bírta rá, hogy az amúgy is gyűlölt magyar ifjúság ellen erőlyesen lépjenek fel.

Ő felsége jószívvel s kegyesen fogadta a pozsonyiak küldöttségét és folyamodását.<sup>11</sup> Az 1844. év augusztus 26. napján aztán el is rendelte a szigorú vizsgálatot a jurátusok különféle kihágásai, valamint a vaskutacskai eset ügyében. A király hivatkozott az 1843. év november 5-én és 20-án, valamint a december 31-én kiadott rendeleteire s

<sup>11</sup> A küldöttség tagjai voltak: egy cukrász, egy fogorvos, három kereskedő és egy háztulajdonos. Meg kell jegyeznünk, hogy a nádorispán is igen kegyesen fogadta a város küldötteit s a többi közt azt monda nekik: «dass die Pressburger bei dem diesen Recurs veranlassenden Excesse die vollgültigsten Beweise ihres friedlichen Charakters gegeben haben». (1844. aug. 18.)

ezek értelmében az országgyűlési ifjúságnak nemcsak a mostani, de előbbi kihágásai ügyében is sürgős vizsgálatot rendelt el. Az eredményt — írja az uralkodó — azonnal tudassák véle!<sup>12</sup>

Az országgyűlési titkosrendőrség feje (Ferstl) 1844. szeptember 12-én írta volt Sedlnitzky miniszternek, hogy a nádor ő fensége meghagyta a királyi ügyek igazgatójának (Fejesnek), hogy az országgyűlési ifjúság kihágásai ügyében terjessze elő véleményét, mert ő felsége, az uralkodó, tudni kívánja, hogy a nyilvános rend és biztonság ügyében miféle intézkedéseket tettek s miképpen büntették meg a vaskutacskai kihágás részvevőit? A királyi fiskus — jelenti a rendőrség — sietett a nádor kívánságának megfelelni. A bűnvádi eljárás megindult az ifjak ellen s a port 14-20 nap alatt be fogják fejezeni.<sup>13</sup>

Ezenközben a polgárok, akiket a Vaskutacskánál a jurátusok megugrasztottak, nem elégedtek meg a hamis vádaskodással, hanem még bosszút is forraltak. A maguk bőrét azonban nem akarták kockáztatni, tehát nyolcvan mészáros- és hajólegényt fogadtak fel jó pénzért, ellátták őket mindenféle fegyverrel s meghagyták nekik, hogy este a Belvedere-ben gyűljenek össze.<sup>14</sup> Amikor aztán az országgyűlési ifjak is megjelennek itt, támadják meg őket s bánjanak el velük alaposan.

Augusztus hó 15-én — jelenti a rendőrség —

<sup>12</sup> «Dahin zu wirken, dass die Untersuchung und Verhandlung sowohl dieser als auch der früher durch die Landtagsjugend verübten Excesse thunlichst beschleunigt und der Erfolg unaufgehalten zu meiner Kenntniss gebracht werde. Brück, den 26. August, 1844. Ferdinand m. p.»

<sup>13</sup> «Die Anhänglichmachung des Processes bei der k. Tafel gegen jenene Landtagskanzelisten: Bossányi, Petrilla et Konsorten.»

<sup>14</sup> «Nachdem man schon seit einigen Tagen hörte dass in folge des im sogenannten Eisenbründel stattgefundenen Excesse eine Rache von einigen beleidigten Bürger ausgeübt werden sollte, so vertheilten zwischen acht-

a Belvedere-kertben este 86 mészáros- és másféle mesterlegény váarakozott tíz óráig a jurátusokra. De egy sem jött oda. Ellenben egy névtelen folyamodás érkezett a személynökhöz, amely valamennyi jurátus nevében védelmet kér a mészároslegények stb. tervezett támadása ellen. Ezt a folyamodást felolvasták az úgynevezett diktatúrában, ahol az ifjúság az országgyűlési irományokat írogatta. Azt, aki az irományokat diktálta, tréfásan Szuszurkának hívták. S ennek a Szuszurkának neve alatt nyújtották be a jelzett folyamodást. («Unter der Adresse des sogenannten Suczurka, der die Piecen in die Dictatur zu dictiren pfllegt.»)

A folyamodás elmondja, hogy a polgárok hétfőn ülést tartottak s elhatározták, hogy a vas-kutacsikai eset miatt a jurátusokon véres bosszút állanak. E célra erős hajósokat és mészároslegényeket fogadtak fel. E vállalkozás vezetője a Mihály-kapu alatt lévő vendéglős. Nem azért hozzuk fel ezt, — írják a jurátusok — mintha félnénk s remegnénk, de a támadásnak szomorú eredményei lehetnek. Nem kell ezt tréfának venni. Hiszen ismeretes dolog, mit akartak mívelni az itteni polgárok a zsidóbálon. Már pedig szentigaz, hogy az itteni polgárok kevesebbre tartják a jurátusokat, mint az emancipálandó zsidókat.

Nem sikerülván a jurátusok ellen való támadás augusztusban, szeptember 8-án estére ismét a Belvederebe rendelték a felfogadott legényeket. S ekkor csakugyan megtörtént a véres verekedés.

Amint az előzményekből láthatjuk, a városi rendőrségnek és a katonaságnak módjában állott volna a verekedést megakadályozni, de nem tette, mert hiszen most a jurátusok s nem a polgárok

zig Fleischhauergesellen Geld und Dolche mit dem Auftrage, dass sie sich am 8. Sept. im sogenannten Belvedere versammeln sollen, und nachdem die Juraten und andere Leute vom Landtage eingefunden hatten, zu insultiren und zu überfallen.» (1844. szept. 9. Pozsony.)

ellen készült a támadás. Erről úgy a főlovászmester, mint a városkapitány már jóelőre értesült. Vecsera városkapitány szeptember 9-én kelt jelentésében maga megírta, hogy tudott a készülő verekedésről s hatvanhat katonát hozatott a városházára. Vecsera kapitány a katonaság egy részét a Zuckermandel felé rendelte, mert ott — szerinte — néhány jurátust előzőleg megverték. A Belvedere című kertbe, ahol a felfogadott mészároslegények, házmesterek, hajósok, pincérek stb. gyülekeztek, nem küldött katonaságot, bár jól tudta, hogy ott mi készül. Csak mikor sürgős segítséget kért egy Walter nevű jurátus, akkor ment Vecsera kapitány a katonasággal a verekedés színhelyére, ahol ingujjban, kivont karddal rohanó jurátusokat látott, amint társaik védelmére siettek. A katonaság parancsot kapott, hogy szuronyokkal támadja meg a jurátusokat. Ezek kivont karddal rohantak a katonákra s kettő kivételével keresztülvágták magukat. Három jurátus — jelenti a városkapitány — erősen megsebesült. A katonák közül egynek szuronyát törték ketté, más négy szuronyt elgörbítve s egy puskát eltörve találtak a helyszínén. A katonaság csak reggel félőtkor vonult vissza. A verekedés színhelyén Zichy főlovászmester is megjelent. A nemes gróf azonban, látván, mi történik itt, szép csöndben a katonaság mögé húzódott vissza.

Meg kell jegyeznünk, hogy a felbérelt nyolcvan mesterlegény támadta meg először a Belvedere ebe tévedt három jurátust. A megtámadottak segítségére nemcsak a jurátusok rohantak a város minden részéből, de még több követ is megjelent a küzdelem terén, hogy az ifjúságnak segítségére legyen. A csatázás közben tűnt ki — mint máskor is — miért kellett Pozsonyba idegen katonaságot küldeni. A kivonult zászlóalja német ugyanis nem a felbérelt s felfegyverzett csőcseléket, hanem a magyar ifjúságot és a követeket támadta s azon

volt, hogy a jurátusok közül minél többet elfogjon. Perczel Móric országgyűlési követ látván, mit mivel a katonaság, az ezredes elé törtetett s így kiáltott hozzá: *«Maga ideszalajtott sváb és állami darabont, hogy merészeli megtámadtatni az országgyűlési követeket? Vissza ezzel a csőcselékkel!»*

A katonaság tisztjeit — jelenti a rendőrség — az ifjak is ilyenforma csúfolódással illették.

A csata elcsendesülése után a katonaság a főlovászmester (Zichy) intézkedésére az elfogott jurátusokat a megyeház tömlöcébe vitte. Sajátságos jelenség, hogy a katonaság csak a megtámadott jurátusokat tartotta szükségesnek elfogni. Ellenben a támadó mészároslegények közül senkit sem bántott. Másnap a városban nagy volt az izgalom. A polgárok csoportokban vitatták meg az esetet. A jurátusok kardosán az országház előtt gyülekeztek s nagy lármával követelték elfogott társaik szabadonbocsátását. Innét az ifjak a megyeházára mentek, betörték az ajtókat s társaikat kiszabadították.<sup>15</sup> A katonaság erre megszállta a megyeházát. Délelőtt tizenegy órakor az országgyűlésen nagy tumultus volt az eset miatt. Kitudódott az is, hogy *a város kapitánya, sőt a főlovászmester (Zichy gróf) is, mint a rendnek őre, előre tudott mindent a jurátusok ellen intézett támadásról.* Szeptember hó 12-én a rendek tanácskozásra jöttek össze, melyen sokan felszólaltak. Pázmándy, Beöthy, Szentkirályi, Klauzál, Vukovics, Huszár és Hertelendy kifejtették, hogy a katonaság és a rendőrség, ha nyíltan nem is támogatta a mészároslegényeket, de nem is igyekezett őket a vere-

<sup>15</sup> Szept. 11-i rendőri jelentés és Büky László ügyvéd szept. 9-i jelentése Pozsonyból: «Von hieraus gingen die Juraten begleitet vom Volke in das Komitatshaus, überumpelten es, brachen Thüren und befreiten ihre Kameraden. In dessen war schon das Militär ausgerückt, der Stadtkommandant mit seiner Suite zu Pferd. Die Thore wurden besetzt. Der Auflauf wuchs bis 11 Uhr merklich) etc.

kedésben megakadályozni. Szentkirályi szerint, mikor a városkapitányt értesítették, hogy a fel-fegyverzett mészároslegények megtámadták a jurátusokat, ez az ember így szólott: «*Aha! hat die Geschichte schon angefangen*»?

Szentkirályi ezután a városkapitánynak azonnal való elcsapatását és szigorú vizsgálatot követelt a polgárság ellen. *Szentkirályi szerint az országgyűlési ifjúság az utóbbi kihágások alkalmával teljesen ártatlan volt. Egyes polgároknak az érdekük, hogy az országgyűlés és a polgárság között viszályok támadjanak. Ezért titokban erőszakosságokra buzdítják a kétéselemeket.*

Bár kétségtelenül megállapították, hogy a polgárok fogadták fel a mesterlegényeket a jurátusok megverésére, bár nem a jurátusok, hanem a mesterlegények voltak a támadók (nyolcvan három jurátus ellen), azért úgy a rendőrség, mint a városi magisztrátus a jurátusok megbüntetését sürgették. Maga a városkapitány, Vecsera, egyetlen szóval sem kárhoztatta a mesterlegények elfogadását és támadását s a verekedést a jurátusok neveltlenségének tulajdonítja. («*Was jedoch diessmal den Juraten sehr schlecht bekam.*») És a pozsonyi magisztrátus küldöttséget menesztett a nádorhoz, hogy a város panaszát a jurátusok ellen előadja.

A pozsonyi polgárok hangulata az országgyűlési ifjúság ellen, — írja Vecsera — úgyszintén a követek ellen is a legelkeseredettebb s rettenetes dolgok vannak kilátásban, ha a polgárok teljes elégtételt nem kapnak!

Az országgyűlési rendőrség feje hivatalos jelentésében kiemelve Vecsera kapitány nagy érdemeit, a többi között azt írta, hogy a polgárság nemcsak a jurátusokra, de a követekre is mód nélkül neheztel s mindenütt fenyegető módon nyilatkozik. Az országgyűlési ifjúság zabolátlanságát a személyöknek rójják fel, aki csak a vad ifjak s



gonoszérvésű főnökeik védelmére van s nem bűntetteti a kihágásaikat.

A rendek természetesen egészen más színben látták a dolgot, ők tehát tanácskozásaikon elhatározták, hogy a személynöktől vagy a nádorispántól szigorú vizsgálat megindítását kérik a verekedést szervező polgárok ellen.

Az országgyűlési rendőrség szeptember 11-i jelentése szerint a kedélyek izgatottsága állandóan nagy, különösen a polgárok közt. *Az országgyűlési ifjúság ugyanis az ellenzéki rendekkel egyetemben jól tudja, hogy a mészároslegények támadását Zichy Ferenc gróf főistállómester, aztán a város kapitánya és néhány polgár rendezte.* Ezért az ifjak a nevezettek ellen bosszút forralnak. Kiélesített kardjukon kívül töltött pisztolyokat, törösbotokat s más titkos fegyvereket hordanak magukkal. Isten ne adja — fejezi be a rendőrség e jelentését — hogy tűz támadjon, mert a nép dühe nemcsak az országgyűlési ifjak ellen fog fordulni, hanem a követek ellen is.<sup>16</sup>

Az országgyűlési rendőrség, valamint a kormány emberei is most sem a gaz támadás szervezőit s a mészároslegényeket kutatták és kárhoztatták, hanem az országgyűlési ifjúság lefegyverzését és fegyelmezését sürgették. Különbén a főőrségen kívül egy zászlóalj gyalogos, egy zászlóalj gránátos és az ulánuslovasság állt Pozsony főterein. Ezenkívül kettős őrségek jártak az utcákon a zavargások megakadályozására.

Az országgyűlési rendőrség és a bécsi kormány ugyanis a mészároslegények gyalázatos támadását valóságos örömmel fogadta. Egyetlen korholó szóval sem illették azokat a városiakat,

<sup>18</sup> «Gott bewahre hier vor einer zufälligen Feuergefahr, wo dann der Volkswahn nicht nur gegen die Landtagsjugend im Allgemeinen losstürmen, sondern auch manches Deputirten Leben schonungslos behandeln dürfte» etc.

akik a mézároslegényeket felfogadták. Ellenben az országgyűlési ifjacról tovább is a legnagyobb gyűlölettel írtak s megbüntetésüket követelték. A jelentések nem a fölfogadott bérencek vad támadásáról, hanem csak az országgyűlési ifjúság kihágásáról szólnak. («Excesse der Jugend.») Az ifjúság kihágásai — írja 1844. szeptember 1-án a rendőrség — fokozott mértékben növekszenek. Zichy Ferencnek az ifjak macskazenét adtak, két elfogott társukat a városi börtönből, a másik kettőt a megyeházából erővel kiszabadították. Már most csak az van hátra, hogy az országházát is megostromolják. Ha a kormány nem lép fel ellenük szigorúan, a kihágások szaporodni fognak. Keményen kell büntetni a jurátusokat, főleg most, mikor aggodalomban élnek, mert a megsértett előjáróságtól s a személynöktől bocsánatot kértek. (??) Pesten az ifjúság nyíltan hangoztatja, hogy a jurátusoknak igazuk van. Ezt hirdetik az ellenzéki követek is. Ha tehát most nem büntetik keményen az ifjakat, akkor a lázadás örvénye előtt állunk!

Íme a titkosrendőrség minden módon azon volt, hogy a kormányt az ifjak ellen tüzelje. A megbízottak még Pestről s más városokból is olyan jelentéseket írtak, mint maguk a titkosrendőrök. Pestről írták például 1844 szeptember 16-án: *A mézároslegények támadása a jurátusok ellen itt általános szimpátiát keltett!* Nyíltan beszélték a polgárok, hogyha a következő országgyűlést esetleg Pesten tartanák, az ifjakkal szemben ugyanúgy járnának el, mint Pozsonyban. Csakhogy ők annyi ideig nem várnának türelemmel, mint a pozsonyiak. Egyébként itt Pesten a magyar követnek nimbusza régen odavan. («Stimmung in Pesth über den Vorgang der Pressburger Fleischhauerknechte gegen die Juraten.»)

A bécsi kormánynak és a kormányt támogató magyar hatóságoknak nagyon is kedvükre volt a

jurátusok megtámadtatása. A támadók tehát két fülre alhattak, nem kellett tartaniok a büntetéstől. Mint ahogy nem is történt semmi bajuk.

A szegény jurátusok azonban egészen más elbírálás alá estek, őket minden kihágásért lelketlenül büntették. A táblának a jurátusok ellen hozott ítélete 1836-ban — amint tudjuk — az egész országot mozgásba hozta. Soha a bíróságot annyi vád és szidalom nem érte, mint ekkor a királyi táblát. A vaskutacskai kihágás tetteseit is ilyenformán ítélte el a tábla. Egyszerű verekedés volt ez, ahol senki sem sebesült meg súlyosabban s a királyi tábla ezért Bossányi Imrét egyévi börtönre ítélte, még pedig bilincsből, hetenként kétnapi böjttel. Petrilla János szintén vasban s heti kétnapi böjttel kilenckhavi börtönt kapott. Csuka Dániel, Fogthóy Sámuel, Bonis József kéthavi börtönbüntetéssel sújtattak. Valamennyi elítélt a maga költségén tartozott magát táplálni.

Így mérték akkor az igazságot!

Mivel a király rendeletére a tábla a jurátusok egyéb kihágása ügyében is vizsgálatot folytatott, a fentebbi ítélet szól a pozsonyi fiakkerosok és jurátusok közt lefolyt verekedésről is. A kezdők ezúttal is a fiakkerosok voltak. A verekedésben (szeptember 6-án a Duna-utcában) résztvettek: Farkas Lajos, Radó János, Káldy Benjamin, Lakatos József jurátusok és Garam (?) Dániel ügyvéd. A verekedésben az öt kocsis közül egy sebesült meg a kezén. A jurátusok távozván a verekedés színhelyéről. A fiakkerosok több ismerősüket is magukhoz vévén, betörték egy jurátus lakásába. Györffy Ferenc volt e jurátus, aki nyugodtan aludt ágyában. A fiakkerosok kivonszolták őt az ágyból s úgy ahogy volt, egy korcsmába cipelték s ott összevissza verték. Györffynek sokáig gyógyíttatnia kellett magát. E gyalázatos támadásért a királyi tábla sokkal enyhébb büntetést mért a fiakkerosokra, mint azokra a jurátusokra, akik

megsértve, elűzték a Vaskutacska vendégeit,<sup>17</sup> de nem törtek be éjjel idegen lakásba s nem vertek össze egy teljesen ártatlan ifjút.

A királyi tábla a fiakkerosok ellenfeleit: a jurátusokat is megbüntette, amennyiben Radót három, Lakatost kettő, Káldyt és Farkas pedig egy terminust illetőleg eltiltotta az ügyvédi vizsga letevésétől.

<sup>17</sup> A fiakkerosokat 1-3 hónapi börtönbüntetéssel sújtotta a tábla. Ezenkívül 25 frt-ot kellett fizetniük Györffynek, orvosi kezelés fejében.

## A PÉNZKIRÁLYOK NÁLUNK.

Tudott dolog, hogy a reformkorszak nagy emberei minden követ megmozdítottak hazánknak gazdaságilag és szellemileg való emelésére. A múlt század harmincas és negyvenes éveinek országgyűlései a többi közt egymásután álltak elő a vasútvonalak és a csatornák terveivel. Ha ezek megvalósítása csak a rendeken múlt volna, könnyen létrejött volna valamennyi. Ám a bécsi kormány minden tőle telhetőt elkövetett, hogy a magyar vasutak, főleg a fiumei vonal megépítése lehetlenné váljék. Az 1836-ban a rendek törvénycikket alkottak a kisajátításról, hogy a tőkepénzes vállalkozókat hazánkba csalogassák. A kormány azonban a rendek e felterjesztésére választ sem adott, így hát a kisajátítási javaslatból törvény nem lett. A rendek ezért nem hagytak fel a vasutak építésének sürgetésével. Az volt a kérdés, hogy az első vasútvonal a Duna jobb-, avagy balpartján épüljön-e? A kormány a jobbparti vonal mellett volt, de csak azért, hogy úgy ennek, mint a tervezett balparti vonalnak építését is megakadályozza. A rendek az építendő vasutakra kamatbiztosítást ajánlottak fel. A bécsi kormány — nehogy a külföldi tőke Magyarországra jöjjön — az országgyűlés feliratára a fentebbi ügyben választ sem adott. A balparti vasút építését azonban az országgyűlés mégis megkezdette.

A vasutak és a csatornák tervezett építése — bármint ellenezte is a bécsi kormány — az úgynevezett pénzkirályokat mégis hazánkba csalta. E helyütt csak három ilyet említünk: Sina bárót, Ullmannt és Rothschild bárót. *Sina báróról és Ullmanról maguk a követek hirdették, hogyha Magyarországot dobra vernék, Sina és Ullmann árverésen könnyen megvehetnék!* Sina báró Eszterházy herceg után Magyarország legnagyobb birtokosa, tizenhat uradalomnak tulajdonosa, magyar nemes, Buda, Szeged és Arad díszpolgára stb. volt. Ő állt tehát legközelebb hozzánk. Széchenyi István vele szövetkezett a Lánchíd és a duna jobbparti vasút megépítésére. Ennek a tervnek azonban sok nyílt és titkos ellensége volt a követek között. Rövid idő alatt aztán a derék Sina bárónak meglehetősen rossz híret keltették. *Azokat, akik Széchenyivel és Sinával tartottak, görögöknek, Ullmann híveit meg zsidóknak hívták. Magát Széchenyit a rá-cok' zsidójának csúfolták.* («Graf Stephan Szécheny nun der Jud der Raitzen genannt.»)

Bizonyos dolog, hogy a Sina báróval kötött első egyesség szerint a Lánchíd építése az országnak nagy kárára lett volna. Sina bárónak pedig rengeteg hasznot hajtott volna. Maga az uralkodó is felszólította Sina bárót, hogy olcsóbb ajánlat tegyen. S ez meg is történt. Azonban közben sokkal olcsóbb ajánlat is érkezett a híd építésére. Ezt bizonyos Arnstein és Eskeles nyújtották be ő felségéhez, ők hajlandók voltak a híd megépítésére az eredeti tervek szerint. A híd jövedelmét csak 45 évre követelték magúknak s ez idő elteltével a híd az ország korlátlan tulajdonába ment volna át. Ezenkívül kötelezték magukat, hogyha bármi elemi csapás érné a hidat, ők mind a javításokat, mind az újra való felépítést magukra vállalják. Sina báró 97 évre, ők pedig 45 évre követelik a híd jövedelmét.

Ha — írják Arnstein és Eskeles — ránkbiz-

zák a híd építését, idegen tőkét is hozunk Magyarországra kereskedelmének előmozdítására. Európa szeme ma a keletre van irányozva s Magyarország jelenleg a kelet és a nyugat között holt központ. Ezt a holt központot forgalom, kereskedelem és hitel segítségével életre kell kelteni. («Erläuternde Bemerkungen zu unseren unterthönigsten Anträgen vom 15. Febr. und 3. März 1839. den Brückenbau zwischen Ofen und Pest betreffend.»)

A nevezett két pénzember még egy összehasonlító jegyzéket is mellékelte ajánlatához, melyben kimutatták, mennyivel előnyösebb az ő ajánlatuk a Sina báróénál. Ha — írják a nevezettek — Sina ajánlatát fogadnák el, a magyar nemzet egy századon át Sina báró részvénytársaságának adófizetője leszen. Sina báróval való egyesség lehetlenné tenné, hogy a Dunán újabb hidak épüljenek száz év alatt. Holott az Arnstein és Eskeles ajánlata akárhány híd építését lehetővé teszi. (Parallele zwischen dem Antrage des Freiherrn von Sina und jenem der Herrn Arnstein und Eskeles, den Pesther Brückenbau betreffend.)

Mivel az itt említett vállalkozók és pénzemberek a rendek közt is megfordultak s mivel mindenütt szíves fogadtatásra találtak: Sina báró kénytelen volt előnyösebb feltételekkel előállni. Stoff er, a nádor titkára 1840. január 5-én írta volt a kancellárnak, hogy a kerületi ülésen erős vita folyt a vasutakról és az állandó hidakról. A rendekben az a gyanú támadt, hogy Sina báró rendkívül nagy haszonhoz jutna, ha ajánlatát elfogadnák. Nehogy ez a gyanú tovább is napirenden maradjon, Széchenyi Sina bárót olyan nyilatkozatra fogja bírni, mely eloszlatja a gyanút. Én — írja Stoffer — felvilágosítottam a gróft, hogy Sina bárót legfelsőbb helyről is felszólították már olcsóbb ajánlat tevésére, de ő csak kisebb engedményekre hajlandó («Posteaquam Baro Sina ad leviores reddendas contractuales condiciones al-

tissimo nomine provocatus, se ultra decennio reductum annorum numerum ad nihil aliud e conditionibus remittendam accedere posse declaravit.»)

Mivel mindezen dolgok rég ismeretesek voltak a rendek előtt, gondolhatjuk, minő heves vitale előzték meg az állandó híd és a vasutak építését.

Az országgyűlési titkosrendőrség jelentése szerint például az 1839. del. 6-án tartott ülésen tüzes beszédek hangzottak el Sina báró terve ellen. Az ülés tárgyalásán világosan kitűnt Sina bárónak s az állandó híd építésének népszerűtlensége. A szóharc — írja a rendőrség sok benső viszonyt, sok politikai titkot hozott napfényre. E nem várt fordulat nagy zavarba hozta Deák Ferencet, aki Széchenyi Istvánnal tartott. Ugyanis sok másodrendű követ, akikben ő megbízott, cserben hagyták, sőt támadták őt. A legnagyobb csodálatot azonban Széchenyi magatartása keltette, ő az ülésen főleg Beöthy Ödönt igyekezett megnyerni, de hiába! Beöthy Ödön ugyanis és párthívei Ullmann mellett kardoskodtak.

Ez ülésen Pozsony megye követe: Olgyay, mint országos sérelmet hozta fel azt, hogy megyéje három ízben folyamodott a helytartótanács-hoz a Pozsonyon át vezető vasútvonal kiépítése ügyében, de semmi választ nem kapott. A rendek tehát forduljanak egyenesen ő felségéhez, hogy Ullmann, a dunabalparti vasút vállalkozója megkapja a felhatalmazást a Nordbahn-nal való összeköttetésre.

E kérdés nagy vitát keltett a Sina (Széchenyi) és az Ullmann hívei között. A Sina pártja az indítvány elhalasztását követelte ugyan, de az Ullmann-párt 30 szavazattal 22 ellen győzött. Széchenyi — jelenti a titkosrendőrség — más eredményt várt s még az ülés alatt nagy hévvel kapacitálta a követeket, de hiába. Sina ellen heves kifa-



kádasok hangzottak el.<sup>1</sup> Ő — mondák — a Lánchíd építésével az országot úgyis eléggé megsarcolja etc.

A Sina ellen való titkos gyűlöletnek alapja — írja a titkosrendőrség — az, hogy az Ullmann-féle vasúttal a Lánchíd építésének megakadályozását remélik. Széchenyi összeköttetése Sina báróval s ez utóbbinak részvéte a híd építésében, a gróf népszerűségének hanyatlását mutatja.

Amint e jelentések is mutatják, a titkosrendőrség a bécsi kormány szájaíze szerint írogatott. Amint csak tőle telhetett, minden jelentésben kisebbíti Széchenyit és Sina bárót s megjósolja, hogy a hídépítés tragédiája csak ezután következik. («Das Drama oder die Tragödie, in welcher der Sinaischer Brückenbaukontrakt zu Grabe getragen wird, werde erst folgen.»)<sup>2</sup>

Egy másik jelentésében írja a titkosrendőrség: *Beszédes* mérnök nagy tervet dolgozott ki. Csatornákkal akarja összekötni Erdélyt az örökös tartományokkal stb.<sup>3</sup>) Ez a tervezet az országgyűlés elején egyik konferencián szóba is került. Tegnap (dec. 11.) Vécsey báró főispánnál ismét érte-

<sup>1</sup> «Gegen Sina wurden gewaltigen Dinge vorgebracht, dass er das Land ohne dies durch die Brücke brandschatze etc. Der geheime Grund des Hasses gegen Sina ist aber, dass man hofft durch die Ullmannsche Eisenbahn den Brückenbau unmöglich zu machen, oder wenigstens dem Sina einen grossen Theil der Vortheile zu entziehen, die er ohne der Ullmannsche Eisenbahn durch die Brücke haben würde.»

<sup>2</sup> «Wenn die Relation der Brückendeputation in die Verhandlung kommt, dann soll Graf Széchenyi und die ganze Deputation erst ihren verdienten Lohn erndten.» (Pressburg, den 8. Dezember, 1839.)

<sup>3</sup> «Der Ingenieur Beszédes hat einen Plan ausgearbeitet mittels verschiedener Kanäle ganz Ungarn zu durchschneiden und eine Wasserverbindung zwischen den deutsch-österreichischen Provinzen und Siebenbürgen herzustellen.» (1839. dec. 13-i titkos rendőri jelentés.)

kezlet volt s felolvasták Sina báró levelét, melyben megírta, hogy a csatornák építését illetőleg kész a vállalat élére állani; minden részvényt átenged az ország lakóinak s magának csak azokat tartja meg, amelyek el nem kelnek. Sina bárónak e terve — jelentik — csak maneuver, hogy részére lehetővé tegye a dunajobbparti vasút építését. Ez annyit jelent, hogy meg akarja akadályozni a balparti vasút építését. A csatornák építésének terve — írja a titkosrendőrség — kedvezőtlen hatást keltett (!?)

A csatornák és a vasutak építésének megakadályozására az uralkodó, helyesebben a bécsi kormány még a nádort is felhasználta. Az országgyűlésen négy héten át szünetelt a tárgyalás, ami miatt a rendek nagyon is zúgolódtak. Az elkeseredést — írja az országgyűlési rendőrség — csak növelte a következő furcsa dolog. Az országgyűlés megnyitása előtt a balparti vasúttársaság választmánya a Hírnök című lapban felhívást intézett a társaság tagjaihoz. A Hírnök szerkesztője erre a nádori irodától azt a parancsot kapta, jelentse ki lapjában, hogy a nevezett balparti vasúttársaság csak idea, de a valóságban nem létezik. A vasúttársaság választmánya erre a Hírnök laphoz nyilatkozatot küldött, melyben kijelenté, hogy a nevezett társaság tényleg létezik s két év óta az előmunkálatokon dolgoztat. E nyilatkozat kiadását a nádori hivatal a Hírnök szerkesztőjének megtiltotta. Ezelőtt egy hónappal (1839 nov.) a nevezett vasúttársaság kiállította a dunabalparti vasút szép terveit a pesti Vigadóban. Mindenki gyönyörűnek találta a terveket. A Hírnök hírlap ki akarta adni e terveket, de a nádori hivatal megtiltotta!

Sokan mindezt Sina bárónak tulajdonították, akinek a rendőrség jelentése szerint páratlanul ügyes ágensei vannak. Az országgyűlésen — írja a rendőrség — kérdőre fogják vonni a Hírnök szerkesztőjét, amiért nem adta ki a vasúttársaság

nyilatkozatát! Ez a kérdőrevonás nagyon kellemetlen lesz az elnökségre.<sup>4</sup>

Széchenyi és Sina báró minden igyekezete kárba vezett a dunajobbparti vasút ügyében. A többség ugyanis a balparti vasút mellett volt. Az 1840 márc. 10-én jelentették Pozsonyból a rendőr-miniszternek, hogy Beöthy Ödön és Olgyay pozsonymegyei követ a «centraleisenbahncomité»-től hálafeliratot kapott a balparti vasút ügyében kifejtett fáradozásukért. Beöthy — jelentik Bécsbe — nagyon megörült ez iratnak s nevet Széchenyi és Sina báró erőlködésén. Beöthy annyira biztos a balparti vasútnak a debreceni szárnyal való megépítésében, hogy már írt feleségének s felszólította őt, hogy minél előbb vásároljon egy házat Debrecenben, mert az árak rohamosan emelkedni fognak, mihelyt megkezdik a vasút építését.

A Beöthyhez intézett köszönő feliratot Dietrich báró és Murmann nagykereskedő írták alá.<sup>5</sup> Úgylátszik, Széchenyi gróf is hallott valamit erről a dologról; mert értekezletet hívott egybe a Nemzeti Kaszinóba. Azonban Károlyi György elnökön és Széchenyi grófon kívül senki sem jelent ott meg.<sup>6</sup> Még ez sem kedvetlenítette el Széchenyit, hanem tovább is agitált és kapacitált.<sup>7</sup> És sikerült

<sup>4</sup> «Dies ist ein indirekter und für das Präsidium höchst bedenklicher Angriff, weil er nichts geringeres bezweckt, als die Parteilichkeit für Sina öffentlich darzutun, und zur Sprache bringen ... Der erwähnte Angriff gegen den Hirnök hat noch eine unangenehme Seite, den die Gegner der Censur werden bei der nächsten Verhandlung über die freien Zeitungen das ganze als einen offenbaren Missbrauch der Censurgewalt darstellen.» Pressburg, am 13. Dec. 1839.)

<sup>5</sup> Beöthy és Olgyay ezt március 6-án vették kézhez.

<sup>6</sup> A titkos rendőrség jelenti ezt 1840. márc. 19-én.

<sup>7</sup> «Graf Széchenyi arbeitet sehr emsig, agitirt, informirt, persuasirt im Interesse der letzterer Sache und verschaffte sich schon Ziemlich grossen Anhang unter den Magnaten der Oppositionsparthei.» (1840. márc. 13-i rendőri jelentés.)

is többeket megnyernie a főrendi ellenzék tagjai közül. De ellenfele is elég akadt. Ezeknek élén Andrassy Károly gróf állott, aki sok gorombaságot mondott volt vita közben Széchenyiről.<sup>8</sup>

Míg e viták folytak, Sina bárót és Ullmant a saját hívei többszörös ünneplésben részesítették s ugyancsak sok borköszöntést kellett végighallgatniuk. Mindkét pénzkirály fényes lakomákon viszonzta a kitüntető megtiszteltetéseket.

Tudott dolog, hogy az 1843—1844. évben tartott országgyűlésen a zsidók emancipációja s a türlemi taksa eltörlése is szóba került. Az egykorú hivatalos jelentésekben ekkor azt olvashatjuk, hogy az ország legkiválóbb és legintelligensebb zsidósága Pozsonyban és Pesten lakik.<sup>9</sup> És az a különös dolog, hogy épp e két városban volt a legtöbb zavargás a zsidóság ellen s épp e két város tiltakozott küldöttségileg a zsidók emancipációja ellen.<sup>10</sup> A véletlen úgy akarta, hogy a zsidóság leg-hatalmasabb és leggazdagabb embere éppen ekkor

<sup>8</sup> «Der bereits wiederholt mit ihm darüber im Streite war und ihm sogar die derbsten Grobheiten sagte, daher, um einen entschiedenen Bruch herbei zu führen» etc. (1840. március 13-i jelentés Pozsonyból.) Érdemes megemlítenünk, hogy Bihar megye utasításában is éles támadás van a jobbparti vasút ellen. «A Duna jobbpartján építendő vasút társasága botrányos cselekvéséből világos, — írja az utasítás, — hogy magányosok nyereségvágyának a nemzet elegendő áldozatot nem hozhat.»

<sup>9</sup> A titkos rendőrség 1844. júli 16-án írta volt a miniszterének a pozsonyi zsidóságról: «Die pressburger Gemeinde ist für alle Judengemeinde das Vorbild, da hier von jeher die meiste Influenz wegen der Nähe Wiens war, auch die meiste moralische und pekuniäre Kraft samt politischer Intelligens supponirt wurde.»

<sup>10</sup> Az emancipációt legelőször a jurátus-kaszinó sürgette 1832-1836-i országgyűlés alatt. A fővédője és előadója ez ügynek a genialis Lovassy László volt, akit 1836-ban tízévi börtönbüntetéssel sújtottak s aki a börtönben megőrült. — Bihar megye 1843-ban követeinek utasításul adta, «hogy a zsidóknak tökély étes polgári jogokban való részletése követ urak által telhető igyekezettel pártoltassék».

jött először Pozsonyba és Pestre. Ez a koronázatlan pénzkirály Rothschild Salamon volt. A pozsonyi zsidóság úgy akarta őt fogadni, mint valami uralkodót. De mivel a városban uralkodó zsidóellenes hangulat miatt zavargásoktól lehetett tartani, Eszterházy Károly gróf, mint a rendnek őre, nem engedte meg, hogy Rothschildot negyven mozsárlövessel, szónoklatokkal s zajos tüntetéssel fogadják.

Rothschild báró gőzhajón érkezett s a hajó nem a szokott helyen, hanem a Király téren kötött ki.<sup>11</sup> Itt foglalt helyet födetlen fővel az egész pozsonyi zsidóság. A báró kíséretével együtt négylovas hintóba ült s a Nap-hoz címzett szállóházba hajtattott, ahol számára már előzőleg fényes lakosztályt rendeztek be. Mondanunk sem kell, hogy Rothschild is a vasútépítés ügyében jött Pozsonyba.<sup>12</sup> Az úgynevezett központi vasútársaság ugyanis 1844. júni 29-én tartotta közgyűlését. Ezt először az országházban akarták megtartani, de mivel állítólag Széchenyi István grófnak és Sina bárónak pártja az ifjúság segítségével tüntetésre készült, a gyűlést a lövőházban tartották meg s csak a részvényeseket bocsátották az ülésterembe. Délben a személynök ő excellenciája adott ebédet Rothschild tiszteletére. Jelen volt ott ürményi koronaőr, Eszterházy Károly gróf, Andrássy Károly gróf, Mürbach generális, Lónyay Gábor, Beöthy Ödön, Klauzál Gábor, Bezzeredy István, Ráday Gedeon gróf, Zsedényi, Hertelendy, Csernovics, Somsich, Palóczy és a két Ullmann és három bécsi bankár. Az országgyűlési

<sup>11</sup> Ezt a kitüntetést is rossz néven vették a pozsonyiak, amint azt a titkosrendőrség jelentette.

<sup>12</sup> 1844. júli 6-án jelentette a titkosrendőrség, hogy a kerületi ülésen tárgyalták a *Centraleisenbahngesellschaft* kérését a balparti vasútépítés ügyében. S bár a többség a vasút mellett volt, a tárgyalást mégis elhalasztották.

követek — jelenti a titkosrendőrség — fölötté barátságosak és előzékenyek voltak Rothschild iránt. Az ünnepi szónok Palóczy László volt. Mód nélkül hízelgő beszédben köszöntötte fel a bárót s felhívta őt, hogy Európa fővárosaiban élő öt fivérével együtt költözzék Magyarországra s gazdagságukat s erkölcsi erejüket fordítsák ez ország felvirágoztatására. Rothschild e felköszöntőre így felelt: Hálásan köszönöm e szívélyes fogadtatást s a megtisztelő felszólítást; sajnos! az ide való költözést a sors és a körülmények nem engedik, de különös figyelmet fogok a szép Magyarországra fordítani s minden lehetőet megteszek ez ország érdekében! Asztalbontás után még ezt monda: egyelőre mást nem tehet, mint az a bizonyos professzor, aki távozásakor tanítványainak ezt monda: bár elmegyek, de köpenyemet itthagynom, ez majd elmondja nekem, ki mit cselekszik s távozásom után miként viseli magát!

Ezt a nevetve elmondott mesécskét a jelenlévők különféleképpen magyarázták.<sup>13</sup>

Rothschild ezután több zsidó hitközséget fogadott, akik közbenjárását és segítségét kérték a türelmi taksa eltörlése ügyében. Rothschild kijelenté, hogy pénztára nyitva áll részükre. Addig is felszólítá a hitközségeket, hogy keressék föl őt Bécsben, ahol aztán a kormány embereivel fog tanácskozni ügyükben.<sup>14</sup>

Rothschild délután öt órakor kíséretével együtt visszautazott Bécsbe. Eszterházy Károly gróf kísérte őt gyalog a szállodáig, ahol két négylovas hintó várta Rothschildot. Az egész zsidó hitközség hajadonfővel állott a szálló körül. Eszter-

<sup>13</sup> «Diesen lächelnd vorgebrachten Spruch nahmen die Anwesenden, obschon man später verschiedenartig darüber sprach, und die Äusserung unpassend fand, doch für den Augenblick nahm mit vieler Geschmeidigkeit auf.»

<sup>14</sup> Pressburg, den 15. Juli, 1844. («Der Ausschuss wird morgen oder übermorgen nach Wien abgehen.»)

házy még egyszer kezét szorított Rothschild báróval s a hintók aztán eltűntek a kíváncsi szemek előtt.

Rothschild Salamon még ez évben Pesten is megfordult, ahol szintén zajos fogadtatásban volt része. Az egykorú magyar lapok bőségesen leírták e fogadást, valamint Rothschild bárónak Pesten való tartózkodását s bőkezűségét. Talán nem lesz érdektelen, ha az egyik napilapunknak leírását itt adjuk.

«Vala pedig alkonyat felé — írja Kossuth lapja — és nem szállt nyugalom az emberek kebleikbe, és nyugtalanok valának ők, mikint a szolgák, kik várják az urnák érkezését és alkonyat felé kimenének mind a folyamnak partjára és nézének szemeikkel éjszakfelé a folyónak hosszában és jövének a Király utcából és a Két szerecsen utcából, és jövének a Nagy piacról és a Váci útról, és jövének más utcákról, piacokról és utakról és azoknak házaikból, és mind a Dunához ménének, és nézének mindnyájan éjszak felé és látának füstöt emelkedni a víz felett, és megörülének az ő lelkökben nagy örömmel. És mondák egymásnak: «Ím ottan közelit ő» és fevidulának szíveikben, mikint a teve a pusztában, midőn távolról érzi a forrásnak frissítő italát. — És im megérkezék a gőzös és ő kiszállta a partra és ment és ménének utána mind a népek, és mondák egymásnak: «Itt van ő!» és lelkeik ismét eltelének nagy vidámsággal, miképpen rózsákkal tölti el a tavasz Jerikónak völgyét. És ő beszállta az angol királynéhoz és morgának a tarackok a gőzhajón és az új hídon nagy morgadalommal. És a nép pedig, minden fajtájú, megáll vala az angol királyné előtt, és bámulta vala az ablakokat, melyeket eddig soha sem bámult vala. És lőn éjszaka, és lőn másnap reggel, és lőn dél, megismég alkonyat, s a nép mégis állta vala az utcán, és ellepé azt, miképpen a sáskák Egyptomnak földét. És bámulá a falakat, melyekben ő lakozik vala, ha otthon nem volt is, de a nép nyugodt vala

és hallgatott, miképpen hallgata Saul Dávidnak hárfájára, és csak azt suttogták egymásnak: «Ott van ő!» — És én csudálkozám nagy csudálkozással és kérdezem a népet: «ki ő?» És felelié a nép: «Ember, ki vagy te és honnan jöttél, hogy csak egyedül nem tudod, ki legyen ő?» És nézének reám és gondolák: «ki ez? mert nem tudja, hogy ki legyen ő.» — És monda egy a nép közül: «Hallod-e idegen, ő az, ki olyan hatalmas, mint Mesopotámia pusztáján a sárga oroszlán, olyan erős, mint Sámson, és bölcs, mikinten Salamon, olyan vitéz, mint Jozue és Gedeon, és lehetne serege nagyobb, mint vala Senacherib és Nabuchodonosornak táborában, és van aranya oly sárga és tömérdek, mint fővény Sidonnak partján és érett kalász a Chanaeniták mezein és van ezüstje feje és számtalan, mint a hó Libanon tetején, és a liliumok Sáronnak völgyében, és vannak bankjegyei és vannak status kötelezvényei, hogy nincs annyi levele Judah minden olajfájának, ő az, kit az Ur megáldá hatalommal és gazdagsággal minden nemzetségében, ő az, Rothschild Salamon báró, apjának fia, ki megint fia vala az ő apjának.» — És én mondom magamban: «Ez tehát a gazdag férfiú, kinek pénztára hét országra szól, és ki kincseivel annyi jót cselekszik, és városunkat is gazdagon megajándékozá az ínségnek idejében, és ki osztogatja szegények között az ő gazdagságát, maga pedig áll a hatalmasok sorában, és intézkedik folyásáról a világ ügyeinek. És áldja meg őt az Isten jótékonyágáért, és mentse meg őt az ily báméskodó csoport alkalmatlanságától, mely őt még a szabad mozgásban is gátolja.» A nép pedig állt vala folyvást nagy sokaságban. És megjelenek egy utcai gyerkőce rongyos öltözetében, minőben az egész nap az utcákon kóborolni szokott, és tárta kezében harsogó trombitát, melynek ára vala négy garas váltó cédulában, és megfúvá a trombitát a népnek előtte, hogy lőn nagy recsegés az utcában,



mint vala hajdan Jerikó falainál, és a nép bosszankodék vala a gyerkőcén méltó bosszúsággal, de a gyerkőce csak fúva trombitáját, míg el nem lankadának az ő tüdei, és akkor elmene a gyerkőce, a nép pedig maradt az utcán, és báméskodók másnap, és meg másnap, míg el nem utazék a hatalmas, és ekkor nézett utána fájdalom fájdalmával, és kívánkozok utána, mint a szarvas a hives patakhöz és szerette volna őt ölelni szerelmével, mint Jákob szolga korában a szép Rachelt, és ekkor fájdalmában eloszlék a nép a város minden részeire, és én is haza mentem, és gondolám magamban: «Milly sok bámulni szerető lakója van Pest városának.»

Amint említők, Rothschild báró a balpartivasút ügyében jött Pestre. De felhasználván az alkalmat, Pest közintézeteit s nevezetességeit is meg szemlélte. S mint a hivatalos jelentések, valamint az egykorú lapok írták, mindenütt nagylelkűnek mutatta magát s bőkezűen osztogatta a jelentékeny pénzösszegeket.<sup>15</sup> Mikor távozott Pestről, ismét nyolcezer forintot tett le a város közintézetei számára. Szóval Rothschild báró Pesten is olyanak mutatta magát, amilyen a valóságban volt, bőkezű emberbarátnak.

Ő különben később is többször adakozott közcélra. Mikor például a nádor szobrára gyűjtöttek, Rothschild levelet írt Wodianer Sámuelhez s azt kérdezte tőle, lehet-e idegennek is hozzájárulni az emlék költségeihez? ő e célra ezer pengő forintot küld «miután — írja — szívemnek fő óhajta,

<sup>15</sup> Talán éppen e miatt toladtak oly sokan hozzá. A Pesti Hírlap több ilyet felsorol, írván a többi közt: «Egy zsidó vallású költő (!!)

verseket írt hozzá, melyekben őt, Jehova küldöttjét, a magyar nemzet nevében éneklí, dicsóítí, magasztalja s annak nevében borul előtte jóformán a porba, vagy ha lehet, még annál is mélyebbre, csupa örömtől. Ezek ám a versek! És minő versek! Jaj!»

hogy határtalan tiszteletemnek e csekély adóját a dicsőült főherceg emléke iránt lefizethessem.»<sup>16</sup>

Még a titkosrendőrség is azt jelentette Bécsbe, hogy az állandó híd és a vasutak építése egész Európa figyelmét felkeltette s a pénzemberek egymásután jöttek Magyarországra, hol a legnagyobb szívességgel fogadták őket.

Bizonyára sok hasznos dolog létesült volna nálunk már akkor is, ha a bécsi kormány az örökös tartományok érdekében lehetővé nem teszi a külföldi tőke beözönlését hozzánk. S építettett az örökös tartományokban oly vasutakat, melyek Magyarország gazdagságát veszedelemmel fenyegették.

<sup>16</sup> 1847. febr. 8. Rothschild S. M.

## IDŐSB ANDRÁSSY GYULA GRÓF AZ 1847-1848. ÉVI ORSZÁGGYŰLÉSEN.

Az 1847. év október 14-én Zemplén vármegye nemessége Lónyay Gábort és Andrássy Gyula grófot közfelkiáltással országgyűlési követeknek választotta. Egyesek Kossuth Lajost akarták ugyan felléptetni, de, mint utólag kiderült, ez csak ürügy volt, mely alatt Kazinczy Gábor megyei ellenzéki férfiúnak követsége lappangott. Az ellenzék Kossuth felléptetésével akarta Lónyayt visszavonulásra bírni s Lónyay helyébe aztán Kazinczy Gábort óhajtotta megválasztani. Ez a terv azonban nem sikerült; mert Andrássy Gyula gróf kijelentette, hogy sem Kossuthtal, sem Kazinczyval nem hajlandó követnek menni az országgyűlésre. Péchy Emánuel gróf főispáni helytartó a választás eredményét még aznap tudatta István főherceggel.<sup>1</sup> A két követről a többi között a következő érdekes megjegyzést írta: Lónyayt most negyedízben választották meg követnek; mivel ő sógora a szer mélynöknek, igen könnyen lehet reá hatni. Andrássy Gyula gróf, éppúgy mint Lónyay, nem szónok s így nem kell attól tartani, hogy agitálni fog; különben is *«nagy mértékben arisztokrata, szelíd jellemű, nem heves és nem darabos. Gróf Széchenyi őexcellenciája, kit a nevezett gróf különösen tisztel és kit magának úgyszólván mintául tűzött ki, igen sokban és sokat hathat»* reá.

<sup>1</sup> Országos Levéltár: Acta diaetalia, Ujhely, 1847. okt. 14.

Péchy Emánuel grófnak ez érdekes jellemzése nem mindenben vált be. Ami azt a megjegyzést illeti, hogy Andrassy nem szónok, az hamarosan valótlannak bizonyult. A február 5-iki kerületi ülésen például Andrassy rögtönzött beszédével valóssággal elragadta az egész ellenzékét. Ezen a nevezetes ülésen Andrassy — mint maga mondotta — *ingerülten szólalt föl*; «de — monda — ő ez ingerültségére büszke, és ha a csongrádi követ csak kedvenc eszmének monda azt, melynek bukása ez ingerültséget okozza, tudniillik az alkotmányosságot, — szóló a magyarok Istenének tartja azt, s nekünk magyaroknak kell azt fönn-tartani!» ... «Ha — monda tovább Andrassy — az országgyűlésnek nem lesz az az eredménye, hogy minden alkotmányos érzet megszűnjék, az kétségkívül az ellenzék érdeme leend s nem a konzervatívoké!»

Néhány üléssel később Andrassy ismét nagy sikert ért el szónoklatával. Ezúttal azt bizonyította, hogy *a konzervatív párt rojalistább, mint maga a kormány!* Ilyenforma beszédeivel Andrassy maga cáfolta meg Péchy Emánuelnek azt a mondását, hogy Széchényinek feltétlen híve volna.<sup>2</sup>

Ami az arisztokrataságát illeti, az igaz, hogy születésére és viselkedésére — a szó legnemesebb értelmében — arisztokrata volt, de egyébként minden beszédében és tettében a legnemesebben gondolkozó demokratának bizonyult. Nemcsak a követek, de az országgyűlési ifjak is valóssággal bálványozták őt s Pozsony utcáin alig jelenhetett meg anélkül, hogy a szimpátia és a szeretet megnyilatkozásával ne találkozott volna. Humánus és demokratikus gondolkozásmódját az alábbi eset is bizonyítja.

Tudjuk, hogy a magyar országgyűlések ideje

<sup>2</sup> Kikelt ő azok ellen is, akik az országgyűlésen csak «allerunterthänigste Dankschrift»-eket gyártanak, akkor, mikor maga a király magyarul beszélt.

alatt Pozsonyban nagyszámú katonai őrséget vontak össze. A dolog természete és a józan logika azt kívánta volna, hogyha magyar országgyűlés idején, amikor Pozsonyban a magyar elem uralkodott, a magyar katonaság őrizte a rendet. Ez azonban sohasem történt. Szántszándékkal mindig cseh, morva és tót katonaságot rendeltek az országgyűlésekre. És ezeket a katonákat ott senki meg nem értette. Ebből természetesen sok kellemetlenség támadott.

Az 1847. év december 16-án történt, hogy Gőcze János, Andrassy Gyula országgyűlési követ jurátusa, az élelmezési hivatal mellett szivarozgatva sétált. Az őrtálló katona Gőczére rivalt. Ez mit sem értvén az ő kiabálásából, tovább akart menni, de a katona Gőczéhez lépett és a szivart kiütötte a szájából. A hatalmas erejű Gőcze erre arculcsapta a fegyveres őrt s úgy ahogy volt, behajította őt a faköpenyegbe (őrházba). A lármára az őrszobából egyszerre harminc fegyveres katona rohant Gőczére s erővel az őrszobába akarták őt cipelni. Gőcze azonban ellentállott s nem volt hajlandó, hogy az őrszobába menjen. Kényszerűségből tehát tizenkét szuronyos katona közé fogták őt és a főőrhelyre vitték. Rutkay Márton túrócmegyei követi írnok szemtanúja lévén annak a jelenetnek, amikor Racskó Márton káplár agyonlövessel fenyegette Gőczét, védelmére sietett s a jurátusokat is a katonák ellen izgatta, miközben ő maga az egész őrséget mindenféle szidalommal gyaláztad. Amikor pedig Gőczét a főőrhelyre kísérték, Rutkay karonfogva vele ment. Amikor a menet a Barthféle cukrászbolt elé ért, Andrassy Gyula gróf jött szembe. Meglátván saját jurátusát, Gőczét, a szuronyos katonák között, minden gondolkozás nélkül védelmére sietett. Ezt annál inkább megtette,

<sup>3</sup> Polizeihofstelle jelentése ez esetről. (A volt titkos rendőrség levélt.)

mivel Gőcze a saját megyéjének követi írnoke volt. Amint Andrassy, egy picit sétabottal kezében, az őrséget vezető Petkó nevű káplár felé indult, ez szuronyával Andrassynak rontott s ha félre nem ugrik, keresztül szúrja őt. Petkó szuronyát Vámosy István kapta el, miközben az ő kesztyűjét is végighasította az éles szurony.

A tanúk vallomása szerint Petkó biztosan keresztüliszúrja Andrassy grófot, ha Vámosy a szuronyt el nem kapja. Maga Petkó káplár is bevallotta ezt a szándékát s mentségére azt hozta föl, hogy Andrassy arculcsapta őt.

A személyes jog megsértése s egy országgyűlési követnek életveszedelmes megtámadása a katonaság részéről — amint gondolhatjuk — az egész városban nagy elkeseredést keltett. Maguk a követek a legélesebb szavakkal támadták a katonaságot s Andrassy gróf részére elégtételt követeltek. István nádor a rendek követelésére 1848. január 16-án aztán elrendelte, hogy Gőczét a királyi tábla azonnal bűnvádi kereset alá vegye. Egyúttal — írja maga a nádor — *mivel a katonaság sem tartotta magát a mérséklés kellő határai között, az illetők megfenyítése iránt Lamberg Fülöp tábornokhoz is átirrt.*<sup>4</sup>

A tanukat — köztük Petkó és Racskó káplárokat — Eötvös József, a királyi ügyek igazgatója hallgatta ki. A kihallgatás teljesen igazolta, hogy Andrassy gróf életveszedelemben forgott, azért Eötvös a káplár támadását *«szigorú büntetés alá*

<sup>4</sup> U. o. A titkosrendőrség szerint a katonaság teljesen ártatlan volt, bünt csak Gőcze követett el. «Es ist — írja a rendőrség — nun nur zu wünschen, dass das Urtheil, welches die königl. Tafel über ihn stellen wird, umnachsichtlich mit aller Strenge vollzogen werde, damit erstens den übrigen unter der Landtagsjugend befindlichen Excedenten ein abschreckendes Beispiel statuirt, und anderseits dem Militär Satisfaction gegeben werde.» (6. Jänner, 1848. Pressburg.)

*eső merény*-nek mondotta és súlyos megbüntetését kívánta. Mailáth György országbíró azonban egészen más véleményen volt. Ő még a bírói ítéletben is a kormány kívánságát tartotta szemelőtt. Hogy tehát a kormány Göczét elítéltette, abban senki különöset nem látott. Azonban annál inkább meglepő volt az ítéletnek Andrássy Gyula grófra vonatkozó része. Andrássynak — írja Mailáth — *«wem volt joga bármely érintkezésbe vagy értekezésbe bocsátkozni és a katonákat kötelességük teljesítésében bármi módon gátolni! A katonaságot e részben annál kevésbbé hibáztatom, mivel gróf Andrássyn ez alkalommal legkisebb sértés sem történt!»*

Ez a fura ítélet még István nádort is meglepte. Az ítéletnek Andrássy grófra vonatkozó részét nem is hagyta helyben, csupán Göcze elítélését írta alá. Andrássy azonban megfelelő elégtételt mégsem kapott. Hogy a katonáknak hajukszála sem görbült meg, azt nem kell külön hangoztatnunk.

Megemlítjük még, hogy Ferstl rendőrtanácsos, az országgyűlési titkosrendőrség feje, az eset megtörténtekor azonnal jelentést írt Sedlnitzky rendőrminiszternek Andrássy és Göcze esetéről. Az ő előadása azonban nem felel meg a tanúvallomásoknak. Ferstl jelentése alapján Sedlnitzky rendőrminiszter meg magának a királynak írta meg Andrássy gróf esetét.<sup>3</sup> Mondanunk sem kell, hogy az ő hivatalos jelentése szerint is a derék katonák mintaszerűen jártak el a rebellis fiatalokkal szemben. Egyszóval a katonáéknak már abban az időben is mindig igazuk volt, mindig szabályszerűen jártak el, még akkor is, mikor országgyűlési követet akartak átszűrni!

<sup>3</sup> Úgy Ferstl, mint Sedlnitzky miniszter jelentései a Polizeihofstelle (titkosrendőrség) iratai közt voltak. A bécsi forradalomban ezek is elégték.

## AZ ELÁTKOZOTT CSALÁD.

Jókainknak oly sokszor emlegetett «szertelenségei és hihetlenségei» akaratlanul is elménkbe jutnak, mikor Az elátkozott család című szép regényét olvassuk. Aki nem ismeri Komárom múltját, szentül hiheti, hogy Jókai e művében nagyon is túlment a képzelet tilalomfáin. Pedig hát, mint legtöbb történeti regénye, úgy ez is valóságon alapszik s mesteri módon világítja meg Komárom akkori életét. Emellett éppen ez a regénye villámfényt vet az ő lelkivilágára, kulcsot ad az ő pszichológiájához s bepillantást enged lelkének legmélyebb rejtekébe.

Jókai, mint legtöbb regényében, úgy Az elátkozott családban is egykorú följegyzéseket használt forrásokul. Komáromban még ma is forognak ilyenek közkézen a nagy tűzvészről, a földrengésekről, a dunai híd leszakadásáról, stb., számadatokkal szolgálván az akkor elveszett emberéletről s az okozott károkról. Jókai itt említett regénye a nagy földrengésnek mesteri leírásával kezdődik. Lássuk hiteles történeti adatok alapján a gyászos esemény leírását.

Az 1763. év június 28-án nagy vásár volt Komáromban, tehát mindenki korán kelt. Reggeli hat órakor a hívők jórésze a templomokban imádkozott, mikor irtóztató dörrenés zúgott végig a városon, a legbátrabb embereket is megrémítvén. Rög-



tön rá, egy még hatalmasabb rázkódtatás következett. A tornyokban egyideig a harangok maguktól kongtak. Aztán egy pillanat s a templomok a legerősebb épületekkel együtt porban heverték, ölve az embereket bizonytalan számban. A föld tombolása sok épületnek még az alapját is szétvetette. Irtóztató por és füst tölte be a várost s az emberek egymást sem igen látták. A városházának és a Szent János-templomnak tornya a városokra szakadt. A Szent András-templom bedőlt boltozata a misét hallgatókra dőlt. A félelmetes zúgás és az összeomló házak robaja közé a sebesültek és a haldoklók jajkiáltása elegyedett. A Dunán a földrengés valóságos tengeri csatát rögtönzött, egymáshoz vagdosván a hajókat és a malmokat. A Vág-folyó mellett a föld megnyílt<sup>1</sup> s a nyílásból nehézszagú, kénes víz ömlött s különféle színű iszap szökött a magasba.

A romok alól még aznap 65 halottat vontak ki, másnap a sebeikben meghaltak közül százketőt temettek el. S ez így ment tovább. A sebesültek száma olyan nagy volt, hogy számukat tudni sem lehetett, összedőlt mind a hét templom a papi házakkal együtt; 279 ház teljesen, 785 pedig részben omlott össze. A földrengés pedig szeptember 25-ig meg-megújult. Méltán mondhatta tehát az egyik városatyja: *«Istennek büntetése vagyon rajtunk, imádkozzunk; mert elsüllyed alattunk a föld.»*

Íme, ez a történeti igazság. Aki ismeri Jókai regényét, meggyőződhetik, hogy ő a valóságtól alig tért el.

Az események folytatása helyett most némi kitérést kell tennünk, mert imígyen nagyszerű világot vethetünk Jókainak lelkivilágára, arra a

<sup>1</sup> «Et terra ipsa ad Danubium Vaganum rupta et diducta sulphureas gravis foetoris aquas cum caerulei colons flammis et várii coloris arena in altum ejecerit.»

ritka lelkivilágra, melyben a gyűlölködés és a felekezeti türelmetlenség nem verhetett gyökeret.

Bár Komárom törzsökös lakossága a XVI. század derekától fogva az új hitnek volt követője, nincs az országban város, melyben a protestánsoknak egyszázadon át annyit kellett tűrniök és szenvedniök, mint Komáromban. Hoffkirchen generalis és várparancsnok felsőbb parancsra 1672-ben templomaikat s virágzó iskolájukat elfoglalta s papjaikat fegyveres erővel kiűzte a városból.<sup>2</sup> Azontúl egy kis fa-oratóriumban gyűltek össze s a gyülekezet legvénebbje — papjuk nem lévén — vezette az istentiszteletet. Az 1746. évben ezt is megtiltották nekik. A halottaikat nem volt szabad éneklés mellett eltemetniök.<sup>3</sup> Részt kellett venniök a katolikus nagyobb ünnepeken és az úrnapi körmeneten, ahol rendszeren a saját felekezetük korholását kellett hallaniok. A városba jövő prédikátorokat a katonaság elfogta.<sup>4</sup> A jezsuiták főnöke folyton örködött s azonnal értesítette a német katonaságot, ha a protestánsok valamelyik házban összegyűltek. Mikor az általánosan tisztelt Kazáry Ádám meghalt, tisztelői mit sem törődván a tilalommal, a temetésen énekelni kezdtek. Az ottlevő jezsuita páter meg akarván ezt akadályozni, valóságos ribillió tört ki s a páter alig szabadulhatott (*tumultuosam insurrectionem fecerunt etc.*). Az üldözött protestánsok 1732-ben már külföldi fejedelmekhez és Hollandiához fordultak védelemért, de e lépésük még inkább rosszabbította

<sup>2</sup> Komárom város levéltára: «Anno 1672. Expelluntur Comaromio praedicantes».

<sup>3</sup> «Stephanus Berezny, eo quod in sepultura calvinistica cecinerit, ad arestum praesidii ductus. Dat de se reversales in ββρμύτπβ nunquam amplius canendi» etc. (Városi levéltár.)

<sup>4</sup> Paulus Onody praedicantius dat de se reversales, quod a patre superiore hic Comaromii deprehensus ac expropter incarceratus, ea conditione liber dimissus fuerit, quod posthac nunquam amplius Comaromium venire.» (U. o.)

a helyzetüket.<sup>5</sup> Mivel a Komárommal szomszédos községeknek: Szönynek, Mocsának, Ekeinek stb. saját papjaik voltak és szabadon gyakorolták vallásukat, a komáromiak nagyobb ünnepeken oda mentek imádkozni. Ezt is betiltották s aki a Dúnán átment, tömlöcbe vetették.<sup>6</sup> A városba jött Szatmáry Mihály prédikátort a jezsuita főnök elfogatta a katonasággal, aztán az esztergomi érsekre bízta, börtönnel vagy gályarabsággal büntesse-e őt. Nemes Sarkady Sámuel billegi prédikátor ugyanezért másfél évig ült a börtönben. Vajda Péter ekli pap haldokló testvérét jött meglátogatni, de nem bocsátották hozzá, hanem bántalmazások között kiűzték a városból.

Ilyen és hasonló esetet egész sereget őriztek meg a levéltár régi iratai.

Az üldözésekben maguknak a polgároknak nem volt részük. De ezek között is akadt néha, aki helyeselte a protestánsok elnyomatását.

Az üldözésnek e századában Komáromban sok megható tragédia játszódott le. Bár Jókaink nagyon jól ismerte mindezeket, regényében teljesen mellőzte. Több ízben volt alkalmam véle Komárom ez időbeli történetéről beszélgetnem. Mikor kérdést intéztem hozzá, miért nem használta föl regényében e megkapó drámai részleteket, szelíden felelte: *«én a kölcsönös megértést és a szeretetet s nem a gyűlölködést hirdetem. Az utóbbit jobb, ha örökre eltemetjük».*

A nagy földrengés hatása alatt a megrettent lakosság kettőzött áhítattal fordult az ég felé. Imádkoztak mindenfelé. Mivel temploma egyik

<sup>5</sup> Még 1732-ben is a várba cipelték azokat, akik a temetésen énekelni mertek s addig nem bocsátották el, míg reversalist nem adtak, hogy többé nem énekelnek.

<sup>6</sup> «Praedicantes, rectores et magistri Calvinistae et Lutherani nullo praetextu nec ex Csallóköz nec per Danubium praesumant venire Comaromium... Si quis deprehendatur omnibus spoliabitur et ad arcem ducetur,» (U. o.)

felekezetnek sem volt, fa-imaházakat építettek. Ezt tették a kálvinisták és a lutheránusok is, még pedig — amint Jókai is írta — közadakozásból. Mindkét felekezet bejelentette ezt a királynénak és a kancelláriának, alázatosan kérvén, engedtesék meg nekik, hogy *«az Úristen haragjának megszűnéséért s koronás királynéasszony hosszú életéért imádkozhassanak»*.

A városi tanács — ahonnét a protestánsok ki voltak zárva — 1763. augusztus 19-én bejelentette a helytartótanácsnak az imaházak építését. Onnét aztán sürgős rendelettel meghagyták az imaházak lerombolását. Erre mindkét protestáns felekezet könyörgő felterjesztést intézett a helytartótanácsához.

«Mi — írják az ágostai vallásúak — ugyan semminemű oratóriumot nem építettünk, hanem a hatalmas Úristennek irtóztató büntetése az egész városunkon, sőt majd az egész országon lévén, kénytelenítettünk házainkat s minden javainkat elhagyni s hajókra szállani és a fölséges Istennek haragját szüntelen való imádságainkkal és esedezéseinkkel engesztelni s látván azt is majdnem szemeinkkel, hogy minden minutában az iszonyú s országunkban hallatlan földindulások miatt vagy elsüllyedünk, vagy pedig a kőfalaknak leomlása által életünk hirtelen eltöröltetik, semmi egyebet hátra lenni nem gondoltunk, hanem líogy ilyenét netalántán következhető veszedelmek között lelkeinket annak, akitől vettük, ismét visszaadhasuk, először hajókon, azután pedig református uraiméktól látván, mi is a régi temetőn a végre, hogy mind a Vágdunától s mind pedig a győri Dunától közelebb érjük s összekötöttetett imádságainkkal buzgóbban könyöröghessünk, a napnak rettenetes hévsége ellen, egynéhány deszkát imittamott összetámogatván, és hogy a szél el ne hordja, póznához madzagokkal kötöttünk s azok alatt az úristen haragjának megszűnéséért s fölsé-

ges koronás királyné asszonyunknak hosszú életéért, szerencsés országlásáért s az ilyen s egyéb veszedelmünktől való megoltalmaztatásáért mindennap reggel és este imádkozunk. Minthogy pedig gondoltuk, hogy lehetnek olyanok, akik ezen szíves indulatbeli buzgóságunkat rosszul netalántán magyarázni s minket vádolni fognak, mi mindezeket július 10-én fölséges, kegyelmes, koronás királyné asszonyunknak Schönbrunnban, alázatosan benyújtott instantiánkban detegáltuk s fölséges asszonyunk kegyelmes dispositioja alá magunkat önkényt vetettük. De ő felsége eddig semmit sem résolvait.»

«Nálunk — írják tovább a folyamodók — sem prédikátor, sem levita, sem más ilyes hivatalbeli ember nem vala s nincs is, hanem közülünk hol egyik, hol másik a többi előtt imádkozott. Néünk két halottunk azóta lévén, de akkor is annak vitelekor senki közülünk nem énekelt. Ami az összetámogatott deszkáinknak lerontatását illeti, annak nagy munka nem kívántatik; mert ha két végén a madzagokat késsel elmetszendik, azonnal összedül. De alázatosan esedezünk, hogy azon deszkák mostani státusban maradhassanak, míglen ő felsége kegyelmes resolútiója eránta érkezik, nem azért, hogy azon idő alatt alájok concurrálnánk, hanem hogy valaki ne mondhassa, hogy mi talán vakmerőül ő felsége előbbi kegyelmes resolútiói ellen valóságos oratóriumot építettünk. És aki ezen város romlásának megtekintésére ide jövend, mindenki láthassa, hogy az nem oratórium.»<sup>7</sup>

A komáromi kálvinisták is bejelentették a fa-imaházukat úgy öfelségének, mint a kancellárnak is. Mivel sem a luteránusok, sem ők választ nem kaptak, teljes bizalommal várták a legfelsőbb végzést. A kálvinisták is megírták folyamodásuk-

<sup>7</sup> Városi levélt. III. csomó.

ban, hogy sem papjuk, sem levitájuk nincsen. Egy öreg ember imádkozott elő s végezte az istentiszteletet. Temetéskor nem énekeltek. Az imádság helyén emelt gyenge és alázatos hajlék ügyében alázatosan várják ő felsége kegyelmes végezését. S míg ez megjönne, engednék meg nekik, hogy Isten ítéletinek engesztelésére tovább imádkozhassanak fahajlékukban.<sup>8</sup>

Ő felségétől egyik felekezet sem kapván választ folyamodására, a helytartótanács elrendelte, hogy az imaházakat azonnal le kell bontani s azok ellen, akik az építésben részesek voltak, szigorú vizsgálatot kell indítani. A város a helytartótanács parancsára szeptember hó 28-án lerontatta a két fa-imaházat.

Idáig — amint látjuk — Jókai a történeti igazságtól alig tért el. Mindössze annyi a különbség a hivatalos iratok s Jókai elbeszélése közt, hogy Jókai a fatemplomok lerontásánál a megyét, illetve az alispánt szerepelteti.

A regényben ekkor kezdődik Malárdy alispán szereplése. Itt az anyagot Jókai vagy egykorú följegyzésből, vagy a komáromi urak elbeszéléséből merítette. De hát ki is volt ez a büszke Malárdy? Rozsomnitici és Alsólieszkői Ordódy Péter volt ő, aki 1757-től fogva volt a megye alispánja s egyúttal udvari tanácsos is. Tudott dolog, hogy a regény egyik legpompásabb alakja Bajcsy András uram, a komáromi csizmadiák nemes céhmestere és a kálvinisták kurátora. Kit ábrázolt ebben Jókai — nem tudjuk. A Bajcsyak régi komáromi lakosok s már a XVI. században szerepelnek. Az is bizonyos, — amint Jókai is írja a regényében — hogy 1790-ben egy Bajcsy nevű embert választottak Komárom alispánjává. De ez a Bajcsy nem volt csizmadiamester.

<sup>8</sup> «Komárom kir. szabad városban lakó, helvetika confession levő lakosok közönségesen.» (U. o.)

Az elátkozott család másik legnagyobbszerűben megrajzolt alakja Gutái Tádé. Bizonyos dolog, hogy ennek erkölcsi tökéletessége, tüzes hazafisága, egekig csapongó hite az első komáromi prédikátorra, idősb Péczeli Józsefre vall. Ezt annál inkább föltételezhetjük, mert Jókai a regényben előadja a komáromi tudósok irodalmi munkásságát is, mellyel az alvó magyarságot ébresztették. Ezeknek a feje pedig idősb Péczeli József volt. E nyelvmívelő társaság ismertetésénél olvassuk Jókainak e gyönyörű s a mostani viszonyaink közt nagyon is elkelő mondását: *«Lehajolhatsz, te árva nemzet, egész a fekete földig, széthullhatsz, elolvadhatsz: de mikor a végsőre jutottál, akkor fölébredsz újra s megújítod lételedet!»*

Az elátkozott család egyik remekül jellemzett alakja az örökké pletykázó Mákosné. Ez speciális komáromi termés. Valamikor úgy hívták őket, hogy bíróbúsító vénasszonyok. Komárom régi jegyzőkönyvei hemzsegnek az ilyen alakoktól.

Ami magát a regénynek-korrajzát illeti, az tökéletes. Minden komáromi ráismer benne városa régi életére s mindegyik érzi benne azt a vonzalmat, melyet Jókai szülővárosa iránt késő vénségig megőrzött...

Íme egy példát hoztunk itt fel arra nézve, hogy Jókai történeti regényeit egykori kritikussai nem egészen igazságosan ítélték meg. Ők ítélték de az író forrásait nem ismerték. Fantasztikusnak, hihetetlennek mondtak olyasmit is, amit hiteles történeti adatokkal igazolhatunk. Vegyük például a török korban játszódó regényeit. Ezekről kritikussai azt írták, hogy nélkülözik a korhűség szilárd alapját!

Thallóczy Lajos, a törökök egyik legkiválóbb ismerője, aki Janinában is megfordult s akit meleg barátság fűzött Jókaihoz, egyik levelében írja nekem, hogy a Janicsárok vénapjait s Tepelenti Ali basa históriáját Jókai egy francia mérnöknek

emlékirata alapján írta, aki Janinában hét eszten-  
deig szolgált Ali pasa udvarában. *»Így hát —Írja  
Thallóczy — a regény ténybelileg és jellemzés dol-  
gában is elég jó alapokon nyugszik.»*

S hány történeti regényéről mondhatjuk el  
ugyanezt? Persze, ismernünk kell oly forrásokat,  
oly emlékiratokat is, amiket Jókaink ugyan olva-  
sott és használt is, de amik még ma is levéltáraink-  
ban kopnak s így a derék kritikusok sem ismer-  
hették. Enélkül pedig igazságos ítéletet nem is  
mondhattak.



## JÓKAI, A JÓ KERTÉSZ.

Még a ragyogó napban is akadnak foltok s vannak, akik csak e foltokat keresik és vizsgálják. A mindennapi ember azonban keveset törődik e foltokkal, hanem áldja és élvezi a nap fényét és melegét, mely éltet, gyógyít és ezernyi és ezernyi virágot nyit s még több gyümölcsöt érlel.

Nagy regényírónkkal: Jókaival is így vagyunk. A kritikusok keresik műveiben a foltokat, a hibákat, a nemzet pedig világot árasztó, meleget sugárzó napjának tartja őt, akit Isten jókedvében adott népének. És a múltban csak úgy, mint a jelenben, élvezi és erezi költészetének csodálatos varázsát, humorának kedvességét s nyelvének zengését.

Mondják, hogy Jókai a szertelenségnek híve és a hihetetlen, fantasztikus tárgyakkal a barátja. Ha ez így van, akkor Jókai megelőzte a korát; mert hiszen manapság a fantasztikus regények divatját éljük. Ám ami Jókai regényeiben a kritikusok szemében fantasztikusnak, hihetetlennek látszik, az nem mind hihetetlen. Tudott dolog, hogy Jókaink ezer oly dolgot hallott és ismert, amik még ma is a levéltárakban kopnak.

<sup>1</sup> Felolvastatott a Kisfaludy Társaság ünnepi közgyűlésén, Jókai centenáriuma alkalmával.

Naplók, ismeretlen emlékiratok, levelek egész selegét használta ő, s majd ha ezek napvilágot látnak, akkor dől el, vajjon Jókai hihetetlen tárgyakat dolgozott-e föl? Aki nemcsak a nyomtatott munkákat ismeri, hanem a levéltárak anyagát is átböngészte, az más szemmel nézi Jókainak regénytárgyait, sőt néha csodálattal kérdi, honét tudhatta ezt Jókai?

Amikor költőnk «Pekry Farkas leányai» című művét írta, még a történetírók sem ismerték a magyar familiáris rendszert, a régi családi élet e fundamentumát, s Jókai a nevezett művében mesteri módon tárta elénk azt, mintha csak ezernyi régi levelet és föl jegyzést olvasott volna. Amikor költőnk a tollát forgatta, még senki sem tudta, minő szerepet játszott a régi magyar életben a hársfa. Ma már tudjuk, hogy minden kastélyban, minden udvarházban ápolták a magyarok e kedves fáját, melyet a hódoltság népe nem egy helyen mint szent fát imádott is. Honnét tudta ezt Jókai, nem sejtjük, de a Bálványos vár című regényében nagyszerűen szerepelteti a nagy hársfákat, melyeknek árnyékában tartották a gyűléseket is. Még magának Jókainak is a hársfa volt a legkedvesebb fája. Magyar lelke megérezte efa régi szerepét, s még sírhelyét is e fa tövében kívánta.

Regényíróink között Jókai volt az első, aki a török-magyar társadalmi érintkezéssel foglalkozott s a török-magyar barátság hívének vallotta magát. Bár a török világban játszó regényeihez az akkori legkitűnőbb forrásmunkákat használta (köztük a janinai konzul jelentéseit is), mégis azt írták e műveiről, hogy nélkülözik a korhűséget, s egy soha nem létezett világot tárnak elénk.

A kritikusok szemében Feriz bég szerelme egy magyar lány iránt, aztán a török fővitézek lovagias szelleme, stb., hihetetlen dolog. Pedig hát a valóságban hányszor megesett, hogy a hazai

főtörökök magyar nőt vettek feleségül, s e nőknek még hitüket sem kellett elcserélniök. A hazai török vitézek lovagias szelleméről is ezernyi és ezernyi adat maradt ránk. Csak például említjük, hogy Révayné Forgách Máriának Thuróczból Kapuvárra kellett utaznia leánya látogatására. Mivel török területen kellett utaznia, úgy búcsúzott el övéitől, mintha többé sohse látná őket. És iszonyú félelem és rettegés közt indult útnak. Kapuvárra érvén, onnét megírta, hogy az Isten csodát tett véle. A törökök nemcsak hogy sehol nem bántották, de Esztergomnál a patyolatos főtörökök emelték kocsiját a kompra s átvivén őt a túlsó partra, Esztergomban meghívták reggelire, aztán útmutató kísérelket adtak melléje, nehogy pestises faluba tévedjen.

Ma már tudjuk, hogy a török s magyar vitézek miként mulattak együtt; tudjuk, hogy városaink a török hatóságoktól kérelmezték, ne engednék meg, hogy a török urak és vitézek a magyar lányokkal és menyecskékkel táncoljanak. Az is tudott dolog, hogy a budai basák lakodal-mukra a magyar urakat is meghívták.

Jókaink az utolsó budai basáról is írt. A költő szerint e basa lányának a kuruc Petneházy udvarolt Budán. Biz ez hihetetlennek tűnik fel. De ha tudjuk, hogy az utolsó budai basának, a hős Abdinak a felesége magyar asszony volt, akkor mindjárt lehetségesnek látjuk Petneházy udvarlását.

A török történetíró: Evlia Cselebi, aki betutazta Magyarországot, de meg a magyar források is megírják, hogy a hazai törökök a XVII. század derekán már letették a turbánt s helyette darutollas magyar süveget s hozzá dolmányt és mentét viseltek. Aztán igen sokan közülök magyar vezetékes nevet vettek fel.

Ezek és ilyenek ma már tudott dolgok, de ha Jókai írt volna ilyesmit, egykori kritikusi megint

csak azt írták volna, hogy azok fantasztikus mesék!

Valamikor hihetetlennek és fantasztikusnak mondták azt a mesteri leírást, melyet Jókaink egyik nagyobb regényében az 1848-ban hazaszökött huszárok merész kalandjairól adott. Hát ez az érdekesítő leírás sem Jókai fantáziájának a termése. Kevesen tudják, hogy a költő ezt Desseffy huszárőrnagy naplója után írta. S ez a Desseffy a hazaszökött huszárok egyik népszerű tisztje volt. Ha naplója egykor megjelenik, kiki látni fogja, mennyire ragaszkodott ahhoz Jókai s mit változtatott azon.

Ilyen és ezekhez hasonló dolgot seregével sorolhat fel az, aki némileg ismeri a családi levéltárak kiadatlan kincseit, miket Jókainak seregével használt fel.

E sorok írójának még megvolt az a szerencséje, hogy személyesen ismerhette a nagy költőt. Hát bizony egyébről sem beszéltünk, mint szülővárosunknak, Komáromnak múltjáról. S én a város monográfusa, álmélkodva hallgattam, minő alaposan ismeri ő e sokat szenvedett város múltját. Nem csoda tehát, hogy oly mesteri módon és mégis oly híven írta meg a komáromi nagy földrengést, a dunai híd leszakadását, a nagy tűzvészt, stb. A monarchiáról szóló nagy munkában is ő akarta Komáromnak és vidékének múltját és jelenét megírni. Nagy kár, hogy a betegség ebben megakadályozta őt. Így aztán nekem kellett megírnom. S Jókai, akit némelyek még vallási elfogultsággal is vádolnak, meghagyta, hogy az úrnapi körmenetet szépen írjam le; mert olyan nincs több az országban!

Mikor költőnknek ideje is az estvéhez közeledett, s mikor utolszor fordult meg Bécsben, felkeresett ott a levéltárban. Szokása szerint ezzel állt elélem: «No, mit csinál a mi Komáromunk?» Ezúttal én meséltem neki a városi

jegyzőkönyvekből vidám és regényes dolgokat. Szép kék szemei felragyogtak olykor, s így szólt hozzám: «öcsémuram mért nem mondta előbb ezeket, mily szép dolgokat írhattam volna belőlük!» Még megteheti — mondtam én. Már késő — felelé ő. S csakugyan késő volt.

Komárom! Ezredéves színmagyar város, legnagyobb fiad mennyi örömmel, mennyi szeretettel foglalkozott veled, ő tett meg téged a honszerelem csodás bűvkörének, mely őt magát is élte végéig fogva tartotta. Itt szerezte ő a legnagyobb kincseket, miket aztán a haza oltárára helyezett. Itt lett ő az örök szépnek és a jónak művelője, itt gyűjtögette a lilium kelyhéből a harmatot, hogy elvarázsolja véle honfitársai szívét. Itt véste emlékezetébe a város tragikus múltját s szötte be az álmok ragyogó ábrándjaival. Itt kezdte ismerni a természet titkait, itt szerette meg a fákat és a virágokat. Nagy megfigyelőtehetsége s kitűnő emlékezeté lévén, semmi el nem kerülté figyelmét, s az ifjúkori benyomások soha el nem tűntek lelkéből. S már ekkor kifejlett benne a bűvárokodási és kertészkedési hajlam, s idővel igen jeles kertészgazda vált belőle.

Oláh Miklós esztergomi érsek végrendeletében utódainak hagyta a pompás pozsonyi kertjét, melyet maga ültetett és gondozott, de azt kívánta tőlük, hogy ők is jó kertészek legyenek. Oláh Miklós nagyon jól tudta, hogy minő hatással van az emberre a kertészkedés; tudta, hogy nemcsak a földnek és a hazának szeretetét tartja ébren, de szelídséget, megnyugvást és sok-sok ártatlan örömet szerez az embernek. Ezért kívánta, hogy az érsekségben utódai jó kertészek legyenek.

Tudott dolog, hogy a kertészetet mindig a népek műveltsége hőmérőjének tartották. Nálunk a XVI. században éri el virágszakaszát, mikor is még a királyi és császári kertekbe is tőlünk viszik a nemes csemetéket és az oltóágakat, s külföldi

fejedelmek hirdetik, hogy nincs ország, mely olyan gyümölcsöt teremne, mint Magyarország. És mit látunk a kertészkedés e virágszakaszában? A műveltség minden ága fejlődik és virágzik, s a hazaszeretet, a nemzeti érzés eladdig nem látott fokra emelkedik. És e kor legnagyobb és legjobb fiai épp azok, akik maguk is lelkes kertészek voltak.

Jókaink — amint tudjuk — még gyermekkorban volt, mikor a kertészkedést megkezdte. Komáromban minden ház körül volt kert, s mindenik nagyasszony — köztük Jókai édesanyja is — lelkes kertgazda volt. Az iskolában és otthon a kis Jókai hamar elsajátította az oltást, a szemzést, az ültetést, s mód nélkül megszerette a kertészkedést. Természete lévén a magány keresése, az elmélyedés a természet titkaiba, semmi sem felelt meg lelkének annyira, mint a kertészkedés. Hite, szeretete és szelídsége aztán a fák és a virágok között folyton erősödött.

Tudjuk, hogy mint ifjú, hosszú ideig egész napját szigeti kertjükben töltötte. Itt a magányban teljesen elmélyedt a természet tanulmányozásába. Soha alkalmasabb helyet nem találhatott volna erre a komáromi szigetnél. Az ő korában ez a sziget még bőves volt morotvákkel, dzsindzsárokkal, kopolyákkal, tóloczogókkal, melyek a legritkább vízínövények ezreit termelték. Aztán mikor a kertek gyümölcsfáinak ezrei virágba vorultak, a csodás látvány s az illatár tágas mezőt adott az elmélkedésre. Fülemlék csattogásától, énekes madarak ezreinek zengésétől, méhek züm-mögésétől hangzott ilyenkor a sziget. Mind oly dolog, ami a mélyen érző Jókait elbájolván, a fantáziáját életre keltette, óh! — írja ő maga — az a kis fakunyhó ott a dunaszigeti gyümölcsöskertben, az volt az én legdrágább palotám, amiben valaha tanyáztam. Ott írtam meg az első regényemet!

A természettel való foglalkozás a fiatal Jókai ábrándos lelkének egyik hézagját tölte be és egészíté ki. És a nagy természet szépsége a költőnek kifogyhatatlan kincsévé vált. Szorosabb viszonyt képzelni sem lehet, mint Jókaiét a természet szépségeihez, a fákhöz, a virágokhoz. II. Sylvester pápa a madarakkal folytatott párbeszédet, Jókai a fáival és a virágaival beszélgetett, s amint maga írta, szerette őket, bennük élt és általuk élt. A fák és a virágok szórakoztatták, tanították, ha kellett vigasztalták, s felemelték az eszményi felé. Az élet csupa örvény, ezekben néki a kert oázis volt. «óh! — kiáltja —, a földmunka a legédesebb, a zöld levél a legjobb barát!»

Bizonyos dolog, hogy a szigeti kertjében eltöltött hosszú idő alatt a fákkal és a virágokkal való foglalkozás lelkivilágára is nagy hatással volt. Szelídsége itt nagyobbodott, hite itt erősödött, szeretete a növényekhez itt növekedett. «Akárhová nézek — írja ő maga —, bármerre fordulok, mindenütt őt látom, fűben, fában és a fa leveleiben, őt — akit a nagy bölcsek nem akarnak látni!» — «A virágok erdejét — írja más helyen — mély zsongás zúgja át s e titokszerű zsongásban, a virágok szemeiben Isten beszél, Isten néz.» — «Minden virágnak éppen úgy van élete, vágya, hajlama, bánata és öröme, fájdalma és szerelme, mint nekünk.» — «Én azt hiszem, a fák is hallgatják és nézik azt, aki őket iszeretve ápolja!... Óh, a fák oly okos lények, azokban lélek lakik! Én gyilkosnak tartom, aki egy nemes fát kivág.»

A fák és a virágok szeretete arra indította a költőt, hogy a füves könyveket és a kertészeti munkákat is tanulmányozza. Ismeretei e téren aztán folyton nagyobbodtak. Mivel az igazi szeretet sohasem gyengül, soha meg nem szűnik, Jókainkban a természetért való rajongás soha ki

nem aludt. Halhatatlan művei hirdetik, hogy ifjúkora emlékeit százszor is visszaálmodta s a szigeti kertben szerzett megfigyeléseit folyton kamatoztatta. Aztán még agg korában is mindent elolvasott, ami a fákról és a virágokról szólt. S e páratlan munkásságú férfiúnak maradt ideje arra, hogy minden újabb rózsá-, szőlő- és gyümölcsfajt megismerjen és kertjében meghonosítson.

Természetrajzi és kertészeti ismereteit aztán nagyszerűen értékesítette regényeiben és elbeszéléseiben. Alig van munkája, melyben ragyogó színekkel nem festené a természet szépségeit, a fákat és a virágokat. Reális megfigyeléseivel e téren úgyszólván egyedül áll a világirodalomban. S nem azért írja e tüneményes, a szivárvány minden színével ragyogó leírásokat, mert ismereteit akarja fitogtatni, hanem mert leleke mélyéből szerette a természet szépségeit és örvendett mindannak, amit a kertészet terén teremtett. Ő maga írta jómagáról: »Lehet, hogy el fognak felejteni mint költőt, de az én szép fáim minden évben újra ki fognak zöldülni s hirdetni fogják, hogy kertész voltam».

Igen! Ő kertész volt, mégpedig a legjavából. Alaposan ismerte úgy a hazai, mint a délszaki növényeket és fákat s utánozhatatlan mester volt ezek festésében. Költői ihlet és lelkesedés fogja el őt, valahányszor valami ritka növényről írhat. Ki nem olvasta például a 4or&ai”, hasadék ritka flórájának megkapó leírását? Szinte szemünkkel látjuk a medveszőlő-bokrot, az allium oliquum-ot, mely vadon sehol másutt elő nem jó, aztán a díszbokrok leggyönyörűbbikét: az ősztavaszkukocjat (*Arbutum Unedo*), melynek ágai korallpirosak s gyöngyvirágalakú, illatos, fehér virágai vannak. Mikor Jókaink Olaszországban utazott, — amint maga írta — a horticularis élvezet volt első gondja. Mindent megnézett s amit hasznosnak



talált, kertjében is alkalmazta. Itt, olasz földön, nem kis öröme, találkozott az ősztavaszkukojcával, a tordai hasadék e gyönyörű virágcserejével.

Gondolhatunk-e pompásabb, színesebb s hívebb leírást azoknál, amiket Jókaink adott a lápokról és a lápok növényeiről? Ő nemcsak a vízi virágokat ismerte, de azt is jól tudta, melyik nő mély vízben, melyik az iszapban és melyik a kavicsos, sekély vízben.

A délszaki fák és növények, valamint a velük való bánásmód bőséges leírását *«Ahol a pénz nem Isten»* című regényében adja. Mint mindennütt, úgy itt is költői lángelméjével valósággal elvarázsolja az olvasót, úgyhogy az szinte beleéli magát a délszak bűbajos világába.

Ki nem olvasta az Aranyemberben a Senkiszigetének megragadó leírását? Ne higyjük, — amint sokan állítják — hogy ez is Jókai ragyogó fantáziájának a teremtése! Ifjúkori emlékeinek a felújítása ez. A Senkiszigetének leírása, fái, virágai, vízi növényei ugyanis a valóságban a komáromi sziget hű festése. Ha valaki virágfakadáskor a Dunán Komárom mellett utazott, láthatta a Senkiszigetet, óriási fehér és rózsaszínű folt ilyenkor a komáromi sziget, telve madárénnel. S ha ilyenkor erősebb szél fúj, a hulló szirmok millióját sodorja a Dunába.

A Senkiszigetének úgy őszi, mint tavaszi leírásában minden lapon kiérzik a költőnek komáromi megfigyelése. Csak például említjük, hogy az egyik májusi árvíz után a Senkisziget hatalmas diófái mind elpusztultak. Aki a szigeti életet nem ismeri, ez hihetetlennek tűnik fel előtte. De Jókaink sokszor tapasztalta Komáromban, hogy a nyári árvíz a leghatalmasabb diófát is kiöli.

Tudott dolog, hogy Jókai szívesen szerepeltet a regényeiben kertészeket. A Politikai divatok-

ban például, mint a forradalom egyik menekültje, jómagát is mint kertészlegényt szerepelteti, aki' mesteri módon magyarázgatja gazdájának az üvegházi virágokat.

Az Elátkozott családban a derék Gutái Thaddeus tiszteletes uramat mint nagy botanikust szerepelteti. S Gutái uramat az a szerencse éri, hogy a komáromi szigeten a legkritkább virágok egyikét, az *Oenothera* biennist sikerült felfedeznie, mely virág különben csak Virginiában fordul elő.

De ki tudná mindazt felsorolni, amit Jókaink a fákról, a virágokról és a kertészkedésről megörökített. Könyvet kellene írunk, ha Jókainknak e téren való ismeretét mind egybe akarnánk fűzni.

Jókai, a nagy idealista, aki csodálatos fantáziáját ezernyi színben ragyogtatja, aki a költői leírásoknak utolérhetetlen művésze, a kertészet dolgában, a természetrajz terén a legnagyobb realista. Amit ő a fákról és a virágokról valaha írt, az reális megfigyelésen alapszik. S meg kell állapítanunk, hogy e tekintetben alig van párja a világirodalomban.

A költőknél megszoktuk, hogy olyan virágokat fűznek bokrétába, amelyek egy időben sohasem virágoznak. Ez a rómaiaktól kezdve napjainkig szinte szokássá vált. Még az olyan költők is, akik a virágok közt éltek és forgolódtak, legtöbbször a poetica licentiával élnek. Tompa virágregéiben például a rózsa, szekfű, ibolya, árvácska, basarózsa, tulipán, liliom, ciprus, mályva stb. egyszerre virágzik és illatozik. Az őszi kikericsnek Tompa szerint piros a színe, a téli zöldnek piros fürtök helyett kék a virágja.

A realiztikus irány nagymestere: Zola a «Mouret abbé vétke» című regényében fejtette ki legbővebben növénytani és kertészeti ismereteit. Több fejezetben írja le itt a Paradou-nak neve-

zett parkot. Tagadhatatlan, hogy költői szempont-hói gyönyörű e leírás s a franciák méltán halmoz-ták el a legnagyobb magasztalásokkal. A reális irány e nagy mesterétől azonban elvárhattuk volna, hogy a valót és a lehető írja le. Ám a Pa-radou?) agy szerű leírásában egy szemernyi való-ság sincsen. Zola egy óriási, elhagyatott parkot ír le, melyet jó száz éve emberi kéz nem érintett. Valamikor e parkban melegágyakban ritka virá-gokat neveltek. A gazda elköltözése után azonban a park magára maradt és emberi kéz nem érin-tett ott többé semmit. Zola szerint azonban a nemes virágok nemcsak hogy tovább éltek, ha-nem örökéletű alakban mód nélkül elszaporodtak.

A nemesített rózsák erdei fákká növekedtek s rózsafák őserdeje keletkezett. Egy és ugyan-azon törzsön minden elképzelhető színű és illatú rózsza nyílt, s a lehullott szirmok emberderék-magasságig értek! A krizanténum-, ibolya- és gyöngy virágmezők, a jácint, a tubarózsa, a tuli-pán, a fukszia, pünkösdi rózsza stb. rengetegje mind egyszerre nyílt. Embervastagságú napraforgók, miknek levelei egy gyermeket is elbírtak, egész táblákat töltöttek be. A nemes rezedák tér-díg értek, a rhododendronok óriási nagyságra nőttek. A sima törzsű körtefák, a piroskergű szá-zados őszibarackfák, szilvák, meggyek és cseresz-nyék stb mind roskadásig tele voltak gyümölccsel s egyszerre értek. Még a görög- és sárgadinnye is vígan tenyészett az eperrel együtt. A paradou-ban a kékvirágú len pirosat, a pirosvirágú pün-kösdi rózsza viaszfehéret nyílt.

Aki csak egy hajszálnyit ért a kertészethez, tudja, hogy Zolának ilyen leírása a képtelensé-gek halmaza. A kertet, melyet jó századon át em-ber nem művelt, gaz, dudva, bogáncs és csalán fogja el. Nemes virág nem nő ott egy szál sem. Hiszen ezek különben is néhány nap alatt elpusz-tulnának, ha nem öntözik. A nemes rózsafák nem

nőhettek fákká, hanem elpusztultak. Hiszen a csipkerózsa vad hajtásai rövid idő alatt előlik a nemes részt.

Nemcsak Zolának, hanem egész csomó jeles regényírónak műveiben találunk ilyen hihetetlen botlásokat. Hugo Victor például a januári legnagyobb hideget írván le, pompásan festi le az angol tengeren dühöngő hóvihart! Oly hihetetlen nagy volt e hóvihar, hogy Hugo Victor szerint még fecskék és sirályok sem mutatkoztak!

Pierre Loti szép regényeiben találkozunk szürkeszínű lenvirággal, piros mezei gyűszűvirággal, stb. Egyik tavaszi leírásában virágzó erika borítja a réteket. Mikor ugyanezt a tájt októberben írja le, akkor is éppúgy virágzik ott az erika, mint tavasszal. Aztán a kecskerágóbokrok ugyanitt szőnyegetek és kévétet alkotnak.

Aki nem röstelli a fáradságot, seregével találhat ilyeneket a nyugati népek regényíróinak műveiben. Mily messze esik ezektől a mi Jókaink, aki minden fáról és virágról reális megfigyelései alapján ír, aki maga oltogatja gyümölcsfáit, maga szemezi rózsáit, s minden fának, cserjének, gumónak ismeri a természetét. Aztán van még más valami is. ami csakis a mi Jókainkban található. Ha ő a természet alkotásaival foglalkozik, lelke szinte szárnyakat ölt, s oly varázserővel ír, hogy még azokat is magával ragadja, akiknek a természet szépségei iránt vajmi kevés érzékük van. S mi ennek a magyarázata? Imígyen csak az olyan költő írhat, aki maga is rajongó szeretettel csügg a természetben, aki szívvel-lélekkel rabja a fának és a virágnak. S Jókaink az volt. Fecskéfészeknek nevezi a maga kertjét, melyet egy elhagyott kőbánya területén valóságos paradicsommá változtatott. Ha itt, a kertjében foglalatoskodott, gondjai elültek, öröme tisztább, lelkesedése forróbb lett. S minden fája és virágja eszméket keltett benne, ő maga írja egy alkalom-

mal: «Gondterhesen járkáltam künt a kertemben, akkor még fiatal fácskáim közt, s íme mint Mózesnek a csipkebokor, nekem a ribizkebokor súgta meg, hogy kezdjek egy művet!»

Bár Jókainak jósága csak virágot hintett, mégis sokszor kellett tövisbe gázolnia. Kertjében azonban vigaszt talált. Ez a kert még szülővárosát is emlékébe juttatta; mert onnét is hozatott cserjéket és oltóágakat. Csoda-e, hogy amit maga teremtett, maga nevelt, azt lelke mélyéből szerette? A föld — úgymond — amiben fái élnek, az ő költeménye, az ő életének története van azokban megírva. Oh, — írja felesége halála után — milyen nagyon szerettük mi a fákat, a mi fáinkat, miket magunk ültettünk.»

Hogy Jókai minő kertész volt s mi mindenhez értett, azt jómaga megírta «Kertgazdászati jegyzetek» című, 1896-ban megjelent munkájában. Kevesen ismerik e derék munkát, pedig ennél bajosabb, szellemesebb és vonzóbb kertészeti könyvet aligha írtak. Egész sereg hasznos megfigyeléssel szolgál benne s amellet kedves vidámsággal tréfálgozik. Itt, e munkájában jelenti ki, hogy az ő kertje életének föltétele; jó kedélyét és egészségét kertjének köszönheti, hiszen egész házatája fürdött a fölséges ábrailatban! Ugyancsak itt sorolja fel az igazi kertész örömeit. «Aki- nek — úgymond — nem gyönyörúsége az első oltványnak rügyfakadása, akinek nem repes a szíve az első virágbimbó kipattanásánál, az menjen a piacra s ne vesztegesse idejét a kertészke- désre.»

Jókai a természethez, a fákhöz és a virágokhoz való hűségét a koporsójáig vitte. S akit idefent a róluk való ragyogó ábrándok annyiszor elringattak, ott lent a sírban is kedves fáiról és virágjairól akart ábrándozni. Azt kívánta, hogy kertje fehérlevelű hársfái alá temessék. «És ott — írja — *hallgatom majd, amit a fák beszélnek*

*a méheknek, a méhek a virágnak s a virággyökerek énnekem.»*

Aki így szerette a fát és a virágot, aki szíve és lelke örökéletű virágait mind a nemzetének hagyta, annak sírját csakugyan a hála örökéletű virágjainak kell borítani. Hadd álmodjon a költő tovább is a fákról és a virágokról s ne tudja meg sohasem, hogy imádott hazája mivé lett.

## MEGEMLÉKEZÉS TÜRRTÁBOROKRÓL.

Valamikor a pesti korzó legismertebb alakja volt ő. Ha végigsétált a Duna partján, minden ember megfordult utána, mert nála szebben megtermett öreg embert látni alig lehetett. Őles, nád-szálegyenes termetű, szélesvállú, hatalmas) bajuszú, daliás férfiú volt ő. Haja, szakálla őszbe elegyedett már, de azért ha a lábával toppantott egyet, bizony recsegett belé a padló. Büszke volt a bajuszára, melyet kényelmesen csavargatott a füle körül. Amint maga monda, Viktor Emánuel király a bajuszt nagyon irigyelte tőle. Az övé ugyanis, bár a szakáll *egy* részét is hozzászoktatta, sehogy sem akart akkorára nőni, mint a tábornoké. — Tudja-e felséged, — szolt hozzá ilyenkor a tábornok — mi különbség van a mi bajuszunk között? A felségedé olasz, az enyém meg magyar bajusz!

Türr tábornokon a szemein kívül minden a rettenthetetlen katonára emlékeztetett. Mindig mosolygó szemei ellenben szelídséget, nyájasságot sugároztak. S volt is a tábornokban annyi nyájasság, megelőzés és szívélyesség, hogy mindenkit lebilincsel megnyerő modorával. S mit szóljanak azok, kiket közelebbi ismeretség fűzött hozzá? Bizony ezek soha el nem feledik a galambszívű ősz férfiút, akinél szívben és lélekben nemesebb embert keresve sem lehetett találni.

Türr tábornok sok időt töltött Budapesten, főleg élte utolsó éveiben. Ha a hűvösebb tavaszi napok elmúldogáltak, s a rózsa kivirágzott, őkigyelme rendszeren megérkezett a Hungária-szállóba. Aztán minden este nyolc órakor felkereste bizalmas társaságát a Petőfi- (most Carlton) kávéházban. E kis társaságnak évek hosszú során át elkülönített helye volt itt. Tagjai közül első helyen kell említenünk *Mogyoródit*, Garibaldi vitéz ezredesét, s később a Klapka-légió vezetőjét. Ő Türr tábornoknak nemcsak fegyvertársa, de leghűbb, legbizalmasabb barátja volt. Horvátországi családból származott, de nála jobb magyart képzelni sem lehetett. Szokatlanul hallgatag ember volt. Megesett, hogy egész este csak egyetlen egy szót ejtett, tudniillik tíz órakor így szólott: gyerünk! Annál-beszédesebb volt *Náday Ferenc*, a legnagyobb magyar színészek egyike, «a feledhetetlen bon vivant, a páratlan jóbarát és szellemes társalkodó». Bármilyen volt a társaság hangulata, amint Náday belépett, egyszerre vidámság áradt a lelkekbe. A tábornok annyira szerette Nádayt, hogy annak még akkor is el kellett jönnie, mikor a Nemzeti Színházban játszott. Ilyenkor bizony lóhalálában jött a szegény, de aztán el is halmoztuk őt az elismerés és a ragaszkodás minden jelével. A kis társaság tagjai közé tartozott *Nádayné Vidmár Katalin*, az ünnepelt énekesnő és a legolvasottabb magyar matróna! Ő minden este magával hozta lányát: *Náday Ilonkát* is. Kívülük még *Rohonyi Gyula* államtitkár (Bosznia későbbi polgári kormányzója) és e sorok írója voltak a társaság tagjai.

Akármilyen volt az idő, minden este nyolc órakor összejöttünk. Mivel Türr tábornok sohasem fogyasztott egyebet egy csésze kamillateánál, az ő kedvéért mindnyájan azt a herbatéát ittuk. A tábornok nagy delíciával öntögette ki az ibrik tartalmát csészéinkbe s el nem mulasz-



totta hangoztatni, hogy *ennél jobb ital nincs a világon*. Mogyoródi ezredes persze megjegyzte, hogy ivott ő már ennél jobbat is, de a tábornok hamar letorkolta őt: «*Hallgass, krobot lord, nem tudod te, hogy micsoda nektárt iszol!*» Náday lovag is kapott a szón s mingyárt kijelentette, hogy az ezredes napról-napra szépül és fiatalodik (80 éves múlt), mióta kamillateát iszik.

Két olyan nagymúltú és európai hírű ember lévén közöttünk, mint Türr István és Mogyoródi, az ember azt hinné, hogy véres háborúkról, politikáról, emigrációról és más effélééről folyt közöttünk a diskurzus. Hát bizony ezekről ritkán esett szó. E helyett tréfás eseteket, vidám történeteket meséltek nekünk. Közbe erősen folyt a *ráclizás*. Így nevezte Mogyoródi az újságok rejtvényeinek megfejtését. Ámbár ritkán sikerült neki a megfejtés, nagy odaadással foglalkozott a rejtvényekkel. Náday e téren is ezermester lévén, néha oly bolond megfejtést tukmált az ezredesre, hogy harsogó kacaj követte a tréfát. Ilyenkor még Türr tábornok szakállá is remegett a nevetéstől s menten Kugler-cukorkákkal halmozta el Nádayékat. *No krobot lord*, — szólt az ezredeshez — *neked ugyan befűtötték a ráclizásoddal!*

Jó kedve lévén a tábornoknak, elmondá, hogy egy alkalommal velencei palotájában a felesége — *Bonaparte Adél hercegnő* — nagy estélyt adott. A külföldi államok képviselői mind hivatalosak voltak, köztük a francia követ is a lányával együtt. E lánynak hevesen udvarolt *Ihász* ezredes, aki igen szép férfi volt ugyan, de *egy* szál haja sem lévén, parókát hordott. A követ lánya szívesen vette *Ihász* udvarlását, ezért Türr kijelenté neki, hogy a vacsorán egymás mellett fognak ülni s így megkérheti a lány kezét. Így is történt, a lánykérést azonban tönkretette a hercegnő papagája. Ez az oktalan madár ugyanis vacsora közben *Ihász* fejére szállt, s mikor ez ijedten félrekapta

a fejét, a papagáj elrepült — Ihász parókájával. A teljesen kopasz fej aztán kiábrándítá a lányt, s a házasságból nem lett semmi.

Ez elbeszélés alatt Mogyoródi ezredes idegesen babrált a kalapjával. Neki sem volt *egy* szál haja sem, ezért a kalapot még a kávéházban sem vette le soha a fejéről.

Türr és Mogyoródi sokat meséltek *egy* Bárdy nevű emigránsról. E roppanterejű ifjú volt az, aki a szófiai osztrák konzult fogadásból a gallérjánál fogva hozta a vacsorázó emigránsok közé. Ugyanő Londonban civakodásba elegyedvén, a rendőrök el akarták őt fogni, de nem bírtak vele. Hat rendőrt a vízbe hajított! Törvény elé kerülvén, az angol bíró így szólt hozzá: Ön az, aki hat polizmant a vízbe hajított? Én vagyok — felelé Bárdy. — No hát szabad, — monda a bíró — ilyen embernek nem a börtönben van a helye.

Tudott dolog, hogy az alkotmány visszaállítása után Türr is gráciát kapott. A király fogadta is őt, s Türr István olasz altábornagyi ruhában jelent meg. Amint maga a tábornok elmondá nekünk, Ferenc József meglehetősen zavarban volt, s a tábornoknak, kellett a beszélgetést megkezdenie.

*«Bizony felség, — szólott ő — a politikában az is megesik, hogy felséged előtt áll, akit háromszor ítéltetett halálra.»*

Türr ez időtől fogva — mint maga monda — nagy tisztelője lett Ferenc Józsefnek, s nem egyszer igen szíves beszélgetést folytatott vele.

A kiegyezés alatt a magyar miniszterelnök Türr tábornokot és Mogyoródit küldé le a később Horvátországnak adott három vármegyébe, hogy a lakosság hangulatát kitanulják. Sokáig időztek ott, s bejárták a három vármegyét. Aztán azt javasolták a miniszterelnöknek, hogy rendeljen el népszavazást a három vármegyében. A lakosság túlnyomó része úgysis Magyarország mellett van!

A két derék férfiú javaslatát nem fogadták el, s a három magyar megyét odadobták Horvátországnak!

Tudott dolog, hogy a boulevard-lapok egy-izben Türr tábornokot is a miniszterelnökjelöltek között emlegették. Tréfára nyilván alkalom, Nádasdy javaslatára megegyeztünk, hogy kiki mit kérjen az új miniszterelnökjelölttől. Belépve ő a kávéházba, éljennel fogadtuk. Tervünk azonban dugába dőlt; mert a tábornok eltalálván gondolatunkat, imigyen szólott hozzánk: «Ne kérjenek tőlem semmit. Amit egy miniszterelnökjelöltnek joga van szétosztogatni, én már délelőtt szétosztottam; az önök részére csak jómagamat hagytam meg!» — Jó, jó! — mormogta erre az ezredes — de hát nekünk elárulhatná, hogyan osztotta szét azt a sok semmit. — Ez már az én titkom — felelé a tábornok.

Kis társaságunkban többször megesett, hogy egyikünk, vagy másikunk útrakelt. Ilyenkor folyt a levélváltás, s az érkezett leveleket este felolvasták. Ha valaki hanyag volt az írásban, annak a tábornok írt, s tollát ugyancsak megmártotta a tintába! Mogyoródi ezredes írta nekem Bécsbe ilyen alkalommal: «Kedves levelét felolvastam este a kávéházban... Mi itt a rendes kávéházi életet éljük, dicsérve a kormányt és magasztalva kezelőit, amint az békés polgárokhoz illik. Közben *ráclizunk*, amiben a lovag (t. i. Náday) különös imperfectióra vitte. A tábornok jól van; Rohonyi meghízott. Most pedig várjuk önt, tisztelt barátom és pedig várva-várjuk.» (1905.)

Mogyoródinak nagyon szép írása lévén, nem volt nehéz felelnem rá. Nagyobb baj volt, mikor Türr tábornok írt. Kriminális írása volt. Mogyoródin kívül senki sem tudta azt elolvasni. Egy alkalommal Türr tábornok arra kért, hogy egy fontos és sürgős ügyét sürgessem meg az osztrák belügyminiszternél. Hosszú leveléből csak ennyit

tudtam kiolvasni: «Kedves barátom! Küldöm a Magyar Hírlapot, nem tudom, hogy a cikkem a jelen botor helyzetben jól van-e tartva?» — «öreg barátja, Türr István.»

Mivel többet nem tudtam kisilabizálni, leküldtem a levelet Mogyoródinak s ő leírta olvashatóan, s így elintézhettem a tábornok kérését.

Számtalan vidám és feledhetetlen este után az 1908. esztendő gyászt hozott kis társaságunkra. Türr tábornoknak sok bút és sok anyagi gondot okozott a fia. Eljött azért ugyan a társaságunkba, de alig beszélt. Ősz fejét szomorúan lehajtotta s néha-néha fájdalmasan sóhajtott. Nem testi, hanem lelki betegség fogyasztotta erejét. S váratlanul még nagyobb csapás érte őt. Hirtelenül meghalt a derék Mogyoródi ezredes, s súlyosan megbetegedett Náday Ferenc, ő szegény Abbáziában volt a családjával együtt s ott olvasta a Budapesti Hírlap nekrológiát Mogyoródiról.<sup>1</sup> Ekkor írta élteben az utolsó levelét hozzám, «ő, a derék, a jó ember tehát elment, — írta Náday — mégpedig örökre. Gyönyörűen megírt nekrológodban s annak minden sorában híven osztozunk. Fogadd ezért a szép közleményért hálás köszönetünket. Elbúcsúztál tőle mindnyájunk nevében a legszebb formában. Áldjon meg érte a jó Isten!... Adjon az Isten örök nyugodalmat neki, a páratlanul jó embernek, a drága barátnak és szabadsághősnek.» (1908 február 24. Abbázia.)

Mogyoródi ezredes kis vagyonkáját hű barátjának: Türr tábornoknak hagyta. De mire a hivatalos eljárás véget ért, Türr tábornok már nem volt az élők közt. Ott voltam az ő temetésén is. Bizony nem volt az a nagy halotthoz méltó. Hiába! aki mázsaszámra várhatja az elismerést, annak rendszerint latszámra se jut.

Meghalt társaságunk lelke s felderítője:

<sup>1</sup> E cikket e sorok írója írta.

Náday Ferenc is. Tehát egyetlen évnegyed elvitte mindazokat, akiknek neve és személyisége fényt adott kis társaságunknak. Külföldön lévén Náday halálakor, csak későn értesültem a csapásról. Még egy szál virágot sem tehettem a legjobb, a leghűbb barát koporsójára. A három nagy lélek a régi Magyarországnak élt, annak dicsőségét többítette Tüzes hazafi volt mind a három, s így rájuk csak szerencse volt, hogy akkor költöztek el, mikor meg nem kellett a vesztett haza sajtó fájdalommal sírba szállaniok.

## EMLÉKEZÉS MIKSZÁTH KÁLMÁNRA.

A régi tisztikaszinó vendéglőjének egyik kicsike páholyába bátran tehetnének emléktáblát; mert az ország legnagyobb írója: Mikszáth Kalmár nem csak a szombati estéit töltötte ott; de több elbeszélésének s regényének eszméje is ott született meg. Hát igenis, ott tartotta ő éveken át a szombati dívánt. Tudniillik, hogy ő volt a divánülő basa s a körülötte ülő két társa<sup>1</sup> pedig az ő főhajtó jobbágyai. S hogy Mikszáth szavaival éljünk, mi társai eltenyésztették a magbúzáját, ő meg kicsiráztatta és gyönyörű kalászos vetéssé varázsolta azt.

Jó Mikszáth Kálmán, az «utolsó magyar bölcs» már elköltözött közülünk. Ma még emlék sem hirdeti nagy nevét s nagy alkotásait. De akik közelebről ismerték e jó, e mód nélkül szerény és fenkölt lelkű embert, azokban úgy él emléke, azok előtt úgy áll most is, mint mikor ontotta magából a pompás ötleteket, a jóízű adomákat. Igen, igen! Mintha most is hallanók bájos és üde előadását, politikai életünk ismert alakjairól való vidám rajzait, miket pajkos derűje, eredeti könynyed előadása mindenkorra feledhetlenné tett. S ha mindezekhez hozzávesszük azt az őszinte szeretetet és ragaszkodást, mellyel kiválasztott ba-

<sup>1</sup> Horánszky Lajos és e sorok írója.

rátái iránt viseltetett; akkor megértjük, miért nem lehet őt soha felednünk.

E sorok írójának Mikszáth Kálmánnal való ismeretsége 1904. év telén kezdődött. Mint komáromi ember, akit városa a monográfia megírásával is megbízott, több apróságot közöltem Jókai őseiről. Mikor aztán Mikszáth Jókai életének megírásához fogott, a következő levéllel keresett fel: «Jókai életrajzát írom! Beöthy Zsolt tisztelt barátom felbátorítása folytán igen nagyon kérem kegyeskedjék az őseire vonatkozó adatokat velem (Reviczky-tér 1.) közölni, vagy a forrást megemlíteni, ahol azokat megtalálhatom. Alkalmatlankodásomért bocsánatot kérve s alázatos kérésemet megújítva, maradtam alázatos szolgája Mikszáth Kálmán. Budapest, nov. 6. 1904.»

Mondanunk sem kell, hogy e mód nélkül szerény hangon írt kérésre Mikszáth megkapta a kívánt adatokat. E véletlen aztán közel való barátságot teremtett kettőnk között. Beöthy Zsolt társaságában gyakran találkoztunk, ahol aztán folyt a szó Komárom érdekes múltjáról. Mikszáth kívánságára aztán minden szombaton külön is összejöttünk az említett vendéglőben. Nekem kellett Mikszáthért mennem. Nehogy hiába menjek érte, előre megírtam neki, hogy eljöjjen érte? Mikszáth páratlan rövidséggel csak ennyit felelt: Jó!

Megérkezvén a lefoglalt helyünkre, Horánszkyt már ott találtuk a páholyban. Hamarosan megvacsoráztván, kezdődött az irodalmi csevegés, mely bizony igen sokszor hajnalsetétekor ért véget.

Mikszáth örökéletű írásait minden magyar ember ismeri. Amilyen volt ő írásaiban, olyan volt a társalgásban is. Csakhogy az utóbbi esetben egyéni szeretetreméltósága, kedélyének gazdagsága, humorának mélysége és kifogyhatatlansága még nagyobb hatással volt az emberre.

S e hatást csak növelte az ő palócos kiejtése, melyet írásaiban természetesen nem adhatott vissza. Gyöngéd és körültekintő gazda volt otthon, páratlanul szellemes, szeretetreméltó és vidám a vendéglőben. Mint valami orákulumot, úgy hallgattuk őt. Hiszen minden új, szokatlan és rendkívüli volt, amit mondott. Sok, igen sok remek ötlet, adoma, bonmot, melyek novelláiban később elragadták az olvasót, először itt, e kis páholyban került terítékre. De nemcsak ő beszélt; nekünk is meg kellett eresztenünk a szót.

Rendkívül szeretvén a históriát, rendszeresen tárgyaltuk a Habsburgok három századát. Természetesen nem oly dolgokról esett szó, amik könyvekben is olvashatók, hanem olyan tárgyakról, melyek a *magyar regényíró* lelkébe hatnak. Mikszáth olykor-olykor megállított a beszédben, nagy szemében a lelkesedés tüze csillogott s jó kedvvel kiáltotta: «Megállj! ez nekem való!»

Szorgalmasan olvasta a folyóiratokban megjelent cikkeimet. Mikor a *Komáromi daliák a XVI. században* című tanulmányom látott napvilágot a Budapesti Szemlében, Mikszáth e sorokat írta nekem: «Kedves Kollégám! Most kezdem csak érteni Balassa Bálint versét, hogy

Vitézek! mi lehet  
E széles föld felett  
Szébb dolog a végeknél... «

mióta a Komáromi daliákat olvastam. Gyönyörű dolog az, így belenézni az akkori élet gyomrába. Nagy élvezettel olvastam az idei gyönyörű ősznek ezt a legértékesebb gyümölcsét. Tisztelő híved Mikszáth Kálmán.»<sup>2</sup>

Mikszáth nagyon szívesen olvasta tárcacikkeimet. Ezekről azt fejtegette mindig, hogy új műfajt jelentettek, mely a szépirodalom és a tör-

<sup>2</sup> 1909. okt. 22.



ténetírás közt középhelyet foglal el.<sup>3</sup> Mikszáth 20-30 év előtti tárcáimat nem ismerte, ezeket el kellett néki külön küldenem. «Kedves Barátom! — írta ekkor — Itt küldöm a már elolvasottakat. Élveztem! Egyhuzamra olvastam el valamennyit. Ami a kiadót illeti, én már említettem a Franklinban, azt hiszem, az kiadja.<sup>4</sup> Az új küldeményt nagyon köszönöm. Mikor jövünk össze megint? Igaz híved Mikszáth Kálmán.»

Mikor e második küldeményt is visszaküldte, én éppen Bécsbe készültem. Mikszáth sietve írta volt: «Nagy köszönettel küldöm vissza e kincseket. Sajnálom, hogy nem tudom, mikor indulsz. Mert még szerettem volna veled karácsonyig is fecsegni. Ha úgy kerül sora, hogy karácsonyig visszajössz, el ne feledd, hogy az ünnepek nálam való töltése végett kötelező ígéreted szerint híradással lenni el ne mulaszd. Igaz barátod Mikszáth Kálmán.»

Visszajövén Bécsből, a szombati összejövetelek újra megkezdődtek. És folytak az eszmecekerék s Mikszáth nagy figyelemmel hallgatta, amik a levéltárak titkaiból terítékre kerültek.

Ha valami megkapta a figyelmét, másnap már levélben írta: «*Egy kis novellát épp most írok, melyet szóbeli dolgaidból merítettem.*»

Mikor több estén át végre letárgyaltuk I. Ferdinánd uralkodását, Mikszáth imígyen szólott: «*Rolnap megírom tárcában, hogy végeztünk I. Ferdinánddal. Isten nyugosztalja őt, nem sok jót tett velünk.*»

Mivel épp ekkor az idő is kinyílt és szép tavaszi napok jártak, Mikszáth így szólt hozzám: «*Te, Takáts! El kell jönnöd Horpácsra szarvasbögésre.*» — «Nem vagyok vadász», — felelém

<sup>3</sup> Ezt később Schöpflin Aladár is megírta egyik bírálatában.

<sup>4</sup> Erre a Franklintól csakugyan kaptam ajánlatot.

én. — «Hát ki a fene hí vadászatra?» — monda ő. — «Tán nem is tudod, mi az a szarvasbögés?» «Horpácson az istállómban van egy szelíd szarvasom. Ha vendég jön a házhoz, fiaimnak piszkálniuk kell a szarvast, hogy bögjön! Ez a nevezetes horpácsi szarvasbögés!»

Közben letárgyaltuk I. Lipót gyászos korát. Bizonyos szomorú, nagyon szomorú dolgokat kellett elmondanom. Nem csoda, ha kissé erősebb kifakadásokra vetemedtem. — «Barátocskám, — monda ekkor Mikszáth — ezer szerencse, hogy már nem tanítasz; mert már régen elcsaptak volna a katedréről. De én szívesen hallgatlak, mert úgy jó a pezsgő, ha habzik.»

A legérdekesebb a dologban, hogy Mikszáth a «Fekete város» című regényében nemcsak fölhasználta azokat az ismeretlen adatokat, miket ez alkalommal hallott I. Lipót koráról, de még ki is színezte azokat. Ennek a regénynek különben alig van fejezete, mely ne emlékeztetne a mi szombati összejöveteleinkre. Horánszky iránt való szeretetből, két Horánszkyt is szerepeltet ottan s a török barátságáról úgy írt, mint senki azelőtt.

Tudott dolog, hogy a regény végén Lőcse városa lefejezteti Görgey alispánt. A történeti hűség kedvéért ez bátran elmaradhatott volna. Figyelmeztettük is Kálmán barátunkat, hogy ne így fejezze be a regényt. De ő makacsul ellenállott. Oka pedig ennek az volt, hogy az öreg Görgey István abszurdumnak mondotta Görgey alispán esetleges kivégzését. — «Mit, — kiáltja erre Mikszáth — abszurdum! No hát, most már azért is lefejeztetem Görgey alispánt. Egy fillér ára kegyelem sem leszen!»

Tudott dolog, hogy a Kisfaludy-Társaság még Mikszáth életében megíratta az életrajzát. Várdai Béla a rábízott feladatnak pompásan megfelelt. Ma is ez a legkitűnőbb Mikszáth-életrajz, azaz, hogy nem is annyira életrajz, mint

inkább Mikszáth irodalmi munkásságának méltatása. Mikor ez a munka elkészült, Mikszáth kéziratban megkapta azt. Elolvassván, így szólt hozzám: «Mondd meg Várdai barátodnak, hogy élvezettel olvasom szép művét, de némi igazítanivaló lesz rajta, mert ő mindazt, amit én magamról írtam, készpénznek vette, pedig az legnagyobb^ részt költött dolog! Aztán a regényeimet kissé túlszigorúan kritizálja!»

Mikszáth e nyilatkozata világosan hirdeti, hogy miként Jókai, úgy ő is maga-magáról, nem annyira valóságot, mint inkább költészetet adott, így állván a dolog, gondolhatjuk, mi értéke van a halála után megjelent egyik életrajzinak, ahol azt olvassuk, hogy amit Mikszáth magáról írt, az «szubjektív hang, őszinte vallomásnak keresetlen kifejezése, tökéletes Mikszáth-életrajz». (Rubinyi.)

«Trés Faciunt collegium» — szokta volt Mikszáth mondani. Tehát egy csöppecskét sem örült, ha valaki szombaton a páholyunkba lépett. Egyik író ismerőse jövén egyszer oda, Kálmán barátunk így fogadta őt: «Mi a fenét keressz itt, kedves barátom! Látod, mi hárman már megszoktuk egymást dicsérni, most kezdjünk egy negyediket magasztalni? De ha már idehozott a szél, vond be a hazugság cégérét s mondd meg, miért jöttél?»

Hát biz ez nem nagyon biztató fogadás volt.

Mikor Mikszáth látta a hívatlan vendég savanyú ábrázatát, mosolyogva monda a következőket: «Mandátumomért menvén le a kerületembe, ünneplésen fogadtak s tejbén-vajban fűrösztöttek. A választási költségek elszámolásáról azonban senki egy hangot sem szólt. A főispán az urakkal és a borcsiszár kortesekkel az állomásra is kikísért. Mikor a vonat már indulóban volt, hangos szóval kiáltottam nekik: gyerekek! a maradékpénzzel aztán elszámoljatok ám!» —

«Ládd, kedves barátom, — fordult most hívatlan vendégünk felé — ezek éppoly savanyú képet vágtak, mint most te!»

Aztán kedvre derülvén, jóízűen adomázott s csakhamar kiszedte az erősebb tréfa füláncját. Különösen szeretett beszélni az ő görbe országról, szülőfalujáról. «Ott vagyok én örökké, — szokta volt mondani — az az én életem forrása.»

Két emberről szeretett fölötte hosszasan beszélni. Jókai volt az egyik, Beöthy Zsolt a másik. Hogy mennyire szerette e két nagy szellemet, későbbi írásai hirdetik.

Különben, amíg egészsége engedte, a szombati összejövetelt el nem mulasztotta.

Egy ízben Bécsből pompás adatokat hoztam neki tervezett regényéhez: az Ál-Károlyihoz. Tetszett neki, hogy a megyei urak kivégzés helyett azt határozták, hogy a szélhámos csalót meztelenül kikötik az Ecsedi-ládba, hadd szívják ki a szúnyogok minden csepp véréét. — No, — monda Mikszáth — így jól van, ezt már nem fogom lefejeztetni!

Nem sokkal halála előtt egyik szombati esténken jókedvvel szórta szellemes ötleteit, vagyis, hogy az ő szavával éljünk, hajigálta a színes kavicsokat. Ám egyszerre, mintha sötét felhő szállt volna kedélyére, méla hangon monda: «Gyerekek! Már nálam is kopogtat a kisbíró! Bizonyos orvosságokat nem bír el a gyomrom. Ez a vég kezdetét jelenti!»

És igaz volt az előérzete. Itt hagyott minket, s itthagytá örökéletű kincseit, nemes szívének, páratlan kedélyének e mindétig derűs, mindig üde virágait. Még élte utolsó hónapjaiban is olyan volt, mint a termőfa, melynek gyökereit vagdalgják, de amely éppen ezért a legszebb virágokat nyitja. A szombati estéknek is több emléket emelt ő, hiszen utolsó novellái is itt, a hármas össze-

jövedeleinken születtek.<sup>5</sup> De mégsem ez, hanem az ő szeretete a mi legkedvesebb emlékünk és örökségünk. Ha tudná a boldogult, hogy a hármak ketteje mennyit, s mily szeretettel emlegeti őt, tán még egyszer felnyitná szemeit, melyek egykor oly sokat mosolyogtak ránk.

<sup>5</sup> A Budapesti Szemle írta Mikszáth utolsó kötetéről 1912-ben: «Mikszáth is sokat köszön ilyen névtelen munkatársainak, főként kávéházi asztala körének. Maga említette, hogy a *Cász. kir. bor* történetét Takáts Sándor adta kezére, levéltári kutatásainak eredményéből, ő csak kicifrázta. A végbeli élet rajza az *Aranyos csikó-ban* szintén Takáts Sándor egyik értekezésén alapszik, mely a *Komáromi daliák a XVI. században* címen a Budapesti Szemle 138. kötetében látott napvilágot s melyből az elbeszélés idéz is pár sort. Innen való az esztergomiak áttelepülése Komáromba, Deli Halilnak, a beszély egyik főszereplőjének alakja, a bajrahívás formáságainak leírása, idézet a kihívó-levélnek szövege. E környezetrajzba Mikszáth vékony kis mesét illesztett. Nyilván Takáts Sándorhoz vezet a kötet két más történelmi rajza is.»

## MOGYORÓDY ADOLF.

A köznapi élet sivár küzdelmei fogják el az emberek legnagyobb részét. Ezek aztán édeskeveset törődnek a tekintélyekkel és a kiválóságokkal. A gondolkozó ember elszomorodva látja, milyen közömbösség, mennyi nemtörődömség fogadja egy-egy magyar kiválóság halálát. S rég porladozó nagyjainkkal vajjon hányan törődnek? Hánynak hamvaira emeltek megfelelő emléket? Balítélet alá senki ne fogja, de az ilyen kérdésekre bizony nagyon szomorú feleletet kell adnunk.

Mogyoródy Adolfról, a magyar légió egykori hős ezredeséről, Türr tábornok jobb kezéről is régen megfélemedkezett a magyarság. Pedig ő a legjobb magyarok egyike volt, aki bár nem született magyarnak, de lelke és meggyőződése izzó magyar volt mindenkoron. Itt élt Budapesten, szinte észrevétlenül; itt halt meg s csekélyke részvét kísérte őt sírjába. És megfélemedkezett róla is, sírjáról is mindenki. Az idők szomorú jele ez, bántó az elhunyra és lesújtó a még küzdőkre.

Mogyoródy életének jórészét itthon és külföldön a haza érdekében töltötte el. Mit szenvedett, mennyit küzdött, mennyit nélkülözött 1848-tól 1867-ig, csak azok tudják, akik a csatákban fajtársai, az emigrációban osztályosai voltak.

A magyar szabadságharcban való szereplését egyetlen szóval elmondhatjuk: a vörössapkások századosa volt! A világsi fegyverletétel után nagynehezen sikerült külföldre menekülnie. Azon-  
túl együtt élt és nélkülözött a többi emigránssal. Angolországban, a szükségtől szorongatva, mint orvos kereste a kenyerét. Talán ő üzte ott legelő-  
ször a hideg vízzel való gyógyítást! Sikerei olyan nevet szereztek neki, hogy több fényes ajánlatot kapott. Mivel azonban orvosi diplomáját követel-  
ték tőle, nehogy bajba keveredjék, Brüsszelbe utazott, az ottani emigránsokhoz. Ez időtől fogva nem is vált el többé tőlük. Hogyan került Olaszországba, eléggé ismeretes. Az olasz szabadságharcban nemcsak halálmegvetésével és hősiességével, hanem katonai tudásával is bámulatot keltett. Magyar hőst szebb elismerés alig ért valaha külföldön, mint Mogyoródyt az olasz földön. Maga Garibaldi mondja el Mogyoródyhoz, Nápoly későbbi parancsnokához intézett levelében, mit köszönhet Olaszország szabadsága Mogyoródynak. Ez a szép levél mindennél többet mond. Ehhez a babérkoszorúhoz több levelet fűznünk alig lehet.

Ismeretes dolog, hogy a porosz háború kitörésekor a magyar légió szervezése és Poroszországba való vezetése nagyrészt Mogyoródy Adolf ezredes vállaira nehezedett. E hallatlanul vakmerő és hihetetlenül regényes vállalat akkor egész Európában bámulatot keltett. A maroknyi és oroszul fegyverzett magyar légió a katonasággal teli osztrák területen át, ezer veszedelem között, csakugyan porosz földre ért. A siker oroszlánrésze Mogyoródyé volt, mert csakis az ő éberségének köszönhetni, hogy a légiót az osztrák katonaság el nem fogta.

Mogyoródy a saját dolgaival sohasem dicsekedett. Még legjobb barátai is csak vidám történeteket tudtak belőle kicsiholni. A magyar légiónak porosz földre való vonulásáról azonban szí-

vesen elbeszélgetett; mert nem véres csatákról, hanem csak mesékbe illő kalandokról és magyar vakmerőségről kellett beszélnie. Ezekről pedig mindig szívesen tett szót.

Ahogy nálunk a szabadság napja újra fölvirradt, az emigránsokkal együtt Mogyoródy ezredes is visszatért. Nem Zágrábot, hanem Budapestet választá új otthonának; amoda csak a születése, ide, a magyar fővároshoz a szíve és a meggyőződése vonzotta. Mint a horvátországi viszonyok legalaposabb ismerőjét, Andrássy Gyula és Deák Ferenc a kiegyezés megkötése előtt elküldték, hogy a horvátok követeléseit és viszonyait tanulmányozza és róluk jelentést tegyen. Akkor a Mogyoródyhoz hasonló érzésű emberek még bőviben voltak Horvátországban, s különösen Szlavóniában. Mogyoródy Türr Istvánnal együtt azzal jött vissza, hogy a három szlavóniai megyét semmi szín alatt sem szabad Horvátországnak odadobni. Mivel a nevezett három vármegye lakossága túlnyomórészen magyar érzésű, meg kell szavaztatni, vajjon akarják-e a Horvátországhoz való csatlakozást? Mogyoródy szerint, biztos volt, hogy a lakosság túlnyomórésze tiltakozni fog a horvát közösség ellen! Magáról Horvátországról Mogyoródynak az volt a nézete, hogy ott a magyar nyelvnek még nagyszámú hívei vannak. A magyar nyelv fokozatos tanításával tehát nem lesz nehéz elérni, hogy a hivatalos nyelv a magyar legyen. Bár Mogyoródy mindezt a vezérférfiak nyilatkozataival és leveleivel erősítgette, Andrássy nem fogadta el Mogyoródy tanácsait. Megkötötték tehát a kiegyezést, a három magyar megye föláldozásával, s odadobták a horvátországi magyar pártot a túlzó horvátok szenvedélyének. Hogy mi lett ennek az eredménye, később világosan kiderült.

Mogyoródy minden évben lerándult egy-két napra Zágrádba, hogy ottani rokonait meglátó-



gassa. Ilyenkor a horvát urakkal is szóbaállott. Ő maga monda el, hogy mikor a horvát urak a rossz kiegyezés miatt panaszkodtak előtte, ő minden hímezés-hámozás nélkül elmondá, mit ajánlott annak idején Deák Ferencnek és Andrássynak. Persze a jó horvát urak hűledezve hallgatták a kemény magyarnak szavát!

A politikában különben később semmi részt sem vett. Nyugodt szemlélője volt az eseményeknek. Heves és, tüzes szelleme csak akkor mozdult meg, mikor a magyarsággal valami méltatlanság történt. Örök kár, hogy a magyar ifjúság ilyenkor nem láthatta a kipirult arcú, tüzes szemű aggastyánt; örök kár, hogy nem hallhatta szenvedelmes beszédét, mert az ilyen jelenet hatása el nem múló nyomokat hagy a szívekben.

Mogyoródy már hosszú idő óta teljesen visszavonult életet élt. Mint az agglagények általában, az idegenekkel ő sem szívesen ismerkedett, csak azokat kereste fel naponként, akiket már megszokott és szeretett. Sok nyelvet beszélő, sokat olvasott ember volt. Különös örömmel olvasgatta a magyar történettel foglalkozó munkákat. Bámulatos emlékezőtehetsége volt, amely el nem hagyta őt utolsó percéig. Ismerősei körében örökké vidám, nyugodtlelkű és tréfálkozni szerető ember volt. A Gondviselés vasszervezettel áldotta meg. Senki sem hitte volna, hogy nyolcvannégy év nyomja már a vállait. Ha az idő engedte, a Gellérthegyre naponként fölment. Gyors lépésekben, élénken beszélgetve, és szinte játszva ment fölfelé a meredek úton. Nagyon, de nagyon szerette ezt a hegyet, s aggkora legszebb óráit ott töltötte a Gerster-család kis villájában.

Aki az utca népét figyelemmel kísérte, gyakran láthatta a kifent bajszú, egészséges öregurat Budapest forgalmasabb helyein. Mindig ugyanazon utcákon járdogált. Könnyű volt őt felismerni, mert lépten-nyomon megállt, hogy ala-

mizsnát osztogasson. Olyan szegény ember, vagy koldus a nagyvárosban nem akadt, akit ő segítség nélkül hagyott volna, ha hozzáfordult. Ismerték is őt a szegények mindenütt s a rendes órában ott várdogáltak reá, ahonnét jönni szokott. Minden este, szép és rossz időben egyaránt, fölkereste azt a kis társaságot, mely a Petőfikávéház egyik csöndes fülkéjében üldögélt. A szelíd Türr tábornok, Náday Ferenc és családja, Rohonyi Gyula meg e sorok írója voltak e kis társaság tagjai. És itt hallgattuk áhítattal az ötvenes évek e két nagy alakjának beszédét, itt szedegettük ki belőlük azokat az érdekesnél ércTeke-sébb történeteket, miket könyvbe sohasem foglaltak, amik magukkal az elbeszélőkkel együtt a sírba szálltak.

## TARTALOMJEGYZÉK.

	Oldal
Abstemius Bornemissza Pál.....	7
Rettentő ítélet.....	36
Műkincsek .....	44
A régi” zászlóinkról és lobogóinkról .....	49
Augsburgi ötvösök munkái törökök és magyarok részére.....	60
Reiffenberg Tódor János főkapitánysága.....	66
Az aacheni magyar templom égéséről 1656-ban .....	85
Kővé vált kincsek.....	89
Magyar műkincsek pusztulása a Wesselényi-féle össze- esküvés idejében .....	92
gpnner szobrászról és a süttöi márványról.....	100
Az udvari kémek, a megbízottak és titkos rendőrök az 1807. évi országgyűlés alatt.....	104
Horvát nemzeti ünnep.....	152
Első” kaszinóink és Metternich.....	160
A jurátusok kaszinói .....	203
A Kör és a Gyűlde.....	251
A szegénylegények klubjai .....	268
Beöthy Ödön, Lajcsák püspök és Tisza Lajos harcai .....	277
Elégett aktákból .....	324
Jurátus-csaták Pozsonyban 1844-ben.....	334
A pénzkirályok nálunk .....	352
Idősb Andrássy Gyula gróf az 1847-1848. évi ország- gyűlésen.....	366
Az elátkozott család .....	371
Jókai, a jó kertész.....	380
Megemlékezés Türr tábornokról.....	394
Emlékezés Mikszáth Kálmánra.....	401
Mogyoródy Adolf .....	409